

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА ИСТОРИЈУ

Етнички идентитет војвођанских Шокаца и Буњеваца у међуратној Југославији (1918-1941)

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Александар Касаш Кандидат: Александар Хорват МА

Нови Сад, 2015. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Aleksandar Horvat
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	prof. dr Aleksandar Kasaš, redovni profesor
Naslov rada: NR	Etnički identitet vojvođanskih Šokaca i Bunjevaca u međuratnoj Jugoslaviji (1918- 1941)
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina, Novi Sad
Godina: GO	2015.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Dr Zorana Đinđića 2 21000 Novi Sad

Fizički opis rada: FO	4 glave, 13 poglavlja / 367 stranica / 1 tabela / 363 reference / 883 fusnote
Naučna oblast: NO	Istorija
Naučna disciplina: ND	Istorija Jugoslavije
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Vojvođanski Bunjevci i Šokci, etnički i nacionalni identitet, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija
UDK	
Čuva se: ČU	Biblioteka Odseka za istoriju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Važna napomena: VN	Nema
Izvod: IZ	<p>Етнички идентитет војвођанских Буњеваца и Шокаца једна је од тема која је изазивала многобројне контроверзе и полемике у српским и хрватским друштвеним и хуманистичким наукама. Парадигматична студија случај буњевачке и шокачке популације на простору данашње Војводине отвара многе перспективе за истраживање и анализу специфичних национално-интеграцијских процеса у прошлости, чији су део били припадници ових етничких заједница. С једне стране, одвијала се национална интеграција једног дела Буњеваца и Шокаца у хрватску нацију, а с друге стране формирање посебног облика идентитетске конструкције у виду буњевачког етницитета. Основа за интерпретацију је модернистичка теоријска парадгима о нацијама и етницитетима, која полази од претпоставке да су сви облици колективних идентитета друштвено условљене, динамичне категорије, које се репродукују и трансформишу у сложеним процесима и под утицајима различитих механизма и чинилаца.</p> <p>Употреба модернистичке теоријске парадигме је условила методолошки приступ изворима и њихову интерпретацију. За сагледавање етничког и националног идентитета Буњеваца и Шокаца, коришћена је</p>

	<p>претежно оновремена буњевачка и шокачка штампа, новине, часописи, календари и литература као кључан материјал за анализу њихове перцепције о себи и другима и за сагледавање свих механизма употребљених у изградњи идентитетских конструкција.</p> <p>За прецизну интерпретацију процеса обликовања етнонационалног и етничког идентитета Буњеваца и Шокаца, у ширем контексту су приказани политички, друштвени и економски фактори који су утицали на његово формирање и изградњу, везани за простор Војводине и Краљевине Југославије. Такође, у две одвојене целине анализиране су доминантне националне и етничке идеологије, које су утицале на изградњу два дијаметрално супротна идентитета: буњевачко-хрватског и посебног буњевачког.</p>
<p>Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP</p>	<p>10. 10. 2014.</p>
<p>Datum odbrane: DO</p>	
<p>Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO</p>	<p>predsednik:</p> <p>mentor:</p> <p>član:</p> <p>član:</p>

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral dissertation
Author: AU	Aleksandar Horvat
Mentor: MN	Aleksandar Kasaš, Phd, full profesor
Title: TI	Ethnic identity od Vojvodina's Šokci and Bunjevci in inter-war Yugoslavia (1918-1941)
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2015.
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad

Physical description: PD	4 sections, 13 chapters / 367 pages / 1 table / 363 references / 883 footnotes
Scientific field SF	History
Scientific discipline SD	History of Yugoslavia
Subject, Key words SKW	Bunjevci and Šokci in Vojvodina, ethnic and national identity, Kingdom of SHS/Kingdom of Yugoslavia
UC	
Holding data: HD	The Library of the Department of History, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad
Note: N	None
Abstract: AB	<p>The ethnic identity of the Bunjevci and Šokci people in Vojvodina is one of the issues that caused numerous controversies and polemics in Serbian and Croatian humanities and social sciences. A paradigmatic case study of the Bunjevci and Šokci population in today's Vojvodina opens many perspectives for research and analysis of the specific national-integration processes in the past, since these ethnic communities were part of it. On the one hand, a part of the Bunjevci and Šokci population integrated into Croatian nation, while on the other hand, a special form of identity was formed in the form of Bunjevac ethnicity. The basis for the interpretation is the modernist theoretical paradigm of nations and ethnicities, which assumes that all forms of collective identities are socially conditioned, dynamic categories, which are reproduced and transformed as complex processes influenced by a variety of mechanisms and factors.</p> <p>The use of the modernist theoretical paradigm has conditioned methodological approach to sources and their interpretation. Contemporary Bunjevci and Šokci press was used for the review of ethnic and national identity of Bunjevci and Šokci, as well as newspapers, magazines, calendars, and literature as the key material for the analysis of their self-perception and the perception of others, and all the mechanisms used in the creation of identity</p>

	<p>constructions.</p> <p>For an accurate interpretation of the molding process of ethno-national and ethnic identity of Bunjevci and Šokci population, political, social and economic factors that have contributed to its formation and construction, and related to the territory of Vojvodina and the Kingdom of Yugoslavia, have been presented in broader context. Also, in two separate units, dominant national and ethnic ideologies are analyzed, which influenced the construction of two diametrically opposed identities: Bunjevac-Croatian identity, and separate Bunjevac identity.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	10. 10. 2014
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	<p>president:</p> <p>Mentor:</p> <p>member:</p> <p>member:</p>

САДРЖАЈ

Увод.....	1
I Између науке и идеологије: о приступима истраживању буњевачког и шокачког идентитета у српским и хрватским друштвеним наукама	10
1. О приступима идентитету јужноугарских Буњеваца и Шокаца у 19. веку	12
2. Схватања о идентитету војвођанских Буњеваца и Шокаца у првој и другој југословенској држави (1918-1991)	17
3. Приступу буњевачком питању у хрватским и српским друштвеним наукама после дезинтеграције социјалистичке Југославије	22
II Обликовање етничког идентитета Буњеваца и Шокаца пре стварања југословенске државе (1868-1918)	36
1. Предмодерни идентитети	39
2. Формирање и изградња етничке границе.....	52
3. Измишљене традиције	73
4. „Издајници“ и „одметници“	82
5. Језик и вера: маркери етничког идентитета.....	87
6. Схватања о политичком легитимитету власти и култ династије Хабзбург.....	99
III Политички, привредни и друштвени оквири идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца (1918-1941).....	105
1. Идеологије, политике, људи: политичко-идеолошки аспекти идентитета буњевачко-шокачке популације.....	106
1.1. Од стварања Краљевине СХС до Видовданског устава (1918-1921)	106

1.2. Период парламентаризма (1921-1929).....	121
1.3. Шестојануарска диктатура (1929-1934).....	131
1.4. Период Намесништва и влада Милана Стојадиновића (1935-1939).....	140
1.5. Политичке прилике после Споразума Цветковић-Мачек (1939-1941).....	152
2. Друштвено-економске основе национално-интеграцијских процеса војвођанских Буњеваца и Шокаца	166
2.1. Етно-демографски аспекти	167
2.2. Привредни и социјални фактори у процесу обликовања идентитета буњевачке и шокачке популације	170
2.3. Просветне прилике као оквир интеграцијских процеса буњевачког и шокачког становништва	188
 IV Конструкција етничког и националног идентитета Буњеваца и Шокаца у југословенској Краљевини (1918-1941).....	203
 1. Од етније до нације: изградња хрватског националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца.....	204
1.1. Хрватска национална интеграција – од „хрватског политичког народа“ до масовног националног покрета	205
1.2. Етничка граница и етничка дистанца: „ми“ и „они“ – „Хрвати“ и „Срби“.....	213
1.3. Култура памћења и трансформација историјских наратива.....	219
1.4. Колективни ритуали	232
1.5. Световна „ходочашћа“	250
1.6. Изабрани народ, вођа и „Бачка Хрватска“	260
2. Између југословенског, буњевачког и српског идентитета	276
2.1. Покушај југословенске нације: студија случај војвођанских Буњеваца и Шокаца.....	277
2.1.1. Историјски и књижевни наративи у функцији изградње идентитета.....	281
2.1.2. Политички легитимитет и национални празници	288
2.1.3. Идентитет и простор	296
2.2. Буњевачки етнички идентитет: „четврто племе“ југословенске нације	311

2.2.1. Етничка граница и унутрашњи маркери идентитета	313
2.2.2. Етничка идеологија	323
2.2.3. Буњевачки етницитет у књижевности	330
2.3. Српски национални идентитет и војвођански Буњевци и Шокци.....	334
Закључак	340
Извори и литература	346

Увод

Идентитет војвођанских Буњеваца и Шокаца представља контроверзну тему у друштвеним наукама, а посебно у историографији. Контроверзност је последица парадигматичног случаја у којем је један део ове популације формирао посебну идентитетску конструкцију, коју је задржао све до данашњих дана у виду буњевачког етницитета. Другим речима, један мањи део буњевачког и шокачког становништва је остао изван национално-интеграцијских процеса хрватске, мађарске и српске нације. Управо због те специфичности, питање идентитета буњевачке и шокачке популације у Војводини је честа тема у јавности и науци. Истовремено, већи део војвођанских Буњеваца и Шокаца је током 19. и 20. века интегрисан у састав хрватске, мађарске и, у мањој мери, српске нације, што је додатно утицало на комплексност појава и процеса везаних за њихов етнички и национални идентитет.

Позитивистички приступ овом проблему у историографији није успео убедљиво да објасни карактер буњевачког етницитета и национално-интеграцијске процесе у прошлости који су обухватили ову популацију. Сама специфичност случаја је узроковала велики интерес друштвених наука, али ова тема је најчешће терен за „доказивање“ теза из арсенала националистичких идеологија. Међутим, управо је немогућност уклапања овог сложеног проблема у позитивистички приступ и методологију, онемогућавала прецизно научно сагледавање и објашњавање процеса конструкције идентитета у студији случаја војвођанских Буњеваца и Шокаца.

Такође, традиционално схватање идентитета као статичне категорије, још је један важан фактор који је утицао на ниво научног сазнања и разумевање процеса конструисања идентитета буњевачке и шокачке популације. Управо због тога, ова парадигматична студија случаја даје могућност за анализу у контексту модерничких теорија етницитета, нација и национализама, у данашњим друштвеним наукама доминантне и научно најрелеватније теоријске парадигме. Покушај примене савремених теорија и

очигледна сложеност истраживачког проблема, представља изазов за истраживача и уједно отвара бројне перспективе у приступу овом комплексном научном питању.

За теоријско и методолошко утемељење дисертације, нужно је указати на постојеће теоријске парадигме о етнонационалном идентитету у друштвеним наукама и њихове међусобне разлике. С једне стране је традиционални приступ, означен у теоријској литератури као примордијални, перенијални, ограницистички и есенцијалистички, а с друге стране модернистичка теоријска парадигма, која укључује конструктивистичке и этносимболистичке теорије нације.

Унутар модернистичке парадигме о нацијама и етницитетима не постоји јединствено мишљење, нити општеприхваћена теорија, што је условљено сложеним и различитим искуствима појединих ентитета у прошлости, који се не могу подвести под универзалну теоријску концепцију обухватањем свих или већине студија случаја. Наше истраживање биће утемељено на комбинацији неколико етносимболистичких и конструктивистичких теорија, које полазе од заједничких претпоставки, у покушају да установимо што више димензија, елемената и механизма који су пресудно утицали на обликовање идентитетских конструкција у случају буњевачке и шокачке популације у Војводини.

Модернистичка парадигма настала је шездесетих година 20. века као реакција на тадашње прилике у друштвеним наукама у вези са проучавањем феномена нације и национализма. Низ истраживача¹ је отпочео критички да преиспитује научне радове научника из сфере друштвених и хуманистичких наука, који су често несвесно укључивали главне претпоставке националистичких идеологија у своја научна сазнања. Како констатује Ентони Смит, модернистичка критика је „довела у питање и отплавила“²

¹ О модернистичким теоријама национализма и нација и уопште о овом феномену више у: Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 2010; Anthony D. Smith, *Nacionalizam i modernizam*, Zagreb 2003; Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Beograd 1996; *Izmišljanje tradicije*, (zbornik radova, ur. E. Hobsbaum, Terens Rejndžer), Beograd 2002; Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd 1998; Ернест Гелнер, *Нације и национализам*, Нови Сад 1998; Ханс-Улрих Велер, *Национализам: историја, форма последице*, Нови Сад 2002; Душан Кесмановић, *Etnonacionalizam*, Beograd 2014; D. Кесмановић, *Racionalno i iracionalno o nacionalizmu*, Beograd 2004; Patrik Giri, *Mit o nacijama: srednjovekovno poreklo Evrope*, Novi Sad 2007; Eli Keduri, *Nacionalizam*, Podgorica 2000; Snježana Kordić, *Jezič i nacionalizam*, Zagreb 2010; Endru Hejvud, *Političke ideologije*, Beograd 2005; Majkl Bilig, *Banalni nacionalizam*, Beograd 2009; Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Evropi. Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih evropskih nacija*, Zagreb 2006; M. Hroch, *Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokreti u 19. stoljeću*, Časopis za suvremenu povijest, br. 1, Zagreb 1979, 23-40; Horst Haselsteiner, *O pojmu nacionalizma i njegovim strukturama u Jugoistočnoj Evropi krajem u 19. i početkom 20. stoljeća*, u: H. Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji*, Zagreb 1997, 289-325.

² A. D. Smith, *Nacionalizam i modernizam*, 18.

све значајне елементе који су чинили традиционалну парадигму. Модернистички приступ је полазио од претпоставке да нације нису древне и исконске творевине настале најкасније у средњем веку и да етнички и национални идентитет нису датости разумљиве саме по себи. Модернисти су указали на разлике између предмодерних и модерних колективних идентитета, као и на то да су национални идентитети релативно нови облици идентитетских конструкција, формирану у Европи углавном током 19. и почетком 20. века. То значи да су национални идентитети настали као производ одређених историјских процеса и да је национализам и одређени национални покрет стварао национални идентитет, а не обрнуто. Такође, оспорена је теза да се етнонационални идентитети могу препознати и дефинисати само на основу „објективних“ фактора, као што су језик, обичаји или вера.

Током 19. века, низ услова карактеристичних за модерно доба, утицао је на обликовање модерних етничких идентитета и нација. У сфери политичке идеологије, реч је о идеји о „народном суверенитету“, која је настала из пера француских просветитеља крајем 18. века и везала политички легитимитет сваке власти за „народ“. Тиме је негиран средњовековни и феудални монархистички модел, чији је легитимитет власти почивао на судбинској предодређености и „божијој провидности“. У погледу привреде, процес економске модернизације, односно урбанизације и индустријализације, условио је потребу за стварањем сложенијих облика државне контроле и утицаја на „грађанство“. Такође, описмењавање становништва као масовна појава кључно је за „замишљање заједнице“ преко часописа, новина, календара и књига, у контексту разматрања Бенедикта Андерсона, који је нацију посматрао као „замишљену заједницу“. Модернистичке парадигме полазе од претпоставке да се обликовање националног идентитета одвија кроз процес „изградње нације“, у којем национални идентитет постаје примарни вид лојалности и припадности, у односу на регионалне, класне, верске и друге видове колективних идентитета. Како примећује Ханс Улрих Велер „национализам настаје као одговор на структуралне кризе раних модерних западних друштава“³.

У оквиру модернистичке теоријске парадигме, за наше истраживање посебно је значајан етносимболистички приступ, који трага за наслеђем етничких идентитета које је употребљено као механизам у процесу изградње нације. У том погледу митови, симболи,

³ Х-У Велер, *Национализам*, 21.

колективни ритуали, „измишљене традиције“, култура сећања, мит о изабраности и светој територији ствара мрежу лојалности, која има снажан потенцијал да интегрише одређене етничке заједнице у једну нацију.

Када је реч о сагледавању феномена етницитета из угла модернистичких теорија, значајно је напоменути да постоји разлика између предмодерних етницитета, етничких идентитета или етнија и модерних идентитетских облика етницитета и нација. Предмодерне етнице карактерише предмодерно поимање етничке лојалности без свести о припадности некој широј заједници и без политичке употребе властитог етницитета у смислу тражења одређених права која почивају на „народном суверенитету“. Међутим, управо употребом етничких традиција од стране лидера националних покрета граде се идентитетске конструкције.

Кључан аутор у оквиру модернистичких разматрања етницитета је норвешки антрополог Фредерик Барт, који је 1969. објавио дело „Етничке групе и њихове границе“. Он је указао на недостатке и ограничења традиционалне парадигме, полазећи од претпоставке да су етницитети динамичне, а не статичне категорије, у сталном процесу обнављања и трансформација. Кључна Бартова теоријска поставка је „етничка граница“, према којој сваки етнички идентитет настаје у релационом односу „ми“ и „они“. Другим речима, то значи да се свака етнија формира кроз интеракцију и дистинкцију у односу према „другима“, не-члановима заједнице. Етницитет се обликује у процесу уочавања разлика између „нас“ и „њих“. Барт је те разлике дефинисао као „културне црте“. Пошто етничку границу дефинише као динамичну категорију, она је непрестано изложена процесима репродукције и трансформације, у којој учествују актери у друштвеним интеракцијама. Бартов модел је касније развијан у оквиру многобројних истраживања, али доминантан приступ у разматрању етницитета полази од Бартове претпоставке да су за његово обликовање важни, с једне стране етничка граница, а с друге стране „културне црте“ или њени унутрашњи садржаји, који такође имају значај, али тек с обзиром на функционисање етничке границе у јавном дискурсу⁴.

За теоријско-методолошко утемељење истраживања, важан сегмент је питање интердисциплинарности као императива у савременим друштвеним и хуманистичким

⁴ Frederik Bart, *Etničke grupe i njihove granice*, u: Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997, 211-259; F. Putinja, Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997; Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004; Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu: argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001.

наукама. Употреба теоријских и конкретних истраживања из сфере социологије, антропологије, етнологије, психологије, политикологије, демографије и других наука и дисциплина, отвара могућност свеобухватне анализе различитих утицаја и процеса у прошлости, који су креирали данас постојеће идентитетске конструкције буњевачке и шокачке популације: хрватски национални идентитет и буњевачки етницитет. Потреба за интердисциплинарношћу у истраживањима условљава примену теоријско-методолошких иновација и употребу савремених теорија нација и етницитета, као општег оквира у покушају да се анализира и интерпретира овај истраживачки проблем.

Модернистичка теоријска парадигма о нацијама и етницитетима отвара могућност за постављање многобројних истраживачких питања, кључних за разумевање процеса у прошлости. У првом реду, поставља се питање у којој мери су модернистичке, конструктивистичке и етносимболистичке теорије нације, национализма и етницитета применљиве на конкретну студију случаја војвођанских Буњеваца и Шокаца у Краљевини СХС/Југославији и које закључке можемо извући њиховом применом? Да ли се на основу искуства буњевачке и шокачке популације могу извући општији закључци о трендовима у југословенској краљевини, у првом реду о политици идентитета и идеологији југословенства као важним сегментима за функционисање друштва? Осим општих проблема, главна тема анализе и интерпретације су специфична и конкретна питања везана за процес обликовања идентитета буњевачке и шокачке популације, односно на који начин су обликоване њихове идентитетске конструкције? На који начин се формира модерни буњевачки и шокачки етницитет у периоду уочи стварања југословенске државе? На којој основи и у којим процесима се одвијао процес хрватске националне интеграције буњевачке и шокачке популације и у ком периоду је постао доминантан? Како су политичка, идеолошка и социјална димензија утицали на обликовање идентитетских конструкција? Употребом којих механизма се одвијао процес интеграције Буњеваца и Шокаца у хрватску нацију и који су елементи на то пресудно утицали? Услед којих тенденција и процеса је обликован буњевачки етницитет као релативно стабилна идентитетска конструкција уочи слома Краљевине Југославије?

Теоријско-методолошки оквир истраживања је у значајној мери утицао на структуру рада. Они сегменти и феномени који се у модернистичким теоријама нације истичу као

кључни, постали су предмет шире анализе и интерпретације у конкретном случају изградње и обликовања идентитета Буњеваца и Шокаца.

Пошто су сви процеси везани за буњевачку у шокачку популацију, који су се одвијали током међуратне Југославије, имали основу у претходном периоду, односно током друге половине 19. века, нужно је установити основне карактеристике које су утицале на формирање буњевачког и шокачког етничитета и указати на разлике између предмодерног и модерног етничког идентитета у овом случају. Овај истраживачки проблем ће бити тема прве целине дисертације.

Друга целина обухвата политичко-идеолошке аспекте идентитета, односно све оне процесе, догађаје и личности који су усмеравали и одређивали динамику стварања идентитетских конструкција током постојања југословенске краљевине. У фокусу је рад појединих политичких странака, удружења и појединаца, карактеристике политичке културе, делатност организација под покровитељством Католичке цркве и сви други аспекти који су као политичко-идеолошки оквир пресудно утицали на обликовање идентитета Буњеваца и Шокаца.

Трећа целина се односи на социо-економску условљеност идентитета. Основни оквир овог дела дисертације полази од претпоставке модернистичких теорија нација, национализама и етничитета да су нације и етнице друштвено условљени феномени. У том погледу, предмет анализе биће низ аспеката везаних за социјално и привредно стање, од општих економских прилика, до образовне и друштвене структуре, као и остали елементи важни за разумевање процеса изградње буњевачког и шокачког етничког и националног идентитета.

Даље структурисање рада одређено је током интеграцијских процеса међу Буњевцима и Шокцима у периоду међуратне Југославије. Стога, у једној целини ће бити разматран процес хрватске националне интеграције буњевачке и шокачке популације, а у другој ће бити анализиран покушај стварања југословенског националног идентитета и интеграције Буњеваца и Шокаца у састав српске нације, као и стварање модерног облика буњевачког етничитета. Смитов етносимболистички концепт отвара перспективе за интерпретацију митова, колективних ритуала и световних ходочашћа, као сегмената који су пресудно утицали на интеграцију Буњеваца и Шокаца у хрватску нацију. Такође, у истом контексту предмет анализе је функционисање незаобилазне Бартове „етничке границе“, и на крају

кључан елемент у територијализацији нације, односно постављању захтева за „Бачком Хрватском“, територијом која је према схватању хрватског национализма припадала хрватској нацији, или другим речима оним Буњевцима и Шокцима интегрисаним у састав хрватске нације.

Последња целина се односи на три процеса који су због своје повезаности груписани у једну целину. Покушај стварања југословенске нације интерпретиран је помоћу сличних теоријских алата као и процес хрватске националне интеграције, али су наглашени механизми које је држава користила у креирању мрежа лојалности и припадности. У том контексту, предмет анализе је „упросторавање“ идентитета, односно креирање идентитетских конструкција помоћу споменика и архитектуре. Такође, у фокусу је истраживање схватања о политичком легитимитету власти и култ владара и династије као важан сегмент државне пропаганде у југословенској Краљевини и њеној политици идентитета. У контексту кризе југословенске идеје тридесетих година, као нови – стари вид лојалности и припадности све динамичније се обликује буњевачки модерни етнички идентитет, па ће бити анализирани сви важни елементи ове идентитетске конструкције.

У погледу извора који су коришћени за анализу и интерпретацију процеса у прошлости, доминантно су употребљене разне врсте публикација: оновремена штампа, часописи, књижевна и научна остварења и календари. Као део јавног простора и комуникације, ова врста извора је откривала како се код војвођанских Буњеваца и Шокаца развијала перцепција о себи и другима и на који начин су створане специфичне мреже лојалности, карактеристичне за етнонационалне идентитете. Читалачка публика је „конзумирајући“ литературу и штампу постајала део национално-интеграцијских процеса. Овој врсти извора додатно даје на значају чињеница да је и неписмени део популације долазио до садржаја у публикацијама, јер су новине и књиге јавно читане приликом породичних окупљања, у читаоницама и на другим јавним местима. Такође, штампа, часописи и календари откривају низ елемената важних за реконструкцију упросторавања идентитета, односно подизања споменика и грађевина, начина на који су се одигравали колективни ритуали и световна ходочашћа, и на крају каква је била перцепција свих важних процеса и

дешавања у југословенској држави унутар буњевачке и шокачке популације у Војводини. У том контексту, штампа, часописи, календари и оновремена литература су предмет анализе као основни и кључни механизам у обликовању идентитетских конструкција.

Иако ће већина радова у друштвеним и хуманистичким наукама, који су се дотicali проблема етничког и националног идентитета бити анализирани у оквиру посебног поглавља, ипак је и у уводу нужно указати на неке значајне публикације у српским друштвеним наукама и историографији. За разматрање национализма и конструисање идентитета у југословенској Краљевини у најопштијем смислу, значајни су радови Оливере Милосављевић, у којима је указала на неке главне сегменте у процесу конструкције идентитета⁵. Затим, важне су научне монографије Олге Манојловић Пинтар и Александра Игњатовића⁶. Ове две књиге, утемељене на модернистичком схватању идентитета, разматрају његово упросторавање помоћу споменика, односно архитектуре и представљају важан оквир за разматрање свих студија случаја у Краљевини СХС/Југославији.

Када је реч о политичкој историји Буњеваца и Шокаца, историчари Саша Марковић, Александар Касаш и Драго Његован⁷ су објавили неколико значајних прилога. Такође, Марковић је објавио и једну студију под насловом „Политички живот Буњеваца

⁵ Olivera Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*, Beograd 2002; O. Milosavljević, *Renegati, konvertiti, izmišljeni narodi. Nacionalizam i tumačenje nastanka drugih nacionalnih subjektiviteta*, Dijalog povjesničara-istoričara, knj. 3, (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), Zagreb 2001, 85-101; O. Milosavljević, *Identitet i ideološka konstrukcija identiteta*, Dijalog povjesničara-istoričara, knj. 2, (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), Zagreb 2000, 219-235.

⁶ Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918-1989*, Beograd 2014; Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi: 1904-1941*, Beograd 2007.

⁷ Saša Marković, *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS – Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Subotica 2010, S. Marković, *Diskurs o položaju Bunjevaca u Austrougarskoj Monarhiji*, Pravo i politika, god. 4, br. 2, Novi Sad-Sremska Kamenica 2011, 74-91; С. Марковић, *Прилог проучавању буњевачког питања у контексту политичких прилика у Војводини у периоду од 1929-1941. године*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 89-108; Александар Касаш, Саша Марковић, *Прилог проучавању буњевачког питања у контексту политичких прилика у Војводини у периоду 1918-1941. године*, Етнолингвистича и историјска истраживања о Буњевцима (зборник радова, ур. Мато Пижурица, С. Кујунџић Остојић), Нови Сад-Суботица 2008, 61-81; А. Касаш, *Став Буњеваца према збивањима у Бачкој у пролеће 1941. године*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 109-114; Драго Његован, *Историјска улога Буњеваца у присаједињењу војвођанских области Краљевини Србији 1918. године*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 71-87; Д. Његован, *Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца у Војводини после Другог светског рата*, Етнолингвистича и историјска истраживања о Буњевцима (зборник радова, ур. Мато Пижурица, С. Кујунџић Остојић), Нови Сад-Суботица 2008, 105-112.

Војводине у Краљевини СХС – Југославији 1918-1941 године“, која се дотиче свих важних политичких аспеката везаних за буњевачку популацију у првој југословенској држави.

За друштвена кретања у прошлости Краљевине Југославије од великог значаја је тротомна историја културне политике југословенске државе 1918-1941. академика Љубодрага Димића. За простор Војводине, важна је научна монографија Биљане Шимуновић-Бешлин о просветној политици у Дунавској бановини. Привредну историју у Војводини током постојања међуратне Југославије веома темељито је обрадио Никола Гаћеша. Осим прилога о општим економским кретањима кретањима, написао је неколико студија о аграрној реформи у војвођанским областима у периоду 1918-1941.

Пре разматрања етничког идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца, важно је указати на термин „Војводина“ као просторне одреднице у контексту Краљевине Југославије. Иако у том периоду Војводина није постојала као службена административна јединица, у свакодневној комуникацији, штампи, часописима, јавном говору и књигама, овај термин је свеприсутан. У ондашњем контексту, Војводина је обухватала области некадашње јужне Угарске, односно Банат, Бачку и Барању. Због наведених чињеница, овај термин је употребљен као општи географски оквир за разматрање идентитета Буњеваца, који су претежно насељавали територију северне Бачке, и Шокаца који су представљали значајан удео у популацији, не само Бачке, већ и Барање.

I Између науке и идеологије: о приступима истраживању буњевачког и шокачког идентитета у српским и хрватским друштвеним наукама

Истраживање етничког и националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца, отвара низ истраживачких проблема везаних за однос друштвених наука и националистичких идеологија. У том контексту, концепт „националних“ наука, а посебно националне историје, схваћених као средства за оправдавање идеологије властите нације и догађаја везаних за њу у прошлости, намеће низ препрека истраживачу и доводе под велики знак питања објективност самог истраживања. Придавање научном истраживању било какве друге сврхе и намене, осим искључиво академског интереса и настојања да се у одређеном теоријском и методолошком оквиру унапреде достигнућа саме науке, не спада у сферу научности већ у сферу идеологије. Уколико претпоставимо да национализам као идеологија није склон преиспитивању, критичком мишљењу и плуралности, већ представља у неку руку тоталитарни дискурс, обележен ирационалним и митолошким схватањем историје као хероизоване прошлости, можемо закључити да је то главна препрека рационалној објективизацији о процесима и догађајима који су се одвијали у прошлој стварности, посебно када је реч о проблему етничког и националног идентитета.

У том контексту и разматрање досадашњих приступа етничком и националном идентитету војвођанских Буњеваца и Шокаца, примарни је задатак установити да ли су и под којим идеолошким утицајима били поједини истраживачи буњевачког и шокачког идентитета. Такође, важно је питање у којој мери је идеологија утицала на њихове резултате и да ли су научни текстови били тек оправдање за доказивање идеолошких и идентитетских конструкција. Надаље, у којој мери је данашње разумевање овог проблема под утицајем старијих достигнућа у друштвеним наукама. Исто тако, колико су заступљене поједине теоријске парадигме у разматрању и анализи карактера идентитета Буњеваца и Шокаца у прошлости, односно на које се теоријско-методолошке концепције истраживачи позивају и ослањају, посебно када је реч о радовима који су настали крајем 20. и почетком 21. века?

Пре анализе појединих научних радова, почевши од оних насталих у 19. веку, па све до почетка 21. века, потребно је осврнути се на још један проблем. Однос између идеологије и друштвених наука, односно утицај идеолошких конструкција на резултате научника, представља питање од прворазредног значаја за разумевање одређеног научног текста,

његову релевантност и значај. Тај проблем поставља пред истраживача императив разумевања времена у којем је текст настао, као и доминантних идеологија у одређеном временском и просторном контексту који су одређивале приступ научника. Научне текстове појединих друштвених наука нећемо делити на априори добре или лоше, идеолошке и оне у мањој мери обојене идеологијом, већ ћемо покушати да установимо у којој мери су под утицајем идеологије, и колико је тај моменат утицао на ниво научног сазнања.

1. О приступима идентитету јужноугарских Буњеваца и Шокаца у 19. веку

Када се вратимо на питање приступа етничком и националном идентитету Буњеваца и Шокаца, друштвене науке су се бавиле овим научним проблемом још од њиховог конституисања на простору Србије и Хрватске у првој половини 19. века. Ова чињеница у ширем контексту омогућава анализу на који начин се процес изградње нације преламао на друштвене науке и како је из угла национализма посматран феномен идентитета. Основна карактеристика свих тектова из 19. веку је да су производ ере нација и национализма и у том временском и друштвеном оквиру и контексту их треба разумети. Тада су поједини национализми, укључујући и балканске идеологије нације, одређивали границе властитог идентитета, доказивали који простор им припада и која тачно популација чини баш њихову нацију. У том смислу, деветнаестовековне концепције и дефиниције нису морале бити у корелацији са стварним стањем национално-интеграцијских процеса, чега су врло често били свесни и идеолози национализма.

Пошто су и српске и хрватске друштвене науке настајале и формирале се паралелно са процесом формирања нација, 19. век је време када се у научним текстовима појављују прве дефиниције идентитета Буњеваца и Шокаца. Када је реч о приступима у српским друштвеним наукама, творац српског стандардног језика Вук Стефановић Караџић је у текстовима из прве половине 19. века дефинисао популацију која је по његовом схватању чинила српску нацију. При томе је користио језик, односно употребу штокавског дијалекта, као главни критеријум и обележје националности. Вук је овај принцип применио на становништво које је насељавало широк простор од данашње Хрватске па све до Македоније, без обзира на верску припадност, и закључио како су сви штокавци Срби. Његове констатације су настале под снажним утицајем немачког романтизма и идеја Јохана Готфрида Хердера о језику као митском показатељу националности. Као заговорник језичког национализма, он је српску нацију поделио у три групе: Србе православне, католике и муслимане. Из ове концепције произлазио је Вуков закључак да су јужноугарски католици, Буњевци и Шокци, део српске нације. Ту тврдњу Вук је изнео у познатој књизи „Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона“ из 1849. године. Међутим, у истом делу, он је констатовао да „Срби католици“ и „Срби

муслимани“ неће да прихвате српско име⁸, па је на тај начин сам оспорио властиту дефиницију и констатацију о „Србима три закона“.

Ипак, ова његова примедба није много утицала да каснији истраживачи буду опрезнији у разматрањима и анализама. Вукове тезе су све до данашњих дана остале присутне и утицајне у српским друштвеним наукама. Хипотеза о „Србима три закона“ која је била производ Вуковог језичког национализма постала је полазна тачка у већини радова који су се бавили проблемом идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца у 19. и почетком 20. века. Међу њима, најопширнију студију написао је дипломата и публициста Иван Иванић. Он је 1899. објавио књигу под насловом „Буњевци и Шокци у Бачкој, Барањи и Лици“, у којој је први од српских научника студиозније истражио њихову прошлост, обичаје, културу и друштво. У погледу „народности“, позивајући се на бројне лингвисте и друге научнике, који су нацију схватили искључиво као језичку заједницу, донео је закључак о српском пореклу ове две етничке заједнице⁹.

Сличне ставове изнео је утицајни публициста Ђорђе Поповић Даничар, уредник новосадског часописа *Даница* по којем је и добио надимак. Он је 1907. објавио једну брошуру о Буњевцима и Шокцима, у којој се дотиче и њиховог етничког и националног идентитета. У том контексту, Даничар је бачке Буњевце и Шокце сматрао „красним српским племеном“¹⁰.

Међутим, у српским друштвеним наукама било је и другачијих тенденција и опрезнијих приступа идентитету Буњеваца. У *Летопису Матице српске*, Лаза Кнежевић је 1881. објавио један текст углавном о обичајима „народа буњевачког“, увиђајући да се ради о специфичном етничком идентитету. Кнежевић их је разликовао у односу на Србе и Хрвате, али је констатовао да су „огранак колосалног стабла“ Словена¹¹.

Током 19. века, Вукова дефиниција српске нације као језичне заједнице била је доминантан поглед на друштвену стварност. Међутим, историјска реалност и процеси који су уследили у каснијем периоду нису се поклапали са овим тезама. Само дефинисање нације далеко је од довољног у процесима националне интеграције. О изградњи и

⁸ Вук Стефановић Караџић, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Беч 1849, 1-5.

⁹ Иван Иванић, *Буњевци и Шокци у Бачкој, Барањи и Лици: (историја, етнографија, култура, друштво, бројно и привредно стање, етничке особине)*, Београд 1899. (Пре објављивања студије, Иванић је део резултата својих истраживања објавио у новосадском *Летопису Матице српске* 1893. године (И. Иванић, *О Буњевцима*, *Летопис Матице српске*, год. 62, књ. 175, Нови Сад 1893, 1-33).

¹⁰ Ђорђе Поповић, *Бачки Буњевци и Шокци*, Београд 1907, 4.

¹¹ Лаза Кнежевић, *О Буњевцима*, *Летопис Матице српске*, год. 50, књ. 128, св. 4, Нови Сад 1881, 102-118.

замишљању нације међу Буњевцима и Шокцима, као модернизацијског одговора на крупне промене које је 19. век донео целој Европи, говорићемо касније. За сада је довољно скренути пажњу да је већина српских научника сасвим јасно знала дефинисати националност Буњеваца и Шокаца и нису имали дилеме да су они Срби, али као и хрватски научници, нису могли и знали појаснити зашто они не знају да то јесу.

Када је реч о хрватским друштвеним наукама, од шездесетих година 19. века поједини аутори и часописи су све чешће писали о јужноугарским Буњевцима и Шокцима као делу хрватске нације. У том контексту, значајно је дело врло утицајног историчара Вјекослава Клаића „Опис земаља у којих обитавају Хрвати“ из 1883. године. Клаић је нацију схватао на начин да је свако ко је насељавао простор који он сматра хрватским земљама или говори хрватским језиком јесте Хрват. Осим овог поједностављења, Клаићев текст је у великој мери преузет из чланка Лазе Кнежевића, објављеног у Летопису Матице српске 1881. године. Овај текст, а према томе и Клаићев, готово у потпуности се бавио ношњом и обичајима буњевачке етничке заједнице. Значајна разлика је у томе што Клаић пише о „Хрватима (Буњевцима и Шокцима)“, а Кнежевић о „буњевачком народу“¹².

Академик Југословенске академије знаности и умјетности Радован Лопашевић нешто је опрезнији од Клаића. Неколико година после њега, Лопашевић је објавио књигу „Два хрватска јунака“, где разликује поједине етничке заједнице од нације, иако у томе није сасвим доследан. Пишући о становницима Лике и Далмације у 16, 17. и 18. веку, наводи разна „племена“: Хрвате, Буњевце, Крањце и Влахе православне. Напомиње да су Буњевци често у оновременим изворима називани католичким Власима и да су помињани као одвојена заједница у односу на Србе и Хрвате. Међутим, ипак доноси следећи закључак: „Ако се Власи у србских земљах зову сада и јесу Срби, то се и хрватски Власи, односно стари Буњевци, пуним правом могу звати и јесу Хрвати“. Наравно, ова његова оцена се односи на личке Буњевци који су за разлику од јужноугарских Буњеваца раније интегрисани у састав хрватске нације. У својој књизи, Лопашевић пише и о славонским католицима, староседеоцима Шокцима и Шијацима. Напомиње да су се ове етничке групе у прошлости називале „Словинцима“, из чега је настао назив Славонија и Славонац¹³. Ипак, он припаднике „хрватске народности“ у првом реду везује за људе који говоре

¹² Vjekoslav Klaić, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, sv. III, Zagreb 1883, 178, 197-205.

¹³ Radovan Lopašić, *Dva hrvatska junaka*, Zagreb 1888, 15-16, 55, 59-60, 109-112, 125.

хрватским језиком, али у сваком случају увиђа и истиче постојање разних етничких заједница у прошлости, које назива „племенима“. Постојање разлика између „Србо-Хрвата“ и Влаха сматра значајним, међутим оставља могућност да разлика можда и није била „племенска и народа“, него друштвена, у чему примећујемо већ поменути недоследност.

Нарочито занимљиво схватање о националној припадности Буњеваца и Шокаца дао је Антун Радић, етнолог по занимању, брат Стјепана Радића и један од оснивача Хрватске пучке сељачке странке 1904. године. Његово мишљење је потребно подробније размотрити, јер је као етнолог, развио врло опширну концепцију о „народу и народознанству“. Исто тако, веома је специфична и његова дефиниција хрватске нације и етничких заједница које јој припадају. Он је делио хрватски народ у три групе. Првој групи су припадали „прави Хрвати“, другој групи популација „који ће прије или после пристати уз хрватску мисао“, трећој „читаво племе нашег језика“. У ову трећу групу је убрајао, између осталих, све Јужне Словене у Угарској и православне и католике. Теоријско образложење овог схватања је у духу национализма 19. века: „Има још на жалост нашег свиета, који ни не зна како се зове његов језик, и којему народу припада... То је баш оно, кад човјек не зна, којему јату спада, то је оно, што се каже да народ нема свиести, кад не зна за се. Јер пазите: само онда знадеш за се, кад знаш, гдје си, од куд си дошао и камо спадаш“¹⁴. Према томе, Анте Радић је допуштао да је неко припадник одређене нације, иако тога још није свестан. Критеријум који је узимао као пресудан био је језик, па је његов концепт начелно веома близак идејама Вука Ст. Караџића.

За развој друштвених наука посебно је значајно дело бискупа Ивана Антуновића, једног од најутицајнијих Буњеваца у другој половини 19. века и аутора неколико књига важних за процес обликовања модерног етничког идентитета буњевачке и шокачке популације у јужној Угарској. Најзначајнија Антуновићева књига је „Разправа о подунавских и потисанских Буњевцих и Шокцих у погледу народном, вјерском, умном, грађанском и господарском“, објављена у Бечу 1882. године, до тада најопширнија студија о буњевачко-шокачкој популацији и низу аспеката важних за разматрање њиховог идентитета. Уз низ недостатака, недоречености и нејасну структуру рада, Антуновићева

¹⁴ О ставовима браће Радић по овом питању више у: Antun Radić, *Narod i narodoznanstvo*, Zagreb 1936; A. Radić, *Dom: 1902*, Zagreb 1937; Mario Bara, *Stjepan Radić i bački Hrvati*, *Identitet bačkih Hrvata (zbornik radova, ur. Robert Skenderović)*, Zagreb-Subotica 2010, 125-165.

књига је важна за анализу приступа идентитету. Потакнут идејама о свесловенској узајамности и југословенству, аутор је изнео низ значајних констатација, којима је идентитет буњевачке и шокачке популације у јужној Угарској везиван за југословенску националну идеологију као општи оквир њихове лојалности и припадности¹⁵.

Сагледавање резултата друштвених наука када је реч о идентитету доводи до закључка да српске и хрватске друштвене науке у 19. веку имају низ заједничких карактеристика када је реч о буњевачкој и шокачкој популацији у јужној Угарској. Готово сви истраживачи су полазили од премисе да је језик неупитан показатељ националности. Услед претензија на исти простор и становништво, научна аргументација је давала политичким сукобима материјал за расправе. Ипак, иако су радови обележени идеологијом нације, другачије није ни могло бити с обзиром на време у којем су настали. Међутим, наведена схватања су утицала на ауторе у следећим временским периодима, па су кључни Вукови, Радићеви или Клаићеви ставови остали присутни као наслеђе у друштвеним наукама све до данашњих дана.

¹⁵ Ivan Antunović, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, Beč 1882.

2. Схватања о идентитету војвођанских Буњеваца и Шокаца у првој и другој југословенској држави (1918-1991)

Стварање југословенске државе 1918, донело је нову динамику у проучавању идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца. У периоду 1918-1941. у српским и хрватским друштвеним наукама појављује се велики број радова, који се из различитих углова и перспектива дотичу питања идентитета Буњеваца и Шокаца.

Када је реч о хрватским друштвеним наукама низ научника се у студијама општијег карактера дотицао буњевачко-шокачке популације. На трагу деветнаестовековног наслеђа, о Буњевцима и Шокцима као Хрватима писали су Младен Лорковић, Никола Звонимир Бјеловучић, Јосип Смодлака¹⁶, као и други научници и публицисти. Историчар Рудолф Хорват је у једној брошури писао о бачким Буњевцима и Шокцима, констатујући да „у новије доба пригрљују Буњевци и Шокци хрватско име. То је посве ... природно, јер су Буњевци и Шокци прави Хрвати, како то доказује њихово поријекло, вјера, писмо и говор. Сви римокатолици у Херцеговини, одакле се доселише Буњевци, признавају се данас Хрватима, што бијаху од вајкада и пређи њихови“¹⁷. На основу „објективних“ чинилица, Хорват доноси закључке о истоветности идентитета Хрвата, Буњеваца и Шокаца. Међутим, овај рад је примарно имао функцију у изградњи хрватског националног идентитета буњевачке и шокачке популације.

За разматрање односа идеологије и науке посебно је важна књига Буњевца Петра Пекића, „Повијест Хрвата у Војводини“ из 1930 и брошура такође Буњеваца Марка Човића и Александра Кокића „Буњевци и Шокци“ из 1939. Пекић је у обимној студији, веома упитног научног квалитета, изнео низ закључака који су остварили велики утицај на хрватске друштвене науке све до данашњих дана. Његова полазна теза је „да су се Буњевци увијек сматрали Хрватима“, а затим наводи низ различитих аргумената и фалсификата којима доказује ову констатацију. Пекићева методологија и аргументација је често сасвим произвољна и нетачна, па тако он нпр. тумачи прошлост уметањем придева

¹⁶ Josip Smodlaka, *Hrvatsko pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1936, 12. Министар у влади Независне Државе Хрватске, Младен Лорковић је у опширној студији о „хрватским земљама“ из 1939. тврдио да су Буњевци и Шокци Хрвати и да чине већину у односу на Србе у областима Барање и западне Бачке (Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb 1939, 194, 228). Утицајни дубровачки адвокат и историчар Никола Звонимир Бјеловучић исто је констатовао у две своје брошуре (Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara*, Zagreb 1929, 16-17; N. Z. Bjelovučić, *Nacrt ustava Kraljevine Jugoslavije*, Dubrovnik 1928, 14).

¹⁷ Rudolf Horvat, *Hrvati u Bačkoj: (Bunjevci i Šokci)*, Osijek 1922.

„хрватски“ где год се помиње термин „буњевачки“ у историјским изворима. Карактеристично је да на основу веза појединих Буњеваца са Хрватима у прошлости изводи далекосежне закључке о етничком и националном идентитету читаве буњевачке и шокачке популације. У случајевима у којима не може објаснити одређену друштвену појаву, као што је случај са употребом назива Буњевац и Шокац током 19. века, Пекић посеже за измишљањем догађаја, па је навео податак како су буњевачке старешине 1868. одлучили да задрже „досадашњи надимак, јер би називом свог народног имена хрватског били изложени прогонству од стране Мађара“¹⁸. Сличних карактеристика је и брошура Алексе Кокића и Марка Човића¹⁹.

У српским друштвеним наукама после 1918 постојала је подељеност око питања идентитета буњевачке и шокачке популације. Једна група научника је заступала мишљење да су Буњевци и Шокци били „Срби католици“, и да ту и данас, док је друга група заузела неутралан став, истичући њихову идентитетску посебност или их посматрајући у контексту југословенске јединствене нације.

Јован Цвијић је у информативном мемоару за Конференцију мира у Паризу 1919, Буњевце и Шокце убројио у „српско-хрватско становништво“. Он их назива „католицима нашег језика“, „Србо-Хрватима“, међутим у нејасној и шароликој терминологији употребљава и назив „католички Срби“²⁰. Знатно експлицитнији од Цвијића у истицању тезе да су Буњевци и Шокци „католички Срби“ били су историчар Алекса Ивић, лекар и родоначелник етнографске фотографије Радивој Симоновић и етнолог Јован Ердељановић. Ивић је историјском аргументацијом покушавао да докаже своје тезе, при томе изједначавајући термине „католички Раци“ и „католички Срби“²¹. Симоновић је Буњевце називао „посрбљеним Власима“ и „католичким Рацима“²². Ердељановић је написао опширну и у појединим сегментима корисну студију под насловом „О пореклу Буњеваца“, објављену 1930. године. Он је у овој књизи обухватио низ аспеката друштвеног живота, историје, обичаја и низ других елемената важних за прошлост буњевачке популације. Међутим, његов закључак да се Буњевци у свим изворима и код

¹⁸ Petar Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini: od najstarijih vremena od 1929*, Zagreb 1930, 7, 156-157.

¹⁹ Marko Čović, Aleksandar Kokić, *Bunjevci i Šokci*, Zagreb 1939.

²⁰ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, Београд 1987, 319, 323.

²¹ Алекса Ивић, *Из прошлости Буњеваца*, Књижевни север, књ. III, св. 3-4, Суботица 1927, 101-104.

²² Радивој Симоновић, *Етнографски преглед Војводине*, Нови Сад 1924, 7, 14.

свих аутора у прошлости називају Србима је неутемељен²³. Ердељановићева књига је посебно важна због великог утицаја који је остварила на српске друштвене науке, посебно после распада Југославије 1991.

Неутралнији став о идентитету војвођанских Буњеваца и Шокаца заступали су историчар Душан Поповић и публициста Васа Стајић. Поповић је био аутор енциклопедијских одредница о Буњевцима и Шокцима у „Народној енциклопедији српско-хрватској-словеначкој“, у којима је неодређено констатовао да су они „дио нашег народа ... Од ослобођења се врши нагло кроатизација Буњеваца и Шокаца у Војводини“²⁴. У једном чланку из 1930. Поповић се критички осврнуо на књигу Петра Пекића „Повијест Хрвата у Војводини“, где је изнео одређенији став о идентитету буњевачког и шокачког становништва: „Они су део популације ... која чини прелаз од Срба Хрватима. Овој маси припадају поред Буњеваца, муслимани и Шокци ... По нашем мишљењу они су Југословени; сасвим је свеједно да ли ће се осећати ближе Хрватима или Србима, али пре свега треба да буду Југословени ... Локалним именима свакако данас нема места“²⁵. Дакле, Поповићеве тезе полазе од идеологије јединствене југословенске нације, па он сматра да су сва „локална“ имена непотребна, укључујући ту називе Буњевац и Шокац. Сличан став, инспирисан југословенством, имао је и Васа Стајић. Он је Буњевце и Шокце начелно посматрао као посебне етничке заједнице, али је закључио следеће: „Ко је предратни Југословен ... тај не може имати ништа против тзв. кроатизације Буњеваца и Шокаца. Нема потребе ни могућности да они у југословенску заједницу уђу као Срби“²⁶.

Важно је напоменути да је периоду 1918-1941. изашло неколико радова буњевачких аутора који су били пројугословенске оријентације или су пак писали о Буњевцима и Шокцима као посебним етничким заједницама. Алба Кунтић је у једној брошури из 1930 идентитет буњевачке популације дефинисао кроз двојни назив „Буњевци-Југословени“.

²³ Јован Ердељановић, *О пореклу Буњеваца*, Београд 1930.

²⁴ *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. 1, sv. 3, Bjelice-Bunjevci, (ur. Stanoje Stanojević), Zagreb 1925, 336; Isto, knj. 4, S-Ž, 711.

²⁵ Dušan J. Popović, *O Bunjevcima*, (separat), Sremski Karlovcі 1930, 8.

²⁶ И Стајић је критички разматрао Пекићеву књигу, па је између осталог записао да Пекић своју визију идентитета буњевачког и шокачког становништва „пројигира на све претке данашњих Буњеваца и Шокаца“, да његов рад обилује „неистинама и нетачностима“, јер аутор „воли да говори о стварима које не зна“. (Васа Стајић, *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, Летопис Матице српске, год. 104, књ. 325, св. 1/3, Нови Сад 1930, 158-160). Више о Стајићевим ставовима у: V. Stajić, *Mađarizacija i preporod Bunjevaca*, Glasnik Istorikog društva u Novom Sadu, 8, 1, Novi Sad 1935, 50-93.

Тезу о посебном буњевачком идентитету у својим брошурама заступала је буњевачка књижевница Мара Малагурски, као и Ката Прћић²⁷.

Основна карактеристика наведених текстова је органицистичко и есенцијалистичко схватање идентитета, иначе карактеристично за оновремене друштвене науке. Такође, већина радова је настајала из идеолошких побуда и политичких потреба, што треба разумевати у контексту српско-хрватских спорова у Краљевини Југославији. Иако су неке студије, као што је случај са Ердељановићевом књигом „О пореклу Буњеваца, доносиле низ значајних информација и интерпретација, идеолошка димензија је ограничавала њихов значај и закључке водило у националистичком правцу. Стога, главна сврха већине наведених текстова је доказивање идеологије властите нације.

За разлику од периода прве југословенске државе, у социјалистичкој Југославији интерес за војвођанске Буњевце и Шокце у друштвеним наукама је знатно мањи. Став према њиховом идентитету одређен је ставом државних и покрајинских комунистичких власти да су сви Буњевци и Шокци припадници хрватске нације²⁸. Лингвиста Анте Секулић, пореклом Буњевац из Таванкута поред Суботице, једини је истраживач који публикује већи број радова о разним аспектима прошлости буњевачке и шокачке популације²⁹. Када је реч о питању идентитета, он је полазио од претпоставке да су сви Буњевци и Шокци Хрвати. Његови ставови су узроковали оштру реакцију Албе Кунтића, такође Буњеваца, публицисте и правника по занимању. Кунтић је приказао Секулићеву књигу „Народни живот и обичаји бачких Буњеваца“ из 1986. карактеристичним насловом приказа „Један историографски промашај“, оптуживши га да је његов рад настао на основу „идејно-политичке литературе“³⁰.

²⁷ Alba Kuntić, *Bunjevac – Bunjevcima i o Bunjevcima*, Subotica 1930, str. 45; Mara Đorđević Malagurski, *Bunjevka o Bunjevcima*, Subotica 1941; Kata Prčić, *Bunjevci i Šokci*, Subotica 1940.

²⁸ О томе више у: Д. Његован, *Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца у Војводини после Другог светског рата*, Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима (зборник радова, ур. Мато Пижурица, С. Кујунџић Остојић), Нови Сад-Суботица 2008, 105-112.

²⁹ Ante Sekulić, *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*, Zagreb 1986; A. Sekulić, *Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb 1989; A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb 1970.

³⁰ Алба Кунтић, *Један историографски промашај*, Зборник Матице српске за историју, бр. 38, Нови Сад 1988, 183-184.

Међутим, 15 година раније управо је једна Кунтићева студија о Буњевцима била предмет оштре полемике у научним круговима. Он је у књизи објављеној 1969. наглашавао везе Буњеваца и Срба током 19. века и индиректно нагињао српском националном идентитету буњевачке и шокачке популације³¹. То је изазвало бурну реакцију у јавности, посебно међу хрватским интелектуалцима, па је сремски публициста Јурај Лончаревић написао да је Кунтићево дело „књига за коју би боље било да је нема”³². У овом периоду, о Буњевцима се у српским друштвеним наукама најчешће писало у ширем контексту. Један такав пример је књига Арпада Лебла о политичким странкама у Војводини крајем 19. и почетком 20. века, где аутор пише о „буњевачко-хрватској националној свести”³³. Радови који би се бавили студијом случаја су веома ретки. Један пример је прилог Славка Кузмановића у Зборнику за историју Матице српске, где је писао о „националном препороду буњевачких Хрвата”³⁴. Заједничко овим радовима је да су сматрали Буњевце делом хрватске нације.

³¹ A. Kuntić, *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*, Beograd 1969.

Континуитет са тезама Алексе Ивића, Ивана Иванића и других аутора који су сматрали Буњевце „католичким Србима”, успоставио је Лазо М. Костић, правник који је због својих активности током Другог светског рата и учешћа у колаборационистичком режиму у окупираној Србији отишао у емиграцију. Књига у којој је писао о Буњевцима и Шокцима објављена је 1962. у Канади, а њено друго издање 1999. у Новом Саду (Лазо М. Костић, *Српска Војводина и њене мањине: (демографско-етнографска студија)*, Нови Сад 1999).

³² Juraj Lončarević, *Knjiga za koju bi bilo bolje da je nema*, (separat), Split 1970, 302-307.

³³ Arpad Lebl, *Građanske partije u Vojvodini 1887-1918*, Novi Sad 1979, 308.

³⁴ Славко Кузмановић, *О националном препороду буњевачких Хрвата*, Зборник за историју, бр. 20, Нови Сад 1979, 131-159.

3. Приступи буњевачком питању у хрватским и српским друштвеним наукама после дезинтеграције социјалистичке Југославије

Распад југословенске државе 1991. изазвао је успон национализма на постјугословенском простору, који је и главни узрок њене дезинтеграције, што је означило нову фазу у приступима истраживању етничког и националног идентитета буњевачке и шокачке популације. Одлуком српских власти, након више од 80 година војвођански Буњевци су добили могућност да се приликом пописа становништва изјасне као Буњевци. Када је реч о буњевачким Хрватима, њихов положај је у значајној мери измењен, јер су постали тек једна од мањинских војвођанских националних заједница и могли су да се изјасне као Хрвати.

Иако су се околности промениле, новонастали услови и настојање да хрватски национални идентитет Буњеваца и Шокаца буде очуван и учвршћен узроковао је велики интерес хрватских друштвених наука за проблем идентитета Буњеваца. За разлику од претходног периода када је само Анте Секулић студиозније проучавао прошлост војвођанских Буњеваца и Шокаца, после 1991. појављује се велики број нових истраживача у хрватским друштвеним наукама. Ови аутори бавили су се разним темама, укључујући и идентитет буњевачко-шокачке популације³⁵. Истраживања су добила институционални оквир преко удружења „Завод за културу војвођанских Хрвата“, основаног у Суботици 2008. године, а од 2009. у оквиру „Завода“ излази *Годишњак за знанствена истраживања*. Такође, у Загребу је објављено неколико зборника радова који се баве идентитетом буњевачких и шокачких Хрвата³⁶.

³⁵ О разноврсности тема сведоче следећи наслови: Milana Černelić, *Pristupi istraživanju bunjevačkih identiteta*, *Studia ethnologica Croatica*, br. 17, Zagreb 2005, 25-49; M. Černelić, *Bunjevačke studije*, Zagreb 2006; Robert Skenderović, *Gospodarske, kulturne i političke veze bačkih Hrvata tijekom 18. i 19. stoljeća*, *Dijalog povjesničara-istoričara* (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 5, Zagreb 2002, 135-151; R. Skenderović, *Blaško Rajić i Hrvatska seljačka stranka – različiti koncepti nacionalnog identiteta bačkih Hrvata*, *Dijalog povjesničara-istoričara* (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 8, Zagreb 2004, 153-172; R. Skenderović, *Odnos bunjevačkih političara prema unutarnjem uređenju Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Jugoslavije – komparativna analiza*, *Dijalog povjesničara-istoričara* (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 7, Zagreb 2003, 195-212; Krešimir Bušić, *Doticaji hercegovačkih franjevac a bačkim Hrvatima*, u: Fra Didak Buntić – čovjek i djelo (zbornik radova, ur. Stipe Tadić, Marinko Šakota), Zagreb 2009, str. 145-179; K. Bušić, *Migracije i kulturni identitet Hrvata-Bunjevaca*, u: Zbornik radova o biskupu Lajči Budanoviću (ur. Josip Temunović), Subotica 2004, 119-188.

³⁶ *Identitet bačkih Hrvata* (zbornik radova, ur. R. Skenderović), Zagreb-Subotica 2010; *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (zbornik radova, ur. Mario Bara, Aleksandar Vukić), Zagreb-Subotica 2012; *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu* (zbornik radova, ur. Milana Černelić i drugi), Zagreb-Subotica 2014.

Међутим, и после распада Југославије, Секулић је задржао утицај и статус ауторитета. Наставио је обимну научну продукцију, пишући о готово свим аспектима друштвеног живота, као и у ранијем периоду. Његов отворени хрватски национализам често је прелазео у отворени шовинизам, па је у једном тексту писао о „о продору српства преко Дунава, на подручје Средње Еуропе“, које тумачи на следећи начин: „Ради се о претјераним прохтјевима бизантско-православне скупине из Београдског пашалука да се устоличе на тлу старосједилачког западног и средњоурупског пучанства“³⁷. Секулићеви ригидни и често неприхватљиви ставови постали су предмет критике Петра Вуковића у једном од зборника објављених од стране „Завода за културу војвођанских Хрвата“. Вуковић се критички осврнуо на Секулићев приступ идентитету војвођанских Буњеваца и Шокаца и закључио следеће: „Своди се на идеализирање освијештености бачких Буњеваца као Хрвата, уз мање-више суставно прешућивање свега онога што тој увелике фиктивној слици протурјечи ... Умјесто да прикаже повијесну збиљу онакву каква јесте и покуша објаснити зашто је таква, Секулић је стилизира у складу са својим предувјерењима“³⁸. Иако је научна релевантност Секулићевих тумачења и закључака проблематична, он је остварио велики утицај на већину хрватских аутора који су се бавили тематиком везаном за буњевачку и шокачку популацију.

У разматрању приступа проблему буњевачког и шокачког идентитета у хрватским друштвеним наукама после 1991, због великог броја радова неће бити анализирани појединачни текстови и сви аутори, већ само основне тенденције, које се у основи свode на неколико заједничких карактеристика. Њихова главна одлика је теоријско-методолошки модел који полази од органицистичког и есенцијалистичког схватања етничког и националног идентитета.

Полазећи од органицистичких претпоставки, проблемом хрватске националне интеграције Буњеваца и Шокаца у овом контексту бавило се неколико аутора. Један од њих, Бруно Скендеровић, разматра „сувремену национална свијест“ буњевачке популације, па примордијално приступајући истраживачком питању, у језику, вери и обичајим види елементе који су сами по себи утицали на формирање нације. У том

³⁷ А. Sekulić, *Srpstvo u Podunavlju (1918.-1995.)*, Jugoistočna Europa 1918-1995: međunarodni znanstveni skup, zbornik radova (ur. Aleksandar Ravlić), Zagreb 1996, 49. Неки од Секулићевих радова објављених после 1991: А. Sekulić, *Bački Hrvati u XX. stoljeću*, Zagreb 2010, А. Sekulić, *Rasprave o jeziku bačkih Hrvata*. Zagreb 1997.

³⁸ Petar Vuković, *Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca*, Identitet bačkih Hrvata (zbornik radova, ur. R. Skenderović), Zagreb-Subotica 2010. 269-270.

контексту, о језику пише као о „стожеру очувања националног идентитета“³⁹. Сличне примордијалне тенденције присутне су у раду Славена Бачића, који полази од претпоставке да су Буњевци „хрватска субетничка скупина“, а под националном интеграцијом подразумева „логично инкорпорирање бачких Буњеваца у хрватски корпус“⁴⁰.

Поједини аутори су често полазили од језика као наводно есенцијалног показатеља националне припадности. У том контексту, Роберт Парница је у раду о „хрватском препороду“ Буњеваца и Шокаца у 19. веку писао да су „Хрвати на простору некадашње јужне Угарске били језично, културно и територијално одвојени дио хрватског народа“. Он термилошки изједначава називе буњевачки и хрватски језик, да би у истом тексту констатовао сасвим супротно: да „бачки Хрвати нису били у стању прихватити и користити хрватско име за назив свог језика. Штовише, противили су се томе“. Пишући о проблему правописа и покушају увођења загребачке етимологије у буњевачке и шокачке листове, Парница закључује да је „отпор промјенама био толики те се чинило како се писање по коријену у Буњеваца неће моћи још дуго провести“⁴¹.

Роберт Скендеровић је нешто опрезније приступио питању идентитета, међутим суштински и његове тезе се свде на есенцијалистичко схватање нације. Тако Скендеровић у једном раду без дубље анализе и научних доказа, пише како је „опцију усвајања хрватског књижевног језика заступао највећи број буњевачких интелектуалаца“⁴². У другом раду је без нијансирања изнео есенцијалистичку тезу како „истодобно постојање илирског, далматинског и буњевачког имена за хрватски језик у Подунављу само показује да тијеком 19. стољећа национални идентитет подунавских Хрвата још није био обликован ... Интеграција у хрватску нацију се показала као природан процес... У склопу те интеграције подунавски су Хрвати ријешили и своје језично питање“⁴³.

³⁹ Bruno Skenderović, *Formiranje nacionalne svijesti kod Bunjevaca u Bačkoj*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br 1, Subotica 2009, 124-136.

⁴⁰ Slaven Bačić, *Nacionalno-integracijski procesi Bunjevaca u Bačkoj i ugarskom Podunavlju*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br. 2, Subotica 2010, 65-66.

⁴¹ Robert Parnica, *O nacionalnom prepороду i političkoj kulturi Hrvata u južnoj Ugarskoj od 1870. do 1900. godine*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 5, Zagreb 2000, 152-171.

⁴² R. Skenderović, *Sudjelovanje slavonskih franjevaca u nacionalnom pokretu podunavskih Hrvata tijekom 19 i početkom 20. stoljeća*, Scrinia Slavonica, br. 6, Slavonski Brod 2006, 210.

⁴³ R. Skenderović, *Uloga jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 10/1, Zagreb 2005, 222, 229.

Интересантна је појава еклектичког приступа спајања неспојивих теоријских парадигми, па тако Крешимир Бушић и Славен Бачић у научним текстовима користе у уводима радова конструктивистичке и етносимболистичке теоретичаре нације као што су Ернест Гелнер, Ентони Смит и Ерик Хобсбаум, али су разматрања и конкретна студија случаја обележени органским схватањем нације и закључцима у том „теоријском“ оквиру⁴⁴.

Још једна одлика приступа је некритичко преузимање резултата, аргументације и закључака аутора из претходних периода. У том погледу, доминантно место заузимају радови Петра Пекића из тридесетих година 20 века⁴⁵, како смо већ констатовали, текстови упитне научне вредности, са низом спорних и неутемељених тези. Чак је и Анте Секулић приметио да овај аутор „није означио одакле је црпио податке ... Није поткријепио своје извјешће ... поузданим доказима“⁴⁶. Ипак, упркос томе, Пекићеве констатације су постале незаобилазни део савремених хрватских историографских и других текстова о војвођанским Буњевцима и Шокцима. Надаље, карактеристично је игнорисање или етикетирање оних политичких група и појединаца који су заступали идеју о југословенском или посебном буњевачком и шокачком идентитету прошлости, па се не уклапају у унапред постављену идеолошку матрицу. Низ учесника у догађајима, као што су Марко Јурић, Мијо Мандић, Ката Прћић, Мара Малагурски и многи други, проглашени су за сараднике режима, који су сматрани антихрватским, или су на сличне начине дисквалификовани. Тако се ствара утисак да међу припадницима буњевачке и шокачке популације није постојала подршка било којој другој политици идентитета, осим оне која је интегрисала Буњевце у састав хрватске нације.

Такође је интересантно да су хрватски аутори објавили неколико текстова⁴⁷ који веома критички преиспитују и негативно оцењују достигнућа српских друштвених наука о

⁴⁴ О томе код: Krešimir Bušić, *Odjeci uspostave Banovine Hrvatske u hrvatsko-bunjevačkoj javnosti*, Društvena istraživanja, br. 4-5, Zagreb 2005, 721.

⁴⁵ Најпознатије дело: P. Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930.

⁴⁶ A. Sekulić, *O društvenom i stranačkom životu podunavskih Hrvata od 1867 do 1918*, Historijski zbornik, god XLI, (1), Zagreb 1988, 141, 145.

⁴⁷ Milana Černelić, *Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu*, *Studia ethnologica Croatica*, sv. 6, br 1, Zagreb 1995, 85-103; S. Bačić, *Suvremena srpska znanost o Bunjevcima*, u: Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu (zbornik radova, ur. Milana Černelić i drugi), Subotica-Zagreb, 2014, 117-127; Tomislav Žigmanov, *Nijekanje hrvatstva Bunjevaca i zborniku radova sa simpozijuma „O Bunjevcima“*, u: Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu (zbornik radova, ur. M. Černelić i drugi), Subotica-Zagreb 2014, 129-141; M. Bara, *Pseudoznanstveni pristup u istraživanju identiteta bačkih Bunjevaca: Primjer zbornika radova*

идентитету Буњеваца и Шокаца у 20. веку. Међутим, полазна претпоставка критике није нека теоријско-методолошка концепција и у том контексту постављање читавог овог питања на једну научно утемељену основу, већ њено свођење на искључиво националистичко-идеолошку димензију.

Управо због тога, ови радови истовремено откривају низ елемената важних за разумевање приступа проблему буњевачког и шокачког идентитета у хрватским друштвеним наукама. Један од аутора, Марио Бара, као и неколицина већ наведених научника, еклектички повезује теоријске парадигме упоредо пишући о идентитетским „субетничким идентитетским саставницама (говор, обичаји, фолклор)“, које су део „националнохрватског оквира“ констатујући да се идентитет Буњеваца темељи на „хрватском подријетлу“⁴⁸. Истовремено, Бара помиње модернизацијске и интеграцијске процесе који утичу на развијање идентитета и његово обликовање, али очито схваћене у контексту примордијалног тумачења националног идентитета.

На трагу Пекићеве аргументације из периода међуратне Југославије, Бара наводи која су „свједочења хрватства... Буњеваца и Шокаца“. Он тврди да су „своју националну свијест суботички Хрвати манифестирали ношењем велике хрватске заставе која је пронијета суботичким улицама и извјешена на торањ градске вијећнице 10. 11. 1918“⁴⁹. Ову констатацију у ширем контексту можемо повезати са проблемом ригидног позитивистичког приступа у историјској науци, који полази од апсолутизације појединачних чињеница као извора за разумевање и тумачење догађаја и процеса у прошлости. У том смислу, да би указали на ограничења овог дискурса, потребно је осврнути се на квалитет саме чињенице, која се узима као полазна претпоставка за закључивање. Када је реч о хрватској застави у Суботици 1918, Бара наводи само једну перцепцију догађаја, изостављајући низ других елеманата, које указују на сложеност и испреплетеност идентитетских конструкција. Тако овај аутор не наводи да је на застави писало „Живела Југославија“ и да је на торањ Градске куће тада истакнута и српска застави поред хрватског барјака. Проблем са овом „чињеницом“ постаје још сложенији када се нагласи да је заставу сашила Мара Малагурски, буњевачка интелектуалка позната

Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima, u: Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu (zbornik radova, ur. M. Černelić i drugi), Subotica-Zagreb, 2014, 143-159.

⁴⁸ M. Bara, *Pseudoznanstveni pristup*, 145-148.

⁴⁹ Исто, 150.

по пројугословенским и просрпским ставовима. На крају, крајње је спорно из једног случаја изводити било какве далекосежне закључке, поготов када је реч о идентитетској конструкцији коју је проблематично доказати низањем чињеница које су заправо перцепције и сведочанства учесника у прошлој стварности.

Проблем је сличан са још једном Барином констатацијом. Он пише да „Невен, најважнији лист бачких Буњеваца и Шокаца, излази од обновљеног течаја 1918. на хрватском стандарду и у својим текстовима истиче њихово хрватство“⁵⁰. Ова „чињеница“ је само делимично тачна, јер је тридесетих година *Невен* излазио на икавици и подржавао посебан буњевачки идентитет. Избегавање сагледавања свих аспеката који су несумњиво утицали на обликовање идентитетских конструкција је веома проблематично. На тај начин се не сагледавају сложени и динамични процеси изградње идентитета. Апсолутизација „чињеница“, поготово када је реч о њиховој тенденциозној селекцији, није право решење у научној интерпретацији и разумевању овог сложеног проблема.

Научни рад под насловом „Конструкција идентитета у бачких Буњеваца“ из 2010. године, већ поменутог Петра Вуковића, представља најзначајнији методолошко-теоријски искорак у хрватским друштвеним наукама када је реч о разматрању идентитета буњевачке популације. У првом делу текста, Вуковић критички преиспитује есенцијалистичке и органицистичке радове о овој теми, у првом реду текстове Анте Секулића и академика Славка Гавриловића. Затим, након што је указао на „методолошке слабости традиционалних есенцијалистичких виђења раслојене етничке и националне идентификације бачких Буњеваца“, поставља своје истраживање на теоријску основу, коришћењем закључака низа истакнутих теоретичара етницитета и национализма, између осталих Бенедикта Андерсона, Томаса Хилана Ериксена и незаобилазног Ентонија Смита. Предмет Вуковићеве анализе је „дискурзивно обликовање идентитета“ у *Буњевачко-шокачким новинама*, листу који је излазио у периоду 1870-1872. Употребом теоријског модела који полази од претпоставке да су нације друштвено условљени конструкти, аутор доноси низ важних закључака према којима је „сувремена вишеслојна идентификација бачких Буњеваца само наставак стања у којем су се у вријеме изградње модерних нација налазиле и многе друге заједнице“. Вуковић примећује да је у том периоду „изостала стабилна институционализација културног и политичког дјеловања“, па никада није

⁵⁰ Исто, 150.

створен „један доминантан наратив“ о идентитету буњевачке популације у Војводини⁵¹. Вуковићев текст је значајан из низа разлога: он увиђа да су идентитетске конструкције производ сложених процеса и да је реч о једном динамичном друштвеном феномену, који је прецизно могуће сагледати употребом етносимболистичких и конструктивистичких теорија национализма и етничитета.

Када је реч о српским друштвеним наукама, већ почетком деведесетих година 20. века појављују се по обиму мањи прилози, са основном тенденцијом идеологизације научног приступа буњевачком идентитету. Душан Берић је у чланку из 1991. анализирао један непознати документ о Буњевцима из периода Велике источне кризе (1875-1878), писмо Суботичанина Божицара Вујића упућено српском министру иностраних послова Јовану Ристићу, у којем он тражи од Ристића заштиту и помоћ због убрзаног процеса мађаризације буњевачке популације у Бачкој. Према Берићу, овај документ је „фундаменталан за дискусије о националној припадности бачких Буњеваца“, јер доказује да је постојала тенденција „враћања Буњеваца својим првобитним коренима“, као и жеља „да буњевачка заједница има српско национално име“. Аутор наглашава како писмо потврђује да је међу буњевачким интелектуалцима, међу које укључује и Вујића, постојало „убеђење да су Буњевци саставни део српског народа“. Такође, Берић пише да је новинар Калор Милодановић био „кључан човек“⁵² међу бачким Буњевцима, што је произвољна констатација и једна од неколико фактографских грешака у овом кратком прилогу. Полазна Берићева претпоставка да је Вујић „буњевачки интелектуалац“ је погрешна. Бошко Вујић је био суботички Србин, веома близак појединим југословенски оријентисаним Буњевцима у Суботици⁵³. Берића је садржај писма навео на криви траг, јер се из непознатих разлога Вујић у писму прво изјаснио као „православни Буњевац“, вероватно да би привукао пажњу Ристића и других политичких фактора у Београду, а затим у истом документу пише да је по националности Србин.

⁵¹ Petar Vuković, нав. дело, 286-287.

⁵² Душан Берић, *Један непознати документ о Буњевцима у време Велике источне кризе (1875-1878)*, Зборник Матице српске за историју, бр. 44, Нови Сад 1991, 117-120.

⁵³ О томе више у: Марко Протић, *Српски тријумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900. год*, б.м. б.г.

Још један краћи прилог о идентитету Буњеваца, који доноси низ неутемељених вредносних судова и произвољних констатација објављен је у енциклопедији „Catena mundi“ 1992. године, аутора Бранислава Ивановића. Између осталог, Ивановић пише да су Буњевци „српског порекла ... Срби католици из Далмације“, и да су „одмах по доласку у Бачку, Буњевци себе називали католичким Србима. Најстарији извори који говоре о њима зову их, без изузетка, Србима католицима“. Овај аутор закључује да „бачки и барањски Буњевци никад нису били Хрвати“⁵⁴.

Неколико чланака о Буњевцима, важних и корисних за разматрање приступа идентитету, објавио је академик Славко Гавриловић⁵⁵. У раду „Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVII до средине XVIII века“, он се позива на књигу „О пореклу Буњеваца“ Јована Ердељановића и његову прилично произвољну тврдњу „да се у свим историјским изворима и код свих писаца из прошлих векова Буњевци сматрају и називају Србима“. Анализирајући односе између Срба и Буњеваца у Сомбору током 18. века, Гавриловић констатује да је „српско-буњевачка симбиоза потекла из заједничког порекла“, али и да Буњевце „извори називају Србима“, при томе изједначавајући термине Рац и Србин. Надаље, аутор доноси сведочанство мајора Марка Марковића из 18. века, сомборског Буњевца који је тврдио да је његов предак из 17. века „прешао на католичку веру и са собом у исту повукао и многе друге православне Србе-Буњевце“. На основу тога, Гавриловић закључује да ова изјава „иде у прилог мишљењу исказаном у науци да су Буњевци српског порекла, односно део српског народа, покатоличеног током ранијих векова“⁵⁶.

У методолошком смислу критике извора, Марковићево сведочанство је тек другоразредног карактера, јер сведок препричава једну усмену и породичну традицију, коју је чуо од својих предака. Управо због тога, све информације које овај извор пружа потребно је сагледавати са научним опрезом и резервом. Надаље, у овом контексту је

⁵⁴ Бранислав Ивановић, *Буњевци никад нису били Хрвати*, Catena mundi: српска хроника на светским веригама, (пр. Предраг Драгић Кијук), Београд 1992, 736-737.

⁵⁵ Славко Гавриловић, *Подаци о буњевачкој официрској породици Марковић: (од краја XVII до средине XVIII века)*, Зборник Матице српске за историју, бр. 61/62, Нови Сад 2000, 131-135; С. Гавриловић, Драган Тубић, Звонко Стантић, *Буњевци у Суботици током граничарског и коморског периода*, Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима, (зборник радова, ур. Мато Пижурица, Сузана Кујунџић-Остојић), Нови Сад-Суботица 2008, 19-34.

⁵⁶ С. Гавриловић, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVII до средине XVIII века*, Зборник радова са симпозијума „О Буњевцима“ (зборник радова, ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић-Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 13-15.

спорно закључивање од појединачног случаја једне породице ка општем случају свих Буњеваца, што има за последицу закључак о „српском пореклу“ буњевачке популације. Такође, претпоставку да је назив „католички Рац“ био синоним за етнички идентитет Буњеваца, оповргава низ сведочанстава из 19. века, која указују да самоперцепција Буњеваца и њихова конкретна искуства у прошлости не поткрепљују ову премису. Прво, назив католички Рац је у овом контексту био термин којим су Буњевце оловљавали нечланови заједнице, односно у првом реду Мађари и аустријски органи власти. Друго, низ историјских сведочанстава из 19. века у буњевачким часописима, новинама, књигама и календарима откривају да идеја о претходној наводној православној вероисповести не кореспондира са искуствима буњевачко-шокачке популације. Међу Буњевцима и Шокцима у том периоду није постојало сећање да су њихови преци били православне вероисповести. Треће, низ буњевачких аутора, од бискупа Ивана Антуновића, па до мање познатих писаца, објашњавају да назив Рац никада нису схватили као ознаку властитог етничког идентитета, о чему ће више речи бити касније.

Ипак, чак и да је теза о масовном преласку Буњеваца из православље у католичанство тачна, из угла конструктивистичких и етносимболистичких теорија нација и национализма, религија сама па себи не одређује и не ствара национални идентитет. Осим тога, пошто није постојало колективно сећање које би креирало културу памћења и повезивало буњевачку-шокачку популацију са наводним православним прецима, сасвим је јасно да православни верски идентитет, осим у појединачним случајевима, није имао скоро никакву улогу у обликовању етничког идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца. Ову тезу поткрепљују конкретна историјска искуства и процеси који су се одвијали током 19. и 20. века.

За разлику од овог приступа, који верску припадност ставља у фокус истраживања, лингвиста Драгољуб Петровић је у научном раду из 2007. идентитет Буњеваца анализирао на трагу Вукових претпоставки језичног национализма о језику као примарном показатељу националне припадности. Полазна тачка у Петровићевом тексту је следећа констатација: „Показује се да хрватске претензије према Буњевцима као елементу „хрватског етнојезичног корпуса“ једино утемељење имају у чињеници да је, после Другог светског рата, донесена политичка одлука да се сви католици српског језика имају сматрати Хрватима“. Ова теза, којом аутор негира хрватски национални идентитет

Буњеваца је нетачна и у супротности са низом релевантних историјских извора из 19. и прве половине 20. века. Осим тога, Петровић доказује наводну српску националну припадност буњевачке популације пишући о „Србима закона римског“ и „Србима закона мухамеданског“⁵⁷. Он се тако надовезује на већ поменути Вукову концепцију о „Србима три закона“, иако је, како смо већ поменули, сам Вук довео у питање властиту констатацију. Ипак, деветнаестовековна концепција језичног српства је идеолошки оквир и основна база на којој је утемељен Петровићев рад о Буњевцима, што уједно ограничава његову научну релевантност.

Научним проблемом идентитета Буњеваца бавио се и историчар Никола Жутић. Међутим, његови радови су научно ирелевантни. Можда не би било ни потребе за критичком анализом Жутићевих текстова, да овакви ставови нису прилично заступљени у масовним медијима, као и у научним круговима и широј јавности. Полазећи од претпоставки вулгарног национализма негирања постојања хрватске нације, Жутић износи низ наизглед научних теза, које служе за доказивање ове унапред постављене претпоставке.

Основна Жутићева премиса је да су Буњевци у ствари „католички Срби“. Пошто се буњевачка популација у изворима помиње под разним називима, као што су Власи, Илири или Раци, изједначавајући ове термине са именом Србин, он закључује да су Буњевци по својој етничкој припадности део српске нације. Када је реч о простору Баната, Бачке и Барање, Жутић је констатовао, да „о Хрватима као посебној народности или етничкој творевини нема ни помена у изворима и литератури“ из 19. века. Исто тако, произвољно је закључио како је „насилно претварање у Хрвате 1945. извео Јосип Броз Тито и Комунистичка партија Југославије“. Нижући нетачне тезе и закључке, он је констатовао „да је хрватство у етничком смислу био непознат народносни појам у данашњој Војводини све до тридесетих година 20. вијека“, и да су га тада „почели пропагирати етнички Срби римокатолици, односно Буњевци, и то под утицајем идеје о Великој Хрватској“. Такође, у своје радове је укључио низ ирационалних конструкција о ватиканским и хрватским заверама против Срба, чији је крајњи резултат био стварање хрватске нације. Осим тога, једна од карактеристика његовог приступа је селективно коришћење појединих текстова.

⁵⁷ Драгољуб Петровић, *Бачки Буњевци у светлости етноисторијских и лингвистичких чињеница*, Зборник радова са симпозијума „О Буњевцима“, (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић-Остојић) Суботица 2007, 115-129.

На пример, већ поменути књигу „Разправа“ из 1882. аутора Ивана Антуновића, он употребљава у својим радовима, па чак тврди како Антуновић „никада није за Буњевце и Шокце користио префикс хрватски“, иако је бискуп баш у тој књизи приметио, пишући о простору Војводине: „Гди год је било Србах, тамо је у већем или мањем броју било такођер Буњеваца и Шокаца, или како се данас волимо називати, Хрватах“. Исти случај је и са селективним цитирањем појединих чланака из суботичког *Невена*, где Жутић потпуно игнорише чињеницу да се у овом часопису већ почетком 20. века појављују чланци који потенцирају хрватски национални идентитет буњевачко-шокачке популације⁵⁸.

Главне карактеристике Жутићевог приступа су некритичка интерпретација историјских извора, поготово оних који „доказују“ његове тезе, као и њихова селективна употреба, што на крају узрокује нетачне закључке. Суштински, ови текстови нису донели чак ни нови приступ у научном дискурсу, већ су углавном готово идентичног садржаја и аргументације као већ поменуте старије књиге Ивана Иванића, Алексе Ивића и других аутора. У том контексту, Жутић је тек настављач пропагирања екстремно националистичких идеја и погледа на прошлост и национални идентитет буњевачко-шокачке популације.

За разлику од наведених научних радова, чланак Младене Прелић из 2007, представља теоријско-методолошки искорак у разматрању питања идентитета Буњеваца. Њен текст је утемељен на модернистичкој парадигми из угла културне антропологије и теоријске концепције Фредерика Барта о релационом односу „ми“ и „они“, помоћу којег се конструишу етнички и национални идентитети. Такође користи тезе Ентонија Смита и Ернеста Гелнера. Она Буњевце означава као групу „са спорним или оспораваним етничким идентитетом“. Чланак Младене Прелић садржи низ значајних и корисних примедби, између осталог указала је да се „етнички идентитет бачких Буњеваца у једном модернијем смислу конципира од времена Ивана Антуновића“, односно током друге половине 19. века. Такође, у модернистичком теоријском оквиру она износи закључак да

⁵⁸ Никола Жутић, *Срби римокатолици такозвани Хрвати: „Срби сви и свуда“: „Хрватске земље“ без Хрвата*, Земун 2006, 45-48; Н. Жутић, „Срби сви и свуда – „хрватске земље“ без Хрвата, *Историја 20. века*, год. 23, бр. 2, Београд 2005, 31-50; Н. Жутић, *Римокатолицизам и хрватство у Банату, Бачкој и Барањи у првој половини 20. вијека*, Зборник радова: Међународни научни скуп Балкан и Панонија кроз историју (ур. Славко Гавриловић), Нови Сад 2006, 347-358; I. Antunović, *Razprava*, 170-171.

„идентитет није статичан, већ процесуалан феномен и да није иреверзибилан – он се током времена конструише, деконструише“⁵⁹.

Пошто су 1991. приликом пописа становништва Буњевци добили статус етничке категорије, у наредним годинама је низ припадника буњевачке етничке заједнице⁶⁰ настојао научно дефинисати и аргументовати посебан буњевачки идентитет⁶¹. Међу овим радовима интересантна је констатација Александра Раича, који је на трагу модернистичког приступа проблему установио да су на основу буњевачког етничитета настале две националности⁶². Ова тврдња указује да је развој идентитетских конструкција динамична категорија настала кроз интеграцијски процес. Међутим, истовремено ова теза је спорна јер је тешко говорити о буњевачкој националности, односно Буњевцима као нацији, због низа недоречености у конструкцији идентитета, јер нација полаже право на одређену територију и захтева самосталност или аутономију у оквиру одређене државе. За разматрање овог питања важна је студија Бојана Тодосијевића „Зашто Буњевци нису постали нација“, у којој је овај аутор врло прецизно навео низ узрока због којих Буњевци нису изградили посебан национални идентитет у оном контексту како га посматрају модернистичке теорије национализма. Тодосијевић је указао на слабе политичке и економске ресурсе, малобројност популације, недостатак „високе културе“ и јаким институција, као и изложеност снажним утицајима националних покрета суседних националних заједница⁶³.

⁵⁹ Младена Прелић, *Питање посебног буњевачког идентитета у светлу савремених теорија о етничитету*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима, (зборник радова, ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић-Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 187-201.

⁶⁰ Алба Кунтић је 1998. објавио брошуру у којој је изнео тезу да су „Буњевци сегмент српства ... а никако посебан националан или етнички идентитет“ (Алба Кунтић, *Буњевци: о етнолошком бићу*, Нови Сад 1998, 86).

⁶¹ Карактеристичан пример истраживања буњевачке етногенезе је књига: Мјјо Мандић, *Buni, Bunievci, Bunjevci*, Subotica 2009.

⁶² Aleksandar Raič, *Vački Bunjevci i bunjevački Hrvati: jedan etnicitet, dve nacionalnosti*, Bunjevački prigled, sv. 2, Novi Sad 2013, 167-169.

⁶³ Bojan Todosijević, *Why Bunjevci did not Become A Nation: A Case Study*, East Central Europe, vol. 29, No. 1-2, Budapest 2002, pp. 59-72. Иако Тодосијевићеви закључци нису оспорени, ипак је академик Чедомир Попов у поздравној речи приликом научног скупа о Буњевцима одржаног 2008. године у Суботици изјавио да су „Буњевци по мишљењу Матице српске мала нација ... буњевачка нација“. (*Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjercima*, zbornik radova, ur. Mato Pižurica, Suzana Kujundžić Ostojić, Novi Sad-Subotica 2008, 7). Иста тенденција је изражена у научном раду: М. Мандић, *Obnavljanje bunjevačkog nacionalnog identiteta 90-ih godina XX veka*, Zbornik radova sa simpozijuma o Bunjercima, zbornik radova, ur. Dušan Čamprag, Suzana Kujundžić Ostojić, Subotica-Novii Sad 2007, 59-70.

Главни циљ већине наведених радова у српским друштвеним наукама након 1991. је доказивање да су Буњевци Срби и(ли) да припадници ове етничке заједнице никада нису били Хрвати. Без конкретне научне аргументације негирана су искуства људи у прошлости, као и историјски процеси које су имали конкретне и јасне последице. Логички је, научни и сваки други парадокс изражен у констатацији да Буњевци нису Хрвати, поткрепљен тезом да они наводно у даљој или ближој прошлости нису били део процеса хрватске националне интеграције. Ова теза није у корелацији са искуствима људи у прошлости, односно њиховим емоцијама, лојалностима, ставовима, идејама, самоперцепцијом, као ни са идентитетском конструкцијом која постоји у садашњости, управо због тога што су колективни идентитет друштвено условљене динамичне категорије, настале као сложен производ комплексних механизма и историјских процеса.

У најопштијем смислу, када је реч о приступима идентитету војвођанских Буњеваца и Шокаца, распад Југославије није донео савременији и теоријско утемељенији приступ, осим када је реч о појединачним случајевима. Доминантан дискурс и главно обележје је повратак деветанестовековним идеологијама национализма у друштвеним наукама, уз поједине изузетке као што је случај са Петром Вуковићем или Младеном Прелић. Када је реч о хрватским друштвеним наукама, по правилу, основни циљ је доказивање хрватског националног идентитета Буњеваца и Шокаца и довршење интеграцијског процеса обухватањем свих припадника буњевачке и шокачке популације. Доминантан је искључив и неутемељен став да Буњевци могу бити само припадници хрватске нације.

Међутим, сукоби и полемике између српских и хрватских друштвених наука нису производ супротстављених теоријских и методолошких концепција, већ последица приступа који је ограничен на „национално“ у науци. Пошто су примарно обележени идеологијом национализма, већина радова има низ сличности на општем плану, иако се тек наизглед ради о непомирљивим ставовима. Основно подударање је у схватању нације и националног идентитета као примордијалне датости. Посматрајући све наведене радове из угла етносимболистичких и конструктивистичких теорија нација и национализма, можемо констатовати да велика већина полази од примордијалне и перенијалне претпоставке да су нације органске заједнице, а колективни идентитети статичне категорије. Национална припадност се повезује са „објективним“ факторима, као што су

језик или вера, иако је, како смо већ поменули, од Бартовог текста о етничкој граници, ова парадигма стављена под велики знак питања.

Овај приступ несумњиво онемогућава сагледавање процеса изградње идентитета у његовом тоталитету и сложености, као и рационалну анализу узрока који су довели до обликовања данас постојећих етничких и националних заједница, односно буњевачких Хрвата и Буњеваца као посебне етничке групе. Поједине националистичке идеологије су пресудно утицале на ограничења у научним резултатима. Дух национализма у радовима историчара и других научника из сфере друштвених наука карактеристичан и разумљив за 19. век баштињен је као темељно научно наслеђе и у 21. веку.

Пошто је национализам баштињен у научним радовима као темељно наслеђе све до данашњих дана, дужност је савесног историчара да критички приступа и преиспитује углавном све досадашње резултате друштвених наука о Буњевцима и Шокцима. Кључан разлог за то је што су утицај националне идеологије и примордијално дефинисање нације у великој мери удаљавали истраживаче од прошле стварности. Управо због тога, релативно велику научну продукцију, несразмерну бројности буњевачко-шокачке популације, анализирамо у контексту националних идеологија. Модернистичка парадигма о формирању нација и модерних етничких заједница није остварила готово никакав утицај на истраживаче, па су процеси везани за идентитет Буњеваца и Шокаца остали нејасни и неразјашњени. Услед тога, истраживачи су посезали за поједностављеним објашњењима врло сложених историјских појава.

II. Обликовање етничког идентитета Буњеваца и Шокаца пре стварања југословенске државе (1868-1918)

О идентитету и „прапостојбини“ Буњеваца и Шокаца постоје бројне контроверзе и полемике у друштвеним наукама током 20. века. У литератури називи Буњевац и Шокац⁶⁴ обухватају све припаднике популације католичке вероисповести и јужнословенског језика икавског изговора, који су насељавали јужну Угарску, односно данашњу Војводину. Међутим, у изворима из 17, 18. и 19. века појављују се разни називи, као што су „католички Раци“, Илири, Далматинци и Бошњаци, што указује да је карактер њиховог предмодерног етничког идентитета био знатно сложенији него што се на први поглед чини. Новија истраживања су установила да је прича о досељавању Буњеваца са подручја око реке Буне Херцеговини, тек мит и усмена традиција буњевачке популације. Историјски извори указују да су Јужни Словени католичке вероисповести насељавали јужну Угарску у више миграционих таласа, од почетка 17. века, па све до Великог бечког рата (1683-1699). Управо тада је највећа група, око 5 000 људи, населила градове Суботицу, Бају и Сегедин и њихову околину. „Прапостојбина“ Буњеваца је вероватно Далмација, а Шокаца Босна. Сложеност етничке слике допуњава чињеница да су досељеници затекли одређени број староседеоца Јужних Словена католичке вероисповести⁶⁵, који су од средњег века живели на простору данашње Војводине.

Због заслуга у ратовима против Османлија, бројни Буњевци су током 17. и 18. века награђени племством од стране бечког двора. У првој половини 19. века већина школованих Буњеваца и припадника буњевачког племства интегрисана је у састав мађарске нације. Услед прихватања мађарске националне идеје, мађаризовани Буњевци су током револуције 1848-1849. подржавали мађарску политику и нису били део националних покрета Срба и Хрвата у том периоду⁶⁶.

Међутим, преокрет у схватању просветних и политичких позиција буњевачко-шокачке популације уследио је након доношења Закона о народностима 1868, по којем су етничке

⁶⁴ Миленко Филиповић, *О називу Буњевци*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 40, Нови Сад 1965, 158-165; М. Филиповић, *О имену Шокац – Шокци*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр 47, Нови Сад 1967, 135-151.

⁶⁵ R. Skenderović, *Podrijetlo Bunjevaca i migracije iz Hercegovine u Podunavlje tijekom XVII stoljeća*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br. 2, Subotica 2010, 33-45.

⁶⁶ Федор Никић, *Румуни банатски и Буњевци према српској Војводини у год. 1848-1849*, Летопис Матице српске, год. 101, књ. 313, св. 1/3, Нови Сад 1927, 406-415.

и националне заједнице у Угарској добиле одређена права у сфери културе и просвете, односно у цркви и школству. Калочки каноник Иван Антуновић⁶⁷, а од 1876. и насловни бискуп, затражио је ова права за буњевачку и шокачку популацију у јужној Угарској. Он је 1870. покренуо *Буњевачке и шокачке новине*, које су због слабог одзива престале излазити две године касније. Такође, Антуновић је остварио везе са бројним утицајним личностима, од Јосипа Ј. Штросмајера, Фрање Рачког, до Антонија Хаџића⁶⁸. Написао је низ књига важних за формирање буњевачког етничког идентитета, којима је основни оквир идеја о свесловенској узајамности и југословенска национална идеологија. Антуновић је око себе окупио неколицину буњевачких интелектуалаца и стипендирао је школовање неколико десетина буњевачких ђака. Његов најистакнутији сарадник је суботички правник Амброзије Шарчевић⁶⁹, који је написао два речника и прикупио збирку буњевачких пословица. За разлику од већине буњевачких интелектуалаца, Шарчевић се залагао за српски национални идентитет, што је последица његових интензивних контаката са председником српске владе Илијом Гарашанином⁷⁰.

Иако Антуновићева активност није зауставила процес мађаризације буњевачко-шокачке популације који је непрестано трајао све до Првог светског рата, ипак је бискуп успео да створи оквир за изградњу буњевачког и шокачког етничког идентитета. Његови сарадници су наставили издавачку делатност, па је тако учитељ Мијо Мандић⁷¹ покренуо лист *Невен* 1884, који је прво излазио у Баји, а затим у Сомбору и Суботици. Овај лист је излазио без прекида све до 1914. и постао је најутицајнија буњевачко-шокачка публикација, која је промовисала њихов посебан идентитет. Исте године је изашала прва свеска веома утицајног годишњег календар *Суботичка Даница*. Ослођен на *Невен* и

⁶⁷ Иван Антуновић (1815-1888) потомак угледне буњевачке племићке породице, рођен је у Кунбаји. Богословију је завршио у Калочи, где је и умро. (О томе више у: Матија Еветовић, *Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*, Subotica 1935).

⁶⁸ R. Skenderović, *Suradnja biskupa J. J. Strossmayer i Ivana Antunovića*, Croatica Christiana Periodica, br. 59, Zagreb 2007, 85-103; В. Стајић, *Иван Антуновић и Уједињена омладина српска*, Летопис Матице српске, год. 106, књ. 331, св. 1-3, Нови Сад 1932, 107-110; В. Стајић, *Два писма Ивана Антуновића, највећег будиоца код бачких Буњеваца*, Летопис Матице српске, год. 104, књ. 324, св. 1, Нови Сад 1930, 64-69.

⁶⁹ Амброзије Боза Шарчевић (1820-1899) суботички правник. На његов предлог основана је Пучка касина у Суботици 1878, централна културно-просветна установа суботичких Буњеваца (А. Sekulić, *Ambrozije Šarčević i njegova dva rječnika*, Klasje naših ravni, god. 18, br. 1-4, Subotica 2014, 9-21).

⁷⁰ О томе више: А. Kuntić, *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*, Beograd 1969.

⁷¹ Мијо Мандић (1857-1945) рођен је у Каћмару. Веома активан у борби за просветна права Буњеваца и Шокаца крајем 19. и почетком 20. века. Од 1918. обављао је дужност школског надзорника у Суботици и директора Градске библиотеке. Сматрао је да су Буњевци посебна етничка група (Јосо Шокчић, *Мијо Мандић: моменти из његовог живота и рада*, Суботица 1934).

Даницу, буњевачко-шокачки просветно-политички покрет је све енергичније захтевао поштовање права Буњеваца и Шокаца у школству и цркви. Институционални оквир њиховог деловања створен је још 1878, оснивањем просветног удружења Пучка касина у Суботици, као одговор на притисак мађаризације која није заустављена Антуновићевим деловањем. Крајем 19. и почетком 20. века буњевачко-шокачки политичко просветни покрет је ушао у развијену фазу. У Суботици је 1896. основана културно-просветна организација Коло младежи, која је окупљала буњевачке интелектуалце и омладину. У оквиру ове установе изразла је идеја о формирању посебне буњевачке странке. Незадовољни радом мађарских партија и власитом улогом у политичком животу, суботички Буњевци су већ 1902. истакли независну буњевачку листу на општинским изборима. Буњевачка странка је формално основана 1906, а водећу улогу у овом политичком покрету је имала неколицина Буњеваца, који ће након стварања југословенске државе задржати утицај у јавном животу: Стипан Матијевић, Бабијан Малагурски, Врање Сударевић и многи други⁷².

Уочи Првог светског рата, представници јужноугарских Буњеваца су све отвореније тражили поштовање законом гарантованих права, док су утицаји југословенске, хрватске и српске националне идеологије постајали све присутнији, иако су јужноугарски Буњевци и Шокци у политичком смислу остали изван српског и хрватског националног покрета. Ипак, на наведеној политичко-идеолошкој основи и захтеву за просветним и политичким правима грађена је конструкција модерног буњевачко-шокачког етничког идентитета, под релативно снажним утицајем југословенске националне идеологије.

⁷² R. Skenderović, *Oblikovanje bunjevačkog političkog identiteta u Bačkoj tijekom druge polovice XIX stoljeća*, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 44, br. 1, Zagreb 2011, 151-154.

1. Предмодерни идентитети

Конструкција модерног етничког идентитета подразумева његово формирање и обликовање у модерном економском, друштвеном и политичком контексту, као последице модернизацијских процеса током 19. и 20. века. У том погледу, важно је дефинисати одлике предмодерног идентитета и упоредити их са модерним етничким и националним идентитетом, да би на тај начин суштинске разлике између ове две идентитетске форме биле јасније.

Предмодерни облици идентитета су као форме етничке припадности и привржености егзистирали у Европи у периоду пре великих модернизацијских промена 19. века, када је економска, друштвена и политичка модернизација радикално изменила све аспекте живота, уједно и схватање групне лојалности, политичког легитимитета власти, етничке идеологије, друштвене односе и интеракције и многе друге социјалне односе. За разлику од модерних етничких идентитета, и националног идентитета као сасвим нове идентитетске конструкције, предмодерне идентитете одликују хетерогеност, углавном ужи, локални и регионални идентитети у погледу групне лојалности, мали број писмених људи, друштвене везе ограничене на породичну заједницу, заснивање политичког легитимитета власти на идеји о „божијој интервенцији“ и „судбини“ и економска аутархичност у производњи. У случају Хабзбуршке Монархије, а поготово њених периферних делова, модернизацијски процеси дошли су до пуног замаха тек у другој половини 19. века, па су се стога предмодерни облици идентитета задржали у неким случајевима све до краја 19, па чак и почетком 20. века.

У случају јужноугарских католичких група које су говориле дијалектом јужнословенског језика, могуће је уочити низ одлика предмодерног идентитета. Чак су и припадници буњевачке и шокачке заједнице, савременици догађаја и процеса у 19. веку, приметили неке од карактеристика друштва које тада није било у већој мери захваћено процесом социјалне модернизације. У својим текстовима они су оставили сведочанства од прворазредног значаја за разумевање различитих облика идентитета и о динамици интеграцијских процеса у буњевачкој и шокачкој популацији у периоду све до 1914. године.

Једно од важних запажања буњевачких и шокачких интелектуалаца односило се на стање друштвених веза и комуникација. Један аутор је 1879. записао: „Нема буњевачког друштвеног живота“⁷³. Сличне тезе се понављају и следећих година. У суботичком *Невену* 1892. примећено је да међу појединим буњевачким селима „осим обитељских и газдалачких свеза још нема никаквих других“⁷⁴. Стање је на исти начин разматрано у чланку из *Данице* за 1894: „Није било путева ни опћења међу нама, па је тешко било гојити заједницу. У књигу се народ – као сваки народ, слабо уздао, за њом се није отимао, тако у нашем народу ни душевне свезе није било“⁷⁵. На хетерогеност идентитета у погледу језика и обичаја указивао је чланак у *Даници* за 1884. Наводећи поједине обичаје карактеристичне за Буњевце, аутор чланка ипак примећује и разлике: „Што више у свим наведеним стварима још и поједини градови, села, населбине, салаши се разликују једно од другог. Па кад је тако онда ништа није природније него да се и сам језик мање више миња по различитих мисти. И то је истина права. Други је нагласак код Буњевацах други код Шокацах; други прико Дунава, други с ову страну Дунава; имамо ми своји особни ричи овде као и они онде“⁷⁶. У једном тексту из 1909, писац разочарано закључује: „Под притиском иних сила, а свакако и због свог нехаја, ми досада још нисмо створили унутар граница наше народне посебности друштвенога живота. И питајте Буњевца, гди ти је модерно господарство, гди ти је цватајућа трговина, гди су ти учени синови... Ако хоћемо да наш живот има садржаја, треба да живота изван своје обитељи покажемо, да се окупимо, да као сједињена сила, као друштво надокнадимо оно, што смо тако лакоумно пропустили“⁷⁷.

Облици друштвених комуникација и интеракција унутар породице описани су у *Суботичкој Даници* 1894. Аутор примећује да више генерација одраста у саставу једне мање заједнице, „не у једној обичној обитељи, већ у једном друштвеном животу ... Ми у нашим плодним обитељима толико забаве налазимо, да ћемо ради забаве ритко туђе друштво потражити ... Пошто више жена има у свакој кући, имаду своје друштво. Несносно јим је туђе друштво, а туђи разговор јим баш тешко пада“⁷⁸. Због оваквог стања,

⁷³ *Bunjevačko-šokački kalendar*, Subotica 1879, 21.

⁷⁴ *Neven*, 1. svibnja 1892, br. 5.

⁷⁵ *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 23.

⁷⁶ *Subotička Danica za 1884*, Subotica 1883, 17-19.

⁷⁷ *Neven*, 15. siječnja 1909, br. 1.

⁷⁸ *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 21-22.

буњевачки интелектуалци су у својим публикацијама и активностима видели средство помоћу којег ће конструисати модернији облик заједнице. Суботички *Невен* је требао тражити везу са свим местима у којима живе Буњевци⁷⁹. *Даница* и *Невен* су добили задатак да се „по њима развија сличан или баш исти осићај у разштрканом нашем народу ... поставља и гоји јединство у нама ... заједнички осићаји и свист“⁸⁰.

У истом контексту, степен развоја интеграцијских процеса и предмодерност идентитета јужнословенских католичких етничких заједница у јужној Угарској огледала се у ставу популације према српско-хрватском књижевном стандардном језику, као и у општем мишљењу о значају књига и образовања. Многи родитељи су школовање сматрали сувишном обавезом. На овај проблем указивали су поједини аутори у буњевачкој и шокачкој штампи. Од 100 буњевачке и шокачке деце, 63 није похађало школу 1870, иако је школски закон прописивао да сва деца од 6 до 12 година обавезно морају похађати наставу⁸¹. Интелектуалци су истицали да људи требају „увидит да се слово не само изговара већ и пише и штампа. Дакле знатиће, да ваља дицу своју шуларити, да јим памет неостане тминам незнаности замрачена, а срце дивичиним упарложено“⁸².

Став према књижевном језику у буњевачко-шокачкој популацији такође је представљао значајан елемент идентитетске предмодерности. У публикацијама су се често појављивали текстови у којима је истицано да део популације, иако писмен, не разуме књижевни језик. Интелектуалци су примећивали да „код нас мало кои разуме штити, јер нису учили. За то су јим новине, као да су сакато писане, јер веле да то није нашки, није шокачки“⁸³. То стање је објаснио Амброзије Шарчевић констатацијом да Буњевци и Шокци користе фонд од свега 300-400 речи. Он је надаље појаснио: „У памети својој смо толико ричи задржали, колико су наше свагдање молитве Богу и наш побожни живот од пропасти сачувати знао, и колико су нам прост и скучени живот, занимање наше с пољодилством наши међусобни родбински одношаји од заборави спасити могли. То је узрок што сада, кад браћу нашу већ развијеним нашим језиком о вишљим знанственим и

⁷⁹ *Neven*, 15. сичња 1908, бр. 1.

⁸⁰ *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 24-25.

⁸¹ Исто.

⁸² *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. просинца 1870, бр. 42.

⁸³ *Bunjevačke i šokačke novine*, 4. сичња 1872, бр. 1.

државним стварима писати или говорити чујемо: обично кажемо, да то није наши и желимо да нам се то право буњевачки каже и пита⁸⁴.

Овај кратак преглед карактеристика друштвеног живота сведочи о слабом утицају друштвене модернизације на буњевачку и шокачку популацију. Одсуство модернизацијских ефеката у социјалном погледу било је последица навика становништва и њихове друштвене и економске структуре. Сиromаштво и салашарски начин живота очито су били значајни фактори опстанка предмодерног облика идентитета све до краја 19, па и почетком 20. века. Такође, одсуство друштвених веза указује да није постојала јединствена идентитетска конструкција и етнички идентитет као шири друштвени феномен, него је главна карактеристика идентитетских лојалности уска везаност за локалну заједницу и породицу.

Међутим, одлике предмодерног идентитета најбоље су се огледале у броју различитих етничких заједница, које су биле повезане католичком вером и јужнословенским језиком. Назива и, условно речено, различитих етничких група, било је најмање шест: Буњевци, Шокци, Далматинци, Бошњаци, Раци и Илири. У разматрању предмодерности идентитетских форми, у овом случају највише могућности за интерпретацију пружају далматински и бошњачки идентитет, што је разлог да их детаљније размотримо.

Досељеници из Далмације су населили простор јужне Угарске у више миграционих таласа од средине 17. века. Највећи број настанио се у Сегедину, Баји, Суботици и околини ових градова. Назив Далматинац од 1701. усталио се у службеним документима Хабзбуршке Монархије. У варијантама Далматин и Далмат наредних деценија се јавља у различитим контекстима. Тако је у Сегедину током 18. века постојала „далматинска школа“ и богослужење у цркви на „далматинском језику“. Према школским извештајима, у периоду 1846-1866. гимназију у Баји похађало је 328 Далматинаца. Такође, мађарски географ Корабински је записао да у Суботици, међу осталима, живе и Далматини⁸⁵.

⁸⁴ А. Šarčević, *Tolmač*, Subotica 1870, IV.

⁸⁵ О томе више: Ladislav Heka, *Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina u životu Segedina*, Segedin 2009; R. Skenderović, *Uloga jezika*, 221-222. Хека и Скендеровић доносе низ корисних података о јужноугарским Далматинцима, али изједначавају далматински идентитет у јужној Угарској током 19. века са хрватским националним идентитетом, иако извори указују да су идентитетске конструкције биле знатно сложеније него што сугеришу наведени аутори. Живко Мандић такође разматра идентитетска питања у истом духу, иако доноси занимљив податак да је у Сентандреји 1900. према попису становништва живело 357 Далматинаца и 8 Хрвата, што експлицитно указује на идентитетске разлике (Živko Mandić, *Iz antroponimije i toponimije dalmatinskih Hrvata na sjeveru Mađarske*, Folia onomastica Croatica, br. 15, Zagreb 2006, 136).

Током 19. века, судбина ове заједнице одређена је процесом мађарске националне интеграције и развојем буњевачког и шокачког просветно-политичког покрета од 1868. и 1869. године. Велики број Далматина је већ до краја 19. века интегрисан у састав мађарске нације. Такође, буњевачки интелектуалци нису имали пуно разумевања за друге идентитетске конструкције, осим оних које су генерисале модерни буњевачки и шокачки етнички идентитет. Како би потиснули далматински идентитет, они су га у својим публикацијама на разне начине дисквалификовали.

У процесу маргинализације далматинског идентитета кључна је била теза буњевачких интелектуалаца да је овај назив заправо наметнут од стране Мађара. Иван Антуновић је о овом проблему само кратко констатовао да су Мађари у својим новинама, историјским књигама и црквеним документима Буњевце називали Далматама⁸⁶. Амброзије Шарчевић даје нешто другачије објашњење, окривљујући буњевачко племство и свештенство за употребу овог назива: „Што се тиче назива „далмата“ примећујем, да буњевачкој аристократији или није било по вољи, или није знала поришло буњевачког народа, попови пак, да поставе што већу разлику између православ. Срба и Буњеваца, волели су поришло Буњеваца доводити из Далмације. У томе имену су видели већу славу па и данас гледе“⁸⁷. Најоштрији иступ против далматинског идентитета забележен је у *Даници* за 1910. У тексту, између осталог, пише: „Неки пак веле ... да смо неки „далмате“ ... (што) говори против здравог разума ... Нашло се и самих Буњеваца, који су овом тенденцијозном изкривљењу нашег поришља повировали. Мене да смо „далмате“ заступају мађарски повисничари и политичари, којима је – како ми се чини – стало нешто до овог менења. Тврду, да смо ми из Далмације и према тому, да нисмо ни Хрвати, ни Срби, него напросто „далмате“. Јели се то може замислити, да ми, који смо из Далмације, још ни онда нисмо Хрвати ни Срби, ако нам је наш језик, наши народни обичаји, наша народна ношња, наше народне писме све оно, шта и далматинских Хрвата и Срба?“⁸⁸.

Међутим, о конфузији која је владала око идентитетских питања сведочи низ чланака нешто другачијег карактера. Један текст објављен у *Буњевачко-шокачком календару* 1879. описује именована Буњеваца Павла Сучића за бискупа и барона Рудића за надјупана и примећује: „Обојица као прави Буњевци далматинским писмама биаху поздрављени“.

⁸⁶ Ivan Antunović, *Razprava*, 52.

⁸⁷ *Neven*, 15. kolovoza 1886, br. 8.

⁸⁸ *Subotička Danica za 1910*, Subotica 1909, 101.

Овакви примери су били бројни, што сведочи да су се термини везани за Далматине задржали у свакодневној комуникацији оних људи који су прихватили буњевачки или шокачки идентитет. Управо то указује да су идентитетске форме биле значајно сложеније него што су хтели представити поједини буњевачки интелектуалци, у првом реду Антуновић и Шарчевић.

Двозначност до сада наведених извора и потенцијалне дилеме које из тога произилазе, у сасвим другачијем светлу приказују извори који више или мање експлицитно сведоче да је далматински идентитет био предмодерна форма етничког идентитета. Извора који указују да су се Далмати сматрали Далматима и тако сами себе називали нема много, али ипак сасвим их је довољно да се могу извести прецизни закључци о етничком карактеру заједнице угарских Далматинаца.

У том контексту, пописи становништва представљају важно сведочанство. Још током 18. века Далматинци су евидентирани као посебна етничка група у Сегедину⁸⁹. Један угарски попис забележио је како је 1850. у Суботици живело скоро 14 000 Далмата, више од четвртине становништва града⁹⁰. Да је далматински етнички идентитет у Угарској био присутан и уочи Првог светског рата сведочи текст објављен у *Суботичкој Даници* за 1912. У календару је објављен опширан коментар угарског пописа становништва из 1900. У тексту пише да су угарски Далматинци заједно са Буњевцима, Шокцима, Крашованима и још неким етничким групама, приликом пописивања евидентирани у рубрику „Остали“. Затим, да они живе у Бачкој помешано са Буњевцима. Наведена су и места у којима су живели искључиво Далматинци, без присуства других јужнословенских католичких етничких заједница. Једно од тих насеља је Кишкереш код Калоче, а друго је насебина у близини Сентандреје⁹¹. Такође, према истом попису, у Суботици је живело 1 784 Далматина⁹².

У првој половини 19. века изашло је неколико публикација које сугеришу етнички карактер далматинског идентитета. Књига теолошког садржаја „Пут небески“ фрањевца

⁸⁹ L. Heka, *Uloga Hrvata u povijesti slobodnog i kraljevskog grada Segedina*, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, sv. 26, Zagreb-Osijek 2010, 59.

⁹⁰ Kalman Kuntić, *Uticaoaj političkih promena na položaj i nacionalno izjašnjavaње Hrvata-Bunjevaca u Bačkoj tokom 20. veka*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 4, Zagreb 2001, 193.

⁹¹ *Subotička Danica za 1912*, Subotica 1911, 36-50.

⁹² Бранко Ћупурдија, *Становништво Суботице према вероисповести и матерњем језику 1869-1910.*, Демографија, књ. 8, Београд 2011, 78.

Јосипа Антуна Кнезовића, објављена је 1818. као друго издање овог списка. У предговору суботички сенатор Блаж Суботић пише да је појаву овог издања омогућио суботички магистрат и да су мотиви у „тежњи очувања далматинског језика“⁹³. Фрањевац Грга Чеваповић у својој драми „Јосип, син Јакоба патриарке“, објављеној у Будиму 1820, поменуо је између осталих и Далматинце и Буњце Подунавце као део „илирске нације“. Управо је овом Чеваповићу 1830. упућена анонимна споменица „од обћине далматинског рода у Будиму испивано“⁹⁴.

У прилог тези да су Далмати били етничка заједница и да су сами себе идентификовали као Далмате пише мађарски историчар Иван Ивањи. Он је забележио да су термин Далматин „прогласили за назив своје заједнице и редовно га користе“⁹⁵. Ивањијево запажање најубедљивије потврђује писмо подршке неколицине младих суботичких интелектуалаца упућено Ивану Антуновићу као реакција на његов *Позив* из 1869. у којем је предлагао покретање једних буњевачко-шокачко-бошњачких новина. У овом писму, између осталог, пише: „Нека нитко немисли, да ми, заступајући ову мисао, не осјећамо оно исто, што осјећа ма који син угарски; ми смо срцем и душом Угри, ма да смо друге, а не мађарске крви, па и до посљедње капље крви желимо то да останемо ... Нећемо и не можемо допустити, да народ, чијом смо се крвљу и млиеком одхранили, кадгод може бити допадне судбине презрене раје. Као Угри више смо поносити, него да бисмо се хтјели богатити туђом пропашћу; као Далматинци много смо вјернији, него да бисмо допустили, да на нашу срамоту закржљави наша непокварена крв... Узгојавајмо, обавјешћујом различите народе, увјерајмо их у наших поштених намјерах и тежњах, и по вашем примјеру, убиједимо их на њиховом језику о њихових користих, онда ће братство обистинити се међу народности, онда ће Далматинац бити Угрин, а Угрин Далматинац, онда ће се остварити истина, да народи различитог језика могу срећни бити у једној истој држави“⁹⁶.

Осим јужноугарских Далматинаца, за разматрање карактера предмодерног идентитета важна је и заједница барањских, односно печујских Бошњака. У овом случају, етнички

⁹³ Josip A. Knezović, *Put nebeski*, Subotica 1818.

⁹⁴ R. Skenderović, *Sudjelovanje slavonskih franjevaca u nacionalnom pokretu podunavskih Hrvata tijekom 19. i početkom 20. stoljeća*, Scrinia Slavonica, br. 6, Slavonski Brod 2006, 201.

⁹⁵ L. Heka, *Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina*, 30.

⁹⁶ *Zatočnik*, 29. listopada 1869, br. 48.

карактер њиховог идентитета није у тој мери споран и двозначан у деветанестовековним изворима, као што је случај са Далматинима.

Вероватно је да су Словени из Босне у више миграционих таласа насељавали простор Барање још од пада средњовековне босанске државе у другој половини 15. века⁹⁷. Такође, становништво је мигрирало и из других крајева, у првом реду из Хрватске и Славоније. У изворима цивилних и црквених власти, између осталих група, становници Печуја и околине су називани „Босанцима“. До 19. века, дошло је до симбиозе католика јужнословенског језика, па се назив Бошњаци усталио у Печују и неколико околних села. У разматрању предмодерног облика етничког идентитета ове заједнице није сувише важно да ли је овај назив потекао као аутохтон из саме групе, или су их пак угарске власти називале Бошњацима, односно Босанцима. Као и у случају јужноугарских Далматинаца, кључно је питање: Да ли су они сами себе идентификовали као Бошњаке?

Вредне информације о проблему идентитета барањских Бошњака пружају нам буњевачке и шокачке публикације из друге половине 19. века. Иван Антуновић се у свом *Позиву буњеваца, шокаца и бошњака* 1869, како видимо, обратио и барањским Бошњацима, позивајући их да учествују у покретању једног буњевачко-шокачко-бошњачког листа⁹⁸. Антуновић је још као ђак у Печују тридесетих година 19. века ступио у контакт са овом етничком групом, забележивши да су „славјански значај задржали од старих својих“. Мотивисан овим утиском, Антуновић ипак, по свему судећи, није успео да успостави контакт са печујским Бошњацима, јер је 1870. покренут лист *Буњевачке и*

⁹⁷ О томе више: Стеван Михалцић, *Будим и Печуј као културна средишта наших католика: „Шокаца“ и „Бошњака“ у Барањи*, Браство, бр. 23, Београд 1929, 1-9; Ž. Mandić, *Obiteljski nadimci Hrvata Bošnjaka u Mađarskoj*, Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci, br. 7, Vinkovci 1990, 53-85; Đuro Šarošac, *Bosanski Hrvati u okolici Pečuha: (ekonomska osnovica seoskog života)*, Budimpešta 1991.

Хронологија миграција барањских Бошњака није сасвим јасно утврђена. Постоји неколико различитих теорија, укључујући ону да су Бошњаци староседеоци у Барањи, али и да су се доселили из Босне тек у 17. веку. (Đ. Šarošac, *Povijest, ekonomski i društveni život bosanskih Hrvata u okolici Pečuha*, Migracijske teme, god. 6, br. 3, Zagreb 1990, 416; Đ. Šarošac, *Župe i vjerski život Hrvata u okolici Pečuha*, Crkva u svijetu, god. 25, br. 3, Split 1990, 251). Никола Тординац је тврдио да су се Бошњаци населили у Печују и околини пре Мохачке битке 1526. (Nikola Tordinac, *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice*, Budimpešta 1986, 13). Ипак, чини се да је извесно да се радило о више миграционих таласа и то досељеника из разних крајева. Поједини досељеници из Хрватске су бележени у документима као „Croatae“. Историчар Душан Поповић сматра да су назив „Croatae“, као и Влаха, били ознаке верске припадности, у смислу католици – православни, а не етнички називи, јер су и неки досељеници из Босне евидентирани као „Croatae“. (Душан Поповић, *Печуј 1698. године*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1-3 (17-19), Нови Сад 1934, 320). Исти аутор уочава да је већ крајем 17. века знатан број „католика Југословена“ живео у Печују и примећује да је велики број људи носио презиме Бошњак (Д. Поповић, *Становништво Барање крајем 17. века*, Гласник Историског друштва, 5, 3 (13), Нови Сад 1932, 362).

⁹⁸ I. Antunović, *Poziv bunjevacah, šokacah i bošnjakah na utemeljenje jednog pučkog Lista*, Kaloča 1869.

шокачке новине. Помало разочаран стањем, он је 1872. записао: „Не знам је ли истина, на жалост би била, ако је онако како се пише, да су се већином помађарили“⁹⁹.

Ипак, буњевачки и шокачки интелектуалци су све до краја 19. века у више наврата преко својих публикација покушавали успоставити контакт са Бошњацима, али без већег успеха. У *Буњевачким и шокачким новинама*, један текст из 1870. обраћа се и „дичном печувском Бошњаку“, упозоравајући да „народ, кој неуважава језика свога, срамоти сам себе, кој прима језик туђег народа, наваљује на се тежко робство душевно, народ, кој заборави језик свој, постаје чопором људих без ћути и живота“¹⁰⁰. Уредништва појединих новина и календара су настојала повећати број претплатника и читалаца у Барањи. Уредништво *Невена* је 1896. упутило апел о потреби интензивнијег растурања *Суботичке Данице*: „Особито молимо наше барањске пријатеље и родољубе, да у име кршћанске просвете узнастоје, да наш календар у свако шокачко село дође, а особито у Печув, међу Бошњаке доспие“¹⁰¹.

Буњевачка и шокачка јавност показала је интересовање за печујске Бошњаке, када су градске власти 1886. покушале да укину богослужење на њиховом језику у цркви. Том приликом је свештеник Блаж Модрошић описао стање у овој етничкој заједници: „Доказана је хисторична истина да су печувски Бошњаци прасједиоци града Печуха. Само на будимској капији имаде их преко 8000 душах ... На милост је и немилост сам себи остављен ... Бошњаци печувски! Још је време, устаните на поприште и законитими средстви одбијајте сваку навалу од ваше светињем“¹⁰². Покушај укидања „бошњачког“ језика у цркви није успео, што захваљујући оштрој реакцији *Невена*, што чињеници да печујски Бошњаци углавном нису знали мађарски језик. Ипак, богослужење на „бошњачком“ је укинуто 1904¹⁰³, што сведочи да је почетком 20. века добар део Бошњака био интегрисан у састав мађарске нације.

За разумевање етничког идентитета печујских Бошњака, важне податке оставио је католички свештеник и књижевник из Хрватске Никола Тординац. Он је током 1885. боравио у Печују, где се бавио сакупљањем њихове народне баштине. Том приликом, Тординац је посведочио да је бошњачка „омладина смјеса мађарска“, односно да се млађе

⁹⁹ I. Antunović, *Poučne iskrice*, Temišvar 1872, 17.

¹⁰⁰ *Bunjevačke i šokačke novine*, 23. studena 1870, br. 37.

¹⁰¹ *Neven*, 1. listopada 1896, br. 10.

¹⁰² *Neven*, 15. travnja 1887, br. 4.

¹⁰³ N. Tordinac, нав. дело, 8.

генерације интегришу у састав мађарске нације. Осим тога, он је записао један дијалог са Бошњацима, чија суштина је у следећем: „Када их човјек упита: Тко сте? А они ће спремно дочекати: Ми смо Бошњаци. А како ви, људи, говорите? А они рекну: Ми говоримо хорватски“. Дакле, Тординац је на основу језичног дефинисања нације, закључио да су Бошњаци „наша браћа, наш сој, наша крв, наша кост – Хрвати!“¹⁰⁴.

Наведени подаци указују нам да су Бошњаци од стране етнички блиских заједница, односно буњевачких, шокачких и хрватских интелекуалаца, посматрани као једна њима сродна заједница, по језику, верској припадности, али различита бар по имену. Такође, што је у погледу идентитета кључно, постоје сведочанства да су они сами себе идентификовали као Бошњаке. Извесно је да се унутар ове заједнице одвијао снажан процес интеграције у мађарску нацију, па је већи део ове популације најкасније почетком 20. века мађаризован. Један мањи број Бошњака, углавном становници села у околини Печуја, постао је током 20. века део хрватских национално-интеграцијских процеса.

У истом контексту, имена Рац и Илир нису била ознаке етничких категорија, као што је случај са Далматинцима и Бошњацима. У далеко највећем броју случајева, то су били називи најопштијег карактера, које су угарске власти користиле да означе говорнике јужнословенског језика. Понекад су их користили и буњевачко-шокачки интелектуалци за означавање властите припадности у ширем контексту југословенског и словенског заједништва.

Бискуп Антуновић је употребу назива Рац и Илир¹⁰⁵ појаснио у својој *Разправи*, следећим речима: „Нимац и данас сваког јужног Славена, када га чује говорити, вели, да говори рациш. А њихови писци када о више племена говоре, и сад још употрибљују име

¹⁰⁴ Исто, 7, 11. Већ 1910. у Печују је забележен мали број људи који су се изјашњавали као Бошњаци. О њиховој прошлости у граду остала су сведочанства у виду назива за једно гробље „Vosnyák temető”, и један део града „Vosnyák rész” (Д. Поповић, *Печуј*, 322). Међу печујским Бошњацима је 1919-1921. боравио Милан Глибоњски који је у својим мемоарима описао сусрет са два бошњачка старца. Када их је питао ко су, одговорили су да су „прави Печујци“, „да их сада у Мађарској називају Бошњацима“ и да су пореклом од „босанске стране“. Разговор са Глибоњским су закључили речима: „Када ми и наши вршњаци будемо помрли, неће више бити у Печују ни Бошњака, ни нашег говора“ (Милан Глибоњски, *Барања: (1918-1923): (сећања)*, Београд 2009, 68-69). У периоду између два светска рата, бошњачки идентитет у свом предмодерном облику задржао се у неколико села јужно од Печуја, о чему је Владислав Пандуровић 1928. записао да су то „и данас још чисто бошњачка насеља“ (Владислав Пандуровић, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1, Нови Сад 1928, 122).

¹⁰⁵ Термин Илир је у буњевачко-шокачким публикацијама тумачен као назив најопштијег карактера за јужнословенске етничке групе, али је приликом пописа становништва 1900. у Угарској евидентирано 6 900 Илира (Illirek). Они су насељавали простор југозападно од Будимеште, на десној обали Дунава и на Чепелском острву. Ипак, у *Суботичкој Даници* је изражена сумња „да ово наше кољено себе одиста тако називље“ (*Subotička Danica za 1912*, Subotica 1911, 36-50).

Илира. Мађар никад неће другачије у говору рећи, већ Рац, а док је год писао латински, увик нам је наваљивао име Илира, ну од када је почео писати својим мађарским језиком, он онда напомиње имена покрајинска, наиме: Срб, Бошњак и т д“. Такође је објаснио како је и он користио тај термин у присуству Мађара или Немаца, „јер су они тако навикли да га користе“. Записао је да је као жупник у Алмашу службу на буњевачком језику оглашавао под називом „рацки“, наглашавајући да Буњевци често у свакодневној комуникацији говоре: „диванили смо рацки“. Бискуп закључује: „Имена Рац ни у приватну ни у јавну животу се никад нисам застидио“¹⁰⁶. У *Даница* за 1897. један чланак је појаснио зашто су и сами Буњевци и Шокци повремено тврдили да говоре „рацким језиком“: „Туђинци нас зову да смо Раци. Разлике ради Србе су звали грчко-источним Рацима, а Буњевце, Шокце, Хрвате, Далматинце, католичким Рацима. Овај рацки назив на толико је завладао, да су се шњиме у званички кругови служили. Није чудо да је кад-тад и Буњевац само да га боље припознаду доникле и сам пристајао на то: да му је језик рацки“¹⁰⁷. Један текст из *Буњевачке и шокачке виле* додатно објашњава употребу термина Рац. У чланку је појашњено да Мађари и Немци користе назив у увредљивом и општем контексту, без разумевања значења саме речи¹⁰⁸.

Осим у неколико случајева, у изворима не постоје трагови да се буњевачко-шокачка популација сматрала Рацима у етничком смислу. Те изнимке су се односиле на становништво села Душнок у близини Аљмаша, које је само себе идентификовало као Раце¹⁰⁹. Овај податак сведочи да је постајала група „етничких“ Раца, иако бројем сасвим маргинална.

За већину Буњеваца, Шокаца, Далматинаца и Бошњака период до шездесетих година 19. века можемо назвати предмодерним у погледу етничког и националног идентитета. Уз напомену, да је један део и раније, па и касније, постао део модерних облика колективног идентитета и лојалности, као што су то они Буњевци и Шокци који су интегрисани у састав мађарске нације. Исто тако, један део Буњеваца и Шокаца је све до 1918. па и касније остао на нивоу предмодерних облика идентитетских лојалности, што је последица

¹⁰⁶ I. Antunović, *Razprava*, 51, 152-153.

¹⁰⁷ *Subotička Danica za 1897*, Subotica 1896, 44.

¹⁰⁸ *Bunjevačka i šokačka vila*, 10. studenog 1875, br. 6.

¹⁰⁹ *Neven*, 1. veljače, 1894, br. 2.

одсуства ефеката модернизацијских промена. Како наведени извори указују, одсуство у првом реду друштвене модернизације огледало се у непостојању социјалних веза и интеракција између појединих припадника предмодерне заједнице. Углавном су породице представљале оквир унутар којег се одвијао друштвени живот, без веће отворености према другима. Ова друштвена изолованост је с једне стране отежавала покушаје стварања хомогеније етнице, а с друге стране доприносила је очувању специфичних етничких карактеристика, које су касније биле важан материјал интелектуалцима у доказивању аутентичности властите групе. Неки од садржаја који су чинили елементе предмодерних идентитета коришћени су од стране интелектуалаца као материјал у формирању нове форме етничког идентитета, а касније и националног идентитета. Тај „етнички материјал“ је у првом реду: име, обичаји, језик и вера.

Главна обележја предмодерног идентитета, као што су хетерегоност друштва, слаба или готово никаква повезаност са савременим токовима и модернизацијским променама у погледу просвете, писмености и литературе, примећивали су и буњевачки и шокачки интелектуалци, који су били савременици ових догађаја и процеса. Управо њихова схватања и запажања сведоче у којој мери су се предмодерни идентитети разликовали од оних облика идентитета који су постепено настајали кроз процес модернизацијских промена и интеграцијских процеса током друге половине 19. и почетком 20. века.

Већ сами по себи, називи Далматинац и Бошњак говоре нам много о томе да су значења појединих етника у прошлости имали другачији смисао, поготово за припаднике групе која се именовала далматинским или бошњачким називом. Дакле, из наведеног излагања можемо закључити да су етнички и национални идентитет, па и идентитет уопштено, промењиве динамичне друштвене категорије и конструкције. Надаље, сасвим је јасно да се процес интеграције у већу заједницу одвија споро, у процесима који могу трајати и деценијама и столећима, тј. кроз више генерација. Такође, наведени извори илуструју да је изједначавање предмодерних и модерних идентитета аисторично.

Модерни етнички идентитет је производ сасвим другачијег временског оквира и историјског контекста у односу на предмодерни облик идентитетске припадности. Стога, разматрање ове сложене појаве захтева сагледавање свих аспеката и процеса, који су утицали на идентитетске конструкције. У том погледу, процес именовања групе

представља најопштији оквир истраживања и полазна је тачка за разматрање свих осталих значајних елемената.

2. Формирање и изградња етничке границе

За разлику од предмодерних етничких идентитета, модерни етнички и национални идентитет формира се са тенденцијом да хомогенизује више различитих, али сличних, заједница под једним називом. Тај процес се састоји од низа механизма, као што су формирање етничке границе у односу на „друге“, измишљање традиција, конструисање мита о заједничком пореклу и многих других елемената. Модернизацијске промене и радикална трансформација европских друштава током 19. века нужно је производила идентитетске обрасце различите од предмодерних облика колективног, па сходно томе и етничког идентитета. У том контексту, именовање модерне етнице представља полазну тачку у разматрању свих елемената важних за конструкцију етничких и националних идентитета.

У најопштијем смислу, именовање групе подразумева дефинисање назива одређене заједнице, њених специфичности, као и популације коју обухвата. У случају дефинисања сопствене групе од стране буњевачких и шокачких интелектуалаца, заједница је обухватала све католике у Угарској, који су говорили неким од дијалеката српског или хрватског језика. Дакле, читава ова популација, обухваћена је именом „буњевачко-шокачки“ или „буњевачки и шокачки народ“.

Процес именовања властите заједнице одвијао се између спољашњих дефиниција мађарских, српских и хрватских интелектуалаца, и унутрашњих дефиниција које су формулисали буњевачки и шокачки аутори. Буњевачко-шокачки идентитет је на елементарном нивоу именован и фиксиран у називима публикација. Тако је Боза Шарчевић 1870. у поднаслову свог речника записао да је написан „на корист буњевачко-шокачке књижевности“¹¹⁰. Антуновић је написао историјски спис *Разправа о Буњевцима и Шокцима*. И његов *Позив*, такође именује групе Буњевце, Шокце и Бошњаке. Први листови су носили називе *Буњевачке и шокачке новине* и *Буњевачка и шокачка вила*. *Невен* је био „месечник за Буњевце и Шокце“. У поднаслову *Суботичке Данице* писало је „Буњевачко-шокачки календар“.

Пре разматрања појединих аспеката у процесу именовања групе, важно је напоменути да су буњевачки и шокачки интелектуалци почетком седамдесетих година 19. века били

¹¹⁰ Ambrozije Šarčević, *Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči: na korist prijateljah bunjevačko-šokačke književnosti*, Subotica 1870.

свесни да су називи Буњевац и Шокац, у контексту формирања модерног идентитета, конструкције, као и да се у Европи одвијају национално-интеграцијски процеси. Тако је уредништво *Буњевачке и шокачке виле* 1872. у једном чланку потписало следећи текст: „Узели смо ова имена јел има овде нашег народа који се једним и другим именује... По нашем мнијењу, свако је име ружно и лепо како га тко у своју главу узме... Ако би тко нас запито то би ми сва славянска имена што год их има у један кото бацили, и донле их мишали, док не би из њих били насликовано име славно Славянах. Та било је у Немачкој, Француској, Инглеској сијасет имена, а сад је само немачко, француско... Но ако би се наших Читатељах воља уз друго име изјавила, то би ми досадање у мах проминили, јел ми само штиоце тражимо, пак именовали нас и панславистам, то је нама све једно и штиоце не због своје славе, већ због образовања наших братјах желимо“¹¹¹. Један оштроумни аутор у чланку објављеном у *Суботичкој Даници* за 1913. веома прецизно је описао суштину национално-интеграцијских процеса следећим речима: „Данашњи Немци, Славени, Мађари и други ишто се хвале, како су они у сродству са овим или оним стародавним народима. Данашњи народи су нови облици, који у данашњем типу мање више сви су нови“. Објашњавајући „метаморфозу народа“, он закључује: „Кад се је дошло до свисти јединства ту се напушћало лагано све оно што је разаткало, а тражило се оно што народ међу собом веже, а туђи од туђина“¹¹². Дакле, аутор је указао на практично све важне елементе изградње модерних облика колективног идентитета, како на идеју о његовој конструкцији, тако и на процес обликовања етничке границе.

Буњевачки интелектуалци су Буњевце и Шокце дефинисали на начин да сви они „сачињавају једно племе народно штоно говори једним језиком, једну виру изповида, истим диловањем набавља свакидањи крух ... једно засебно коло сачињава ... Броји бар толико пучанства, да је вридно и достојно народног засебног живота ... Нутарњи обитељски народни живот ... од многих других је добрим јачи. И баш то нас је спасило, да без вањске заједнице ... очувасмо значај свој. Те остадосмо буњевачко-шокачко племе“¹¹³. Именовање је био процес учитавања идентитета који се непрестано понављао у буњевачким и шокачким публикацијама. Тако је уводник *Данице* за 1884. указао на

¹¹¹ *Bunjevačka i šokačka vila*, 4. sičnja 1872, br. 1.

¹¹² *Subotička Danica za 1913*, Subotica 1912, 67.

¹¹³ *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 21.

елементе који чине да су они „лично Буњевци“, а то су етничке традиције и обичаји, које „сачињавају душевно биће народа“¹¹⁴. Дакле, аутори су јасно дефинисали поједине ознаке и маркере идентитета, што је објашњено на начин да је „народност не само језик, него је скуп свију оних ознака, који разључује народе од народа; а то су језик, старе предаје, успомене, обичаји и сви они одношаји, који спаљају људе у један народ“¹¹⁵. У контексту југословенске идеологије, називи Буњевац и Шокац су схватани као „посебно родословно (генетичко) каноти крсно име“¹¹⁶.

Процес успешног именовања групе морао је испунити услов да се један део популације заиста називао Буњевцима и Шокцима и сматрао то својом етничком припадношћу, иако наравно у предмодерном облику. Дакле, одређено име је морало бити у значајној мери раширено у циљаној популацији, да би се онда развио динамичан интеграцијски процес. Да је тако заиста и било сведочи запажање бискупа Антуновића у *Разправи*, где примећује како је назив Буњевци и Шокци био раширен углавном међу земљорадницима¹¹⁷.

Такође, један од услова успешног именовања је била идеја да одабрана имена имају традицију у историјским изворима, што је уједно било погодно за производњу историјских наратива, али и развијање тезе и самоперцепције о властитој слави у прошлости. У том контексту, *Даница* је 1890. писала: „Наши су стари под буњевачким именом дошли у нову домовину, липу Угарску; под овим именом јуначки се борили; а ми ћемо с овим именом Буњевац показати да нисмо сашли са стазе наши прадида“¹¹⁸. Антуновић је у *Разправи* изнео низ констатација значајних за афирмацију буњевачког и шокачког имена проналажењем ових назива у историјским изворима. Користио је запис из Ђенђешког манастира који говори о насељавању велике групе досељеника у јужну Угарску крајем 17. века под именом „Буњевци“. Надаље, он цитира спис фрањевца Грге Чеваповића, који пише о историји Словена и између осталих етничких заједница наводи и Буњевце¹¹⁹. О називу Шокци, Антуновић је изнео важно запажање да такође има традицију у историјским изворима и да је писац Петар Катанчић „први ставио у књиге име

¹¹⁴ *Subotička Danica za 1884*, Subotica 1883, 17-19.

¹¹⁵ *Subotička Danica za 1905*, Subotica 1904, 53-54.

¹¹⁶ *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. prosinca 1870, br. 42.

¹¹⁷ I. Antunović, *Razprava*, 51-52.

¹¹⁸ *Subotička Danica za 1890*, Subotica 1889, 22-25.

¹¹⁹ I. Antunović, *Razprava*, 12, 19, 62, 122-124.

Шокац¹²⁰. Шарчевић је у својим записима указао на ово име као конструкт следећим речима: „Код нас у Бачкој дуж Дунава и у Барањи су дотични примили то име, али у старој њиховој домовини у Босни и Херцеговини узимају то име за поругу“¹²¹.

Иако се заправо радило о разноврсним групама хетерогеног карактера, на основу поједностављујућих сличности именовала се условно речено нова надгрупа у виду „буњевачко-шокачког народа“. Истицање појединих сличности темељило се на идеји о наводној менталитетској, психолошкој и физичкој истоветности свих Буњеваца и Шокаца.

У физичко-психолошком погледу, буњевачко-шокачки интелектуалци су Буњевце и Шокце описивали као идеалне људе, савршених особина. На основу појединих карактеристика, претпостављало се да их је могуће лако уочити као специфичну заједницу. Спољни вид посебности огледао се у специфичним народним ношњама. У том контексту описивали су их на следећи начин: „Једна Буњевка или Шокица сасвим различито одило носи од свих иних народа на толико да ју из далека можеш упознати“¹²². Истицали су како су они „липи и здрави солдати, јер су Буњевци здрав народ. Буњевци су у боју добри јунаци и у срчаности немају се никаквог другог народа стидити ... Наши Буњевци милостива су срца и добра браћа и послушни синови“¹²³. *Даница* је писала у истом духу: „Крпости пуно засађених има у буњевачком народу“¹²⁴. Такође, и бискуп Антуновић је у својој *Разправи* описао карактеристике Буњеваца и Шокаца. Они су по Антуновићевом виђењу били „с многим врлинама надарени пук ... Имају наравски таленат, да се човик чудити и дивити мора. Из тог племена, порикла или поколења, произишло је већ много мудрих и умних људи ... Лијепа су и баш здрава узраста ... Угледна и висока стаса ... гиздави људи држе на себе и на своје племе врло пуно ... Женски је спол красан и врло лип ... Гостољубив је, добар друг и пријатељ... Буњевци су људи бистроумни, разборити, постојани, гостољубиви, одважни, добри тежаци а још бољи чобани, ћутљиви, благи, вридни господари, воде паметан и стидан говор, као прави кршћани богомољни а ридки богогрдци... Буњевке су... умитне, радине, добре мајке и домаћице ... све су стидне“¹²⁵.

¹²⁰ Исто, 69.

¹²¹ *Neven*, 15. kolovoza 1886, br. 8.

¹²² *Subotička Danica za 1884*, Subotica 1883, 18.

¹²³ *Bunjevački kalendar*, Subotica 1868, 21-23.

¹²⁴ *Subotička Danica za 1898*, Subotica 1897, 21.

¹²⁵ I. Antunović, *Razprava*, 7, 65-67, 72-73.

Управо на основу поједностављујућих сличности, обликоване су спољне дефиниције од стране „других“, мађарских и немачких писаца, које су претежно полазиле од идеје да су јужнословенске католичке заједнице у Угарској „католички Раци“, „католички Срби“ или Илири¹²⁶, мада је било и другачијих схватања о мађарском или специфично буњевачком идентитету.

У случају српских и хрватских дефиниција читав овај процес је још сложенији, јер је и један и други приступ настојао наметнути српски или хрватски национални идентитет као доминантан и искључив. Током друге половине 19. века, код хрватских интелектуалаца и писаца усталило се дефинисање Буњеваца и Шокаца као припадника хрватске нације, што је отварало могућност за редефинисање етничке, односно националне припадности унутар буњевачко-шокачке заједнице, али ће читав овај процес бити размотрен касније. Што се тиче дефиниција српских интелектуалаца, још од Вука Караџића, поједини писци су настојали Буњевце и Шокце приказати као део српске нације. Унутар буњевачко-шокачке заједнице ове тенденције нису имале готово никакав одјек, осим у случају Бозе Шарчевића који је у отвореном писму мађарском интелектуалцу Лајошу Мочарију записао: „У обће узевши имате право, што Буњевце и Шокце називате католичким Србима“¹²⁷. Бискуп Антуновић је приметио да је именовање Буњеваца и Шокаца зависило још од неких фактора, па је о томе написао: „Славонац, био он Србин или римокатолички Хрват, називао нас је Мађаром, дочим нас је опет онај биоградски Србин окрестио Швабом. А да ми нисмо друго, но што је онај народ, који се данас називље Србином, Хрватом, Далматинцом, Бошњаком, Херцеговцем, Истријиним итд, то мора признати сватко, кој нам облик, стару народну ношњу, начин живљења, рада, жалости и весеља разматра. Па да и исти језик говоримо, мислим да није потрибно доказивати“¹²⁸.

Као и унутрашње дефиниције од стране чланова, тако су и „приписане“ дефиниције од стране не-чланова имале веома битну улогу у конструисању модерног етничког идентитета међу католичким групама јужнословенског језика у јужној Угарској. Поједностављујуће именовање Буњеваца, Шокаца, Далматинаца и Бошњака од стране

¹²⁶ О томе више: Eric Beckett Weaver, *Hungarian views of the Bunjevci in Habsburg Times and the Inter-war Period*, *Balkanica*, 42, Belgrade 2011, 78-115.

¹²⁷ *Neven*, 15. kolovoza 1886, br. 8.

¹²⁸ I. Antunović, *Razprava*, 51-52.

Мађара као католичких Раца или Срба није имало суштински значај у евентуалном прихватању „рацког“ или српског националног идентитета, већ као кључан елемент у самоперцепцији групе. Иако су католици јужнословенског језика у јужној Угарској били етнички веома блиске, али донекле и различите групе, ово нивелисање разлика од стране „других“ је доприносило да и буњевачки интелектуалци почну све ове заједнице посматрати као хомогеније него што су оне заиста то биле средином 19. века. Управо због тога су спољне дефиниције важне, као један од механизма стварања групне солидарности унутар заједнице означене „рацким“, „илирским“ или „српским“ именом.

Именовање Буњеваца и Шокаца био је процес у којем су два имена за партикуларне и предмодерне идентитете истакнута у први план као називи који су требали објединити све сличне етничке заједнице католичке вероисповести и јужнословенског језика у јужној Угарској. С једне стране, то је био покушај обједињавања партикуларистичких, хетерогених идентитета, а с друге стране, дефинисање специфичног идентитета у односу на мађарске национално-интеграцијске процесе. Процес именовања и дефинисања властите групе од стране буњевачких и шокачких интелектуалаца одвијао се у супротности са дефиницијама које су им наметане од стране „других“. Ипак, такође су и интеракције између различитих дефиниција, у конкретном случају мађарских, немачких, хрватских и српских одређивале коначну форму у именовању буњевачко-шокачког етничког идентитета. Како смо видели, процес именовања је уједно производио не само специфичан назив, већ и маркере које су интелектуалци употребљавали у конструисању идентитета. Ти маркери су најчешће били језик, вера или обичаји. Као крајња последица процеса именовања групе, крајем 19. и почетком 20. века обликовано је специфично буњевачко-шокачко или буњевачко и шокачко име, које су као релевантно прихватили не само чланови групе, већ и не-чланови, односно друге етничке и националне заједнице.

У процесу именовања групе могуће је запазити истицање дистинкција у односу на друге, како смо видели у неким примерима: облачењу, физичком изгледу, језику. Унутрашњи садржаји важни за конструисање етничког идентитета, или „културне црте“, као што су језик, обичаји и верска припадност, на које су указивали интелектуалци као на маркере идентитетске разлике и који су значајно одређивали формирање идентитета Буњеваца и Шокаца, јесу значајан елемент, али у првом реду, важно је размотрити

настанак и функционисање етничке границе између буњевачко-шокачке популације и етничких и националних група које су их окруживале и долазиле са њима у интеракцију.

Сасвим је јасна чињеница да конструисање модерних етничких и националних идентитета представља процес у којем је кључна дихотомија и релација одређене заједнице у односу на „друге“. Стога, као следећи елемент конструкције идентитета, уједно и најважнији, анализираћемо проблем успостављања и одржавања етничке границе и однос „ми“/„они“ у процесу идентитетске хомогенизације јужноугарских Буњеваца и Шокаца током друге половине 19. века. У овом случају, установићемо на који начин су буњевачки и шокачки интелектуалци указивали на разлике у односу према „другима“, односно Мађарима, Немцима, Србима и Хрватима. Такође, у општим линијама размотрићемо које су „културне црте“ користили у означавању властите припадности и „другости“.

Буњевачко-шокачке публикације су као основне маркере различитости у односу на „туђинце“ користили језик и верску припадност. Међутим, ове елементе анализираћемо посебно у оквиру разматрања унутрашњих садржаја етничке границе. У анализи и интерпретацији обликовања и функционисања етничке границе од примарног је значаја разматрање општих процеса, производње границе у јавности, публикацијама и друштвеним интеракцијама, а тек су од секундарне важности унутрашњи садржаји као елементи разликовања.

Што се тиче карактера етничке границе између Буњеваца и Шокаца, „буњевачко-шокачки“ или „буњевачки и шокачки народ“ схватан је као једна специфична заједница. Дистинкције су постојале у имену и неким мање важним разликама, али став у јавности је полазио од идеја да су проблеми и судбина Буњеваца и Шокаца истоветни¹²⁹, и да је „рођени брат Буњевца Шокац“, пошто деле „исту крв“, „истим језиком се служе, и Бога славе“¹³⁰. Иако су се Буњевци идентификовали као Буњевци, а Шокци као Шокци,

¹²⁹ *Neven*, 15. veljače 1908, br. 2.

¹³⁰ *Neven*, 1. travnja 1899, br. 4.

постојала је тенденција унификације ове две етничке групе на основу маркера идентитета као што су иста вера и језик.

За буњевачке и шокачке интелектуалце од највећег значаја је било функционисање етничке границе према Мађарима, јер је велики број припадника буњевачке и шокачке популације већ до средине 19. века био интегрисан у састав мађарске нације. Однос Буњевци и Шокци/Мађари, имао је специфичну динамику и пролазио је кроз две различите фазе, које је одређивао однос према питању угарске политичке нације и идентитетској припадности њихових заједница у том оквиру и контексту. Читав овај процес и схватање идентитета одређено је једном другом релацијом, и то према Немцима.

Изграђивање етничке границе према Немцима у првим буњевачким и шокачким публикацијама и буњевачко-шокачкој јавности, произишло је из ставова бискупа Антуновића према овој националној заједници и процеса који су се одвијали у друштвеним интеракцијама између ових група. У својој *Разправи* 1882, он је тврдио да се међу Буњевцима и Шокцима одвија снажан процес германизације, те тако, „дочим Буњевац по својих вођах иде у Немце, та они у Колуту, Гакову, Чебу, Футоку, Новомсаду и многих других обћинах, на толико се понимчише, да је један Колутћанин, чувши за издавање „Буњевачких и шокачких новинах“, написао ми једно нимачко писмо, и молио ме, да за њега „Буњевачке и шокачке новине“ у нимачком језику пишем“. Надаље, Антуновић је анализом различитих пописа становништва указао да су Шокци у селима веома подложни германизацији и да у местима где је у прошлости постојала шокачка већина сада живи „у Ниемца преобучени Шокац“¹³¹. Такође, на функционисање етничке границе у релацији Буњевци и Шокци / Немци, у значајној мери је утицала Антуновићева политичка идеологија. У *Расправи*, указујући на опасност од немачке хегемоније, Антуновић је позивао на јединство Мађаре и Словене и упозоравао да се Немац „све већма и већма шири, па Мађара натраг горе, а Словена доље сузбија ... Пазите да вам се на главу не попне“¹³².

У контексту наведене Антуновићеве идеологије и изграђивања етничке границе, поједини аутори су у буњевачко-шокачким публикацијама указивали на разлике у односу према Немцима, често пишући увредиљиве текстове о Швабама као колективитету.

¹³¹ I. Antunović, *Razprava*, 173, 211-212.

¹³² Исто, 169.

Психолошке особине и навике Немаца приказане су углавном у крајње негативном светлу, па је Немац описан као лукав човек, који „свој стан поштива, у њем се повољно излежгава, кад други крвљу и знојем хране своју укупну домовину. Војничкој дужности отме се он новцем“, „има најмање осјећаја свог људског достојанства“, „умие ласкати“, „вјешт се је претварати“, „мађарску и славенску младеж све већма к зиду притискује“. Антуновић је у свом роману *Одметник* понашање Немаца према Словенима описао следећим речима: „У њем није само дјеловала начелна разлика, већ и злоба. Јер то је у Ниемцу навадно, да немилује ако се Славен одликује. Готов је у мах кога врху себе трпит; ал ако му је руке, Славена ће збацит“¹³³. У *Даници* за 1913. изнета је теза да „Шваба није виштији није разумнији. Наша деца су велеумни спрам швабске дице“¹³⁴. Дакле, самоперцепција психолошких особина властитог колективитета, и перцепција карактеристика „других“, у потпуности је разликовала Немце од Буњеваца и Шокаца. Како смо видели, буњевачки и шокачки интелектуалци су властиту заједницу доживљавали као групу идеалних психо-физичких карактеристика, доказану у војним вештинама и одбрани државе од непријатеља. Насупрот томе, перцепција Немаца или Шваба је полазила од сасвим негативних стереотипа о њима као заједници.

Међутим, поједини текстови у буњевачко-шокачким публикацијама су указивали на позитивне карактеристике и економски просперитет Немаца и упоређивали их са навикама Буњеваца: „Нимац више ради, а Буњевац више дивани, Нимац већма штеди, а Буњевац више троши, погледајте само на ваше и нимачке кћери“¹³⁵. Ипак, иако су постојале перцепције о одређеним позитивним карактеристикама Немаца, и оне су стављане у контраст и служиле су као механизам разликовања Буњеваца и Шокаца у односу према њима као „другима“. Карактер етничке границе у односу Буњевци и Шокци/Немци имао је исте облике и одлике све до 1914. Немци или Швабе су јасно дефинисани као не-чланови групе, различити по готово свим маркерима припадности. То значи да је у тој релацији, етничка граница била веома ригидно и снажно постављена и континуирано одржавана у времену.

У контексту већ поменутог става Ивана Антуновића о Немцима, о потреби мађарско-словенске сарадње против немачке хегемоније, обликована је етничка граница према

¹³³ I. Antunović, *Odmetak*, 8-9, 200-201.

¹³⁴ *Subotička Danica za 1913*, Subotica 1912, 67-70.

¹³⁵ *Bunjevačke i šokačke novine*, 11. сичња 1872, br. 2.

Мађарима. Идеологија Ивана Антуновића је током седамдесетих година 19. века у великој мери полазила од концепције о угарској политичкој нацији, према којој су сви становници Угарске без обзира на језичне, верске и друге разлике били припадници јединствене националне заједнице. Антуновић је у свом *Позиву* 1869. упућеном Буњевцима, Шокцима и Бошњацима о овом питању написао да сви они живе „под заштитом мађарске Светог Стипана апоштолске круне, као најсигурнијем окриљу за нашу милу виеру и народност. Мађар је од старина наш виерни комшиа био, а од много столетјах побратимом постао, крв се наша на пољах јуначтвом наших праотаца означених, с његовом сливала, кости наше се с његовима, у једне гробове закопавале, једини нас језик различи, ал једна слобода коју сви једнако уживамо, и једна повијестница, о нашим и њевим старим писана сједињива“¹³⁶. Антуновић је у овом тексту указао на језичне разлике између Буњеваца, Шокаца и Мађара, али је истовремено дефинисао заједницу која се темељила на заједничкој прошлости и идеји слободе, и била је повезана између осталог мађарском „светом“ круном.

У контексту припадности угарској политичкој нацији писали су суботички Далматинци у већ поменутом писму подршке Антуновићу: „Ми смо срцем и душом Угри, ма да смо друге, а не мађарске крви, па и до посљедње капље крви желимо то да останемо ... И ми хоћемо, да све буде угарско; и ми горимо жељом, да сваког држављанина направимо Угрином бар по осјећају, ако и не по језику мађарском“. Истовремено, они су нагласили потребу да поједине етничке заједнице задрже своје особине, језик и обичаје као одлике етничког идентитета¹³⁷. Изложен критици од стране појединих буњевачких интелектуалаца, Антуновић је већ крајем 1870. у једном тексту појаснио своје ставове, наглашавајући: „Нити Мађара оћу, нити рода да губим – већ оћу да ји побратинством сродим, желим да Мађар учи буњевачки – ипак никад не постане Буњевац, јел Бог је и овог и оног створио, и дао је оном мађарски а овом буњевачки дух, буњевачки дух не осипа се код куће у мађарском тиелу, а мађарски у буњевачком тиелу ... Буњевац нека учи мађарски, али никад не постане Мађаром“¹³⁸.

Иако је Антуновић у својим текстовима донекле успостављао етничку границу према Мађарима, та конструкција није била у тој мери стабилна и ригидна да би могла

¹³⁶ I. Antunović, *Poziv*, 2-3.

¹³⁷ *Zatočnik*, 29. listopada 1869, br. 48.

¹³⁸ *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. prosinac 1870, br. 42.

зауставити процес интеграције знатног дела буњевачке и шокачке популације у састав мађарске нације, што је за разлику од његових концепција подразумевало напуштање дефинисаних маркера буњевачког и шокачког етничког идентитета. Учвршћивање етничке границе је у већој мери произишло из критике Антуновићевог става према Мађарима. Критичари су између осталог упозоравали на опасност помађаривања, као праве намере мађарских политичара¹³⁹.

Такође, у буњевачким и шокачким публикацијама током седамдесетих година 19. века објављивани су чланци који су указивали на разлике између „нашинаца“ и „браће Мађара“, полазећи од изабраних маркера припадности: обичаја, језика, менталитета и прошлости. Један текст у *Буњевачкој и шокачкој вили* описао је разлике приликом прославе Божића следећим речима: „Ја сам видио Ниемца и Мађара гдје божићкујем ал осиећам у свиести да нисам пристран кадно велим: да ни један није знао толико сласти, толико радости ни у Цркви ни у кући произвести колико је ову у обители у кругу срдоном и пријатељском развити Славиан умно“¹⁴⁰. У истом листу објављен је чланак који је сугерисао да порекло и прошлост Буњеваца, Шокаца и Мађара није истоветна, поручујући својим сународницима: „Мађари и Ниемци су придобили касније много стотинах и хиљада годинах – и твоје старе нашли овдје“¹⁴¹.

Истовремено, у буњевачко-шокачким публикацијама и јавности концепт угарске политичке нације је остао присутан, али у донекле модификованом облику, што је видљиво из следећег текста, објављеног 1872. у *Буњевачким и шокачким новинама*: „Ми смо Угри или Угорци т. ј. грађани и сељани без разлике имена и народности живући под круном св. Стјепана краља угарског. И ово је наше свеобће политичко име. Ми смо затим Шокци т. ј. Славјани имајући и језик и народност и ћуд и обичаје сасма другачије од швабских и мађарских. И по овом обиљежју премда у политичком обзиру имена смо једнога, у погледу језика и народности именах смо разних, те свака народност Угарске има и своје народно име ... Тек кад будемо у свему и по свем, свуд и свагда једнаки и равноправни гледи правих и слободе угарским Мађаром, онда неима силе под сунцем, која ће нас под жиг робства савити свога“¹⁴². Дакле, концепција о угарској политичкој нацији

¹³⁹ *Bunjevačka i šokačka vila*, 6. ožujka 1873, br. 8.

¹⁴⁰ *Bunjevačka i šokačka vila*, br. 5, str. 19, 1872; br. 23, str. 102, 1872.

¹⁴¹ *Bunjevačka i šokačka vila*, br. 8, str. 30-31, 1872.

¹⁴² *Bunjevačke i šokačke novine*, 25. siječnja 1872, br. 4.

је прихваћена условно, уз захтев за спровођење у дело идеје равноправности свих грађана Угарске, као и наглашавање етничких разлика у погледу народности и језика у односу према Мађарима и Немцима.

Исте године је Антуновић упутио поруку барону Јосипу Рудићу, буњевачком аристократи, расправљајући питање идентитета: „Ми не желимо да престајете бити виерни Угар, будућ да су такви били сви наши стари, који су крвцом својом Банат, Бачку и Барању плодили ... Остајте Угар, ал се не притварајте у Мађара, већ остајте Буњевцем, какав је био дјед који се као Буњевац оплеменио... Наш језик из школе изтискају, а нас силују да учимо туђим језиком што не разумимо ... Знаш да због тог мађаризовања скоро нећемо имат Буњевца ни фратра ни попа ни учитеља а још мање билижника“¹⁴³. Овај текст сведочи да је врло брзо и Антуновић схватио да прихватање концепције о угарској политичкој нацији не зауставља процес мађаризације јужноугарских Буњеваца и Шокаца. Међутим и даље је остајао при тој идеји, иако донекле модификованој у смислу критиковања тренутног стања, наглашавања разлика у језику, и на тај начин утицаја на јачање етничке границе.

Упркос конфузним ставовима о властитиом идентитету међу буњевачким интелектуалцима, чини се да је током седамдесетих година 19. века доминантна идеја била да су Буњевци и Шокци у етничком смислу „немађарске народности“, које поседују властите традиције. Истовремено, углавном су свој политички идентитет дефинисали кроз политички оквир угарске нације, односно условно су прихватили угарски политички идентитет. Међутим, упркос овако постављеним идентитетским конструкцијама, процес интеграције Буњеваца и Шокаца у састав мађарске нације није заустављен. Овај облик интеграције је подразумевао напуштање маркера етничког идентитета, које су буњевачки и шокачки интелектуалци сматрали важним, као што су језик или народни обичаји. Услед тог процеса, од средине осамдесетих година 19. века формулисан је нови облик идентитетске конструкције и извршена је значајна трансформација у обликовању етничке границе.

Од осамдесетих година 19. века и појаве месечника *Невен* и годишњег календара *Суботичка Даница* 1884, релација у односу према Мађарима добија нову динамику. Иза ових публикација је стајала нова генерација буњевачких интелектуалаца, која је проблему

¹⁴³ *Bunjevačke i šokačke novine*, 30. svibnja 1872, br. 22.

властитог етничког идентитета приступила на знатно другачијим основама него бискуп Антуновић. Међут њима су се издвајали Мијо Мандић, Аго Мамужић, Никола Кујунџић и низ других јавних радника. Суштина њиховог приступа је у редефинисању етничке границе у односу према Мађарима, што се темељило на новом схватању мађарско-буњевачке заједнице. Концепт о угарској политичкој нацији је у потпуности напуштен, у корист изграђивања властите етничке посебности у ширем контексту југословенског заједништва и свесловенске узајамности.

Буњевачки интелектуалци су у деценијама уочи Првог светског рата јасно подвукли етничку разлику, описујући концепцију угарске политичке нације као процес „силовитог сједињавања“. Како су је називали, ова „силовита заједница“, описана је у *Суботичкој Даници* 1900. следећим речима: „Буњевштина, мађарштина и нимштина су засебне обитељи и могу бити врло добре комшије. Заједнички интереси ји могу тисно везати, али да с дана на дан под једним слименом живе, то се тризно од њих желити не може ... Браћа Мађари заједницу Буњеваца шњима, само тако хоће да тумаче, да су Мађари Буњевце прогутали и да Буњеваца нема ... То је нама донела заједница. Даклем заједница Мађара и Буњеваца у томе се састоји да се буњевачка рич не чује. Досадања заједница тражи да ми будемо нуле, ништице које ... по себи нису ништа ... Ко је на оволико пао нека се држи те заједнице; ми ју нећемо!“¹⁴⁴.

Ова оштра критика старог приступа мађарско-буњевачким односима, карактеристична за Антуновића и његове присталице, добила је ново тумачење у низу чланака у буњевачко-шокачким публикацијама у периоду 1884-1914. У новом контексту, етничка граница се утемељила на идеји о Мађарима као „туђинима“, „непријатељима“. „Туђинство“, или другим речима, „другост“, је на разне начине тематизована у буњевачким и шокачким листовима и календарима. На елементарном нивоу, разлика је полазила од језичног маркера припадности и разлике у побожности и верској ревности. Ова два важна маркера у обликовању етничкитета ћемо оставити за каснију анализу, а сада ће у нашем фокусу бити функционисање етничке границе на елементарном нивоу, односно указивање на основне разлике, производњу границе у процесима друштвене интеракције, као и начин на који се изграђује, функционише и одржава у времену. Релације ми/они у случају односа Мађари/Буњевци и Шокци темељила се на неколико

¹⁴⁴ *Subotička Danica za 1900*, Subotica 1899, 23-25.

кључних елемената, међусобно повезаних конструкцијом слике Мађара у буњевачкој и шокачкој јавности, а тиме и производње етничке границе као једне стабилне конструкције. Аутори у буњевачким и шокачким публикацијама су указивали на разлике између њих и Мађара, описујући различите друштвене навике и понашања, па је у том смислу један аутор приметио: „Мађар кад ожени сина, изиђе му из куће ... Домаћин по својој вољи мења начин живота, а и ношњу. Напротив у буњевачкој кући већ по своме устројству влада подчињеност, послушност, уздржљивост појединих чланова породице једно према другом у ричи и у понашању, држање придања и обичаја“¹⁴⁵. Надаље, буњевачки интелектуалци су сматрали да у случају буњевачког и шокачког сељака „народно-друштвени живот му је одличнији од друштвеног живота мађарских земљодилаца“¹⁴⁶. У породичним односима, Мађаре и Буњевце су разликовали с обзиром на број потомака¹⁴⁷. Породичне односе и норме из другог угла и експлицитно указујући на разлике у односу на „друге“ сагледао је следећи текст: „Наше обитељи су за туђинца неповољне, зато Буњевац или Шокац неће запросити Мађарицу, Швабицу или Тотицу ... Жилавост нашег народа најбоље показује то, што наше женске, које се удаду у туђу обитељ прија ће разнародити ону туђу обитељ, и привест на бушњевштину него што ће напуштити своју буњевштину. ... Наш је народ показао да и уз силом помађарена имена ми остајемо што смо били“¹⁴⁸.

Одржавању етничке границе је доприносило и позивање на венчавање искључиво унутар групе, како би се сачувао наводни органски значај заједнице. У том контексту карактеристичан је следећи текст из *Невена*: „За наш народ можемо поносно рећи да хвале вридно чува и брани крв своју ... Наши младићи што су синови народа вирно, према својим дужностима траже си парове код буњевачке мајке ... Ми овом пригодом друге жеље немамо, него да сваки Буњевац поштива буњевачку крв и што отменије дилује за добробит свога народа“¹⁴⁹.

Описујући народне игре, један аутор је јасно подвукао разлику између буњевачких и шокачких обичаја и обичаја „других“. При том је напоменуо да се „увлачи код наших Буњеваца и Шокаца туђа писма и игре и мацарац и трајлитом (ваљда швабска) и свакојако лудо окретање по двоје. То играње по двоје не одговара нашег народа ћуди. Већ је то по

¹⁴⁵ *Neven*, 15. kolovoza 1886, br. 8.

¹⁴⁶ *Neven*, 15. rujna 1886, br. 9.

¹⁴⁷ *Neven*, 15. ožujka 1911, br. 3.

¹⁴⁸ *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 24.

¹⁴⁹ *Neven*, 15. studena 1887, br. 11.

Ћуди нашег народа кад се у коло поваћа и у слогѣ, у скупу се весели¹⁵⁰. Ипак, ово запажање открива чињеницу да народни обичаји нису били тако „чисти“, „изворни“ и објективни критеријуми припадности групи, већ заправо мешавина различитих образаца. Ова теза иде у прилог схватању да су маркери етничке припадности важни претежно у функцији коју добијају од стране интелектуалаца. Но, ипак, иако суштински конструкције, није спорно да су „народни“ обичаји и сви други елементи имали улогу у ондашњем друштвеном систему и да је етничка граница постајала све оштрија према Мађарима, као не-члановима групе. Такође, сви наведени маркери у појединим сферама живота су били или произвољне констатације или друштвене појаве и навике карактеристичне за више-мање све етничке и националне групе. Ипак, понављањима у публикацијама добијале су на значају стављањем у идеолошки и политички контекст сукобљавања и стварања тензије у односу на „друге“.

Етничка граница је појачавана и разлике су постајале наглашеније уопштавањима на нивоу колектива. У буњевачким и шокачким публикацијама су описивана понашања и намере Мађара према Буњевцима, Шокцима и њиховим интелектуалцима. Такође, прештамповани су и коментарисани увредљиви текстови из мађарских листова. Основни циљ овог приступа био је појачавање осећаја угрожености и непријатељства према Мађарима као заједници, како би се оснажио процес унутрашње хомогенизације буњевачке и шокачке популације.

У том контексту, значајан је текст објављен у *Невену* децембра 1886. У чланку пише следеће: „Ми смо тих, миран и благ народ ... На против погледамо на наше суграђане већином придошлице Мађаре, ти су сасвим другог духа људи – притерани (екстремни) немирни и на зађевицу свагдар готови, који посве друга начела исповидају него ми. А они други ... овде од старина настањени њихови суплеменици, ово су сасвим другачији људи, и с нама сложни ... Оне друге, мирне и уредне старе становнике Мађаре, волимо, грлимо иштујемо, јер они с нама у једној циљи и једној сврси теже а то је: свакоме своје и постојећи ред и владу подупирати и подпомагати¹⁵¹. Овом приликом је наглашена разлика у психолошким особинама и понашању „њих“ и „других“, али је указано и на дистинкцију

¹⁵⁰ *Subotička Danica za 1912*, Subotica 1911.

¹⁵¹ *Neven*, 15. prosinca 1886, br. 12.

између досељеника Мађара и староседеоца. Међутим у већини текстова аутори нису пазили на ову разлику.

Уредништва буњевачких и шокачких публикација, као и поједини аутори, често су упозоравали на мађарске „непријатељске сплеткарије“¹⁵², „шовинизам“, „охоло напрезање и дрско изазивање“¹⁵³. Намере Мађара као колективитета су описивали следећим речима: „Мисле да ће уз помоћ мађарске државне идеје буњевштина се самлити“¹⁵⁴; или „у блато газе права буњевачки грађана... мисле о нама да смо глупавији од неразумне живине... или нас држе да смо просте будале“¹⁵⁵; и „у послидње време... у Мађара је све дубље почела засицати мржња на народности, а особито на славенске народе. Ова мржња на толико постаде опћим осифајем, да скоро она влада“¹⁵⁶.

Осећај понижености, увређености, непријатељства и других негативних осећања према „другима“, важних за производњу и одржавање етничке границе и дистанце добијали су на динамици објављивањем увредљивих текстова из мађарских публикација. Тако је један мађарски лист описао догађај када је на улици избоден један младић мађарске националности, окривљујући Буњевце за тај злочин. У *Невену* је о томе написано како аутор тог текста „мудрује о буњевачкој нарави и представља нас као дивљаке из најнепознатије Африке“. Мађарски новинар је између осталог написао: „Буњевац се роди, неко време сиса, једно време се лола, па онда иде ваљда мало и у школу; ал кад већ уђе у 12-ту годину, памет му на другу страну иде, нађе себи какав занат, око 20 се ожени, и живи даље задовољно ко каква живина ... Ако би се два напита Мађара сусрила ти би мирно прошли један крај другог, јер то се не мож догодит да се два Мађара потуку; ово само Буњевци ураде“. Мађарски аутор закључује да је узрок тој појави у „некултурности Буњеваца“. *Невен* даје сасвим другачију интерпретацију догађаја у којој је Буњевац жртва, а Мађар нападач: „Тај убудени Буњевац мирно је ишао путем када је дошао прид њега Мађар те га без ричи и без узрока убо“. Буњевачки лист закључује да новине пишући на овај начин бацају „симе мржње“ између Буњеваца и Мађара¹⁵⁷.

¹⁵² *Subotička Danica za 1904*, Subotica 1903, 26.

¹⁵³ *Subotička Danica za 1910*, Subotica 1909, 107.

¹⁵⁴ *Neven*, 15. srpnja 1908, br. 7.

¹⁵⁵ *Neven*, 15. rujna 1909, br. 9.

¹⁵⁶ *Subotička Danica za 1908*, Subotica 1907, 52-53.

¹⁵⁷ *Neven*, 15. listopada 1911, br. 10.

Етничка граница није обликована и одржавана само на основу (дис)квалификација и маркирања у публикацијама, већ је читав процес добијао на динамици у конкретним друштвеним интеракцијама између Мађара и буњевачко-шокачке популације. Интеракције су у буњевачким и шокачким часописима углавном приказиване у негативном светлу, стварањем слике о агресивном и непријатељском понашању „других“ према „нама“. Потенциран је статус жртве, а у психолошком смислу јачао је осећај угрожености и сталне напетости.

У том контексту, у *Буњевачко-шокачком календару* из 1879, описани су мађарско-буњевачки односи и сарадња у суботичком удружењу „Népkőr“ следећим речима: „Мађари из Ђоша на нас кесе зубе; тер кроз ње мрмљајући чусмо, да у њиховом колу превише Раца има и да је то за њихово господство врло погибелно, јер ми Буњевци с бројном већином могли би Мађаре из њихова кола протјерати“. О увредама на рачун Буњеваца исти текст тврди следеће: „У нашем присуству громовитим гласом су викали: Раци нису људи, то су дивљаци, кукавице и плашљиви зецови. Све је треба повјешати итд. Најлажније су, неописане погрде проти ону, што је славенско, бацили“. Аутор овог текста на крају закључује да су Буњевци напустили „Непкор“, јер „чувши њих, а читајућ њихове листове, није могуће било и надаље у таквом колу остати и чланом бити, гдје се најсрамније погрде без обзира просипају на Раце; и тако ми Буњевци остависмо то небратско политичко мађарско коло, јер наше лице већ није могло више одржати страшна црвена од тежка срама. Увидили смо, да ми Буњевци можемо имати наше властито коло, без икакве смиесе несродних елемената“¹⁵⁸.

У *Суботичкој Даници* за 1900, описане су две забаве на Палићу. Приликом прве, када је један новинар покушао да одржи говор на буњевачком, „господа Мађари ударише у ларму и не дадоше говорити буњевачки ... за оним столом гди је сидило угледним бројем Буњеваца ... Буњевци су устали од стола и изишли ... Раздиоба је учињена, јер господа Мађари не трпе буњевачку рич“. Друга забава је била другачијег карактера, јер су Буњевци и Мађари били одељени, што се сматрало „здравим“ и „природним одилењем“ и „добронамерном раздиобом“¹⁵⁹.

¹⁵⁸ *Bunjevačko-šokački kalendar*, Subotica 1879.

¹⁵⁹ *Subotička Danica za 1900*, Subotica 1899, 24-25.

Разлике су посебно долазиле до изражаја приликом друштвених активности. Добар пример за ту појаву су удружења „Католички круг“ у Алмашу и Каћмару, која су похађали готово искључиво Буњевци, јер, како објашњава један текст у *Суботичкој Даници*, „пошто су сталнији гости били у кругу Буњевци, па се обично већма чула буњевачка рич, Мађар је до тог увирења дошао да он у Католичком кругу није код своје куће, те се на друго трогодиште већ кудгод мање Мађара пријавило, а добрим више Буњеваца. Даклем Мађар, Нимац и Буњевац на прави природни начин показују да јим силовита заједница не иђе у вољу“¹⁶⁰.

Интеракције између мађарских учитеља и буњевачке деце такође су доводиле до сукоба и сходно томе јачања етничке дистанце и учвршћивања етничке границе. Суботички *Невен* је августа 1910. писао о стању буњевачких школа на салашима, констатујући да су скоро сви учитељи Мађари. Интеракција између учитеља, који су говорили мађарски језик и ђака, довела је до последице да „дица, не да не научне мађарски језик, него баш напротив избегавају га као живу ватру, јер им читавог живота остану неугодне успомене на њега“¹⁶¹. Поједини Буњевци и Шокци су у својим дописима и жалбама указивали на понашање Мађара, индиректно конструишући етничку границу. Тако се један забринути родитељ жалио како његовом „сину учитељи не допуштају да каже старијима Фаљен Исус, него јо напот“¹⁶².

Када је реч о односу према Србима и Хрватима, етничка граница је постојала и није била пропусна категорија, али је ипак истовремено у контексту југословенске идеологије и идеје о свесловенској узајамности постојала свест о јединству Буњеваца и Шокаца са осталим јужним Словенима. Дакле, граница је функционисала на нивоу „локалних“ разлика, у првом реду посебног имена које је схватано као „племенско“, „племенског“ идентитета, као и у погледу језичних специфичности буњевачке и шокачке популације у односу на српско-хрватски књижевни стандард.

Срби и Хрвати су од првих *Буњевачких и шокачких новина* 1870. године, у више него бројним текстовима представљани као „једнокрвна браћа по језику“, „сродна племена“,

¹⁶⁰ Исто, 23-24.

¹⁶¹ *Neven*, 15. kolovoza 1910, br. 8.

¹⁶² *Neven*, 15. prosinca 1908, br. 12.

„браћа Хрвати и Срби“, „братски србски народ“, „два рођена племена“¹⁶³. У односу према Србима, поједини текстови су повремено истицали маркере различитости у вери, писму и појединим обичајима, па је тако суботички *Невен* писао: „Србкиње се на узко и у дугачку хаљину оправљају те у томе се разликују од Буњевака“¹⁶⁴. Исти лист је о идентитету Срба и Шокаца приметио следеће: „Оба народа једног су колина, једним језиком говоре, па како су међусобно раздиљени, какав је јаз између њих? Зато што су различите вире, да није ње давно би се били стопили у једну народност“¹⁶⁵. Буњевачки и шокачки интелектуалци су најчешће истицали верску разлику, што начелно поједини аутори нису сматрали препреком за сарадњу, па чак и конструисање заједнице, о чему сведочи чланак објављен у *Невену* 1895: „Буњевци и Срби као народ заједницу гоје ... Ако и нисмо једне вире, ал смо једне крви“¹⁶⁶.

Однос буњевачких и шокачких интелектуалаца према питању властитог идентитета у контексту југословенског заједништва, сажет је у чланку објављеном марта 1896. у *Невену*. На примедбу вршачког листа *Српство*, да *Невен* покушава да представи Буњевце као Хрвате, суботички лист је одговорио како Буњевце и Шокце назива „буњевачко-шокачким народом“, и да је „народ један, па окрстио га којим год именом ... Буњевци и Шокци знаду да су један огранак српско-хрвацког народа. А тко је од нас потеко од српске тко ли од хрвацке крви, то се доказати не може“¹⁶⁷.

Овај текст даје јаснију слику самоперцепције и, што је кључно, указује да је етничка граница у односу према Србима и Хрватима почивала на темељу већ поменуте идеологије југословенства и идеје о свесловенској узајамности. Управо су на тим основама поједини аутори веома често потенцирали, иако магловито и нејасно, идеју о јединственој југословенској нацији. Иако су о томе писали многи, далеко је најубедљивији од свих био бискуп Иван Антуновић. У контексту југословенства, Србима је поручивао: „Та ма свит што говорио и писао, никада неће продрмати моје најчвршће уверење, да смо једним отцем од једне исте матере рођени, крв од крви кост од кости. О том свидочи слог и труп тила, маст, лик и облик, нарав, обичај и адет у радости и жалости ... у одилу, обитељском

¹⁶³ *Neven*, 1. svibnja 1890, br. 5; 1. sičnja 1891, br. 1; 8. veljače 1891, dodatak 2. broju; 1. prosinca 1891, br. 12; 1. svibnja 1892, br. 5.

¹⁶⁴ *Neven*, 1. veljače 1892, br. 2

¹⁶⁵ *Neven*, 1. travnja 1894, br. 4

¹⁶⁶ *Neven*, 1. srpnja 1895, br. 7.

¹⁶⁷ *Neven*, 1. ožujka 1896, br. 3.

животу; у начину газдовања, мислења и осећа ... Истими имени и презимени, и то не само овдје, већ и тамо у Хрватској, Далмацији, Босни, Херцеговини и Србији ... а не мало и у Бугарској“. Антуновић је сматрао да им је свима „домовина заједничка Илирија“. Истицао је да Буњевци и Шокци „у Србину и Хрвату сматрају брата, али таква, с којим у диобу непристају .. Сви Срби као и Хрвати, звали се они Далматинци, Бокези, Херцеговци, Бошњаци, Албанези и Бугари, говоре оним језиком, који је кроз све викове задржао сав красан свој облик, и у ком се на јужној грани ујединила сва племена с малом изнимком у ком писмену или риечи“¹⁶⁸.

На трагу Антуновићевих идеја о југословенству, одвијао се процес учења југословенске националне идеологије у масе, углавном преко буњевачко-шокачких публикација. Блаж Модрошић је у *Буњевачкој и шокачкој вили* истицао да су Буњевци и Шокци „грана југославенског стабла“¹⁶⁹. Такође, *Даница* за 1897. је писала о Буњевцима као Југословенима, и о томе да „сви Југословени један те исти језик говоре“¹⁷⁰. У духу свесловенске узајамности писало се о „храброј браћи све словенске крви“¹⁷¹. Међутим, идеолошке концепције о југословенској нацији нису имале значајнији одјек у масама у периоду 1868-1914. Ипак, ова идеологија је постала основа идеолозима и политичарима у каснијем периоду, у моменту када је југословенство добило могућност да постане реалност у оквирима југословенске државе.

Међутим, крајем 19. и почетком 20. века, у буњевачким и шокачким публикацијама почиње да расте број текстова који су у потпуности брисали етничку границу и дистанцу у односу према Хрватима. Ова трансформација огледала се у изједначавању буњевачког и хрватског идентитета на основу истоветности језика и вере. У *Невену* и *Даници* су све учесталије објављивани текстови хрватских аутора који су експлицитно наводили да су Буњевци и Шокци део хрватске нације¹⁷². Такође, и чланци локалних аутора су говорили о Буњевцима као Хрватима. Чак је и уредништво *Невена* потписало чланак 1909. у којем пишу о „Буњевцима т. ј. Хрватима у Мађарској“¹⁷³. Ова тенденција је представљала увод у

¹⁶⁸ I. Antunović, *Razprava*, 9-10, 36.

¹⁶⁹ *Bunjevačka i šokačka vila*, br. 10, 1872, str. 39-40.

¹⁷⁰ *Subotička Danica za 1897*, Subotica 1896, 45.

¹⁷¹ *Subotička Danica za 1914*, Subotica 1913, 29.

¹⁷² *Neven*, 15. сичња 1908, br. 1.

¹⁷³ *Neven*, 15. prosinca 1909, br. 12.

процес хрватске националне интеграције у Војводини, шт ће бити детаљније анализирано касније.

Како смо видели анализом појединих аспеката у формирању етничке границе, њено конструисање и одржавање у времену не би било могуће уколико би граница као конструкт остајала само на политичким основама или неком ужем типу захтева. Она се обликује много шире и захвата све сфере живота, од ношње, музике, до психолошких и физичких особина. Такође, покрива готово све области друштвене интеракције и деловања. Наведена разматрања о карактеру етничке границе сасвим јасно указују на који начин је она функционисала као један облик друштвене структуре.

Процес одржавања етничке границе у односу на „друге“ не би сам по себи био довољан за конструкцију тако сложених друштвених ентитета као што су етнички и национални идентитети. Ова теза нас упућује на разматрање маркера идентитета или „културних црта“ који чине унутрашњи садржај етничке границе. Стога ћемо размотрити сваки од појединих маркера и унутрашњих садржаја: мит о заједничком пореклу и улогу историјских наратива, измишљање традиција, процес унутрашње хомогенизије етнице и феномен „одметника и издајника“, језик, обичаје и веру.

3. Измишљене традиције

Више теоретичара национализма и етницитета је приметило како се етнички идентитет разликује од осталих колективних и друштвених идентитета због његове оријентације према прошлости. У том контексту, и буњевачко-шокачки интелектуалци су у јавности и публикацијама развијали низ наратива везаних за прошлост, којима је главна функција била хомогенизација етничког идентитета. Кључна је улога припадала конструисању мита о заједничком пореклу, једном облику измишљене традиције.

Први мит о пореклу Буњеваца и Шокаца дело је бискупа Ивана Антуновића и свештеника Блажа Модришића. Антуновићева конструкција је полазила од претпоставке да су Словени били староседеоци у Подунављу још од античких времена, а да су директни потомци тих Словена управо Буњевци и Шокци. Прве текстове о староседелаштву објављивао је у *Буњевачким и шокачким новинама* 1870, да би целовито објашњење дао у *Разправи* 1882. У том контексту, Антуновић је писао о Словенима као „храбрим јунацима“, које „није могао срушит, згазит и утаманит ни Римљанин, ни Хун, ни Авар“. Сматрао је да су „Слави, Буњевци, Шокци и Срби ... овдашњи становници изкључиво сами и једини били, све до друге половине осамнајестог стољећа“. У конструкцији мита користио је разне аргументе, објашњавајући да „стара писма сведоче, да су наши пређи већ и прије мохачке битке на Дунај, Тису и Марош све до Острогона распростирани се ... О том нам јасну свідочбу дају и мистна имена селах и градовах, о којих видимо, да су славска помађарена, или мађарска славским именом заодјенута“. Антуновић је писао и о процесу досељавања и сеобама његових сународника, које је датирао чак у 13. век. Такође, описао је и сеобу из Херцеговине, иначе усмену традицију везану за досељавање Буњеваца из предела око реке Буне¹⁷⁴, али овај наратив тек ће у каснијим деценијама добити нову димензију.

Модрошићеве митске конструкције о пореклу објављиване су у *Буњевачкој и шокачкој вили* током 1872. и биле су веома сличне Антуновићевим. Он је такође полазио од тезе о староседелаштву Буњеваца и Шокаца у јужној Угарској. Модрошић је писао да они већ хиљадама година насељавају тај простор и како су Срби и Хрвати приликом досељавања у 7. веку „затекли већ просвиећене и кршћанством благословљене праотце наше Славјане“.

¹⁷⁴ I. Antunović, *Razprava*, 57, 76-84, 91, 118, 221-222.

Дакле, порекло своје групе је везивао за старе Словене. Из словенства је произилазила „крвна лоза Буњеваца и Шокаца“. Као и Антуновић, тезу о староседелаштву је доказивао низом података из историјских извора, изједначавајући термин Словен и називе Буњевац и Шокац. Модришићев мит је садржавао и елементе судбинске везе популације са територијом, што је приказао на следећи начин: „Кад је Бог свевишњи свиет подавио у обћем потопу већ ти је определиели данашњу постојбину твоју ... Није те канда ни сила паклена покренути могла из вјечне твоје Бачке и Баната ... Пориекло своје брани, старинство своје памти“¹⁷⁵.

Мит о староседелаштву је константно понављан у публикацијама током читавог 19. века. *Невен* је 1896. писао како је управо Антуновић доказао да су Буњевци и Шокци староседеоци „из прастарих времена“¹⁷⁶. *Даница* је у истом контексту наглашавала да су „Буњевци старосидиоци и с њима се не могу узпоредити они усељеници који сад у готово завијено гњиздо долазе“¹⁷⁷.

Из доказивања тезе да идентитет и Буњеваца и Шокаца и њихово порекло сеже у далеку прошлост, пре досељавања других етничких заједница, произилазио је снажан политички потенцијал у конструкцији етничке границе. То је било посебно значајно у релацијама ми/они, у првом реду Буњевци и Шокци/Мађари и Немци. Такође, овај мит је доносио важан елемент у конструкцији етничког идентитета у југословенском контексту, истичући измишљену традицију да је буњевачко-шокачка популација потицала од словенских предака из античких времена. Управо тај елемент их је везивао за Србе и Хрвате и чинио да етничка граница постаје отворенија према овим националним заједницама.

Иако је мит о староседелаштву био присутан у публикацијама и јавности кроз цео 19. век, паралелно се формирао други мит о пореклу који је порекло Буњеваца везивао за Херцеговину и област око реке Буне, а досељавање је објашњавао једном масовном сеобом из Херцеговине у Подунавље.

Основа за овај мит је пронађена у списима Ђенђешког манастира који су описали насељавање Буњеваца у Бачку¹⁷⁸. Иако ови документи не садрже јасне хронолошке одреднице, нити помињу Херцеговину као прапостојбину, у публикацијама се појављивао

¹⁷⁵ *Bunjevačka i šokačka vila*, god. 1872, br. 3, str. 12; br. 4, str. 15; br. 5, str. 18-19; br. 7, str. 26-27; br. 8, str. 30-31.

¹⁷⁶ *Neven*, 1. lipnja 1896, br. 6.

¹⁷⁷ *Subotička Danica za 1893*, Subotica 1892, 43.

¹⁷⁸ *Subotička Danica za 1890*, Subotica 1899, 21-22.

све већи број текстова који је конструисао историјске наративе. Као прапостојбина Буњеваца фиксира се управо Херцеговина, односно област око реке Буне, а време досељавања је одређено око 1686. године. *Невен* је о томе писао: „Наши оци се кренуше од Буне рике, ондуд од поносног Велебита ... са крстом на прсима, сабљом у рукама су служили кршћанству и опћој домовини“¹⁷⁹. *Даница* је такође објављивала сличне текстове, објашњавајући како су сеобе последица османлијских освајања, па су се њихови „прадидове и прамајке“ преселили „са убавог околишја Буне риеке к Далмацији“ и даље у Бачку¹⁸⁰.

Утицај митске конструкције је на разне начине ојачаван у јавности. Интелектуалци су писали песме које су јавно извођене на колективним свечаностима. Један од омиљених стихова гласио је: „Дидови нам из далека / Ондуд ди је Буна река / Племе нам је стародавно / Како давно тако славно“¹⁸¹. Исту функцију имао је чланак објављен у *Даници* за 1894. Чланак садржи низ симболичких елемената везаних за Херцеговину и реку Буну. У тексту, између осталог, аутор Богољуб позива Буњевце на ходочашће у Херцеговину, и пише: „Каква је то земља Херцегова? За Буњевце то је света земља, јер туге се одњихала зипка јуначким му славних прадидова“. Надаље, наглашава како сваки Буњевац „са страхопоштовањем и поносом нека иде док не приспи у равно поље Невесиње, што је с ливе стране мале рике Буне се опружило све до утока бистре Буне у плаву Неретву. А када тај честити Буњевац до те рике Буне дође, нека загази мало у њу, нек се сагне и захити лађане и увик свеже воде Бунине, нек се умије и освежи, пак да га име те липе и бисте Буне подсити на његово име Буњевац; на обалу Бунину нека сидне и нек си представља, како му је прија двиста и више година туге прамајка платно билила и весело попивила. Тако одмарајућ се и о прошлости свога рода размишљајућ ... из те земље Херцегове врати ће се амо својем дому с ојачаним народним поносом и са свишћу ће му у жилама племенита и јуначка словенска крвца ври“¹⁸².

Учитељ Мијо Мандић је спајао два мита у једну конструкцију. Он је писао како је „јужна Херцеговина коливка Буњеваца ... У овим крајевима борише се наши прадидови кроз викове са разним непријатељима, Монголима и Турцима“. Такође, он користи записе

¹⁷⁹ *Невен*, 1. велјаће 1893, br. 2.

¹⁸⁰ *Subotička Danica za 1898*, Subotica 1897, 43.

¹⁸¹ *Невен*, 1. липња 1896, br. 6.

¹⁸² *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 73-74.

из Ђенђешког манастира који описују сеобу Буњеваца у јужну Угарску, где су се према Мандићу они сјединили „са својим рођацима у суплеменицима, који су већ од давнашњих времена у Бачкој становали“¹⁸³. Иако истиче да је Херцеговина „коливка Буњеваца“, он у своју конструкцију укључује Антуновићеве и Модрошићеве тезе о староседелаштву.

Мит о прапостојбини у Херцеговини и сеоби у Подунавље био је део усмених традиција јужноугарских Буњеваца. Тиме су ове конструкције биле у већој мери везане за њихове емоције и стварана је емоционално јача веза са етничким идентитетом. Овај мит је давао нову динамику интеграцијским процесима и хомогенизацији етније. Истовремено, додатно је отварао етничку границу према „Југословенима“, јер је порекло Буњеваца везано за територију коју су насељавали Срби и Хрвати и која је била део њихових средњовековних држава.

За обликовање етничког идентитета и етничке границе такође је од великог значаја однос према прецима, односно формирање култа предака. Историјски наративи су у том процесу имали кључну улогу. Изградња култа се састојала од више елемената, али је у првом реду конструисан приказивањем предака у специфичној релацији са садашњим припадницима групе. Тако је у једном тексту написано како су садашњи Буњевци и Шокци „недостојни унуци прадидова“¹⁸⁴. У истом контексту уводник *Данице* за 1884 констатује како се морају дивити „старима, њиховој изображености ... колико су савршенији били од нас“¹⁸⁵. Из овог статуса предака произилазила је порука за потомство: „Учимо славну прошлост своју! Какви бјесмо од увиека на мачу, будимо довиека на риечи и перу! Бодримо се... крепошћу праотацах наших“¹⁸⁶.

Испреплетеност садашњости и прошлости још више је долазила до изражаја у описивању заслуга предака, као и о жртвама које су подносили. У готово свакој публикацији објављивани су многобројни текстови који су писали о жртвама њихових предака и невољама у прошлости, њиховим гробовима као гаранцији политичких права, борбама против Турака, насиљу над њима од стране разних освајача, о њиховој верности династији и држави, учешћу у биткама код Сенте и Сланкамена крајем 17. века и о

¹⁸³ *Subotička Danica za 1900*, Subotica 1899, 49.

¹⁸⁴ *Subotička Danica za 1887*, Subotica 1886, 18-21.

¹⁸⁵ *Subotička Danica za 1884*, Subotica 1883.

¹⁸⁶ *Bunjevačka i šokačka vila*, god. 1872, br. 15, str. 71-72.

заслугама за проглашење Суботице и Сомбора за слободне краљевске градове¹⁸⁷. Такође, писали су о слави предака и властитом поносу због њихових заслуга као „бедема кршћанства“¹⁸⁸. Исту функцију у конструкцији идентитета су имали сликовити прикази појединих сцена из прошлости, као што је опис „јунака прадида, како у руци потего јест убојити мач, а уз дви стране мача капље крвава крвца из главе непријатељске на врх мача јуначкога натакнуте“. Уз јавно читање текстова и одржавање приредби, један од механизма употребе прошлости у обликовању идентитета је и прештампавање старих публикација. Старија дела, као што је еп фрањевца Грге Пешталића *Достојна племените Бачке*, добијала су нови значај, јер је ова књига представљена као доказ славе Буњеваца у прошлости¹⁸⁹, иако Пешталић у свом епу не помиње директно Буњевце и Шокце, већ пише о „Славинима“¹⁹⁰.

Органским схватањем идентитета и идејом о органској вези са идеализованим прецима конструисана је теза о заједничком пореклу читаве групе. За органску везу кључан елемент представља „заједничка крв“. Антуновић је у уводнику Буњевачких и шокачких новина 1870. писао управо о томе: „Буњевачка крв ... се прико више колинах, у изворној чистоћи у мојих жилах прелива“¹⁹¹. Буњевачко-шокачки интелектуалци су истоветност порекла групе доводили у везу са „једном крвљу, једним костима“, јер, како су сматрали „гди неима крви, неима дједовах, неима разговора, тамо неима живота већ тог мјесто заузме смрт“¹⁹². Из ових конструкција је произилазила кључна теза, сажета у једној реченици у чланку објављеном у *Невену* 1887, поручујући Буњевцима и Шокцима: „Прошлост твоја јамчи за будућност“¹⁹³. Исто тако је писала и *Даница*, како су историјски наративи требали да их „освидоче да су народ прави“¹⁹⁴.

Управо из ових последњих цитата сазнаје се функција историјских наратива и романтичарског, ирационалног и митолошког приступа прошлости у изградњи

¹⁸⁷ *Subotička Danica za 1890*, Subotica 1889, 21-23; за 1892, Subotica 1891, 21-29.

¹⁸⁸ *Subotička Danica za 1910*, Subotica 1909, 29-31.

¹⁸⁹ *Neven*, 15. rujna 1889, br. 9.

¹⁹⁰ Grgur Peštalić, *Dostojna plemenite Bacske starih uspomena sadashnji i drugi slavinske kervi delliah slava*, Subotica 1866, 17, 35. Прво издање ове књиге изашло је 1790. (Nevenka Bašić-Palković, *Grgur Peštalić: dostojna plemenite Bačke starih uspomena (1790), prvi rodoljubivi ep u književnosti bačkih Bunjevaca XVIII veka i njegova izdanja*, Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima, (zbornik radova, ur. Mato Pižurica, Suzana Kujundžić Ostojić), Subotica-Novı Sad 2008, 49-59).

¹⁹¹ *Bunjevačke i šokačke novine*, 19. ožujka 1870, br. 1.

¹⁹² *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. prosinca 1870, br. 42.

¹⁹³ *Neven*, 15 srpnja 1887, br. 7.

¹⁹⁴ *Subotička Danica za 1887*, Subotica 1886, str. 18-21.

идентитета. Историјски наративи о прецима производили су етничку границу као њен унутрашњи садржај, али и тезу о статусу жртве као континуираном стању у прошлости. Истовремено, идеја о славној прошлости је пружала слику света, која је омогућавала самоперцепцију у контексту поноса на властити идентитет. Такође, та идеја разматрана као наслеђе предака, обезбеђивала је конструисаном етничком идентитету легитимно право на опстанак. Из симболике крвних веза, гробова и судбине, представљених у јавности као објективна стварност, произлазио је конструкт о заједничком пореклу и легитимног властитог идентитета.

Како видимо, култ предака и мит о пореклу функционишу у изградњи етничког идентитета испреплетени са другим механизмима. Такође, и код употребе прошлости у изградњи идентитета суштина је у релацијама, „они“ / „преци“, „ми“ / „други“. У односу на „друге“, мит о староседелаштву и права која из њега произилазе за заједницу, указују на начин функционисања етничке границе. Статус жртве и тешкоће у прошлости као трајно стање, посебно су значајни у перспективи: жртве у прошлости – жртве у садашњости. Идеја о сопственој етници као колективној жртви у прошлости, добијала је нову динамику кроз тешкоће које је етничка група проживљавала у садашњости. Основни закључак је да су сва, или готово сва, историографска разматрања имала циљ и сврху у конструкцији и обликовању етничког идентитета.

Историјски наративи и мит о пореклу уједно представљају један облик измишљених традиција. Пошто су измишљене традиције један од важних механизма у обликовању идентитета, осврнућемо се на институцију Великог прела као најважнију измишљену традицију у буњевачкој и шокачкој популацији током друге половине 19. века.

Велико прело је годишња свечаност, коју је од 1879. организовало суботичко удружење Пучка Касина. Сваке године на Мариндан 2. фебруара, на овој забави окупљало се више стотина људи, који су се забављали, певали и играли. Прела су отварана тадашњом буњевачком химном „Коло игра тамбурица свира“ или „Нек се знаде да Буњевац живи“.

Ова масовна манифестација није привлачила само суботичке Буњевце, већ и буњевачку популацију из околине града¹⁹⁵.

Раније су прела представљала окупљање породице и пријатеља зими, на салашима углавном у време поклада. Преље би се састале и уз певање и причање преле и везле ручне радове. Мушкарци су препричавали приче, углавном усмене традиције њихове етничке заједнице¹⁹⁶. И тада је прело имало друштвену функцију у смислу друштвене интеракције уже заједнице, односно породице и пријатеља.

Од оснивања Пучке касине и организовања првог Великог прела, ова етничка традиција је трансформисана и добила је нове функције у смислу обележавања етничког идентитета читаве популације. Промену значења је описао текст објављен у *Невену* 1890. У чланку пише следеће: „Данас прело све већма постаје народним весељем и светковањем“. И сам аутор је свестан да прело раније није имало било какву улогу у погледу масовног етничког обележавања и да је представљало породичну свечаност. У том контексту он пише, како се прело „пре десет година још у једном облику породило ... Ово је јавно, ово је обитељско народно весеље. Ово је народна светковина, која се ево прико 10 година упила у крв народа и постало је скоро јавно огледало народа нашега“, „обљубљено мезимче нашег народа“, „никло је из народа за народ“. Писац текста је указао да манифестација Великог прела брише класне разлике, јер „ту се састаје Буњевац и газда и сиромас ... Богатство и господство не дили нас од буњевштине. Ту видимо да мож бит Буњевац богаташ, господар, званичник и трговац. То све образује осифаје и назоре народа, да се више не поврати тамо, кад се стидио језика свога“¹⁹⁷.

У буњевачким публикацијама и јавности стваран је утисак да је Велико прело старије него што је објективно било. Тако је један песник написао „Песму о прелу“, где стихови певају како је прело „Обичај праотари / Обичај праотаца ... Наших властитих праотаца / И наших прамајки“¹⁹⁸. Ова песма је извођена на Великом прелу. Бројни су били текстови који су писали о овој манифестацији као „силном оружју“ Пучке Касине, „којим она цио народ узбуђује и око себе купи ... Прела су огњиште младежи наше“¹⁹⁹. Прело је било и

¹⁹⁵ О томе више: *Neven*, 8. veljače 1891, Pokladski broj o Velikom prelu, dodatak 2. broju.

¹⁹⁶ *Bunjevačka i šokačka vila*, br. 15, god. 1872, str. 72; *Bunjevačke i šokačke novine*, 13. travnja 1870, 5; I. Antunović, *Razprava*, 56.

¹⁹⁷ *Neven*, 1. ožujka 1890, br. 3.

¹⁹⁸ *Neven*, 15. veljače 1887, br. 2.

¹⁹⁹ *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 24.

механизам у обликовању етничке границе према „другима“, па је у *Невену* 1890. забележено како је манифестација „ове године прико наде задовољила пријатеље, а непријатељима заболо нож у срце“²⁰⁰. О Великом прелу се такође писало као о „сили божијој“²⁰¹ и „једној силној обитељи“²⁰².

Институција Великог прела се крајем 19. века проширила и на друга буњевачка места. Допис *Невену* из Алмаша је 1895. писао о Алмашком прелу, на које „се сакупља цвит пука да се онако народно провесели“. Као и на суботичком прелу, тамбураши су свирали буњевачку химну „Нек се знаде да Буњевац живи“. Иста манифестација је организована у Каћмару. Прело су посетили и гости из околних места²⁰³. У допису из Баје 1911, Велико прело је описано не само као „просто народно весеље, него је то био народни слет из бајске околине... Буњевачка писма, буњевачка рич ... то нас је све зачарало“. Уредништво *Невена* је одговарајући на допис поручивало бајским Буњевцима које све функције Прело може имати у одржавању етничке границе: „Има око вас села, као Чавољ, Вашкут, гди је већ мало наше младежи, те су приморани мишати се и притопити у друге. Нек се у вашем Прелу купе, нека дивојка види момка, момак себи изабере пара“²⁰⁴.

У Сомбору је на исти начин употребљен стари буњевачки обичај „дивојачко проштење“. Један аутор је у свом допису из Сомбора записао: „Што је Велико прело у Суботици, то је проштење у Сомбору“. Ова забава буњевачке омладине, позната је и под називом „дивојачки вашар“. Овом приликом су буњевачки момци често просили девојке. У новом контексту, проштење је добило функцију „народне свечаности“²⁰⁵.

Осим прела, специфични облик измишљене традиције представљала је савремена поезија писана у духу епских песама. У овим песмама, Буњевци су били главни јунаци, или је садржај песме повезан са буњевачком популацијом. Песма „Са планине“, објављена у *Даници* за 1908, помиње виле, гусларе, стару славу Буњеваца и Косовски бој у следећем контексту: „Онда се сићам да сам / Буњевачки Крвцу лијућ у том боју видо / Видио сам, гди покрај Милоша / И Буњевци потргоше сабље / Па сикоше бисне главе турске / Ал од

²⁰⁰ *Neven*, 1. ožujka 1890, br. 3.

²⁰¹ *Neven*, 1. veljače 1892, br. 2.

²⁰² *Neven*, 1. veljače 1894, br. 2.

²⁰³ *Neven*, 6. veljače 1895, dodatak broju 2.

²⁰⁴ *Neven*, 15. veljače 1911, br. 2.

²⁰⁵ *Neven*, 1. studena 1894, br. 11.

овог доба од косовског боја / Нема више Буњеваца на свиту²⁰⁶. Сличан је текст „Буњевачке мајке“: „Подигла се љута Турадија / Али брзо ујила их змија / Љута змија наши соколови / За кратко су Турке надвладали / Половица мртва остадеоше / Половица ране задобише“²⁰⁷.

Епска поезија о Краљевићу Марку, Косовској бици и осталим епским јунацима, била је омиљено штиво у буњевачким и шокачким кућама. Стога су ове конструкције, које су својим стилем и садржајем подсећале на српске епске песме, имале итекако значајну улогу у јачању етничке границе и буњевачког идентитета.

Када је реч о институцији Великог прела, ова манифестација није била „измишљена“ у правом смислу речи, већ је настала на темељу старих традиција карактеристичних за породичне везе и лојалности. У новом контексту, она се трансформише, добија нова значења и постаје кључно место у масовном окупљању са етничким обележјем. На тај начин је јачала етничка граница према „другима“, припадност групи је добијала политичке конотације, а процес хомогенизације етнице додатну дубину. Такође, Велико прело је имало важну улогу у повезивању појединих насеља, и тиме су створане друштвене везе и интеракције међу припадницима буњевачке и шокачке популације. Хомогенизовање етничке заједнице је добијало нову динамику, јер су сва Прела имала више или мање сличан програм и одвијале су се према истоветној матрици.

²⁰⁶ *Subotička Danica za 1908*, Subotica 1907, 43.

²⁰⁷ *Subotička Danica za 1910*, Subotica 1910, 87.

4. „Издајници“ и „одметници“

Уз измишљене традиције, једнако важан елемент у изградњи идентитета представља маркирање „издајника“ у буњевачкој и шокачкој популацији. Друштвене интеракције које се одвијају унутар одређеног колективитета готово су једнако важне за обликовање идентитета, као и конструисање спољних граница према „другима“. У случају Буњеваца и Шокаца, ови односи су примарно одређени процесима мађаризације и германизације којима су били изложени многи припадници етничке заједнице. Другим речима, интеграција буњевачке и шокачке популације у састав мађарске и немачке нације одредила је садржај унутрашњих граница и тензија унутар групе, обликованих од стране буњевачких интелектуалаца. Суштина овог процеса и односа је у маркирању „издајника“ и „одметника“ и континуираном тематизовању овог проблема у публикацијама.

Као и у случају конструисања етничке границе, однос унутар групе се заснивао на дихотомији и подели на „праве“ Буњевце и Шокце и оне „друге“, „издајнике“ и „одметнике“. Једном речју, „издајником“ је проглашен онај Буњевац или Шокац „који се стиди оставштине својих праотаца“²⁰⁸. Читав процес интеграције у мађарску или немачку нацију је дефинисан као „однарођење“. У буњевачким и шокачким публикацијама ови људи су изложени снажном притиску, па су називани „одметницима“, „изродима“, „сињим кукавицама“, „потурицама“, „превртљивцима“, „блудницима“, „пропалицама“ и многим другим увредљивим називима и изразима. Облици друштвеног притиска су били различити, али су се у правилу сводили на низ увредиљивих, подругиљивих, често и бруталних дисквалификација.

У том контексту, један текст у *Даница* за 1895. покушава да ослика психолошке особине и друштвени статус „одметника“ следећим речима: „Није поштен човик прид правим људима, призиру га у друштву искреном и одметником га називају ... Плаћа одметницима је до гроба ружна срамота, а од гроба пропаст душе, јер је одметник затајао матер своју што је грех“²⁰⁹. Многи текстови су одлазили корак даље, као што је случај са чланком у *Даница* за 1912, где аутор о „издајницима“ пише: „За такe несретњаке људско је друштво обнашло једну риеч, која значи највећи жиг срамоте. Та је риеч издајца ...

²⁰⁸ *Subotička Danica za 1892*, Subotica 1891.

²⁰⁹ *Subotička Danica za 1896*, Subotica 1895, 71.

Издајица је у истину гори него и један зулумћар или најгори убојица²¹⁰. Ипак, изједначавање са убицама није најбруталнији пример друштвеног притиска на оне Буњевце и Шокце који су прихватили мађарски или немачки национални идентитет. Извесни песник Богољуб у једној песми из 1892. позива своје сународнике: „Мрзи и презири издајице и одроде“²¹¹. Један други текст сугерише сексуалну немоћ и неплодност „одметника“: „Тако зване учене обитељи, изродом својим обично и неплодне постану па изумру“²¹². Поједини аутори су чак индиректно одузимали „издајницима“ право на живот и призивали њихову смрт, па тако један стих из *Данице* за 1900. годину гласи: „Као што се чаша испразњује / Тако нек се живот умањује / Одметнику рода синку“²¹³. Клетве су такође биле једна врста оруђа у обрачуна са „одметницима“, а карактеристичан пример је текст у *Невену* из 1898, где између осталог пише: „Честит и ваљан Буњевац неће своје племе и своју матер затајати; то само издајице чине, који су проклети, које ће и земља клети“²¹⁴. У социјалним интеракцијама, основни механизам обрачуна са „одметницима“ био је позив да их се друштвено изолује и игнорише. Тако је *Невен* 1895. писао: „Изроди и потурице и не трибају у колу Невена“²¹⁵. Песник Станиша Неорчић је у песми „Кајање изрода“ написао стихове који такође описују друштвено игнорисање „одметника“: „Кудан прођем сваки ме презире ... Нико неће да ми поздрав прими“²¹⁶.

Фиксирање наратива о „издајницима“ није било тематизовано само у новинским текстовима, већ и у књижевним остварењима. Осим у песмама, тема „однарођавања“ је проблематизована у дужим и краћим приповеткама и романима. И најпознатији буњевачки песник Анте Еветовић Миролуб, написао је неколико песама о „одметницима“. У „Песми издајици“ између осталог пише: „Теби је чујем туђун мио, бољи / Не народној, туђој се ти клањаш вољи ... / црни брате / ... штета твоја мајка што породи тебе“²¹⁷. На нивоу симбола и процеса хомогенизације етничке групе у релацији „прави“ Буњевци и Шокци и „издајници“, значајна је песма „Незафалан синак“ већ

²¹⁰ *Subotička Danica za 1912*, Subotica 1911.

²¹¹ *Subotička Danica za 1893*, Subotica 1892, 47.

²¹² *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 22.

²¹³ *Subotička Danica za 1900*, Subotica 1899, 38.

²¹⁴ *Neven*, 1. сичња 1898, br. 1.

²¹⁵ *Neven*, 1. велјаће 1895, br. 2.

²¹⁶ *Subotička Danica za 1897*, Subotica 1896, 64.

²¹⁷ *Neven*, 1. оžujka 1899, br. 3.

поменутог Станише Неоричића. Аутор разрађује мотив жалосне мајке и неверног син, који је престао бити Буњевац²¹⁸.

Такође, у овом контексту интересантна је кратка приповетка Младена Барбарића „Потурица“, која говори на симболичан начин о старој теми и причи о праведном оцу и неверном сину. Син једног старог Буњевца је током школовања прихватио мађарски национални идентитет и погрдно је говорио о Буњевцима, па је разочарани отац констатовао: „Та да су се сломила на њему небеса, неби га у онај пар пожалио!“. Пошто је син био склон корупцији, изазвао је низ невоља оцу, који је на крају пуцао из пушке у сина, убио једног жандара и завршио у затвору. На крају, након што је отац изашао из затвора, син га је убио из револвера. Барбарић је на крају своје приче закључио: „ Тако дакле сврши онај поштен Буњевац, а од руке властита сина, који је заборавио на мајчино млико и на онај милозвучан језик ... Душа ми се згражала над поступком потурица – издајничких Буњеваца“²¹⁹. Сличног карактера је и прича о буњевачкој племкињи Марији Антуновић Сучић, која долази у вербални сукоб са рођаком након његове изјаве „да се стиди што га је Буњевака родила, и да би ваљало све Буњевце потаманити, па најпосле и њега самога, да тако тај корен изгине“. Овај рођак је описан као „опак, безбожан, округан, изрод, хуља, карташ, пијандура и све што неваља“²²⁰.

Међутим, доминантно место међу текстовима ове врсте заузима историјски роман Ивана Антуновића *Одметник*, објављен у Загребу 1875. године. Ово дело представља синтезу свих сватања о „издајницима“ у буњевачко-шокачкој средини, а засигурно је и најутицајнији текст, с обзиром на високи ниво читаности Антуновићевих књига. Роман је биографија чувеног мађарског јакобинског револуционара из 18. века, Игњата Јосипа Мартиновића, за којег је аутор тврдио да је пореклом из буњевачке будимске породице. Већ у предговору, Антуновић је изнео основну поруку свога дела: „Ево ти племенити роде! Жалостне истине из осамнајестог вијека! Игњат Јозип Мартиновић, невјеран буњевачкој својој мајци, одметнут народности и риечи нашој, покаран и Богом и свиетом, како је на крвном стратишту изгубио главу описао сам ти у књижици овој. А ти ју читај и

²¹⁸ *Subotička Danica za 1911*, Subotica 1910, 82.

²¹⁹ *Neven*, 1 travnja 1894, br. 4.

²²⁰ *Neven*, 15 listopada 1889, br. 10.

знај: да одметнике цркве и изродице властите народности родољубиво срце никад благосливати неће²²¹.

Кроз читав роман, аутор износи низ разматрања о карактеру „одметнишва“ и „одметника“, брутално их дисквалификује као и други буњевачки аутори који су се бавили том темом, позива на друштвену изолацију, упозорава „издајнике“, па чак и прети. Између осталог, Антуновић поручује: „Погазили сте отца и матер саму. А таквим је речено: да неће бити дуга живота на земљи ... Света је истина да ће изродне обитељи ... доскора увенути и усахнути ... Изгинути мора из кољена људског као кукољ из пшенице ... Изродица је туђин, кој никога не љуби, тај се и несмилује и немилосрђује! Туђина не веже крв за никакву родбину; туђину није посвећено ниједно мјесто старосиедом успоменом предаках! Он је дакле спреман да касапи, пали и руши! ... Непуштајте дакле изродицу у вашу дружинум јер ће чланове раздвојити ... Тко би смио вјеровати, да би такав могао бити виеран пријатељ, кој се показао непријатељем матере, т. ј. народности своје!“. Антуновић „одметнике“ види као „похлепне“, „охоле“ и „злобне“ људе. Кулминација романа је у опису Мартиновићевог покајања након што је ухапшен и осуђен на смрт због организовања јакобинских друштава у Угарској крајем 18. века. Антуновић бележи наводне Мартиновићеве речи: „Сви-сви ме одбацише, од свих сам презрен, потлачен, до тла погажен као црв и избачен из друштва људског као смет ... Племенита мајко! Прости, прости свому невриедному сину, што није слиедио твоју последњу науку те твоју католичку вјеру неоскрвљену сачувао и својему славенском роду преко циела живота вјеран остао!“²²².

Како смо констатовали, сви текстови о „издајницима“ састоје се од приближно истих елемената. Интелектуалци позивају читалачку публику да искључи „одментике“ из друштвених односа, а „издајницима“ шаљу различите увредљиве и претеће поруке. Примарно, из њихове перспективе, ове поруке имају значај у хомогенизацији етнице и заустављању процеса мађаризације и германизације буњевачко-шокачке популације. У том контексту, улога ових текстова је у формирању веома чврсте границе према оним припадницима групе који су према мишљењу буњевачких и шокачких интелектуалаца

²²¹ I. Antunović, *Odmetik*, Zagreb 1875, 3.

²²² Исто, 85, 201, 259-260, 291-293.

издали властиту заједницу. Овај процес функционише повезан за идејом о заједничком пореклу свих припадника групе. Такође, описивање „издајника“ као психолошки и физички хендикепираних људи, засигурно је стварало снажан негативан утисак код читалачке публике и општи одиум према њима. Осим тога, тематизовањем „одметника“ креирана је снажна тензија унутар групе, важна за сваки процес конструисања колективног идентитета. Символичке поруке које су слали текстови са књижевним тенденцијама биле су снажан механизам одржавања етничке границе и хомогенизовања етније. На тај начин, идентитетске конструкције су добијале додатну дубину и укоренјивале су одређени систем вредности и ставова у популацији.

5. Језик и вера: маркери етничког идентитета

Два кључна маркера у обликовању етничког идентитета јужноугарских Буњеваца и Шокаца били су језик и вера. Стога је потребно детаљније размотрити на који начин су ове „културне црте“ функционисале у процесу настанка и одржавања етничке границе у времену.

Идеја о језику као примарном показатељу етничког идентитета и националности јавља се крајем 18. века под утицајем немачких интелектуалаца. Ова теза је произилазила из њихове романтичарске идеје о „непокованом сељаштву“ и њиховом „народном језику“²²³. Централно место у формулисању ове идеје припада немачком филозофу Јохану Готфриду фон Хердеру, који је 1774. у свом спису први употребио појам национализам. Хердер је „народ“ посматрао као „органску целину“. Језик није дефинисао као средство комуникације, него као конститутивни елемент нације и основу националног идентитета. Сматрао је да све оно што нација представља као колективитет и „органска целина“, добија свој израз у „народном духу“, односно на првом месту у језику, па затим у митовима, обичајима и моралу. Дакле, према Хердеру, „један народ живи у свом језику“. Посебну пажњу је посвећивао народном стваралаштву, конципирајући идеју о стварању модерних митова повезаних са одређеном нацијом²²⁴. Хердерове тезе су оствариле огроман утицај на језичне националне покрете. Његове тврдње се током 19. века појављују у реторици свих националних покрета језичног типа.

Пошто су буњевачко-шокачки интелектуалци такође дефинисали језик као основни маркер властитог идентитета и схватили га на мистичан начин, сасвим је јасно да су Хердерове идеолошке концепције оставиле снажан траг у њиховој реторици. Барањски свештеник Блаж Модрошић, пишући комбинацијом икавског и коренског правописа, језик је дефинисао као „најчишћи израз духа народнога, живи споменик његових чинах и славе, повисти и живота ... Народност и језик су душа и живот наш“. Буњевкама је поручивао: „Буњевке мајке не трујте ми славјанске крви дичице ваше туђими језици ... Језик наш, језик ваш, језик буњевачки и шокачки тј. језик југославенски, који је тако милозвучан, тако славан и лиеп, да је само липши Бог који га је створио и народ који њим говори“.

²²³ Е. Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam*, 118.

²²⁴ Душан Достанић, *Хердерово схватање нације*, Српска политичка мисао, 37, 3, Београд 2012, 84-90; Тихомир Сipeк, *Nacija kao izvor političkog legitimiteta*, *Nacije i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, zbornik radova, ur. Тихомир Сipeк, Josip Vrandečić, Zagreb 2007, 17, 20.

Саму егзистенцију је повезивао са употребом матерењег језика, пишући да „у њем живимо, умријмо за њега, јер без њег смо без имена без дидовах без унуках, у прошлости сјена пука у будуће нити сјена“, додајући „југославенски језик наш непроцено је благо у свиту ... Над језиком нашим неима славнијег ни љепшег језика на Божјем свиету“²²⁵.

И многи други аутори су износили тезе сличне Модрошићевим, односно Хердеровим. Сматрали су да се „народности“ могу просвећивати „само по свом народном језику“²²⁶. Класична Хердерова мисао да је језик „дух народа“ и да „душа живи у језику“ понављана је небројено пута у буњевачкој и шокачкој штампи²²⁷. Пишући о ставу обичних људи, аутори су констатовали како је језик најсветији појам за сваки народ, „за чег је готов и своју крв до послидње капи радосно пролити“²²⁸. Осим тога, да је „славни језик ... народу нашем толи драг и мио, да чисто му се разжари лице, очи ватром сивају, када у туђини слуша језиком проговорити коју ричцу“²²⁹.

Међутим, у односу на интелектуалце, став буњевачких и шокачких маса према језику често се значајно разликовао. Иако су извори о ставу неписмених људи према језику оскудни, ипак посредно можемо изнети неке основне информације. Како смо већ констатовали, неписмени Буњевци и Шокци су у другој половини 19. века користили фонд од свега 300-400 речи. Шарчевић је у једном од својих речника о том проблему писао: „У памети својој смо толико ричи задржали, колико су наше свагдање молитве Богу и наш побожни живот од пропасти сачувати знао, и колико су нам прост и скучени живот, занимање наше с пољодилством наши међусобни родбински одношаји од заборави спасити могли. То је узрок што сада, кад браћу нашу већ развијеним нашим језиком о вишљим знанственим и државним стварима писати или говорити чујемо: обично кажемо, да то није нашки и желимо да нам се то право буњевачки каже и пита“²³⁰. Унутар етничких заједница постојале су значајне разлике у терминологији, што није ишло у прилог тези о мистичном јединству језика. Буњевци у Суботици су користили термин „узглавница“, Немешани „јастук“, а Сантовчани „ванкуш“. Разлике су постојале и између Буњеваца и Шокаца. Буњевци су користили термин „салаш“, а Шокци „гувно“.

²²⁵ *Bunjevačke i šokačke novine*, 16. studena 1870, br. 36; 23. studena 1870, br. 37.

²²⁶ *Bunjevačke i šokačke novine*, 14. prosinca 1870, br. 40.

²²⁷ *Bunjevačke i šokačke novine*, 25. svibnja 1871, br. 21.

²²⁸ *Bunjevačke i šokačke novine*, 8. lipnja 1870, br. 13.

²²⁹ *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. lipnja 1870, br. 16.

²³⁰ A. Šarčević, *Tolmač*, Subotica 1870.

Интелектуалци су у новинама скретали пажњу да се сваки језик обogaћује новим речима које они морају научити и знати, јер су „језиком надалеко заостали...веома мања она бистрина и складна тачност у мишљењу и језику“²³¹.

Писмени људи унутар буњевачке и шокачке етничке заједнице износили су у дописима листовима своја мишљења о различитим проблемима, која откривају и њихов став према питању језика. Неспорно је да су они углавном усвајали хердеровску реторику својих интелектуалаца, међутим износили су и неке веома интересантне тезе. Један читалац је написао како је у почетку било тешко разумети *Буњевачке и шокачке новине* и да је било потребно времена и труда, скрећући пажњу да речи као што су железница и телеграм нису сваком познате. Други читалац наводи случај како је покушавао приватно подучавати буњевачки језик буњевачкој деци у Сомбору, али да је било „необично и неудесно јер буњевачки ваљда никад нису чули ни учили“²³². Посебну забуну међу читаоцима изазивали су чланци и књиге писане на књижевном стандарду. Честе су биле појаве да су читаоци реаговали страхом како ће постати Срби или Хрвати уколико буду читали те текстове²³³, говорећи, „то није шокачки, то није буњевачки, то је хрватски, то је србски“. Један од интелектуалаца појашњавао је да „ништа не одаје толи нашег пука језично сиромаштво, ко онај смија вридан изговор: да те књиге неразумимо премда су хрватски писане...јел те књиге нису наричјем хрватским, већ илирским славенским писане, што је баш наше рођено наричје, што више ако би кому право тужбе спадало – то би Хрвати били, они би могли рећи: да све неразме јел се књиге по нашем наричју пишу...истина да се никоје ричи сад дугчие изписивају, него што су је прије 100 година“. Писац је тумачио да су разлике резултат промене правописа, да се неки речи другачије пишу, али се „изговара како су инаши дидови изговарали“²³⁴. Наведени подаци указују да језичне и правописне разлике нису биле у тој мери занемариве како су интелектуалци настојали да прикажу, пишући о наводном јединству језика. С једне стране ове информације, доказују да је међу Буњевцима и Шокцима постојала свест о посебности њихове етничке заједнице, како у етничком тако и у језичном погледу. С друге стране, указују на специфичност језика јужнословенских католичких етничких заједница у јужној Угарској. Често су

²³¹ *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. prosinca 1870, br. 42.

²³² *Bunjevačke i šokačke novine*, 14. rujna 1870, br. 27.

²³³ *Bunjevačke i šokačke novine*, 25. svibnja 1871, br. 21.

²³⁴ *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. prosinca 1870, br. 42.

терминологија и правопис били у тој мери удаљени од књижевног језика да су разлике нивелисане у дуготрајним и сложеним процесима.

У погледу говора, јужнословенске католичке етничке заједнице у јужној Угарској користиле су штокавски дијалекат икавског наречја, као досељеници из предела Далмације у време Великог бечког рата крајем 17. века. Називи које су припадници ових етничких заједница користили за свој језик били су веома разнолики. Фрањевац из Калоче Михајло Раднић, у 17. веку користио је назив „босански, словински језик“. Гргур Пешталић писао је на „славинском језику“. Сомборац Иван Амбрововић у својој књизи „Прорицја и нарецења“ из 1808. користио је термин „језик илирички“. Оргуљаш из Суботице, Фрањо Бодолски, на „буњевачком наричју“ издао је 1837. дело Петефија Шандора „Витез Јован“. Тек у другој половини 19. века, буњевачки и шокачки аутори су за назив свог језика све чешће почели употребљавати термине „буњевачки“, „буњевачки и шокачки“, „хрватско-српски“²³⁵ и „југославенски“²³⁶.

Буњевачки правопис током 18. века био је комбинација мађарског и немачког правописа, што најбоље сведоче тестаменти суботичких грађана из тог времена. И Пешталићева књига „Достојна племените Бачке“ из 1790. писана је немачко-мађарском ортографијом. У његовом тексту неке речи имају двојна слова („малло“, „ранна“), не врши се једначење сугласника („љубко“, „србски“), први, пети и шести падеж множине има наставак „х“ („деллиех“), многе речи се пишу састављено. Иако је језик Пешталићевог текста готово у потпуности икавски, појављује се и ијекавиштина („бијелом“). Овакве тенденције у правопису задржане су све до 1866²³⁷. Те године појављује се друго издање Пешталићеве књиге прилагођено новој ортографији. Књигу је издао суботички Србин, поштар Бошко Вујић, са образложењем да је нови правопис бољи него „наш стари“, додајући „да би штивене онима олакшали који још прилике не имадоше овим правописом упознати се додајемо један кратак приглед оних новијих писмена који старијима одговарају“²³⁸. Од тада, велика већина буњевачких и шокачких аутора користила је тај правопис и икавштину у писању, а прва буњевачка књига на новој ортографији је

²³⁵ A. Sekulić, *Oko naziva jezika i pravopisa bačkih Hrvata*, u: A. Sekulić, *Rasprave o jeziku bačkih Hrvata*, Zagreb 1997, 8-11.

²³⁶ Ambrozije Šarčević, *Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči*, Subotica 1870.

²³⁷ Milivoj Ilovac, *O pravopisu i jeziku Bunjevaca*, u: *O Bunjercima (zbornik radova, ur. Milivoje V. Knežević)*, Subotica 1927, 18-20.

²³⁸ Види у: G. Peštalić, нав. дело.

Шарчевићев „Зборник мудрих и поучних изрека на корист буњевачког пука“ из 1869. Исти аутор је објавио два југословенско-мађарска речника 1870, како би обогатио фонд речи својих сународника.

Питање језика и правописа је од седамдесетих година 19. века узроковало полемику и поделе међу буњевачким и шокачким интелектуалцима. Док је већина аутора користила буњевачки „икавски правопис“, појављују се све јачи утицаји појединих интелектуалаца који се залажу за увођење коренског и ијекавског, односно хрватског правописа. Међу њима, по угледу су се истицали Иван Антуновић и фрањевац Стипан Вујевић. Ова тенденција се развија услед све снажнијег прилива хрватских књига у јужну Угарску преко Друштва светог Јеронима, веза са хрватским културним институцијама и јавним радницима и школовања Буњеваца и Шокаца на високој школи у Загребу.

Тако се 1870. у *Буњевачким и шокачким новинама* појављује текст са тезама да „наши заостали Буњевци и Шокци садање изображеним књижевним језиком писане књиге“ слабо разумеју, као и речи: казалиште, значај, боја итд. Аутор наводи да је слична ситуација и са књижевним екавским или коренским правописом, дајући примере да је код њих уместо ћуд - „chud“, шака - „ssaka“ и жена - „хена“. Стога, он се залаже за преузимање хрватског правописа на начин да њихове новине прештампавају чланке из хрватских листова и књига²³⁹. Мирко Пекановић је био један од аутора који је писао против ових тенденција. Он је наводио разлике у изговору између Хрвата и Буњеваца, залажући се за стандардизацију „буњевачког језика“ са икавским изговором. Пекановић је своје тезе образлагао пишући: „Зашто би дакле другчије писали, кад нам диван наш и изговор другчије показују“²⁴⁰. Фрањевац Стипан Вујевић је у наставку полемике објашњавао да хрватски књижевни стандард није конструисан само по хрватском наречју, него по јужнословенском. Предлагао је да се Буњевци и Шокци држе хрватске ортографије, јер у супротном „битће нам смиша у језику, те нећемо моћ један друго разумити“, пошто је хрватска књижевност богатија и на вишем степену развоја од буњевачке. Надаље, истицао је потребу „чишћења“ језика, поготово од мађарских и

²³⁹ *Bunjevačke i šokačke novine*, 25. svibnja 1870, br. 11.

²⁴⁰ *Bunjevačke i šokačke novine*, 15. lipnja 1870, br. 14.

немачких утицаја²⁴¹. Полемика се наставила, а Пекановић је остао при ставу да „сваки онај Буњевац, тко буњевачки писајућ не употребљује икавштину, гриши, и ружи језик“²⁴².

Поједини интелектуалци су предлагали умеренија решења. Један аутор се залагао да преузимају и читају хрватске књиге, али уз констатацију: „Штета што јих ми сад још не можемо слидити у правопису, нит ми можемо данас још изговарати: дјед, љепо ... Прииначимо хрватске књиге по буњевачки“²⁴³. Крајем 1870. појавио се текст у којем је писац тумачио да је хрватски у „генетичком смислу“ кајкавски, али да у то време термин „хрватски језик“ обухвата политички и књижевни смисао. Пошто Буњевци и Шокци нису имали довољно развијену књижевност, он компромисно износи тезу да „у књижевности прима се један наслов каноти презиме свиух: Хрватски језик“, али „они га могу у генетичком смислу називати шокачко буњевачки језик“²⁴⁴. Другим речима, овај аутор предлаже усвајање хрватског књижевног стандарда, али уз задржавање старог назива „буњевачко-шокачки језик“. Иван Антуновић је у својим текстовима користио и икавицу и коренски правопис, међутим његове идеје биле су пре свега мотивисане идеологијама југословенства и свесловенске узајамности. У једној књизи црквеног карактера, о питању ортографије записао је: „Тако ће Бог и срића дати да се и ми уз један исти правопис душевно сложимо, те из једног истог изговора благодати обће просвите црпимо“²⁴⁵.

Ипак, у штампи су се појављивали и оштрији текстови у корист усвајања хрватског књижевног стандарда, са тезама да је буњевачко и шокачко наречје препрека просветном и културном напретку и просвећивању Буњеваца и Шокаца²⁴⁶. Уз то, у новинама се све чешће појављују препоруке читаоцима да набављају и читају књиге које издаје загребачко Друштво светог Јеронима²⁴⁷. Амброзије Шарчевић заузео је став другачији од већине његових савременика. Као резултат веза са Гарашанином и бројним српским интелектуалцима, он је сматрао како је потребно књижевни стандард прилагодити Вуковом моделу²⁴⁸. Међутим, ова идеја је имала мали утицај на буњевачку и шокачку јавност. Расправа око књижевног стандарда настављена је и у *Невену* од 1884. Стипан

²⁴¹ *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. lipnja 1870, br. 16.

²⁴² *Bunjevačke i šokačke novine*, 5. listopada 1870, br. 30.

²⁴³ *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. rujna 1870, 28.

²⁴⁴ *Bunjevačke i šokačke novine*, 28. prosinca 1870, 42.

²⁴⁵ I. Antunović, *Bog s čovikom na zemlji*, Vac 1879, str. III.

²⁴⁶ *Bunjevačke i šokačke novine*, 14. prosinca 1870, br. 40.

²⁴⁷ *Bunjevačke i šokačke novine*, 26. prosinca 1872, br. 52.

²⁴⁸ Видети више: Alba M. Kuntić, *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*, Beograd 1969.

Вујевић је и даље износио непромењене ставове²⁴⁹. Међутим, уредништво листа и уредник Мијо Мандић остали су при мишљењу да се користи буњевачка икавица. Ипак, дозвољено је објављиване чланака на тадашњем хрватском књижевном стандарду.

Изнетим примерима у тексту, о фонду речи неписменог становништва, термилошким разликама у језику и ставовима појединих писмених људи, поткрепљена је и конкретизована тврдња савремених теоретичара национализма да језик у смислу „матерњег језика“ појединих етничких заједница не може бити идентификациони фактор поједине модерне етнице или нације. Тек усвајањем одређеног књижевног стандарда који се ефикасно примењује у школском систему, поједине етничке заједнице су, уз остале факторе, изграђивале властити етнички или национални идентитет.

Такође, наведена разматрања јасно указују да језик сам по себи није био некакав мистичан показатељ етничког или националног идентитета. Маса га нису схватале на исти начин као интелектуалци, а и језик буњевачко-шокачких маса није био једнак књижевном стандарду. Стога, језик схватамо тек као један од маркера, који су интелектуалци користили у означавању „себе“ у односу на „друге“, односно само један од унутрашњих садржаја у конструкцији етничког идентитета. Расправа око правописа вођена унутар буњевачко-шокачке заједнице представљала је увод у даљи развој национално-интеграцијских процеса, у контексту хрватског или југословенског националног идентитета. С једне стране, усвајање загребачке етимологије и коренског правописа код дела интелектуалаца представљали су, између осталог, један од фактора хрватске националне интеграције међу бројним јужноугарским Буњевцима и Шокцима током 20. века. С друге стране, формирање једне врсте посебног „буњевачког правописа и језика“ и његова доминантна употреба у другој половини 19. века, једна је од претпоставки стварања посебног буњевачког идентитета.

Као и у случају других унутрашњих садржаја у изградњи етничке границе, верски идентитет није био идентитетски маркер сам по себи у примордијалном смислу. Верска

²⁴⁹ *Neven*, 15. studena 1884, br. 11.

припадност је добијала свој значај у обликовању етничког идентитета тек када би била повезана са конструисањем етничке границе и њеним унутрашњим садржајима или ако би била политички употребљена. Пошто су буњевачки и шокачки интелектуалци у великом броју били свештеници (Иван Антуновић, Блаж Модрошић, Лајчо Будановић, Никола, Илија и Пајо Кујунџић, Блашко Рајић), тиме је и верски идентитет добијао додатно на значају.

Интелектуалци су у конструисању идентитета полазили од чињенице да су буњевачке и шокачке масе биле углавном веома конзервативне, побожне, склоне утицајима црквених власти и свештеника и снажно везане са религију и религијске ритуале. Буњевци и Шокци су описани као „чедан и богобојећи пук. Сваку радњу с Богом почима, а с Богом довршује. Свако његово диловање Богу је намињено и посвећено и у свачем славу Господина Бога тражи“²⁵⁰ или „иђи широм свита, нећеш наћи много народа, који би тако из дубине душе био одан својем закону ... што би већма био прожет вирским духом“²⁵¹.

Сходно томе, религији је припадало важно место у мрежи механизма помоћу којих је обликована етничка граница и у обликовању њених унутрашњих садржаја или „културних црта“. У органским дефиницијама властите групе, интелектуалци су полазили од претпоставке да је вера, уз језик, обичаје и друге елементе, основни показатељ етничког идентитета. У том контексту, свештеник Илија Кујунџић је писао: „Ја сам најпре кршћанин па онда Буњевац. Таква буњевштина која се вири противи, мени не треба“²⁵². У истом тону је један други текст у *Невену*, следећег садржаја: „Гледе вирског ускрснућа народност се мора спојити са католицизмом: јер пристаје бити Буњевац, ко католик није“²⁵³.

Идентитетске конструкције су наглашавале везу верске припадности и предака у историјским наративима. Истицан је њихов однос према цркви у прошлости: „На колико се Буњевац сића прошлости своје, вазда му је црква била мајком његовом, а вира живот његов, који је узајмио од те миловане мајке његове. Он јој био вирним сином, а она њему довољном утихом. Буњевац је цркву сматро најискренијим пријатељем, јер је под

²⁵⁰ *Neven*, 1. сичња 1898, br. 1.

²⁵¹ *Neven*, 1. велјаће 1899, br. 2.

²⁵² *Neven*, 1. prosinca 1895, br. 12.

²⁵³ *Neven*, 1. travnja 1899, br. 4.

њезиним окриљем нашо вазда заштиту од прогонства и немилости²⁵⁴. Публикације су такође повезивале мит о заједничком пореклу и верски идентитет пишући „како наш народ чува свету виру, ту свету баштину побожних отаца“²⁵⁵. Оданост цркви су објашњавали наслеђем предака и њиховим жртвовањем за веру: „Виран је син свете матере цркве; достојан је унук својих прадидова. Предке му и вири учврстио Турчин; сада му је једини пријатељ Бог, њега се не заборавља Буњевац. Прадидови што су више патили, оданији су постали својем закону; ко дите га света мати црква дојила... Потомке је такнуо дух новог вика, али им на челу и сад гори пољубац те матере свете: Буњевац је и сад најоданији син свете цркве“²⁵⁶.

Религија је била значајан фактор у формирању етничке границе. Када је реч о обликовању границе према Мађарима и Немцима, буњевачко-шокачке публикације су писале: „У католичке кругове радосно се купи Буњевац ... Ритко се кад забуни покоји Мађар ... Швабо ни капу не скида, Буњевац руке љуби свећенику ... Калача му света варош, ко Израелу Сион Буњевке дивојке не понављају одило за весеље као друге, већ за благе дане свете цркве“²⁵⁷. Дакле, одређене верске ситуације или понашања су употребљаване да би се успоставила разлика у односу на „друге“, полазећи од тезе да су Буњевци и Шокци побожнији и ревноснији верници од „других“.

Верске разлике су имале кључну улогу у функционисању етничке границе према Србима и објашњењима да они нису постали једна „народност“ управо због „различите вире“²⁵⁸. Такође, буњевачко-шокачки интелектуалци су одлучно одбијали тезу да су Буњевци и Шокци у ближој или даљој прошлости били православци, објашњавајући да су они „од старина католици“²⁵⁹.

Црквени ритуали и окупљања која су имала традицију још у далекој прошлости, у публикацијама и јавности добијала су етнички карактер. Тако је окупљање маса на дан св. Антуна Падованског у Баји представљено као један верско-етнички празник на који су долазили Буњевци и Шокци из читаве јужне Угарске²⁶⁰. Исто тако, припадници удружења „Коло младежи“ из Суботице су на поједине црквене празнике обилазили буњевачке куће

²⁵⁴ *Neven*, 1. сичња 1890, бр. 1.

²⁵⁵ *Neven*, 1. велјаће 1894, бр. 2.

²⁵⁶ *Neven*, 1. велјаће 1899, бр. 2.

²⁵⁷ *Neven*, 1. велјаће 1899, бр. 2.

²⁵⁸ *Neven*, 1. травња 1894, бр. 4.

²⁵⁹ О томе више: *Subotička Danica za 1890*, Subotica 1889; *za 1888*, Subotica 1887; *za 1914*, Subotica 1913.

²⁶⁰ *Subotička Danica za 1897*, Subotica 1896.

да им честитају празник у етничком контексту наслеђа предака „по којима ће народ сам себе уздржати“²⁶¹.

Политичка употреба верског идентитета је такође била значајан сегмент у конструисању етничког идентитета и његовом јачању. У случају Буњеваца и Шокаца, јавља се као последица снажног таласа мађаризације током друге половине 19. и почетком 20. века и покушаја да се у цркви потисне богослужење на буњевачком и замени мађарским језиком. Ова стара традиција као једно црквено питање је покушајем инструментализације у процесу мађарске националне интеграције и актуализацијом у буњевачко-шокачкој јавности добила политичко-етнички карактер. Публикације су писале о огорчењу маса. Интелектуалци су примећивали да је међу Буњевцима и Шокцима „вазда придњачио вирски осићај“ и како је „у цркви нанешена уврида“ имала за последицу јачање буњевачко-шокачког просветно-политичког покрета²⁶². Дискриминација у цркви на етничкој основи је узроковала спајање верско-етничког идентитета у одржавању етничке границе и конструисању маркера различитости односно припадности. Одбрана употребе буњевачког језика у богослужењу изједначена је са одбраном етничког идентитета. У овом конкретном случају, верска припадност повезана са језиком као идентитетским маркером функционисала је у јачању етничке границе.

Исте последице су произилазиле из укидања буњевачког језика у предавању веронауке у школама, приликом дискриминације буњевачких свештеника код избора у појединим парохијама, па је чак у Сантову 1899. године група од 1 200 Шокаца прешла на православље због притисака промађарски оријентисаног локалног свештеника. Током 1908. вођена је велика расправа око молитвеника Лајче Будановића „Слава Божја“. Покушај замене овог молитвеника изазвао је узнемирење међу масама, јер је та књига сматрана „буњевачком светом књигом“, пошто ју је написао Буњевац²⁶³. На тај начин је и у овом случају повезан верски и идентитет са политичко-етничким идентитетом.

Важно је напоменути да је постојала одређена разлика у схватањима интелектуалаца и маса у разумевању наводног есенцијалног значаја верске припадности у самоперцепцији и органској вези са етничким идентитетом. Док су буњевачки интелектуалци доводили католичанство у органску везу са идентитетом, буњевачко-шокачке масе нису се тако

²⁶¹ *Neven*, 1. сичња 1898, бр. 1.

²⁶² *Neven*, 15. септјембра 1908, бр. 7.

²⁶³ *Neven*, 15. септјембра 1908, бр. 7.

строго односиле према својој религијској припадности. Тако је један текст у *Даници* за 1911. описао ходочашће на Шандорски бунарић у околини Суботице: „Мало по мало научили су Буњевци да је на дан у очи српске Велике Госпојине на бунарићу проштење, те су почели одлазити тамо. Народ не зна баш много о црквеним разликама, па када су Буњевци видели, да је на српском проштењу исто тако липо и красно као и на њиховом, почели су гомилама долазити. Чули су Буњевци тамо своју рич, своје писме, своје коло; па како би онда било чудо што су се у брзо окућили тамо? ... На овом проштељу туђин одиста не би могао рећи где је: међу Буњевима или Србима. Шандорски бунарић је постао не римо-католички не грчко-источни, него славенски“²⁶⁴.

За разумевање процеса изградње модерног етничког идентитета, сасвим је прихватљива теза да је верска припадност групе имала важну улогу. Ипак, тај значај је произишао из улоге у сложеном механизму идентитетских конструкција. Није верска припадност сама по себи одређивала етничку припадност или производила етничку границу, него је постајала важна тек у симбиози са политичким питањима која су представљена као суштинска за читаву етничку групу и њен опстанак. Верски садржаји су експлоатисани у процесу конституисања различитост и властите посебности. Како смо видели, улога религије као маркера у конструисању етничке границе не мора бити нужно оријентисана према припадницима друге верске заједнице. Она може функционисати и према припадницима исте конфесије, у мрежи и вези са другим „културним цртама“.

Побожност заједнице, њихове верске свечаности и снажне емоционалне реакције везане за веру, употребљене су у политичком контексту као важан фактор мобилизације и хомогенизације етничког идентитета популације јужнословенског језика и католичке вероисповести у Јужној Угарској. Црквена питања су политичком употребом добила примарно етнички карактер, а верски идентитет је добио значајну улогу у формирању етничке границе.

На крају разматрања о односу религије и етнице, потребно је осврнути се на улогу митова јеврејско-хришћанске традиције у конструисању колективног идентитета, на начин како су их описали конструктивистички теоретичари национализма. Поједине њихове елементе могуће је пронаћи у буњевачко-шокачким публикацијама. У *Невену* је 1887. објављен један текст који говори о Буњевцима као изабраном народу: „Вас је Бог одабрао

²⁶⁴ *Subotička Danica za 1911*, Subotica 1910, 61.

... као некад народ Израелски да будете онај отајствени и уресни гај, претврдом оградом, она кршћанска јака тврђава протива свим невјерником и узилником истока и запада, пак ћете и остати такови²⁶⁵. Поједини аутори су писали о Буњевцима и Шокцима као „еванђеоском народу“ и људима „еванђеоске нарави“²⁶⁶. Такође, присутан је и мит о обећаној земљи о чему је писао Блаж Модрошић 1872: „Кад је Бог свевишњи свиет подавио у обћем потопу већ ти је определилио данашњу постојбину твоју... прадједовах твојих... Није те канда ни сила паклена покренути могла из вјечне твоје Бачке и Баната“²⁶⁷.

Наведене конструкције у конкретном случају национално-интеграцијских процеса јужноугарских Буњеваца и Шокаца нису као своју последицу производеле национални идентитет. Процес националне интеграције је све до 1918. био у почетној фази, јер наведени религијски наративи нису имали за последицу евентуални захтев за аутономном територијом или државом што је један од кључних елемената у процесу настанка нација. Дакле, ови наративи су били протонационалног карактера. У истом контексту, идеја политичког легитимитета власти и извора из којег легитимитет потиче, такође много говори о степену развоја интеграцијских процеса. Стога, нужно је осврнути се на овај проблем и начин на који је схватан и тумачен у буњевачко-шокачкој јавности.

²⁶⁵ *Neven*, 15. svibnja 1887, br. 5.

²⁶⁶ *Neven*, 1. kolovoza 1894, br. 8; 1. studeni 1895, br. 11.

²⁶⁷ *Bunjevačka i šokačka vila*, br. 7, 1872.

6. Схватања о политичком легитимитету власти и култ династије Хабзбург

Схватање политичког легитимитета власти и извора из којег легитимитет потиче доживели су радикалне промене крајем 18. и почетком 19. века. У Европи је Француском револуцијом 1789. отворена нова епоха - доба нација и национализама. Као резултат процеса економске, друштвене и политичке модернизације, европски континент је у наредним деценијама обележила изградња нација, као новог средства легитимитета модерног политичког поретка. Национализми, нације и идеја националног суверенитета, односно власти која произилази из воље „народа“, обликују се као супротност дотадашњој идеологији и власти владара темељеној на божијој милости, феудалном поретку и подаништву већине становништва. Монархистички принципи мишљења, владања и система вредности су постепено почели уступати место грађанским идеологијама, национализму и либерализму. Нација је у очима идеолога национализма представљала заједницу припадника са једнаким грађанским и политичким правима, из чије воље и националног интереса је проистицао суверенитет и легитимитет сваке власти²⁶⁸.

У појединим феудалним монархијама, као реакција на национализам и националне покрете 19. века, настао је специфичан облик политичког легитимитета и државног национализма, који Ситон-Вотсон назива „службеним национализмом“²⁶⁹. Тиме је замењен монархистички легитимизам који је почивао искључиво на средњовековним митовима, сакралности и пукој древности династија и владара. Како примећује Бенедикт Андерсон, то је био покушај „да се растегне уска, тесна кожа нације око оријашког тела империје“. Конкретна делатност „службеног национализма“ састојала се од државне пропаганде, утицаја у образовању, „службеног“ мењања прошлости, па чак и манипулација са стварношћу, и безбројним понављањем тврдњи о истоветности династије и „нације“²⁷⁰. Питање политичког легитимитета власти у Хабзбуршкој Монархији и његово конструисање доживело је посебно значајне промене након Револуције 1848-1849. Средњовековне и феудалне концепције власти и даље су остале приступне, међутим уз све

²⁶⁸ О томе више: Тихомир Ципек, *Нација као извор политичког легитимитета*, *Нација и национализам у хрватској повјесној традицији* (зборник радова, ур. Тихомир Ципек, Јосип Врандешић), Загреб 2007, 17-31.

²⁶⁹ Hugh Seton-Watson, *Нације и државе: испитивање порijekла нација и политике национализма*, Загреб 1980.

²⁷⁰ Benedikt Anderson, *Нација:змишљена заједница*, Београд 1998, 81-104.

јаснију артикулацију концепција темељених на грађанским идеологијама, снажно повезиваних са династијом Хабзбург²⁷¹.

Осим „службеног национализма“, за разматрање и схватања политичког легитимитета власти међу буњевачко-шокачком популацијом значајно је напоменути да је током 19. века мађарски национализам полазио од тезе да легитимитет власти произилази и из „свете круне“ првог мађарског краља Стефана. Дакле, и у Угарској је политички легитимитет био сложена конструкција везан за краља, круну, али и вољу грађана.

У том контексту, сложеност ових појава може се приметити у једном чланку објављеном у *Суботичкој Даници* приликом обележавања 25 година од крунисања Франца Јозефа круном св. Стефана 1867. У тексту је детаљно описан чин крунисања „свитлом и славном круном“. Сам догађај објашњава се као враћање поверења између владара и угарских народа. Нагодба је тумачена као договор „краља и домовине“ и нека врста заштите и гаранције за народе, чији је коначни резултат устав. Ипак, у чину крунисања задржане су и старе традиције, карактеристичне за „службене национализме“ монархијских држава. Угарски примас, надбискуп острогонски, миропомазео је краља, али је цела церемонија допуњена грађанском симболиком, јер је угарски премијер, као световни лидер у Угарској, положио круну краљу-цару на главу. Упркос томе, новине и литература су и даље истицали „стародавност“ предмета, обичаја и свега осталог што се налазило у близини припадника династије и што је садржавало у себи одређени политички легитимитет, ако ништа друго, а оно због своје „стародавности“. Цар-краљ се у присуству „целог народа“ заклео да ће поштовати и бранити правду и угарски устав. Буњевачки аутор закључује како се „краљ венчао са народом“ и како је настао „нов устав и нов живот“. Међутим, овај писац је јасно дефинисао да династија није одредила свој однос само према „народу“, него и према круни. Према томе, права и дужности сваког грађанина била су везана и за устав и за круну св. Стефана, која на тај начин задржава важну улогу у животу сваког појединца. Буњевачки аутор о томе пише: „Скупоцена је и драга народима као и Буњевцу који лојално и са почитањем воли говорити о светој круни краља“²⁷².

Пошто је према тадашњој идеологији круна гарантовала сва права појединим народима, важност царског крунисања истицана је годинама после Нагодбе, тумачена у штампи и

²⁷¹ О томе више: Andrew Wheatcroft, *The Habsburgs*, London 1995; Жан-Пол Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1998.

²⁷² *Subotička Danica: kalendar za 1893. godinu*, Subotica 1892, 20-29.

календарима. Идеје подаништва и владарске супремације заузимале су и даље значајно место у буњевачкој и шокачкој литератури и штампи. У угарском делу Монархије био је на делу врло комплексан тип политичког легитимитета, одређен у троуглу династија-круна-устав (закони). Буњевачки аутори су износили тезе о пресудној улози цара у друштву, који је „глава над тилом“. Пошто је његова личност повезивана са светошћу, потребно је клањати се пред њим²⁷³, како стоји у појединим новинским чланцима. У кризним моментима враћање средњовековној терминологији није била реткост, па су новине често обиловале тврдњама о божијој интервенцији и судбини династије да влада над народима Монархије. Престолонаследник Рудолф је описан као човек „од свевишњег Бога позван, и од судбе означен да влада толиким народима“²⁷⁴. У истом контексту *Невен* је писао „да је свако поглаварство од Бога и нема власти на земљи која не долази од Бога... Први свитовни поглавар је краљ! Његова висока особа света је и неувридљива. Јер он у име божје влада са народом себи повиреним. Краљ је отац и бранитељ својега народа; зато како добра деца љубе свога оца, тако поданици дужни су љубити окружена краља и њему се покоравати“²⁷⁵. Поводом годишњице царевог брака исти лист је писао: „Са поданичком вирношћу поздрављамо најбољег, очинског владара нашега, приправни живот жртвовати, крв пролити за дом краљевски, јер то смо баштинили од дидова наших ... Једини спас наше домовине налазимо под светом круном, која на глави прејасних Хабшбурговаца блиста“²⁷⁶.

На обликовње схватања о политичком легитимитету власти велики утицај је остварио и Иван Антуновић. Он је развијао крајње конзервативне и клерикалне идеје, описујући Француску револуцију као „ону грозовиту револуцију... Канда су сотоне разпуштене биле из пакла“. Сматрао је да „ни једна власт није људска већ Божија“ и у том смислу образлагао „да је једно, да је право, озбиљно и истинито суверенство у Богу, а оно што кажемо да је у човјеку, дакле у пуку да је вараво, неозбиљно и неистинито“. Истицао је надмоћ „небеског суверенства“ насупрот оног које произилази из „буне“ односно

²⁷³ *Bunjevačke i šokačke novine*, 26. оžujka 1870, br. 2.

²⁷⁴ *Subotička Danica: kalendar za 1893. godinu*, Subotica 1892, 46-49.

²⁷⁵ *Neven*, 1. kolovoza 1898, br. 8.

²⁷⁶ *Neven*, 1. svibnja 1894, br. 5.

револуције. Сматрао је да су „пучко суверенство измислили бунђије... највећи злотвори ... да своје посебне интересе оправдају“²⁷⁷.

Наведени извори указују да је идеја о политичком легитимитету власти који произилази из „воље народа“ била у значајној мери ограничена клерикалним и конзервативним ставовима, али и концепцијом „службеног национализма“. Ипак, постојале су и друге тенденције. Паралелно са типом легитимитета који се заснива на „светој круни“, „божијој интервенцији“ и „судбини“, већ од 1870. и појављивања првих буњевачко-шокачких новина, поједини аутори су разматрали питања везана за народну вољу, уставност, грађанску слободу и све друге појмове везане за грађанске идеологије. Иако је, како смо видели, круна св. Стефана задржала све идеолошке конотације из ранијих времена, паралелно се појављује нова терминологија. Слобода се везује, не само за круну, него и за уставност, па је формулисан термин „грађанске уставне слободе“²⁷⁸. Новински чланци су објашњавали све новости које доноси „ново време“, укључујући идеје управе и самоуправе које се тичу сваког грађанина. Појашњавано је да се закони и судске пресуде доносе у име краља, али да се тиме не ускраћује самоуправа, јер законе изгласава сабор биран од стране народа. Као носиоци власти су означени сабор, краљ и влада, чиме је у значајној мери измењен и проширен стари систем власти. Влада пре Нагодбе је називана самовољном, и да су после 1867. народи добили окруженог краља „жељом цилог народа“²⁷⁹. Тиме је политички легитимитет царево-краљеве владавине директно повезан са „народном вољом“, односно народним суверенитетом. Политички легитимитет власти је добио нове изразе у формулацијама о „слободи која проистиче из закона и онемогућује самовољу било кога“²⁸⁰, па према томе и евентуалну самовољу цара. Буњевачки и шокачки листови су писали како владар у „новом времену“ управља и влада уз саветовање са народима²⁸¹, а пословима које су до тада обављали људи именовани од цара, предају се људима изабраним од стране грађана и сада су они њима одговорни²⁸².

Буњевачки и шокачки аутори су у духу грађанских идеологија, уставно и политичко право дефинисали као право једнако за сваку „народност“. Сходно томе, они су сва права

²⁷⁷ I. Antunović, *Odmetak*, 9-14, 261-262, 267.

²⁷⁸ *Bunjevačke i šokačke novine*, 19. оžujak 1870, br. 1.

²⁷⁹ *Subotička Danica: kalendar za 1893. godinu*, Subotica 1892, 20-29.

²⁸⁰ *Bunjevačke i šokačke novine*, 5. travnja 1870, br. 4.

²⁸¹ *Neven*, 15. rujna 1885, br. 9.

²⁸² *Bunjevačke i šokačke novine*, 26. оžujka 1870, br. 2.

захтевали на буњевачком језику. Охрабрен идејом о националном суверенитету као извору политичког легитимитета „Један Славенофил“ је 1870. отишао корак даље од осталих буњевачких аутора и разматрао могућност пропасти Монархије због проблема везаних са права Словена и неиспуњење њихових захтева²⁸³. Следеће године појављује се један чланак у *Буњевачким и шокачким новинама* у којем пише да свака народност мора добити права гарантована уставном слободом. У том чланку се поставља питање да ли је рука апсолутизма или рука уставна примила жезло управе. Затим следе тезе о незадовољству „народности“ њиховим уставним положајем и могуће последице „ограничења слободе“ да Буњевци и Шокаци могу тражити помоћ „од туђина и од браће“²⁸⁴.

Нема сумње да је политички легитимитет у Монархији и његово тумачење у буњевачкој и шокачкој штампи и литератури задржао многе елементе карактеристичне за пред-револуционарни период. Међутим, у његовој сложеној конструкцији појављује се теза о власти која се темељи на вољи „народа“ и коју „народ“ контролише. Управо та концепција је пресудна за грађење националног идентитета и нација као модерних идентитетских конструкција, јер без идеје о националном суверенитету нације не постоје. У контексту разматрања национално-интеграцијских процеса, управо због тога што идеја о народном суверенитету није ухватила дубље корене чак ни међу буњевачко-шокачким интелектуалцима, а такође и масама, сасвим је јасно да идентитет ове популације можемо дефинисати искључиво као модерни облик етничког идентитета.

У периоду 1868-1914, суштина процеса конструкције идентитета је у изградњи и одржавању етничке границе између Буњеваца, Шокаца и других етничких и националних заједница. У релацији према „другима“ успостављена је јасна разлика, што је чинило да етнија постане хомогена целина. Самоперцепција, друштвени живот и социјални контакти одвијали су се у значајној мери с обзиром на етничку границу. У односу према Мађарима, али и према Немцима, Србима и Хрватима, граница је, како смо видели, пролазила кроз

²⁸³ *Bunjevačke i šokačke novine*, 7. prosinca 1870, br. 39.

²⁸⁴ *Bunjevačke i šokačke novine*, 23. studena 1871, br. 47.

сталан процес репродукције, промена и трансформација. Релација „ми“ и „они“ била је стално присутан аспект у процесу конструисања буњевачког етничког идентитета. Предмодерне идентитетске форме су кроз динамичан процес интегрисане под називима Буњевац и Шокац. У значајној мери су превазиђени старији облици припадности и лојалности, што указује да је изграђен један двоименски облик модерног етничког идентитета. Међутим, формирање, производња и одржавање етничке границе у јавности, резултат је функционисања низа механизма који су били међусобно повезани. Како смо видели, измишљена традиција Велико прело, релација „прави Буњевци и Шокци“ / „издајници“, историјски наративи, митови и многи други елементи чине сложени конструкт. Као крајња последица испреплетених механизма, процеса, друштвених и политичких међуделовања, уочи Првог светског рата обликована је релативно стабилна конструкција у виду буњевачко-шокачког етничког идентитета.

Из угла хрватских национално-интеграцијских процеса, читава ова конструкција је представљала протонационални садржај у стварању хрватске нације. Такође, из перспективе посебне буњевачке и југословенске националне интеграције, сви процеси до 1914. били су подлога на којој су грађени идентитетски обрасци. Управо ове вишеструке могућности које идентитетске конструкције пружају, говоре много у прилог тези да је идентитет једна динамична категорија и да пролази кроз перманентан процес трансформације, преобликовања и стапања са новим садржајима. Током постојања југословенске краљевине (1918-1941) интеграцијски процеси су кренули у неколико различитих праваца. Сваки од њих ће бити детаљно истражен, у првом реду трансформације буњевачког и шокачког етничког идентитета у новом временском оквиру, политичком и друштвеном контексту, са свим противречностима које је носило југословенско друштво.

III Политички, привредни и друштвени оквири идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца (1918-1941)

Пошто је сваки идентитет условљен политичко-идеолошким и социо-економским димензијама, разматрање политичких, идеолошких, привредних и друштвених аспеката биће подељено у две целине. У првој целини биће представљени кључни елементи који су у сфери политике и идеологије усмеравали конструисање идентитета буњевачке и шокачке популације у Војводини. У том контексту, предмет анализе је рад политичких партија, културно-просветних организација, као и појединаца различитих идеолошких и идентитетских оријентација. Такође, у фокусу ће бити општи политички положај војвођанских Буњеваца и Шокаца у Краљевини Југославији и на који начин је овај сегмент одређивао национално-интеграцијске токове.

Када је реч о социо-економским димензијама, анализираћемо само оне сегменте који су експлицитно утицали на обликовање идентитетских конструкција: у првом реду етно-демографске аспекте, социо-економску основу живота буњевачког и шокачког становништва, као и просветне факторе који су директно утицали на национално-интеграцијске процесе.

1. Идеологије, политике, људи: политичко-идеолошки аспекти идентитета буњевачко-шокачке популације

1.1. Од стварања Краљевине СХС до Видовданског устава (1918-1921)

Стварање Краљевине СХС 1918. у сваком погледу је означило преломну тачку у друштвеним, привредним, политичким, културним и идеолошким процесима који су се одвијали на простору Балкана и средњег Подунавља, па сходно томе и у данашњој Војводини. Идеја о југословенској држави је током Првог светског рата Нишком декларацијом из 1914. уграђена у ратне циљеве српске владе. Од септембра 1918, када су српска и савезничка војска пробиле Солунски фронт, активности на читавом југословенском простору, па и у јужној Угарској постају веома динамичне. Армије Антанте су прешле граничне реке Аустро-Угарске и Србије почетком новембра и до половине месеца заузеле већи део области Бачке, Баната и Барање. Београдском конвенцијом је успостављена демаркациона линија између Мађарске и простора који се нашао под контролом српске војске²⁸⁵.

Истовремено, међу јужноугарским Србима је још у октобру 1918. отпочело динамично политичко организовање и тајни састанци на којима је разматрано питање стварања југословенске државе. Та дешавања су била део општег процеса на простору будуће Краљевине СХС. У Загребу је почетком октобра 1918. основано Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, политичко тело и један од главних фактора у преговорима са српском владом о моделу уједињења. У Новом Саду је формиран Српски народни одбор, којим је председавао лидер војвођанских радикала Јаша Томић. Разматране су две концепције: једна група окупљена око Јаше Томића предлагала је непосредно припајање војвођанских области Србији, па онда Југославији, а секретар Матице српске Тихомир Остојић и његове присталице су тражили да се у заједничку државу уђе преко загребачког Народног вијећа. У веома замршене односе били су укључени и Светозар Прибићевић, један од најугицајнијих политичара у Народном вијећу, као и представници српске владе и Никола Пашић, чије интересе је ватрено заступао Томић и војвођански радикали. Пашић

²⁸⁵ О томе више у: *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, том 1-2, (пр. Dragoslav Janković, Bogumil Hrabak), Београд 1964; Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: 1914-1919*, Zagreb 1920; Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973; Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, Subotica 1939.

је сматрао да „једино српска влада има право да ослободи аустро-угарске Јужне Словене“. Српска влада је, како би читав процес стварања југословенске државе био убрзан, одлучила да се политички представници Баната, Бачке и Барање, Црне Горе, Срема и Босне и Херцеговине изјасне за југословенско уједињење пре одлука загребачког Народног вијећа, које је претендовало да буде политички заступник свих области бивше Аустро-Угарске. Осим тога, српски водећи политички фактори су на овај начин настојали да учврсте српску позицију у будућој југословенској држави. Убрзању читавог процеса допринео је и Светозар Прибићевић који је поручио српским политичарима у Новом Саду: „Кидајте са Загребом“, неспречавајући их да се одреде за безусловно припајање области некадашње јужне Угарске Србији, па затим југословенској држави. У том контексту су се одвијале припреме за одцепљење Баната, Бачке и Барање од Угарске, односно Мађарске²⁸⁶.

За разматрање процеса међу јужноугарским Буњевцима и Шокацима у периоду 1918-1921. кључно је питање, због чега одушевљење југословенском идеологијом током 1919. и 1920. није прерасло у стабилну идентитетску конструкцију која би у наредним годинама интегрисала већину буњевачко-шокачке популације? Паралелно са политичким организовањем новосадских Срба, током октобра 1918, неколицина угледних буњевачких интелектуалаца је у Суботици остварила сарадњу са локалним Србима. Тајни састанци су одржани у кући Албе Малагурског²⁸⁷, где је договорено да се Вилсонова начела о самоопредељењу народа узму као основа будуће политичке делатности. На истом састанку донета је одлука да католички свештеник Блашко Рајић²⁸⁸ отпутује у Загреб и тамо заступа интересе Суботице. Рајић је крајем истог месеца отпутовао у Загреб,

²⁸⁶ *Присаједињење Војводине Краљевини Србији* (зборник радова, ур. Милутин Смиљанић), Нови Сад 1993; Драго Његован, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918. Документи и прилози*, Нови Сад 1993; Д. Његован, *Присаједињење Војводине Србији*, Нови Сад 2004.

²⁸⁷ Алба Малагурски (1881-1927) рођен је у Суботици. Завршио је суботичку гимназију. Студирао је медицину у Будимпешти, али студије никада није завршио. Био је веома активан током периода 1918-1919, а двадесетих година је био члан Земљодилске, односно Радикалне странке. Од 1924. до 1926. обављао је дужност градоначелника Суботице (Алба Кунтић, *Улога Албе Малагурског Ђурчића (1881-1927) у препороду у животу бачких Буњеваца*, Споменик, 8, Београд 1991, 202-240).

²⁸⁸ Блашко Рајић (1878-1951) један од најутицајнијих буњевачких политичара у међуратној Југославији. Рођен је у Суботици, а богословију је завршио у Калочи. У периоду 1918-1919. уживао је статус политичког лидера војвођанских Буњеваца и Шокаца. Учествовао је на Конференцији мира у Паризу као заступник буњевачких интереса. Изабран је за народног посланика 1920. и 1923. године. Основао је Буњевачко-шокачку странку 1920, а 1924. Војвођанску пучку странку. Залагао се за аутономију Војводине и хрватски национални идентитет војвођанских Буњеваца и Шокаца. Након мађарске окупације Бачке 1941, био је ухапшен и затворен. Умро је 1951. као жупник у Суботици.

међутим није добио никакву конкретнију подршку²⁸⁹. У Загребу су у исто време као резервни официри боравили још двојица Буњеваца, Мирко Ивковић Ивандекић²⁹⁰ и Стипан Војнић Тунић²⁹¹. Они су учествовали у раду Народног вијећа СХС као представници Буњеваца у Јужноугарском клубу. Један од њих, Мирко Ивковић Ивандекић је затражио да се српска војска извести да у Бачкој живе Буњевци, „народ истоветан са српским, хрватским и словеначким народом“. Народно вијеће је упутило телеграм српској војсци, од које је стигао одговор да је армија већ прешла Дунав и да напредује према Суботици. Када су Тунић и Ивандекић обавештени о развоју догађаја, они су као и Рајић напустили рад у Народном вијећу СХС и вратили се у Суботицу²⁹².

С обзиром да се српска армија кретала према северној Бачкој, у Суботици је 10. новембра 1918. одржан велики политички митинг, на којем је учествовало око 10 000 људи. Велики број Буњеваца дошао је са околних салаша како би учествовали у манифестацији и одлукама, а неколико буњевачких младића је пронело хрватску заставу кроз градске улице кличући Југославији, да би је затим извесили на торањ Градске куће. На митингу је изабран буњевачко-српски Народни одбор. Као политичка и идеолошка основа свих активности, у први план су истакнути Вилсонов програм о самоодређењу народа и идеја југословенске нације. Суботички адвокат, Стипан Матијевић²⁹³, као главни говорник позвао се на Вилсонова начела, „према којима сваки народ има право да сам одлучује о својој судбини“. После њега, говорио је Блашко Рајић, који је у говору истакао идеју југословенства: „Ми Југословени ... Словенци, Срби, Хрвати, Буњевци. Ми смо сви

²⁸⁹ Мирко Грлица, *Догађаји у Суботици октобра-новембра 1918*, у: Присаједињење Војводине Краљевини Србији (зборник радова, ур. Милутин Смиљанић), Нови Сад 1993; 235; М. Grlica, *Blaško Rajić i stvaranje prve jugoslovenske države*, Ех раннониа, бр. 5-7, Subotica 2003, 55-59.

²⁹⁰ Мирко Ивковић Ивандекић (1884-1974) завршио је суботичку гимназију и Правни факултет у Будимпешти. По занимању је био адвокат. Активно је учествовао у догађајима 1918. и новосадској Великој народној скупштини. Током двадесетих година био је члан Буњевачко-шокачке и Хрватске сељачке странке. Након увођења Шестојануарске диктатуре подржао је режимске партије, па је 1931. изабран за народног посланика. Кратко време током 1924. обављао је дужност градоначелника Суботице (Р. Пекић, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 232).

²⁹¹ Стипан Војнић Тунић (1883-1928) правник по занимању, један од најугицајнијих буњевачких политичара двадесетих година. Био је биран за посланика, уређивао је лист *Невен*, а кратко време је обављао функцију великог жупана Печуја и Баје. Један је од оснивача Буњевачко-шокачке странке (Р. Пекић, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 231).

²⁹² Marko Protić, *Zlatni dani Subotice: od oslobođenja do potpisa mira: 13. nov. 1918. – 4. juna 1920: zapisi i istorija*, Subotica 1930, 20; *Spomenica oslobođenja i ujedinjenja grada Subotice*, 14.

²⁹³ Стипан Матијевић (1872-1939) рођен је у Суботици. Право је завршио у Будимпешти. Од 1918. до 1920. био је градоначелник и велики жупан Суботице. Током тридесетих година подржавао је идеологију интегралног југословенства и режимске партије. Објавио је мемоарско дело о догађајима у Суботици док је обављао дужност градоначелника (Р. Пекић, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 231).

један народ: синови мајке Југовића“ . Према сведочанствима очевидаца, Рајић је неколико пута прекидан „урнебесним клицањем Југославији“ . На крају митинга јавно је прочитана резолуција „да се уједињени народ Срба и Буњеваца изјављује надлежним да решава о својој судбини“ . У формираном Народном одбору изабрано је 40 лица, са главним задатком да ради на организовању и одржавању Велике народне скупштине, која ће одлучити о судбини свих јужноугарских Словена. Након манифестација уследило је „народно весеље“ , па су окупљени Буњевци и Срби певали и играли коло по градским трговима²⁹⁴.

Три дана после великог политичког митинга, 13. новембра 1918, српска војска је ушла у Суботицу. Како бележи Стипан Матијевић, приликом дочека на железничкој станици „многи су од усхићења и радости плакали“ . Посматрајући долазак вагона са српском војском, буњевачки новинар Лазар Стипић²⁹⁵ је погледавши сат рекао: „6 и 35. Finis Hungariae“ . Само неколико дана касније обновљено је излагање *Невена*, најпознатијег предратног буњевачко-шокачког листа, који је без прекида излазио у периоду 1884-1914. Све до 1920, *Невен* је био ванпартијски лист југословенске оријентације. У данима после доласка српске војске, готово свакодневно су одржаване масовне манифестације, митинзи, војне параде и прославе у духу југословенског националног јединства. Постављена је нова градска управа, коју су углавном чинили Буњевци. За градоначелника је постављен Стипан Матијевић, његов заменик је био адвокат Стипан Војнић Тунић, а учитељ Мијо Мандић је обављао функцију школског надзорника. Од 12 лица у новом руководству, деветорица су били Буњевци, а тројица Срби²⁹⁶.

Пет дана пре суботичког митинга, 5. новембра 1918, у Сомбору је основано Народно веће Срба и Буњеваца. За разлику од Суботице, међу сомборским Буњевцима је постојала подвојеност. Једна група залагала се за сарадњу са Мађарима, међутим превагу су однели

²⁹⁴ *Spomenica oslobođenja Subotice*, 3-10; Д. Његован, *Историјска улога Буњеваца у присаједињењу војвођанских области Краљевини Србији 1918. године*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић Остојић), Суботица 2007, 71-87.

²⁹⁵ Лазар Стипић (1890-1944) новинар, уређивао је *Невен*, *Народ*, *Наше слово* и низ других суботичких листова. Двадесетих година је био члан Демократске странке, а после увођења Шестојанаурске диктатуре подржавао је идеологију интегралног југословенства и режимске странке. Написао је брошуру „Истина о Мађарима“, због које је изложен политичком прогону после окупације Бачке 1941 (Лазар Стипић, *Истина о Мађарима*, Суботица 1929).

²⁹⁶ *Spomenica oslobođenja Subotice*, 15-27; Stipan Matijević, *Događaji koji su se odigrali u Subotici za vreme tog javnog delovanja od 10. nov 1918. do 20. maja 1920. god*, Subotica 1928, 7.

они Буњевци окупљени око Антуна Тонике Бошњака²⁹⁷, утицајног буњевачког земљопоседника. Од 145 чланова српско-буњевачког Народног већа, Буњеваца је било 17. Вилсонова начела и идеја о Србима и Буњевцима као „јединственом народу“ су усвојена као основа за решавање њиховог положаја. Српска војска је ушла у Сомбор 13. новембра, а градска власт је прешла у руке српско-буњевачког Народног већа²⁹⁸.

У међувремену, донета је одлука да се 25. новембра 1918 у Новом Саду састане Велика народна скупштина, са задатком да донесе државно-правне одлуке о положају Баната, Бачке и Барање. Како би пронашли компромисно решење између Томићеве и Остојићеве концепције и договорили детаље око одржавања предстојеће скупштине, у Новом Саду је 17. новембра 1918. одржана политичка конференција. Буњевце је представљао Стипан Матијевић, а у оштрој дискусији која је наступила, Матијевић је подржао „загребачку“ опцију. На крају састанка већина је делегата, укључујући и Матијевића, потписала закључак, „да се прво иде преко Загреба, а ако овај не би изрекао уједињење, онда ће се Војводина непосредно прикључити Србији“²⁹⁹.

Пошто је одлучено је да Велика народна скупштина буде одржана 25. новембра, уочи скупштине одржани су избори за посланике. Према службеним подацима, од 757 посланика, Срба је било 578, а Буњеваца 84, уз 3 Шокца и 2 Хрвата. Међутим, прави број Буњеваца је био нешто мањи. Пошто је процењено да у Суботици живи 70 000 Буњеваца и 5 000 Срба³⁰⁰, а један посланик се бирао на 1000 становника, Суботица је укупно имала 75 представника. Међутим, приликом попуњавања овог броја није вођено рачуна о етничкој и националној структури, па је Буњеваца било тек 44, а Срба 31. У Сомбору је ситуација била другачија, па је од 18 представника, Срба било 11, а Буњеваца 7. Уз још 6 буњевачких представника из других бачких места, њихов укупан број је вероватно 57³⁰¹.

²⁹⁷ Антун Бошњак (1882-1930) представник сомборских Буњеваца на новосадској Великој народној скупштини 1918. Од 1923. до 1925. посланик у Народној скупштини као члан Буњевачко-шокачке странке. У погледу националне идеологије залагао се за посебан буњевачки етнички идентитет. (*Дневник*, 13. март 1930, бр. 71).

²⁹⁸ *Споменица ослобођења Сомбора: 1918-1938*, (пр. Бона Мандић) Сомбор 1938; Лепосава Кљајић, *Избор месног одбора Срба и Буњеваца у Сомбору и др Јоце Лалошевића за председника Народне управе*, у: *Присаједињење Војводине Краљевини Србији* (зборник радова, ур. Милутин Смиљанић), Нови Сад 1993, 257-266; Саша Марковић, *Сомбор током војно-политичких превирања 1918. године*, Војно-историјски гласник, бр. 2, Београд 2012, 153-172.

²⁹⁹ М. Protić, *Златни дани Суботице*, 52; S. Matijević, нав. дело, 8.

³⁰⁰ М. Protić, *Златни дани Суботице*, 52-53.

³⁰¹ Један од изабраних буњевачких представника, Стипан Матијевић, сигурно није учествовао на новосадској скупштини, због обавеза које је као градоначелник имао у Суботици (S. Matijević, нав. дело, 9)

Када је реч о барањским Шокцима, није сасвим јасно да ли су имали своје представнике на Великој народној скупштини. Барањски свештеник Стеван Михалцић је у својим сећањима на ове догађаје записао да су све „српске и шокачке општине послале своје изасланике“³⁰². Овај податак засигурно није тачан, међутим постоји могућност да је један део шокачких општина имао своје представнике или да су били заступљени преко посланика из српских општина. У изворима и литератури о Великој народној скупштини недостају имена 10 посланика и 7 општина који су учествовали у њеном раду. Пошто је установљено да су све бачке и банатске општине, осим једне, послале представнике, вероватно је да су осталих 6 шокачке општине из Барање³⁰³.

Још једна чињеница указује да је шокачко барањско становништво било индиректно заступано у Новом Саду. Према подацима са изборних скупштина, село Поповац је изабрало 6 посланика за Велику народну скупштину, а Брањина 2. Пошто се 1 посланик бирао на 1 000 становника, а ниједно од ових села није имало толики број житеља, извесно је да су наведени посланици представљали и шокачке општине из јужног дела Барање³⁰⁴. Међутим, не можемо са сигурношћу тврдити да ли је и колико барањских Шокаца директно или индиректно имало своје представнике на новосадској Великој скупштини.

Пре доласка Буњеваца у Нови Сад, договорено је да ће основа њихових активности и одлука бити документ који је Матијевић потписао у Новом Саду неколико дана раније. Међутим, када су на састанку уочи саме скупштине сазнали да је превагу однео концепт Јаше Томића и да ће се изгласати непосредно прикључење Баната Бачке и Барање Србији, буњевачки посланици су изразили незадовољство, посебно Бабијан Малагурски³⁰⁵ и Блашко Рајић. Ипак, упркос почетном незадовољству, на самој седници подржали су одлуке Велике народне скупштине о отцепљењу и присаједињењу Србији. На таласу опште еуфорије главни политички представник Буњеваца Блашко Рајић је изрекао чувени говор: „Наша будућа југословенска држава је као јаје, из кога ће се излећи орао, који ће се дићи небу под облаке. Но као што јаје, ако је у њему само беланце не вреди ништа, јер

³⁰² Стеван Михалцић, *Барања ослобођена*, Споменица ослобођења Војводине, Нови Сад 1929, 83.

³⁰³ Д. Његован, *Документи и прилози*, 107.

³⁰⁴ *Веровница Симе Дворнића*, РОМС 7.417; *Исказница Стевана Михалцића*, РОМС 7.417.

³⁰⁵ Бабијан Малагурски (1876-1944) суботички адвокат. Правне науке је студирао у Будимпешти и Коложвару. Представник Буњеваца на Великој народној скупштини 1918. Двадесетих година члан је Демократске странке. Међу оснивачима је соколске организације у Суботици. У погледу националног идентитета, био је југословенски оријентисан (Р. Пекић, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 231).

нема у њему садржине жуманцета, тако ни југословенство само за себе не вреди ништа. Оно би било само беланце у јајету, а садржај је јајета овог српски народ у Србији“.

Након што је Велика народна скупштина донела одлуке о отцепљењу Баната, Бачке и Барање од Угарске и о припајању ових области Србији, формиран су Народна управа и Велики народни савет као привремени органи власти. Савет је представљао законодавно, а Народна управа извршно политичко тело. Неколико Буњеваца је изабрано у Велики народни савет, између осталих Бабијан Малагурски, Блашко Рајић и Стипан Војнић Тунић³⁰⁶. Већ следећи дан, 26. новембра 1918, у Београд је упућена делегација са задатком да упозна српску владу и регента Александра са скупштинским одлукама. Делегацију су предводили Јаша Томић и Блашко Рајић. Народна управа је функционисала све до марта 1919, када је постала део Министарства Краљевине СХС³⁰⁷. Стварање југословенске државе је проглашено 1. децембра 1918, неколико дана после одлука новосадске Велике народне скупштине.

Нове државне власти су препознале значај буњевачко-шокачког становништва за одређивање граница југословенске државе на Конференцији мира у Паризу. С обзиром да се број Буњеваца и Шокаца процењивао на око 10% укупне популације некадашње јужне Угарске, њихово опредељење је било од пресудног значаја за одлуке Мирове конференције, која је полазила од етничког начела и „природног права“ као примарног у процесу разграничавања између земаља наследница Аустро-Угарске. Услед тога, положај политичких представника Буњеваца и Шокаца је био веома повољан. Како смо видели, добили су већину руководећих места у суботичкој градској управи и низ функција у оквиру Народне управе.

Као последица потребе југословенске делегације на Конференцији мира да докаже како буњевачко-шокачко становништво жели да буде у саставу југословенске државе, настављен је систематски рад на ширењу масовног југословенског покрета међу

³⁰⁶ Стипану Војнићу Тунићу је додељена функција великог жупана Баје и Барање, коју је кратко обављао током децембра 1918. Оставку на овај положај је поднео, јер није могао да се избори са сложеним околностима у Печују (*Neven*, 14. prosinca 1918, br. 24; P. Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 322).

³⁰⁷ Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919*, Зборник за друштвене науке, бр. 51, Нови Сад 1968, 5-35.

Буњевцима и Шокцима. Неколицина агилних интелектуалаца и католичких свештеника организовала је митинге по готово свим буњевачко-шокачким насељима. Међу њима су били свештеници Блашко Рајић и Лајчо Будановић³⁰⁸ и сомборски правник Мартин Матић³⁰⁹. Ова кампања је уоквирена југословенском идеологијом и настојањем да се што више Буњеваца и Шокаца јавно определи за Краљевину СХС, што би био један од кључних аргумената југословенске делегације у Паризу. Зборови су одржавани од јануара до пролећа 1919. у буњевачким и шокачким селима Бајмоку, Чонопљи, Светоразу Милетићу, Бачу, Бачком Моноштору, Сонти и многим другим местима. На сваком митингу је донета резолуција, која се позивала на начело самоопредељења, Вилсонове тачке и одлуке новосадске Велике народне скупштине од 1918 године. Резолуције су затим упућиване делегацији Краљевине СХС у Париз³¹⁰. Такође, исти процес се одвијао у Барањи, где су југословенске власти организовале низ зборова у Печују, Мохачу и другим местима, на којима су масовно учествовали барањски Шокци³¹¹.

Током 1919. представници војвођанских Буњеваца и Шокаца, Блашко Рајић и Мартин Матић, путовали су у Париз како би помогли рад југословенске делегације на Конференцији мира. Питање разграничења је међу буњевачким јавним радницима схваћено као кључан проблем, па су на једној конференцији крајем 1919. одлучили да не оснивају странке и да се суздрже од партијског опредељивања³¹². У том периоду, четири Буњевца су учествовала у раду Привременог народног представништва, тела које је вршило законодавну власт уочи избора за Уставотворну скупштину 1919-1920. године. У ПНП су изабрани Блашко Рајић, Иван Еветовић³¹³, Мартин Матић и Стипан Војнић Тунић.

³⁰⁸ Лајчо Будановић (1873-1958) свештеник, рођен је у Бајмоку, а умро је у Суботици. Богословију је похађао у Калочи. У време стварања Југославије био је жупник у шокачком селу Берг (Бачки Берг). Од 1923. обављао је дужност апостолског администратора Бачке администратуре, а 1927. именован је за бискупа. Подржавао је процес хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације (Tomislav Žigmanov, *Biskup Budanović u zavičajnoj i nacionalnoj historiografiji*, Croatica Christiana Periodica, br. 56, Zagreb 2005, 193-208).

³⁰⁹ Мартин Матић (1876-1945) рођен је у Сомбору. Завршио је Правни факултет у Будимпешти. Од 1919. до 1921. обављао је дужност великог жупана града Баје (А. Кунтић, *Бачки Буњевци у Сомбору и значај дела Мартина Матића за њихову историју*, Споменик, 8, Београд 2001, 137-201).

³¹⁰ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, Novi Sad 1975, 274.

³¹¹ А. Хорват, *Барања 1918-1922*, Нови Сад 2013, 145-155.

³¹² Josip Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica 1934, 221-222.

³¹³ Иван Еветовић (1860-1923) свештеник у шокачком насељу Бач. Рођен је у Аљмашу, а теологију је завршио у Калочи. Изабран је за народног посланика 1920. као кандидат Буњевачко-шокачке странке. (Р. Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 233-234).

Међутим, након потписивања Тријанонског мировног споразума између земаља победница у Првом светском рату и Мађарске јуна 1920, положај Буњеваца и Шокаца у југословенској држави је у значајној мери погоршан. Чињеница да је југословенско-мађарским разграничењем изван Краљевине СХС остао велики број Буњеваца и Шокаца из Бајског трокута и Барање, изазвао је разочарење и незадовољство буњевачког и шокачког становништва. Реформом просветног система којом су све школе постале државне, укинут је утицај верских заједница, па и Католичке цркве у просвети³¹⁴. То је био главни разлог да католички клер постане веома важан фактор у политичком организовању Буњеваца и Шокаца. Незадовољство је било узроковано још низом разлога: постојали су приговори да српски просветни кадрови имају предност у односу на буњевачке учитеље, замерано је што у школским уџбеницима доминирају српски садржаји, такође постојао је негативан став према ћирилици³¹⁵. Несређене привредне прилике и недоследно спровођење аграрне реформе давањем предности српским добровољцима и колонистима у односу на буњевачку сиротињу, окренуло је један велики број буњевачких јавних радника и готово целокупно католичко свештенство против политике југословенске владе.

Као резултат свеукупног разочарења и јењавања еуфорије поводом југословенског уједињења, део буњевачких политичара и интелекуалаца формирао је политичку платформу, која је укључивала низ незадовољних друштвених група. Непосредно уочи избора за Уставотворну скупштину, која је требала одлучити о Уставу и будућем државном уређењу државе, 15. септембра 1920. основана је Буњевачко-шокачка странка. У имену партије истакнути су етнички називи, али ипак су унутар странке постојале недоумице око питања етничког и националног идентитета, мада је став у наредним годинама код већине утицајних чланова еволуирао према хрватству. Иако хетерогеног карактера, партија је објединила неколико интересних и друштвених група, па су чланови били свештеници Блашко Рајић и Иван Еветовић, адвокати Мирко Ивандекић и Стипан Војнић Тунић, учитељи Мијо Мандић и Матија Ишпановић. Уједињавало их је опште незадовољство стањем у држави и однос власти према њиховој етничкој заједници.

³¹⁴ Бранислав Глигоријевић, *О настави на језицима народности у Војводини 1919-1929.*, Зборник за историју, бр. 5, Нови Сад 1972, 60-65.

³¹⁵ Mirko Grlica, Geza Vaš, *Subotičko višestranačje*, Pro memoria, 9, 2-4, Subotica 1990, 2.

Утицајни лист *Невен* постаје „орган Буњевачко-шокачке странке“. Дотадашњи уредник, новинар југословенске оријентације, Лазар Стипић, још 1919. напустио је уређивање листа. Његово место је преузео Стипан Војнић Тунић³¹⁶, суботички адвокат који је нагињао ка хрватском националном идентитету. Он је у августу 1920, заједно са групом из БШС која је већ тада била хрватски оријентисана, основао културно-просветно удружење Хрватско просвјетно друштво Невен. У овом друштву су деловале разне секције, укључујући и Хрватско пјевачко друштво Невен, које је бројним путовањима и гостовањима³¹⁷ остварило велики утицај на процес хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације.

Управо је контрола значајних публикација и организација које су имале традицију међу буњевачко-шокачком популацијом у периоду уочи стварања Југославије била веома значајна, како за ширење политичке пропаганде, тако и за утицај у погледу националног и етничког идентитета. *Невен* и *Даница* као лист, односно календар, са традицијом излажења од 1884. били су кључан фактор када је реч о значају штампе као главног механизма за читавање етнонационалне идеологије одређеној популацији. Група која је контролисала *Невен* и *Даницу* имала је значајну предност у односу на политичке и идеолошке супарнике. У истом контексту, била је важна контрола над Пучком касином, као најважнијом буњевачком установом пре 1918. Доласком Мишка Прћића на чело Касине, она долази у сферу утицаја Буњевачко-шокачке странке.

Делатност БШС је проширена на Сомбор и околину, где лидер постаје један од вођа југословенског покрета међу Буњевцима из 1918, Антун Тоника Бошњак. Друштвену структуру сомборских руководећих кадрова углавном су чинили имућнији земљорадници и градски чиновници, незадовољни положајем и одсуством утицаја на јавне послове³¹⁸. Међу бачким Шокцима у околини Сомбора веома утицајан је био свештеник Иван Еветовић, жупник у насељу Бач.

Од оснивања, БШС је програм утемељила на неколико начела, која су обједињавала интересе клерикалне групе у партији и виталне проблеме буњевачко-шокачких сељака. Као решење постојећих проблема у Краљевини СХС, БШС је прва војвођанска партија која је у југословенској држави предложила аутономију Војводине као решење

³¹⁶ *Дневник*, 14. марта 1930, бр. 72.

³¹⁷ Petar Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 243.

³¹⁸ M. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod*, 32.

нагомиланих противречности, али без јаснијег дефинисања њеног облика и обима. Надаље, странка је захтевала „праведну аграрну реформу“, равноправност Католичке и Српске православне цркве и задржавање општинског и црквеног управљања школама³¹⁹. Питање националног идентитета Буњеваца и Шокаца у партији није било јасно дефинисано првих година постојања странке, али се постепено одвијао заокрет према идеји о припадности Буњеваца и Шокаца хрватској нацији.

Међу Буњевцима у Суботици подршку је добила и новооснована Југословенска демократска странка, која се залагала за политику државног централизма и националног унитаризма. Председник нове партије је Љуба Давидовић, а други човек странке је био Светозар Прибићевић³²⁰. Присталице ДС-а у Суботици били су адвокат Бабијан Малагурски и новинар Лазар Стипић. Стипић је током 1918. и 1919. успео да уређивачку политику *Невена* усмери у правцу идеологије Демократске странке, међутим потиснут је из овог листа, па је почетком 1920. основао *Народ*, као страначки орган партије у Суботици³²¹. ДС је уложио велике напоре у придобијање буњевачких гласача, па је уочи избора покренута *Народна рич*, лист који је бесплатно дељен у Суботици. У својим публикацијама демократи су углавном нападали представнике Буњевачко-шокачке странке³²².

Велику подршку буњевачких гласача на изборима добила је и Комунистичка партија Југославије (КПЈ), о чему сведоче резултати избора за Уставотворну скупштину 1920. На митинзима ове странке у Суботици и Сомбору било је присутно по неколико хиљада људи. Комунисти су несумњиво уживали симпатије Буњеваца, иако је само један Буњевац био на изборној листи КПЈ. На једном од митинга партије у Суботици забележено је како се „једна стара Буњевка (бака) тискала напред и тако је гледала у говорнике као да су полубогови“³²³. Сомборски радници и надничари такође су углавном подржавали КПЈ или социјалисте. Да су Буњевци имали значајну улогу у странци сведочи податак да је након

³¹⁹ R. Skenderović, *Bunjevačko-šokačka stranka 1920-1926*, Časopis za suvremenu povijest, god. 38, br. 3, Zagreb 2006, 801; Љубинка Ћирић Богетић, *Одјек политичке акције Стојана Протића код војвођанских радикала 1920-1923*, Зборник за историју, бр. 24, Нови Сад 1981, 111-112.

³²⁰ О томе више у: В. Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970.

³²¹ *Narod*, 19. januara 1920, br. 1.

³²² М. Grlica, G. Vaš, нав. дело, 2.

³²³ Milan Dubajić, *Radnički pokret u Subotici: od kraja 1918. do 1921. godine*, Subotica 1966, 106-108.

забране партије ухапшено шест Буњеваца и изложено тортури у београдском затвору Главњача³²⁴.

Један део буњевачких земљопоседника из Суботице, заштиту својих интереса је потражио у сарадњи са Народном радикалном странком. Имућни земљопоседници Марко Јурић, Андрија Плетикосић, Антун Видаковић и Иван Црнковић³²⁵, уочи избора основали су Земљодилску странку (ЗС), која је одмах по оснивању у потпуности прихватила програм радикала³²⁶. Ова партија је углавном окупљала пројугословенски и просрпски оријентисане Буњевце. Званични лист НРС у Суботици, *Бачванин*, био је намењен и буњевачкој популацији, па је делимично штампан латиницом. Уредник ових новина био је буњевачки земљорадник Јаша Мачковић.

Од партија које су основане и деловале у Хрватској, једино је Хрватска пучка странка (ХПС) у овом периоду покушала проширити делатност на простор Војводине. Ова партија је своју политику и идеологију темељила на идејама католичког покрета и политичког католицизма, односно деловала је на клерикалним и конзервативним основама против либералних и социјалистичких идеја. Велики утицај на партију је остварила словеначка Словенска људска странка (СЛС). Главни организатор и један од оснивача ХПС-а је Јосип Андрић, Шокац пореклом из Бачке. Вероватно његовом иницијативом, неколицина хрватских интелектуалаца се у том периоду доселила у Суботицу и Сомбор како би спровели организацију странке. У Суботицу су дошли адвокат Миховил Катанец, правник Матеј Јанкач, а у Сомбор лекар Ладислав Влашић, Винко Жганец³²⁷, као и многи други

³²⁴ М. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod*, 34-37.

³²⁵ Марко Јурић (1880-1949) као имућан земљопоседник, имао је имање у Жеднику поред Суботице. Члан Земљодилске, односно Народне радикалне странке двадесетих година. После увођења Шестојануарске диктатуре подржавао је режимске странке. Биран је за народног посланика на изборима 1923, 1925, 1927. и 1938. године. Кратко време, од 1938-1939. обављао је дужност градоначелника Суботице. Сматрао је да су Буњевци посебна етничка група, различита и од Срба и од Хрвата.

Андрија Плетикосић (1885-?) суботички адвокат. Гимназију је завршио у Суботици, а Правни факултет у Будимпешти. (R. Skenderović, *Bunjevačko-šokačka stranka*, 804).

Антун Видаковић (?) учествовао је у оснивању и раду неколико установа пројугословенске оријентације, од Земљодилске касине, до Буњевачке просветне матице и соколског удружења у Суботици. Један је од најутицајних чланова Земљодилске, односно Народне радикалне странке. Након увођења шестојануарске диктатуре подржавао је режимске партије. За сенатора у парламенту Краљевине Југославије биран је два пута, 1932. и 1935. године (Saša Marković, *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS/Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Subotica 2010, 62).

³²⁶ Љубомирка Кркљуш, *Радикална и демократска штампа у Војводини о националном питању: (1919-1929)*. Зборник Матице српске за историју, бр. 36, Нови Сад 1987, 69-70; *Бачванин*, 12. марта 1921, бр. 1.

³²⁷ Миховил Катанец (1893-1973) рођен је у Карловцу. Међу оснивачима је Хрватске пучке странке у Бачкој 1920. После је био члан Буњевачко-шокачке странке и ХСС-а.

јавни радници. У наредним годинама развили су динамичну активност, да би до 1923. сви ушли у Буњевачко-шокачку странку. Организација ХПС-а остала је ограничена на простор Суботице и околине, односно насеља Таванкут. Идеологија странке је била блиска идејама буњевачких земљорадника због наглашених верско-политичких парола³²⁸.

На изборима за Уставотворну скупштину 1920, у Суботици је забележена мала изласност, свега нешто више од 50%. Највише гласова су добили комунисти 2 300, иако је на листи био само један Буњевац. Буњевачко-шокачка странка је освојила 2 264 гласа, а радикали само 751. У Сомбору је БШС добила око 800, а радикали 2 400 гласова. Иако је БШС добила слабију подршку од стране сомборских Буњеваца, остварила је боље резултате у неколико бачких и барањских шокачких места, па је у читавом изборном срезу прикупила преко 2 500 гласова³²⁹. Буњевачко-шокачка странка је добила четири посланичка места, која су попунили Блашко Рајић, Стипан Војнић Тунић, Врање Сударевић³³⁰ и Иван Еветовић. Земљодилци су добили једног представника, Ивана Црнковића, који је у парламенту деловао као члан радикалског клуба.

Након избора и јасно дефинисаног опозиционог става БШС према радикалској влади, интервенција владе у Суботици довела је до врхунца незадовољство представника буњевачко-шокачке популације. Крајем 1920. дошло је до смена у суботичкој градској управи, постављеној још крајем 1918. са већином буњевачких представника. Лидери и присталице БШС остали су без готово свих политичких позиција у граду. Смењени су градоначелник и суботички жупан Врање Сударевић, школски надзорник Мијо Мандић, директор гимназије Иван Војнић Тунић, као и руководиоци у градској власти Јосо Прћић, Мирко Ивковић Ивандекић, Матија Ишпановић и Андрија Мазих. Затим је за суботичког жупана постављен Србин из Србобрана Пајо Добановачки, а за градоначелника један од чланова Земљодилске странке Андрија Плетикосић. Добановачки је затим именовао Градски сенат по својој вољи, што је изазвало нови талас незадовољства, јер број

Матеј Јанкач (1880-1968) адвокат по занимању, рођен у Загребу (*Leksikon podunavskih Hrvata-Bunjevaca i Šokaca*, sv. 10, J, Subotica 2011).

³²⁸ R. Skenderović, *Bunjevačko-šokačka stranka*, str. 800; M. Grlica, G. Vaš, нав. дело, str. 2.

³²⁹ *Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1921.

³³⁰ Врање Сударевић (1868-1294) још је као гимназијалац у суботичкој гимназији био повереник Матице хрватске за Суботицу. По занимању је био лекар, а медицину је завршио у Будимпешти. Међу оснивачима је Буњевачко-шокачке странке. На изборима 1920. и 1923. биран је за народног посланика (*Subotička Danica za 1925. godinu*, Subotica 1924).

представника у Сенату није одговарао резултатима избора од 1920. Изјава тадашњег југословенског премијера Миленка Веснића да не сматра Буњевце народом, уз образложење: „Ми нисмо никог заробили па ни Буњевце ... Ако Буњевци нису задовољни онда могу ићи под Мађарску“, само је долила уље на ватру и изазвала огорчење међу буњевачким становништвом. Иако је убрзо уследило Веснићево извињење³³¹, услед нагомиланих тензија и противречности, сви наведени догађаји и процеси само су продубили неповерење једне велике групе буњевачких политичара и интелектуалаца према Србима. Након тога, унутар БШС, али и међу буњевачким и шокачким становништвом, све се јасније пише и говори о хрватском националном идентитету Буњеваца и Шокаца.

Током рада Уставотворне скупштине, посланици Буњевачко-шокачке странке су деловали као део Југословенског клуба заједно са ХПС-ом и СЛС-ом. Њихов нацрт устава је предлагао покрајинске аутономије као решење државног уређења, међутим када је постало јасно да ће превагу однети централистички предлог Радикалне странке³³², посланици Југословенског клуба су напустили рад у Скупштини. Државни централизам ја усвојен Видовданским уставом 1921, уз сарадњу две најбројније скупштинске партије: демократа и радикала. За доношење устава је гласао и посланик ЗС Иван Црнковић³³³.

За интерпретацију наведених процеса међу буњевачко-шокачком популацијом, потребно је осврнути се на већ поменути теоријску констатацију Ханса Урлиха Велера, да је у процесу обликовања националног идентитета важан елемент „принцип презира“, односно било који вид дискриминације одређене популације или њених припадника. На тим основама се развија отпор, чија идеологија може бити утемељена у политици идентитета. Управо овај сегмент открива политичко-идеолошке узроке национално-интеграцијских процеса међу Буњевцима и Шокцима. Нема сумње да је већина буњевачко-шокачког становништва масовно учествовали на политичким митинзима, од

³³¹ Р. Пекић, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 248; М. Грлица, Г. Ваš, нав. дело, 3.

³³² Када је у Радикалној странци дошло до раскола између Пашића и Стојана Протића, који је предлагао решење између централизма и федерализма увођењем широких аутономија историјских покрајина, представници Буњевачко-шокачке странке су подржали Протића. Приликом његовог боравка у Суботици, БШС је обећала подршку његовом предлогу Устава (Ранко Кончар, *Проблем Војводине у уставним расправама 1921. године*, Годишњак Филозофског факултета, књ. 17, св. 1, Нови Сад 1974, 99).

³³³ О томе више у: С. Марковић, *Посланици Буњевачко-шокачке и Земљодилске странке у раду Уставотворне скупштине 1920-1921. године*, Истраживања, бр. 22, Нови Сад 2011, 399-414; Aleksandra Gačić, *Pokušaj prodora Slovenske pučke stranke u Vojvodinu (1919-1929.)*, *Pilar – časopis za društvene i humanističke studije*, br. 12 (2), Zagreb 2011, 55-56.

10. новембра 1918. у Суботици, па до низа манифестација у буњевачким и шокачким селима до средине 1919. Приликом окупљања, сви говорници су истицали идеју „народног суверентитета“ и Вилсонов програм о самоопредељењу народа, што је уједно кључан елемент сваког национализма и националистичког покрета. Други важан елемент је идеја југословенске јединствене нације, која је истицана у прави план када је реч о националном идентитету. Другим речима, припадници „југословенске нације“ су на митинзима захтевали уједињење свих „Југословена“ у једну државу. Вилсонова начела и југословенство су ишли руку под руку. С обзиром на партиципацију Буњеваца и Шокаца у овим догађајима, сасвим је јасно да је постојала одређена подршка овој идеологији. Међутим, наведена политичка кретања никада нису трансформисана у стабилну идентитетску конструкцију.

У случају Буњеваца и Шокаца, „принцип презира“ је кључна теоријска основа за разумевање догађаја који су уследили после потписивања Тријанонског споразума. Смене у суботичкој администрацији, као и низ других већ наведених поступака југословенске владе, представници буњевачко-шокачке популације су схватили као дискриминаторску политику. Управо због тога, један од главних политичких захтева Буњевачко-шокачке странке је аутономија Војводине. Положај великог дела припадника буњевачко-шокачке популације после 1920, производио је осећања обесправљености и непријатељства према Србима и Београду и низ других сегмената који су били кључни за процес обликовања етничких и националних идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца. У том контексту процес хрватске националне интеграције утемељава се као идентитетски и политичко-идеолошки облик отпора државном централизму и националном унитаризму.

1.2. Период парламентаризма (1921-1929)

Период од 1921. до 1929. у политичком животу Краљевине СХС углавном је обележен политичким нестабилностима, великим политичко-идеолошким заокретима и трансформацијама, као и стварањем програмски и идеолошки неспојивих коалиција некадашњих непомирљивих противника. Доминантну улогу су имали радикали, који су у готово свим владама до 1929. били носиоци коалиције. Тако су владу 1924. формирали Никола Пашић и Светозар Прибићевић, да би 1925. Пашић променио коалиционог партнера и Прибићевића заменио Стјепаном Радићем и ХСС-ом. Политичка нестабилност система се огледала у честим изборима, на сваке две године (1923, 1925 и 1927), као и у чињеници да је од 1918. до 1928. чак 23 пута влада пала или је извршена њена реконструкција. Краљ Александар се мимо уставних овлашћења мешао у рад парламента и извршне власти, па су политичке кризе често изазване управо од стране владара. Нестабилност је била узрокована готово перманентном политичком кризом услед српско-хрватског спора око државног уређење Краљевине СХС³³⁴.

Стање у војвођанским областима је у неким сегментима било још нестабилније и заоштреније. Политичке сукобе је узроковао државни централизам и велика пореска оптерећења војвођанског становништва, који су плаћали 20 пута већи порез од сељака у Србији, док је истовремено учитељ у Војводини имао мању плату од учитеља у Србији. Иако је 1925. у Банату, Бачкој и Барањи расписано 70 милиона динара пореза, наплаћено је готово двоструко више, док је нпр. у Хрватској ова сума износила 67 милиона динара. Међутим, централистички кругови су игнорисали готово све примедбе из Војводине, при томе их карактеришући као „сепаратизам“ и „издају“. Осим економских неправди, становништво је револтирало постављање србијанских чиновника на високе позиције у војвођанским градовима, као и корупција и непотизам у јавној управи. Наведени процеси су условили јачање аутономистичких тенденција, не само међу буњевачко-шокачком популацијом, већ и међу војвођанским Србима. Такође, често су одржавани ванстраначки протести сељака, незадовољних тешким социјалним положајем и презадуженошћу³³⁵.

³³⁴ О томе више у: Branislav Gligoriјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji: (1919-1929)*, Beograd 1979; Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. 1, Zagreb 1961; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918-1988*, knj. 1, Beograd 1988.

³³⁵ О политичким приликама у Војводини у овом периоду више у: Dimitrije Boarov, *Politička istorija Vojvodine: u trideset tri priloga*, Novi Sad 2001, 128-138; Bogumil Hrabak, *Autonomizam u Vojvodini 1918-1928*

Кроз призму државног централизма, однос београдске владе према војвођанском простору је почивао на идеолошкој конструкцији о „национализацији“ Војводине. Овај концепт је подразумевао преузимање доминације од некадашњих доминантних националних заједница, у првом реду Мађара и Немаца. У том контексту, полазна тачка је била идеја о „демађаризацији“ војвођанског простора. Носиоци идеје о „национализовању“ Војводине били су углавном српски политичари и интелектуалци, па је до увођења Шестојануарске диктатуре овај процес обележен српском националном идеологијом и реториком из репертоара српског национализма, да би после 1929. „национализација“ добила југословенски карактер³³⁶.

У периоду између доношења Устава 1921. и убиства хрватских посланика у Народној скупштини 1928, сложени друштвени и политички односи снажно су се рефлектовали на прилике међу војвођанским Буњевцима и Шокцима. Нагомилани привредни и друштвени проблеми, српско-хрватске супротности, нестабилност политичког система и низак степен политичке културе одређивали су одвијање политичких процеса. Након сукоба и разочарења током 1920. и 1921, Буњевачко-шокачка странка је у погледу националног идентитета сасвим јасно хрватски оријентисана, иако су поједини чланови партије били Буњевци и Шокци другачијег опредељења. Од јануара 1922. утицајни *Невен* постаје „лист буњевачких Хрвата“, како је стајало у поднаслову новина. Тенденција истицања хрватства буњевачко-шокачке популације је појачана када су присталице ХПС-а, предвођени Миховилом Катанецом, приступили БШС³³⁷.

Да је буњевачко-шокачка популација била незадовољна стањем у држави сведочи подршка коју је ова партија добила на парламентарним изборима 1923. Тројица чланова БШС изабрани су за народне посланике: свештеници Блашко Рајић и Иван Еветовић и лекар Врање Сударевић. У граду Суботици БШС је остварила најубедљивији резултат са преко 5 000 гласова, док је у читавом изборном округу победила НРС са скоро 7 500

као реакција на финансијско iscrpljivanje i političko zapostavljanje pokrajine, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, Novi Sad 1982, 69-112; В. Храбак, *Borba demokrata za samosvojnost Vojvodine (1919-1928)*, Zbornik: Historijski institut Slavonije i Baranje, 19/1, Slavonski Brod 1982, 33-68; Slobodan Bjelica, *Radikali u Vojvodini 1919-1929.*, Beograd 2005.

³³⁶ О овом процесу више у: С. Бјелица, *Место Новог Сада у политици „национализовања“ Војводине 1918-1941*, Истраживања, бр. 17, Нови Сад 2006, 107-108; Владан Јојкић, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, Нови Сад 1931.

³³⁷ R. Skenderović, *Bunjevačko-šokačka stranka 1920-1926*, Časopis za suvremenu povijest, god. 38, br. 3, Zagreb 2006, 807.

гласача, али од тога тек 3 000 гласова у Суботици. Ипак, забележен је раст радикала и њихових савезника Земљодилске станке у односу на претходне изборе. У изборном округу Сомбор са Барањом, Буњевачко-шокачка странка је освојила мало мање од 7 500 гласова, док је РС добила поверење 11 000 гласача. БШС је најслабију подршку имала у граду Сомбору, са тек нешто више од 900 гласова, али зато је остварила убедљиве победе у већини барањских и бачких шокачких села. Само у Барањи ова партија је добила укупно 3 500 гласова³³⁸.

Иако су се већ тада појавили сукоби у странци око питања сарадње са ХРСС-ом и Стјепаном Радићем, Блашко Рајић је потврдио доминацију своје клерикалне фракције у партији чињеницом да су чак два свештеника изабрана за народне посланике. Међутим, неколико припадника млађе генерације буњевачких политичара, условно речено либералних схватања, захтевали су сарадњу са Радићем, који је био познат по тврдим антиклерикалним ставовима, што је Рајићу било неприхватљиво. Ипак, ова група у том моменту није могла да парира утицајном и популарном свештенику, који је покренуо и држао под својом контролом недељник *Суботичке новине*. Осим тога, сукоб није постао јаван, јер су тројица посланика БШС опозиционо деловали унутар Федералистичког блока у Народној скупштини. Буњевачко-шокачка странка постаје део овог политичког савеза заједно са Словенском људском странком, Југословенском муслиманском организацијом и ХРСС-ом³³⁹.

Формирањем Опозиционог блока проширен је политички фронт опозиције против Пашићеве радикалске владе. Некадашњем Федералистичком блоку приступила је Демократска странка. Председник ДС-а Љуба Давидовић успео је да током 1924. формира владу, коју је подржавала и БШС. Споразумом између ДС-а и БШС уговорено је да Буњевци добију положаје градоначелника у Суботици и Сомбору и низ високих управних функција у бачким и барањским местима. У септембру 1924. члан Буњевачко-шокачке странке Мирко Ивковић Ивандекић је постао градоначелник Суботице, а Јосип Веселовски Сомбора. Међутим, овај покушај постављања српско-буњевачких односа на нове темеље потрајао је само месец дана, јер је Давидовићева влада поднела оставку, а

³³⁸ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: одржаних 18. марта 1923. године*, Београд 1924, 131-136.

³³⁹ R. Skenderović, *Bunjevačko-šokačka stranka*, 808.

нови – стари премијер је постао Никола Пашић. Тада је за градоначелника постављен члан НРС, односно Земљодилске странке, Алба Малагурски³⁴⁰.

Неуспех овог политичког савеза радикализовао је ставове међу буњевачким политичарима и интелектуалцима. Како је изненађујуће на југословенско јавно мњење деловао расцеп у ДС-у 1924. и оснивање Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића, тако је за простор Војводине била сензација када је исте године Рајић напустио БШС. Узроци раскола су били идеолошке и програмске природе. Условно речено, либерални део странке, коју су чинили независни интелектуалци, учитељи и адвокати, отворено је затражио конкретну сарадњу са Стјепаном Радићем. Пошто Рајићеви клерикалци нису хтели пристати на било какав вид сарадње са ХСС-ом и захтевали су наставак коалиције са старим партнером Словенском људском странком, Рајић је напустио БШС и крајем 1924. основао нову партију, Војвођанску пучку странку (ВПС)³⁴¹.

Програм ВПС темељио се на идеји аутономије Војводине и захтевима за праведнијом аграрном реформом и заштитом права католика у држави. У том контексту Рајићева партија је током избора 1925. истакла парољу „Војводина Војвођанима“. Главни циљ ВПС је био окупљање свих војвођанских католика: Мађара, Немаца, Словака и гркокатоличких Русина, у чему ова партија није имала успеха, јер су војвођанске националне заједнице већ биле организоване у својим националним странкама³⁴². Политичка пропаганда ВПС темељила се на оштрим нападима на Радића, ХСС и некадашње сараднике из БШС. Када је реч о националном идентитету Буњеваца, став партије је био да су Буњевци и Шокци Хрвати, међутим то нису пренаглашено истицали због жеље да у странку привуку Мађаре и Немце. Странка је претежно инсистирала на војвођанству и југословенству. Страначки лист је добио назив *Хрватске новине*, а уређивао га је Рајићев сарадник Мишко Прћић, који је, интересантно, по националном опредељењу био Југословен³⁴³.

³⁴⁰ Алба Кунтић, *Улога Албе Малагурског Ђурчића (1881-1927) у препороду у животу бачких Буњеваца*, Споменик, 8, Београд 1991, стр. 229; R. Skenderović, *Bunjevačko-šokačka stranka*, 808-809.

³⁴¹ В. Нгабак, *Stanovišta bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu: 1919-1928*, Zbornik CDSIB, god. 21, br. 1, Slavonski Brod 1984, str. 112; Aleksandra Gačić, нав. дело, 59.

³⁴² О Мађарској странци и политичком ставу војвођанских Мађара више у: Šandor Mesaroš, *Položaj Mađara u Vojvodini: 1918-1929*, Novi Sad 1981, 137-175.

³⁴³ R. Skenderović, *Bunjevačko-šokačka stranka*, str. 812; R. Skenderović, *Blaško Rajić i Hrvatska seljačka stranka – različiti koncepti nacionalnog identiteta bačkih Hrvata*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. Igor Graovac, H. G. Fleck), knj. 8, Zagreb 2004, 162-163.

Раскол у Буњевачко-шокачкој странци се одразио на резултате парламентарних избора 1925. Радикали и Земљодилска странка су освојили преко 16 000 гласова у Суботици, ВПС 1 347, а БШС 2 350, па није изабран ниједан народни посланик из Војвођанске пучке и Буњевачко-шокачке странке³⁴⁴. То је била последица кампање и међусобних оптужби у јавности између БШС и Рајићевих клерикалаца, али и изборних фалсификата и злоупотреба. Уочи и током избора низ грађана је био изложен физичком насиљу. Многи гласачи, па и политичари су хапшени, па је тако члан БШС у Суботици Матија Еветовић³⁴⁵ одведен у затвор, да би био пуштен након што је приступио Радикалној странци. Шиканирању су изложени и бачки Шокци³⁴⁶. Као једини буњевачки представник у Народној скупштини, за посланика је изабран Марко Јурић из Народне радикалне, односно Земљодилске странке³⁴⁷.

Група окупљена око Мирка Ивковића Ивандекића, Стипана Војнића Тунића и Јосипа Ђиде Вуковића³⁴⁸, не само што је потиснула Рајића из партије, него је после избора успела да смени његовог сарадника Мишка Прћића са позиције председника Пучке касине. Сукоби између БШС, ВПС и ХСС у периоду 1921-1929. одразили су се на односе унутар најважније буњевачке институције. Борба за превласт у овој установи водила се готово једнаком жестином као и борба за гласаче на изборима. У Касини је постојало неколико група, међу којима је постојала стална напетост и непријатељство³⁴⁹.

Такође, БШС је приступила реализацији идеје о сарадњи са ХРСС-ом. Радићева странка све до 1923. није имала одборе у Бачкој. Тада је Антун Матарих, земљорадник са салаша Ненадић у близини Сомбора, основао сомборски одбор ХРСС-а. Он је ступио у контакт са

³⁴⁴ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: одржаних 8. фебруара 1925. године*, Београд 1926, 131-136.

³⁴⁵ Матија Еветовић (1894-1972) рођен је у Аљмашу. Студије на Филозофском факултету је завршио у Загребу 1923. Био је присталица хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке популације, али је 1925. прешао у Народну радикалну странку. Тридесетих година поново активно ради на процесу хрватске националне интеграције Буњеваца и Шокаца. Аутор је обимне студије „Културна повијест буњевачких и шокачких Хрвата“ (S. Mačković, *Matija Evetović kao paradigma položaja Bunjevaca Hrvata u Subotici*, *Klasje naših ravni*, br. 3-4, Subotica 2009, 143-151).

³⁴⁶ Б. Храбак, *Радикалска насиља у Војводини у вези с изборима 8. фебруара 1925*, Зборник са историју, бр. 24, Нови Сад 1981, 162-165.

³⁴⁷ *Bunjevačke novine*, 1. januara 1925, br. 1.

³⁴⁸ Јосип Ђидо Вуковић (1890-1950) земљопоседник. Један од најутицајних чланова Буњевачко-шокачке странке, а затим Хрватске сељачке странке у Војводини. Тридесетих година је уживао статус најповерљивијег сарадника Владка Мачека у Бачкој. Бавио се и књижевним радом (S. Mačković, *Političko djelovanje i učinak Josipa Vukovića Đide: 1926-1941*, *Klasje naših ravni*, br. 1-2, Subotica 2005, 75-84).

³⁴⁹ *Bunjevačke novine*, 8. januara 1926, br. 2; Mijo Mandić, *Pedesetogodišnjica subotičke Pučke kasine: (1878-1928)*, Subotica 1928, 22.

Радићем током служења војног рока у Загребу, где је постао одушевљени присталица његове идеологије. ХРСС се неколико година раније изјаснио по питању националног идентитета Буњеваца и Шокаца и положаја Војводине у југословенској држави. Радић је више пута нагласио да се Банат, Бачка и Барања „нелогично називају Војводином“. Став партије је био да се приликом федерализације државе плебисцитом установи којој федералној јединици ће припасти овај простор. Као део коалиције хрватских странака у Хрватском блоку, ХРСС је 1922. саопштила да „буњевачке Хрвате сматра нераздрживим дијелом хрватског народа“³⁵⁰.

Иако је Матарих успео да створи мрежу страначке организације у Сомбору и на околним салашима, није успео да делатност партије постави на културно-просветну основу преузимањем сомборског буњевачког удружења Буњевачко коло. Ова установа је основана 1921, када је за првог председника изабран Антун Туника Бошњак. Бошњак, који је тада био присталица БШС, после раскола у странци подржао је Блашка Рајића и његове клерикалце. Иако су унутар Буњевачког кола одвијале расправе око политичких питања и идентитета Буњеваца, ниједна странка није успела да потисне супарнике и преузме контролу над културно-просветном политиком установе³⁵¹.

Продор Радићеве странке у Бачку и Барању везан је за преокрет у политици ХРСС-а 1925. Тада је Радић признао Видовдански устав и из назива странке избацио реч „републиканска“ тиме признавајући династију Карађорђевић. Након тога, састављена је коалициона влада радикала и „радићеваца“, у којој Радић добија ресор министра просвете. На тај начин, ХСС је добио прилику да несметано прошири партијску активност у Војводини. Током наредних месеци, остварена је отворена сарадња са Буњевачко-шокачком странком. На једном од заједничких митинга у Суботици 1926, наводно је присуствовало више од 25 000 људи. До сједињења две партије дошло је исте године у Сомбору, када је потписан „Сомборска декларација“, којом је верификовано приступање

³⁵⁰ В. Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost: tematska zbirka dokumenata*, том 1, Београд 1987, 194; Mario Bara, *Stjepan Radić i bački Hrvati*, *Identitet bačkih Hrvata*, (zbornik radova, ur. R. Skenderović), Zagreb-Subotica 2010, 138.

³⁵¹ А. Кунтић, *Бачки Буњевци у Сомбору и значај дела Мартина Матића за њихову историју*, Споменик, 8, Београд 2001, 178. Група сомборских Буњеваца окупљена око Антуна Бошњака донела је одлуку „да ће сав народ остати до Војвођанске пучке странке којој на челу стоји Блашко Рајић“ (*Hrvatske novine*, 20. prosinca 1924, br. 52).

БШС и њеног чланства Хрватској сељачкој странци. Лист *Невен* је добио нови поднаслов: „Гласило Хрватске сељачке странке за Сријем и Војводину“³⁵².

Идеологија аграрног популизма и хрватског национализма наишла је на плодно тле у Бачкој и Барањи, а поготово је била привлачна осиромашеним војвођанским сељацима, незадовољним пореском политиком, власититим положајем и стањем у држави, али и недоследним спровођењем аграрне реформе. На тим друштвеном-економским основама изграђена је популарност ХСС-а. Истовремено, одвијала се веома динамична политичка агитација у готово свим буњевачким и шокачким насељима. О високом степену политичке организације сведочи установа Сељачке слоге, помоћу којих је партија стварала културно-просветну основу за ширење хрватске националне идеологије и политичког утицаја. Сељачка слога се бавила описмењавањем сељака, отварањем читаоница, библиотека и низом других активности. У периоду 1927-1928, ова организација је основана у Бачком Брегу, Таванкуту и Љутову поред Суботице³⁵³.

Организационо јачање ХСС-а у Војводини имало је за резултат успех странке на парламентарним изборима 1927. Како показују изборне статистике, ХСС је у суботичком изборном округу, који је обухватао Сенту и Бачку Тополу, освојио преко 4 000 гласова. У граду Суботици ХСС је добио 3 200, а радикали и земљодилци 6 500 гласова. Наведени резултати указују на висок степен подељености суботичке буњевачке популације, јер гласање за ове две странке није подразумевало само политички аспект, већ и важан сегмент у разматрању политике идентитета и етнонационалне припадности. Међу сомборским Буњевцима је стање било нешто другачије. ХСС је у овом граду добио тек 305 гласова, али у изборном округу чак 3 500, због велике подршке у већини бачких и барањских шокачких села. Ипак због високог изборног цензуса од 5 000 гласова, за посланика је изабран само један Буњевац, Марко Јурић из Радикалне, односно Земљодилске странке³⁵⁴.

³⁵² О томе више у: М. Вара, *Somborska deklaracija i njeno značenje za bačke Hrvate*, *Časopis za suvremenu povijest*, god 38, br. 3, Zagreb 2006, 779-893; М. Вара, *Hrvatska seljačka stranka u narodnom preporodu bačkih Hrvata*, *Pro tempore*, br. 3, Zagreb 2006, 59-75.

³⁵³ R. Skenderović, *Blaško Rajić i Hrvatska seljačka stranka*, 166-167.

³⁵⁴ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: одржаних 11. септембра 1927. године*, Београд 1928, 216-218, 226-231. Јачање ХСС је забележено и приликом општинских избора у Војводини 1927, када је ова странка освојила 16 од укупно 100 мандата, у односу на 27 мандата Радикалне странке (М. Grlica, G. Vaš, нав. дело, str. 4; С. Бјелица, *Општински избори у Војводини 1927. године*, Истраживања, бр. 18, Нови Сад 2007, 283-288).

Након избора, уследило је још једно велико изненађење у политичком животу Краљевине СХС, када је створена Сељачко-демократска коалиција (СДК), коју су чинили Прибићевићев СДС и Радићев ХСС, партије до тада непомирљивих политичких противника. Обојица су били некадашњи коалициони партнери радикала, па су разочарани њиховом централистичко-унитаристичком политиком једино решење видели у формирању „пречанског фронта“ и захтеву за федерализацијом земље. Стварање нове коалиције рефлектовало се на прилике у Војводини. Уследила је динамична активност СДК у буњевачким и шокачким местима. На политичком организовању су заједно деловали припадници ХСС-а и СДС-а. Током заједничких митинга и састанака истицане су паролe, које су се углавном дотичале економског и социјалног положаја Војводине, односно питања аграрне реформе и неједнаких пореза у односу на друге области³⁵⁵. Међутим, политички процеси су ушли у сасвим нову фазу када су Стјепан Радић и још двојица посланика убијени у Народној скупштини 1928, што је означило завршетак једне фазе у историји Краљевине СХС. Увођењем Шестојануарске диктатуре укинута је парламентаризам и забрањен је рад свих политичких партија у југословенској држави.

За разлику од Буњеваца и Шокаца у БШС, у Земљодилској странци, радикалској фракцији у Суботици, ситуација је била нешто стабилнија. Чланови партије су уживали повластице и добијали разне положаје: током двадесетих година градоначелници Суботице су били Андрија Плетикосић, Алба Малагурски и Драгутин Стипић³⁵⁶, а Иван Црнковић и Марко Јурић су изабрани за народне посланике. Како смо видели анализом резултата избора, они су непрестано јачали свој утицај у Суботици. Подршка је са 751 гласова 1920, нарасла до чак 6 500 на изборима 1927. Међутим, резултатима НРС и ЗС допринели су бројни изборни фалсификати и злоупотребе. Такође, утицај ЗС је био ограничен на Суботицу и околину, што је уосталом и било важно радикалима, због изразите буњевачке већине у граду. Став земљодилаца према етничком и националном идентитету може се сагледати из говора Марка Јурића у Народној скупштини после избора 1927. Између осталог, Јурић је изјавио да су Буњевци „својим гласовима побили то

³⁵⁵ М. Бара, *Stjepan Radić i bački Hrvati*, 160-161.

³⁵⁶ Драгутин Стипић (1883-?) рођен је у Суботици. По занимању је био правник, а радио је као адвокат. Члан Земљодилске, односно Радикалне странке. Градоначелник Суботице је био од 1927. до 1929. (S. Mačković, *Bunjevci u subotičkim tijelima vlasti (1918-1929)*, u: *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi, društvene aktivnosti*, (ur. M. Bara, Aleksandar Vukić), Zagreb-Subotica 2012, 133).

да се сматрају Хрватима“ и да су се „јасно определили за сарадњу и оријентацију према Србима“³⁵⁷.

Неуспех на изборима 1920. узроковао је да политички рад ЗС буде утемељен на дубљим основама. Чланство партије је увидело да политичка агитација није довољна у привлачењу гласача и изградњи етничког и националног идентитета. Пошто је Пучка касина била под контролом БШС, током 1920. основана је Земљодилска касина. Традиционално буњевачко Велико прело организовано је у аранжману Пучке касине, па су земљодилци основали своје Земљодилско прело на којем су се окупљали чланови и гласачи ЗС и присталице српско-буњевачко сарадње. На овим прелима је пропагирана идеја „народног јединства“³⁵⁸. За ширење идеје националног унитаризама и српско-буњевачког заједништва, у Суботици је 1926. основана Буњевачка просветна матица. Међу оснивачима су били утицајни чланови ЗС Марко Јурић и Антун Видаковић. Ова установа је имала веома амбициозан програм, а суботичка градска управа је подржала цео пројекат значајним финансијским средствима. Крајем двадесетих година, Буњевачка просветна матица је имала између 300 и 500 чланова³⁵⁹. Осим наведених институција, Земљодилска странка је за ширење идеологије и политичке пропаганде користила два недељника: Земљодилац (1923-1924) и Буњевачке новине (1924-1927).

За разматрање национално-интеграцијских процеса и преламање идеолошких утицаја потребно је осврнути се на рад још неколико културно-просветних организација. У Суботици је од 1919. деловала соколска организација, удружење које је преко физичке културе ширило југословенску идеологију и „васпитавало“ југословенске грађане. Буњевци су подржали оснивање Сокола, па је већ приликом оснивања имао 200 чланова, углавном Буњеваца. Међутим, 1921. дошло је до сукоба између буњевачких и српских чланова, који су наводно „најпростије и погрдно нападали Буњевце“. Руководство организације, које су чинили углавном Буњевци је замењено Србима, па је 150 буњевачких младића напустило чланство. Као пандан соколској организацији, у Краљевини СХС је деловао Орао, организација Католичке цркве. Буњевачки омладинци који су напустили Сокол, основали су орловско удружење, које је 1922. имало 100

³⁵⁷ *Bunjevačke novine*, 4. marta 1927, br. 10

³⁵⁸ *Zemljodilac*, 22. februara 1924, br. 8.

³⁵⁹ Stevan Mačković, *Tri subotičke matice, Subotička matica, Bunjevačka prosvetna matica i Matica subotička*, *Klasje naših ravni*, 3-4, Subotica 2006, 66-75; P. Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 244.

чланова, а 1924. чак 700³⁶⁰. Док су соколска удружења радила на учењавању југословенске националне идеологије, Орлови су деловали под контролом Католичке цркве и доприносили процесу хрватске националне интеграције буњевачке популације.

На све процесе и догађаје везане за Католичку цркву у Бачкој, несумњиво је велики утицај имао и Лајчо Будановић, од 1923. апостолски администратор, а 1927. и бискуп новоосноване бачке бискупије. Иако се није директно мешао у политичке послове, он је преко Блашка Рајића имао увид у политичка дешавања, па се наводно уз његов благослов Рајић одвојио од Буњевачко-шокачке странке и основао ВПС³⁶¹. Пошто је политика Католичке цркве на простору Војводине била оријентисана према интеграцији Буњеваца и Шокаца у хрватску нацију, сва католичка удружења су директно или индиректно деловала на овом послу. Међутим, највеће ограничење читавог овог процеса било је у политичкој расцепканој и подељености на два, у том моменту, непомирљива фронта: с једне стране налазио се католички клер, а с друге Радићева Хрватска сељачка странка.

³⁶⁰ *Hrvatske novine*, 24 svibnja 1924, br. 21; *Subotička Danica za 1923*, Subotica 1922. Католичка црква је основала и Добротворну заједницу Буњевки, удружење које се бавило хуманитарним радом и имало је 700 чланица. Такође, црква је контролисала организацију Католички круг и неколико католичких читаоница у Суботици (Р. Пекић, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, str. 241-242; *Pravi bunjevački kalendar za 1935. godinu*, Subotica 1934, 146). Идентитетске поделе огледале су се и у раду и чланству фудбалских клубова. Суботички клуб НК Бачка био је упориште буњевачких Хрвата. Од 400 чланова већина су били буњевачки Хрвати (Р. Пекић, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 245). Југословенски оријентисани Буњевци окупљали су се у Југословенском спортском клубу Буњевац (*Pravi bunjevački kalendar za 1935. godinu*, Subotica 1934, 147-150).

³⁶¹ М. Грлица, Г. Ваš, нав. дело, str. 3-4.

1.3. Шестојануарска диктатура (1929-1934)

Слаба парламентарна демократија у Краљевини СХС, потпуно уздрмана убиством хрватских посланика у Народној скупштини, званично је укинута 6. јануара 1929³⁶². Ослоњен на ванпарламентарне центре моћи, војску, полицију, привреднике, као и подршку Француске и Чехословачке, краљ Александар је завео „шестојануарску“ диктатуру. Укинута су Устав, забрањене су странке, парламент је распуштен, а држава је административно подељена на девет бановина. Генерал Петар Живковић, Александров поверљиви сарадник, формирао је владу. Опозиција је у први мах била изненађена краљевим поступком, па је остала пасивна ишчекујући развој догађаја. Нови лидер ХСС-а Владимир Мачек понадао се да ће нова ситуација утицати на коначно решавање хрватског питања, па је приметио како је „лајбек раскопчан“, алудирајући на могућност федерализације југословенске државе. Међутим, испоставило се да краљ нема намеру да изађе у сусрет захтевима хрватских политичара, нити да у ближој будућности између њега и народа буде посредника³⁶³. Ослоњен на силу државног апарата и војске, владар је отпочео прогон противника диктатуре и потенцијалних политичких супарника.

Уводећи диктатуру, краљ је истовремено промовисао нову државну националну идеологију. Компромисна идеологија „троименог народа“ Срба, Хрвата и Словенаца замењена је интегралним југословенством, бескомпромисним националним унитаризмом. Снажна пропаганда југословенског интегрализма обухватила је све сфере живота, од просвете до физичке културе³⁶⁴. У концепцијама идеологије интегралног југословенства, простор Војводине добио је специфично место, полазећи од идеје о стапању Војводине и Шумадије у органску везу. Један од главних идеолога интегралног југословенства био је Федор Никић, професор Правног факултета у Суботици и оснивач листа *Дневник* 1929, преко којег је ширио своје идеје. (од 1930. *Југословенски дневник*)³⁶⁵.

³⁶² О шестојануарској диктатури више у: Ивана Добривојевић, *Краљевина Југославија у доба личног режима краља Александра*, Историја 20 века, бр. 2, Београд 2008, стр. 109-130; Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1952; Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*, Beograd 1969.

³⁶³ Краљ Александар је у прокламацији 6. јануара 1929. образложио свој потез речима да је „наступио час, када између Народа и Краља не може и не сме бити више посредника“. (В. Petranović, М. Zečević, нав. дело, 293).

³⁶⁴ Ljubodrag Dimić, *Integralno jugoslovenstvo i kultura 1929-1931. godine*, Dijalog povjesničara – istoričara, knj. 3, Zagreb 2001, 333-349.

³⁶⁵ Биљана Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929-1941)*, Нови Сад 2007, 89-91.

Војвођански Буњевци и Шокци југословенске и српске оријентације увођење диктатуре дочекали су са одушевљењем, очекујући да ће бити реализован идеал јединствене југословенске нације. Њихов став се огледао у изјави суботичког земљопоседника и некадашњег лидера Земљодилске странке Марка Јурића, који је поводом промене назива југословенске државе у октобру 1929. изјавио: „Буњевци нису могли имати срећнији дан него кад је проглашена Краљевина Југославија место Краљевине СХС. У овом акту и ми Буњевци видимо да смо један народ и једна душа³⁶⁶“. Мотивисани личним и економским интересима, али и идеолошким убеђењима, политички представници буњевачке и шокачке популације активно су се укључили у организоване пропагандне системе диктатуре. Међу њима су се истицали суботички јавни бележник Стипан Матијевић, управник Градске библиотеке Мијо Мандић и земљопоседник Антун Видаковић. На масовним манифестацијама и митинзима у име Буњеваца и Шокаца изражавали су лојалност краљу и новом режиму. Када су као део пропагандног система организоване „поклонствене депутације“ грађана из целе Југославије, како би се поклонили краљу и изразили му верност и једна група Буњеваца је са истим циљем почетком 1930. отпутовала у Београд³⁶⁷. Процес је био двосмеран, па је Александар крајем 1929. посетио Суботицу и Сомбор и том приликом се захвалио „дичним Буњевцима“, „чуварима северне границе“³⁶⁸.

Такође, некадашњи чланови и заговорници политике Хрватске сељачке странке и Војвођанске пучке странке у Бачкој и Барањи брзо су постали део режимских структура. Мирко Ивковић Ивандекић, један од оснивача Буњевачко-шокачке странке, а после истакнути сарадник Стјепана Радића и члан ХСС-а, међу првима се приклонио новим политичким условима и подржао краљеву политику. Некадашњи клерикалац, члан ВПС-а, уредник *Хрватских новина* и угледни земљопоседник Мишко Прћић, постао је перјаница режима и од 1932. свих режимских странака. Ватрено је иступао у јавности, залажући се за идеологију интегралног југословенства³⁶⁹. Мотивисани углавном личним интересима и многи други локални буњевачки политичари опортунистички су се приклонили централистичко-унитаристичкој политици и интегралистичкој југословенској идеологији.

³⁶⁶ *Дневник*, 13. јули 1930, бр. 188.

³⁶⁷ *Дневник*, 10. децембар 1929, бр. 16.

³⁶⁸ *Дневник*, 17. децембра 1929, бр. 23.

³⁶⁹ *Дневник*, 17. јануара 1930, бр. 16.

Међутим, централна личност међу војвођанским Буњевцима и Шокцима и овог пута је био Блашко Рајић, викар бискупа бачког. За њега је увођење диктатуре било прилика да поврати делимично изгубљен утицај током партијских и политичких превирања крајем двадесетих година. У првим годинама шестојануарског режима, односи између Рајића и двора били су идилични. Свестан његовог утицаја, како због високе позиције у црквеној хијерархији и веза са бискупом Лајчом Будановићем, тако и због утицаја на буњевачко-шокачку популацију, Александар је посветио релативно велику пажњу суботичком свештенику. Рајић је од двора добио орден због заслуга за југословенско уједињење, а приликом „поклонствене депутације“ Буњеваца у Београду 1930, краљ је изричито захтевао да разговара са монсињором Рајићем како би од њега чуо какво је стање на северу државе и међу буњевачким становништвом³⁷⁰. Такође, и Рајић је показао спремност за сарадњу, па је у својим говорима ласкао Александру, представљајући га као човека који је највише жртвовао за стварање југословенске државе, верујући у „сјајну будућност, којој нас води велики Краљ“. У јавним наступима је промовисао идеју о сједињењу Војводине и Шумадије³⁷¹, једну од важних концепције идеологије интегралног југословенства и шестојануарског режима. Ипак, убрзо ће се показати да су односи између Рајића и Александра били условљени односима државе и Католичке цркве, односно само њихова тренутна рефлексија. Стога ће управо из клерикалних кругова кренути прве снажније опозиционе активности.

У промоцију идеје интегралног југословенства укључило се неколико културно-просветних установа и удружења. Од 1930. у Суботици је деловало просветно друштво ново Коло младежи³⁷². Алба Кунтић, студент права и агилни секретар до тада успаване Буњевачке просветне матице, организовао је низ академија и предавања у духу југословенског национализма³⁷³. Крајем 1933. у Суботици је основано омладинско „Југословенско национално друштво Иван Анутновић“, чија је идеологија полазила од идеје „бескомпромисног југословенства“³⁷⁴. Ово удружење је покренуло и књижевни часопис *Буњевачко коло*, да преко књижевности интегрише буњевачке ученике и студенте око идеје јединствене југословенске нације. Међутим, упркос напорима шестојануарског

³⁷⁰ *Дневник*, 15. јануара 1930, бр. 14.

³⁷¹ *Neven*, 8. сiječanj 1930, бр. 2; *Дневник*, 3. јануара 1930, бр. 4.

³⁷² *Дневник*, 26. март 1930, бр. 84.

³⁷³ *Дневник*, 21. јун 1930, бр. 167.

³⁷⁴ *Југословенски дневник*, 3. децембар 1933, бр. 281.

режима, активизам ових удружења није обезбедио продор државне идеологије интегралног југословенства у шире масе, па чак ни међу знатнији број школоване омладине и интелектуалаца. О томе сведочи стање у Буњевачкој просветној матици крајем 1932, када је закључено да њене културно-просветне акције нису успеле, упркос подршци суботичке градске управе³⁷⁵.

За разлику од режимских политичких и просветних организација и установа, група политичара и интелектуалаца окупљена око листа *Невен*, много је успешније деловала на овом пољу. Предвођени Миховилом Катанецом и Јосипом Вуковићем Ћидом, један део припадника ХСС-а наставио је рад након забране партије. Пошто су политичке активности биле онемогућене, суштина њихове делатности огледала се у културно-просветном активизму. Крајем 1930. отворен је Хрватски просветни дом у Суботици, као централна установа њихових активности. У освећењу и отварању дома учествовао је Блашко Рајић³⁷⁶, што указује да је већ крајем 1930. успостављена сарадња између клерикалних кругова и припадника ХСС-а. Међутим, шестојануарски режим није благодан гледао на ове догађаје, па је 1931. *Невен* престао излазити. Ипак, гашење листа је само за кратко ослабило активности ХСС-а и дугорочно гледано није имало већег ефекта.

Гашење *Невена* је последица ширег процеса притиска на сваки облик опозиције, уочи планираних уставних промена у Краљевини Југославији 1931. Такође, на поступке власти утицало је објављивање књиге Петра Пекића „Повијест Хрвата у Војводини“, која је изазвала спор око идентитета буњевачко-шокачке популације. Ова књига је објављена 1930. у Загребу уз помоћ Матице хрватске. Аутор је изнео тезу о хрватском националном идентитету Буњеваца и Шокаца, поткрепљујући је низом историјских аргумената, а често и фалсификата³⁷⁷. Пекићева књига је изазвала скандал и низ полемика у јавности. *Дневник* Федора Никића назвао је „националним злочином“³⁷⁸. Уследила је оштра расправа, у коју су се укључили утицајни српски историчар Душан Ј. Поповић и јавни радник Васа Стајић. Они су изнели низ оптужби на рачун Пекића, доводећи у питање његову стручност и истичући да су Буњевци „југословенско племе“³⁷⁹.

³⁷⁵ *Југословенски дневник*, 4. октобар 1932, бр. 244.

³⁷⁶ *Neven*, 25. prosinac 1930, br. 29.

³⁷⁷ Petar Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini: od najstarijih vremena do 1929. godine*, Zagreb 1930.

³⁷⁸ *Дневник*, 28. март 1930, бр 81.

³⁷⁹ О аргументима и ставовима поводом расправе више у: Dušan Popović, *O Bunjevcima*, Sremski Karlovci 1930; P. Pečić, *Vae Victis ili pobijanje kritike dra Dušana Popovića i Vase Stajića*, Subotica 1930.

Притисци на опозицију били су узроковани предстојећим плановима и настојањима шестојанаурског режима да хомогенизује политичке и културно-просветне чиниоце и ојача своју позицију. Краљу је била потребна масовна подршка и ширење базе диктатуре. Због тога је одлучио да обнови уставност и парламентарни живот, а да суштински режим диктатуре остане непромењен. Александар је народу „подарио“ Октоисани (Септембарски) устав 1931, којим је уведен дводомни парламент: Скупштина и Сенат. Иако су исте године одржани „новембарски избори“, није дошло до демократизације политичког живота. На изборима је истакнута само једна листа и то председника владе Петра Живковића. Изборни процес је личио на фарсу, а гласачи нису гласали куглицама већ су изговарали име кандидата са истакнуте листе. Такође, режим се хвалио великом излазношћу гласача, чиме је наводно доказана подршка краљу и влади³⁸⁰.

Уочи избора је организована снажна пропагандна активност међу буњевачком и шокачком популацијом у Бачкој и Барањи. Од буњевачких кандидата, за народног посланика изабран је Мирко Ивковић Ивандекић, а функцију сенатора добио је земљопоседник Антун Видаковић³⁸¹. Након избора, уследило је формирање режимске странке, Југословенске радикалне сељачке демократије (ЈРСД, од 1933. Југословенска национална странка - ЈНС), што је био још један покушај јачања политичког система диктатуре. Главну улогу у организовању партије у Суботици и Сомбору током 1932. имали су Мирко Ивковић Ивандекић и његов брат инжењер Иван Ивандекић³⁸².

Међутим, иако је режим разним механизмима покушавао да стабилизује и ојача свој положај и да добије подршку маса, као и да потисне опозицију репресивним методама, ефекти ове политике били су управо супротни. Опозициона активност појачана је у читавој држави након појављивања Загребачких пунктација у новембру 1932. Владко Мачек, представници ХСС-а и СДС-а, односно Сељачке-демократске коалције, донели су резолуцију у којој су осудили политику државног централизма и националног унитаризма, захтевајући повратак на „годину 1918 као исходну тачку“ и федерализацију државе. Режим је одговорио репресивно. Мачек је ухапшен и осуђен на три године затвора. Међутим, то није спречило широк одјек Загребачких пунктација. Уследила је ланчана реакција доношења сличних декларација у читавој земљи, па су тако радикали донели

³⁸⁰ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. II, Zagreb 1961, 40-41.

³⁸¹ *Југословенски дневник*, 9. новембар 1931, бр. 301.

³⁸² *Југословенски дневник*, 22. јуни 1932, бр. 156.

„радикалске пунктације“, Југословенска муслиманска организација „Спахине пунктације“, Словенска људска странка „Корошецево пунктације“, а председник ДС-а Љубо Давидовић је упутио „Писмо пријатељима“. Све резолуције су биле сагласне у осуди режима диктатуре и бескомпромисног националног унитаризма³⁸³.

У Војводини³⁸⁴, пунктације су биле повод да група политичара из РС и ДС донесе Новосадску резолуцију у децембру 1932. Овај документ је био аутохтон израз отпора војвођанске опозиције режиму, узрокован тешким економским и финансијским стањем у овој области. Резолуција је захтевала да Војводина добије исти статус као и остале покрајине када дође до федерализације државе³⁸⁵.

Пунктације и Новосадска резолуција несумњиво су изазвале кризу шестојануарског режима. Власт у Војводини је реаговала организовањем митинга у Новом Саду. Као представник Буњеваца, народни посланик Мирко Ивковић Ивандекић је осудио пунктације и све остале опозиционе резолуције³⁸⁶. Политички притисак који су пунктације изазвале, узроковао је промене у суботичкој градској власти. Низ значајних функција додељен је Буњевцима, укључујући постављање инжењера Ивана Ивковића Ивандекића за градоначелника³⁸⁷. Иако је ово био покушај режима да ојача своје позиције, ипак режимска партија није проширила своју базу, пошто су функције и утицај и даље дељени унутар једне интересне групе која је већ подржавала диктатуру.

Ова група је своју политичку идеологију утемељила на колективном страху од ревизионистичких захтева Мађарске. На једном митингу ЈРСД у Новом Саду 1933, Мирко Ивковић Ивандекић у име Буњеваца одбацио је „све пункташке работе изнутра и ревизионистичке споља“³⁸⁸. Дакле, у контексту концепције о национализацији Војводине, идеологија југословенских Буњеваца је полазила од повезивање идеје аутономије и ревизионизма као два фактора који доводе у опасност опстанак земље, јер је једна од

³⁸³ Ljubo Voban, *Zagrebačke punktacije*, Istorija 20. veka, br. 4, Beograd 1962, 309-366.

³⁸⁴ Годор Стојков, *Одјек загребачких пунктација у грађанским опозиционим круговима Војводине*, Зборник за историју, бр. 2, Нови Сад 1970, 63-75.

³⁸⁵ Ранко Кончар, *Новосадска резолуција из 1932. године*, Зборник за историју, бр. 8, Нови Сад 1973, стр. 131-148.

³⁸⁶ *Југословенски дневник*, 21. фебруар 1933, бр 43.

³⁸⁷ Иван Ивковић Ивандекић (1882-1968) рођен је у Суботици. Факултет је завршио у Пешти. Већ од 10. новембра 1918. активан је у политици. Био је међу оснивачим Буњевачко-шокачке странке, а после је заједно са братом Мирком и још неколицином лидера БШС постао члан ХСС-а. Од 1929. изјаснио се за југословенску националну идеологију. Основао је и организовао ЈРСД у Суботици и околини (*Југословенски дневник*, 30. март 1933, бр 75).

³⁸⁸ *Југословенски дневник*, 30. мај 1933, бр. 35.

основних теза ове концепције да је свака федерализација државе сепаратизам који води у ревизионизам.

Када је реч о политичким представницима буњевачких Хрвата, они нису директно учествовали у доношењу Новосадске резолуције. Унутар ХСС-а постојале су недоумице када је реч о војвођанском простору и федерализацији државе, мада је у странци фаворизирана идеја о подели Војводине између Срба и Хрвата³⁸⁹. Ове тенденције су вероватно условљавале ставове Буњеваца и Шокаца, присталица ХСС-а, па и држање према Новосадској резолуцији која је захтевала аутономан статус за војвођански простор.

Међутим, Загребачке пунктације су директно утицале на све отвореније и храбрије иступање политичких чинилаца, који су истицали хрватство буњевачко-шокачке популације. Опозициони ставови су сазревали неколико година раније. Крајем 1930. дошло је до захлађења односа између државе и Католичке цркве, па је сходно томе и Блашко Рајић променио став према диктатури. Он је већ током 1931. у суботичкој градској скупштини отворено опозиционо иступао, са тезом да је градска самоуправа знатно ограничена у односу на ранији период, захтевајући другачије уређење односа између града и државе. Његова активност је и током наредних године остала ограничена на комуналне проблеме и односе градских власти и цркве, који су постајали све затегнутији³⁹⁰. Незадовољство католичког клера, као и хрватске опозиције окупљене око ХСС-а, условило је сједињавање две групе. Тиме је проширена основа хрватског националног покрета, чији ће се ефекти у пуној мери видети након 1934.

После 1932. и Загребачких пунктација отпочео је рад на оснивању нових установа како би се убрзао процес масовне мобилизације и хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације. На овом послу, сарађивали су припадници католичког клера и ХСС-а. Бискуп Лајчо Будановић основао је Матицу суботичку 1933, установу која је имала задатак да допринесе ширењу хрватске националне идеологије на простору Војводине. Исте године организовано је путовање Буњеваца на реку Буну у Херцеговини, њихову наводну прапостојбину у Херцеговини, са циљем успостављања континуитета у обликовању хрватског националног идентитета.

³⁸⁹ О томе више у: Mira Radojević, *Srpsko-hrvatski spor oko Vojvodine 1918-1941*, Istorija 20 veka, god. 14, br. 2, Beograd 1996, 39-73.

³⁹⁰ *Југословенски дневник*, 31. јануар 1932, бр 28; 22. децембар 1931, бр. 342.

Крајем 1933. односи међу Буњевцима и Шокцима југословенске и хрватске оријентације крајње су заоштрени. Ниво политичке културе и сукоби личили су на расправе из времена парламентаризма током двадесетих година. Чак је и уздржани „старац“ Мијо Мандић постао актер међусобних оптуживања и етикетирања. Он је у наступу беса током заседања суботичке градске скупштине изнео низ тешких квалификација на рачун бискупа Будановића и Блашка Рајића оптуживши их за сепаратизам. Свој став је објаснио речима: „Не одобравам што бискуп Лајчо Будановић и остали врше хрватску пропаганду, јер ми сви треба да се држимо правца који је одредио краљ ... Овде нема Хрвата. Ми нисмо Хрвати нити смо икада били“³⁹¹. Овај Мандићев наступ био је само нервозни релфлекс због процеса хрватске националне интеграције, који се непрестано одвијао.

Укупне последице периода шестојанаурске диктатуре, у контексту национално-интеграцијских процеса, биле су крајње неповољне за државну идеологију. Када је реч о војвођанским Буњевцима и Шокцима, службени кругови су показивали висок степен забринутости због дешавања на простору Војводине. У извештају војне обавештајне службе из Суботице 1934. детаљно су описани резултати „хрватске акције“ у северној Бачкој током претходних година. Између осталог, у документу је стајало да су католички свештеници у Суботици, Сомбору, Бајмоку и околини ових места „потпуно у служби ширења хрватске идеологије међу Буњевцима“. Оптужујући буњевачку омладину да шири хрватски „племенски сепаратизам“, у извештају је истакнуто да они „у Загребу постају хрватски шовинисти и преносе та схватања са успехом у буњевачке масе“. На крају, у документу је закључено да је „најмање 80% буњевачког народа потпуно хрватски и строго католички, не само оријентисано, него и одушевљено задахнуто. На северу наше државе ... ми имамо данас 100 000 нових Хрвата“³⁹².

Када је реч о политичко-идеолошким аспектима хрватске националне интеграције у Краљевини Југославији, највећа последица диктатуре је у стварању једног новог савеза: између Католичке цркве, клерикалних интелектуалаца и ХСС-а, односно условно речено политичара грађанских схватања. Идеологија хрватског национализма и аграрног популизма на антиклерикалним основама, како ју је дефинисао својевремено Стјепан

³⁹¹ *Југословенски дневник*, 6. децембар 1933, бр 283.

³⁹² Цео документ у: Stevan Mačković, *Jedno izvješće o Bunjevcima iz 1934: obaveštajnom odeljenju glavnog generalštaba*, *Klasje naših ravni*, br. 5-6, Subotica 2004, 90-96.

Радића, доживела је значајне трансформације. Захваљујући Владку Мачеку, који је био отворенији за клерикалне утицаје, ХСС је прерастао у хрватски национални покрет обухватајући клерикалце и део екстремних десничара, тзв. франковаца. Диктатура је отворила процес симбиозе клерикалне антилибералне идеологије и аграрног популизма и хрватског национализма ХСС-а. У конкретном случају буњевачких и шокачких Хрвата, овај савез се огледао у сарадњи између бискупа Лајче Будановића, Блашка Рајића и њихових некадашњих супарника Миховила Катанеца, Јосипа Вуковића Ђиде и осталих војвођанских „радићеваца“.

Такође, режим шестојануарске диктатуре није успео да стабилизује политички систем. Управо супротно, додатно је урушио ионако слабе политичке, идеолошке и демократске обрасце и форме, што је имало значајан ефекат на развијање идентитетских конструкција. Иако су носиоци шестојануарског режима сматрали да ће идеологија интегралног југословенства убрзати процес формирања јединствене југословенске нације, резултати ове политике су били управо супротни. Идеја југословенства у интегралном облику доживела је потпуни пораз и додатно компромитовала југословенску идеју у целини. То је отворило простор још снажнијој афирмацији хрватског и српског национализма и њихових идентитетских конструкција, као и националистичких идеологија других етничких и националних заједница у Краљевини Југославији. Претходне противречности између супарничких националиста само су појачане и додатно продубљене. У овом контексту, буњевачко-шокачка популација је ушла у фазу динамичних процеса и промена после убиства краља Александра 1934, када је режим диктатуре делимично модификован. Сукоб југословенског, српског и хрватског национализма преламао се и на војвођанске Буњевце и Шокце, доносећи нову политику идентитета и политичко-идеолошке утицаје и спорове.

1.4. Период Намесништва и влада Милана Стојадиновића (1935-1939)

Након убиства краља Александра у Француској 1934, власт у Краљевини Југославији је уместо малолетног Петра преузело трочлано Намесништво. Суштински, владао је само један од намесника, рођак убијеног краља кнез Павле Карађорђевић. Убрзо је дошло до делимичне демократизације политичког живота, па су 5. маја 1935. одржани парламентарни избори. Владина листа је освојила око 60% гласова, а опозиција нешто више од 37%. Иако је на челу победничке листе био тадашњи председник владе Богољуб Јевтић, након петوماјских избора премијер је постао Милан Стојадиновић, некадашњи министар финансија и члан Радикалне странке. Формирана је нова режимска партија Југословенска радикална заједница (ЈРЗ). Иако су центри моћи декларативно остали уз курс југословенске националне идеологије што се огледало у пароли „Један краљ, један народ, једна држава“, идеја југословенства се нашла у озбиљној кризи. У наредним годинама, политику Југославије је обележио економски и политички заокрет према фашистичким силама, Италији и Немачкој³⁹³.

Од 1935. активност опозиције је све динамичнија. Странке забрањене током Шестојануарске диктатуре поново су отпочеле јавно да делују. Пошто је изборни систем био неповољан за опозиционе странке, како би учествовали на изборима, лидери Селјачко-демократске коалиције (ХСС и СДС), Демократске странке и Савеза земљорадника, истакли су заједничку листу са Мачеком као носиоцем приликом избора 1935 и 1938³⁹⁴. Опозиционе странке, РС, ДС и СЗ деловале су као неформална коалиција, тзв. „Удружена опозиција“. На простору Војводине одвијао се паралелан процес оснивања нове режимске партије ЈРЗ³⁹⁵ и организовања опозиције. Присталице опозиционих партија, укључујући и ХСС, деловали су у Војвођанском фронту, основаном 1935, који је као главни циљ истакао борбу за аутономију Војводине³⁹⁶. Ставови ХСС-а били су одређени већ поменутиим недоумицама у вођству странке око поделе Војводине или аутономије ове области

³⁹³ О овом периоду више у: Jakob Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934-1941*, Rijeka 1973; Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića: (1935-1937)*, Beograd 1985.

³⁹⁴ О томе више у: Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд 1994.

³⁹⁵ Ранко Кончар, *Формрање Југословенске радикалне заједнице у Војводини*, Истраживања, бр. 13, Нови Сад 1990, 179-192.

³⁹⁶ О Војвођанском фронту више у: R. Končar, *Opozicione partije i autonomija Vojvodine: 1929-1941*, Novi Sad 1995, 191-222; Саша Марковић, Дарко Гавриловић, *Војвођански покрет између јединствене политичке платформе и страначких интереса*, Истраживања, бр. 24, Нови Сад 2013, 427-444.

приликом евентуалне федерализације Краљевине Југославије. Иако је Мачеков службени став био да држава треба бити подељена на седам територијалних јединица од којих би једна била Војводина³⁹⁷, у јавности су се често појављивали гласови да је прави циљ ХСС подела војвођанског простора између српске и хрватске федералне јединице када дође до федерализације државе

У овим околностима, ставови централистичких и унитаристичких кругова у Војводини, па и у северној Бачкој, и даље су били дефинисани страхом и идејом да ће федерализација Југославије уједно означити њен распад, па су се томе грчевито противили. У случају војвођанског простора, овај став је био додатно проблематизован због сложене националне и етничке структуре. Централисти и унитаристи су одбацивали могућност да Војводина постане федерална јединица, због страха да би у том случају бројне несловенске националне заједнице преузеле управу у покрајини³⁹⁸.

Иако се држава није распала после убиства краља Александра, како су очекивали Бенито Мусолини и Анте Павелић, организатори атентата, овај догађај је изазвао велике промене у југословенском друштву и политици. Криза се огледала и међу војвођанским Буњевцима и Шокцима. Политичка сцена је поново постала поприште сукобљених идеологија и непомирљивих супарника. До тада притајене противречности и сукоби избили су поново на површину, што је све заједно условљавало да динамика развоја идентитетских конструкција постане још сложенија.

Буњевачко-шокачка популација у Бачкој и Барањи и даље је била веома подељена, и то на припаднике „загребачке“ и „београдске оријентације“, како су незванично називани у јавности присталице хрватске, односно југословенске националне идеологије. О општим карактеристима политичког живота међу Буњевцима и Шокцима после 1934, Мачеков повереник за Војводину, Јосип Вуковић Ђидо је приметио да они „кроз призму комуналних односа гледају на све односе, не само у држави, него и ван ње“. На

³⁹⁷ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, Zagreb 1974, 217-218. Противречности и напетости константно су се појављивале у односима између ХСС-а и Војвођанског покрета. Јосип Вуковић Ђидо је 1936. у једном писму лидеру Војвођанског фронта, Дуди Бошковићу демантовао своју наводну изјаву да се залаже за поделу Војводине (S. Marković, *Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS/Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Subotica 2010, 72-73). Две године касније, клерикалне новине *Хрватска стража* нападе су Бошковићев лист *Војвођанин*, захтевајући да се изјасни по питању националног идентитета Буњеваца. *Војвођанин* је дипломатски одговорио: „Буњевци су оно и они ће увек бити оно, што буњевачке масе желе да буду“ (*Војвођанин*, 19 фебруара 1938, бр. 7).

³⁹⁸ *Neven*, 22. januara 1937, бр. 2.

нестабилност у политичкој култури је указао и Раде Лунгулов, један од најбољих познавалаца прилика међу суботичким Буњевцима, приметивши да они размишљају на начин: „Дајте нам људе у које свет верује, па ће и најмања идеја постати популарна. То је данас општа психоза у овим крајевима, којима су одувек управљали људи који нису познавали довољно овдашње прилике и потребе“³⁹⁹.

Међу Буњевцима и Шокцима који су подржавали режим шестојануарске диктатуре, присталицама „београдске оријентације“, дошло је до крупних подела након обнављања политичких слобода после 1934. Највећи број је окупљен у нову режимску странку, Југословенску радикалну заједницу (ЈРЗ), основану 1935. Међутим, унутар ЈРЗ постојало је неколико група. Највећи утицај су задржали браћа Ивандекић, али велики број присталица имао је и Марко Јурић. Политичари компромитовани за време диктатуре остали су на кључним позицијама, што је био основни разлог сукоба и појављивања фракција унутар ЈРЗ. Такође, један део југословенски и српски оријентисаних Буњеваца разочарани оваквим стањем остали су ван странака. Они су се окупљали око листа *Невен*, којег је 1935. поново покренуо суботички новинар Јосо Шокчић⁴⁰⁰. Ова распарчаност југословенски оријентисаних Буњеваца је отежавала је делатност како ЈРЗ, тако и појединих културних удружења и установа.

Свим овим групама заједничка је била централистичко-унитаристичка идеологија. Слом идеологије интегралног југословенства утицао је на одређене модификације и промене у схватању нације, и сходно томе компромиснији став према националном идентитету. Општи став је био да ће југословенска нација настати кроз дужи процес у етапама, и како је нагласио Мирко Ивандекић, да је „судбина Буњеваца уско везана са

³⁹⁹ Дан, 24. мај 1936, бр 119.

⁴⁰⁰ Јосип Шокчић (1902-1968) један од најутицајних буњевачких новинара у Краљевини Југославији. Уређивао је листове *Невен* и *Буњевачке новине*. Све до 1939. заступао је тезу о посебном буњевачком идентитету, када је променио национално опредељење и почео промовисати идеју хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке популације. Написао је историју града Суботице под насловом „Суботица пре и после ослобођења“, објављену 1934. Такође, аутор је биографије Мије Мандића. Након Другог светског рата сарађивао је у листу *Слободна Војводина*.

судбином српства“. Такође, за њих је централизам био једино пожељно уређење државе, па су и даље осуђивали све федералистичке захтеве као сепаратизам⁴⁰¹.

Буњевачки етнички идентитет посебно је истицала група око листа *Невен*. Програм ових интелектуалаца огледао се у ригидном централизму, као у случају ЈРЗ, и противљењу сваком облику федерализације државе. Међутим, став у вези југословенске националне идеологије био је компромиснији. Група око *Невена* залагала се за задржавање „племенског“, односно етничког идентитета, уз образложење: „Остајемо и даље Буњевци све дотле док остала југословенска племена носе знаке своје индивидуалности“⁴⁰². Такође, захтевали су очување буњевачке икавице и истицање буњевштине у јавном животу, а главне непријатеље видели су у католичком свештенству. Како би што више афирмисали своје идеје, избацили су паролу: „Буњевци на окуп“⁴⁰³.

Да би се буњевачки идентитет промовисао на културно-просветном пољу, „невенаши“ или тзв. „независни Буњевци“ 1937. основали су Буњевачку читаоницу. Циљ ове установе је био „развијање буњевачке свести, чување традиција, обичаја и имена“⁴⁰⁴. Читаоница је у наредним годинама покренула низ акција како би афирмисала буњевачки идентитет. Водећа улога је припадала млађим интелектуалцима: учитељу Барнаби Мандићу⁴⁰⁵, сину политичког ветерана Мије Мандића, и младом лекару Ивану Пољакковићу. Осим књижевних вечери и просветних акција, они су организовали и „Буњевачки дан“ у Београду. У овој „племенској манифестацији“ учествовали су Буњевци из Сомбора, Суботице, Бајмока и других места⁴⁰⁶.

„Независни Буњеваци“ пристали су да приступе ЈРЗ 1938, али уз услов да дође до потпуне реорганизације странке у северној Бачкој⁴⁰⁷. У процесу консолидације ЈРЗ главни циљ је био стварање јединствене политичке платформе међу свим групама „београдске оријентације“, што је постало посебно важно питање уочи децембарских избора 1938. Консолидовање странке било је отежано генерацијским сукобом између старих и нових

⁴⁰¹ *Дан*, 25. септембар 1935, бр. 102; 12. октобар 1935, бр. 117.

⁴⁰² *Невен*, август 1935, бр. 7.

⁴⁰³ *Невен*, 26. фебруара 1938, бр. 9.

⁴⁰⁴ *Невен*, 26. фебруара 1937, бр. 7; 16. априла 1937, бр. 14.

⁴⁰⁵ Барнаба Мандић (1909-1985) рођен је у Суботици, где је и умро. Радио је као учитељ у бројним суботичким школама. Био је покретач низа акција, којима је промовисан посебан буњевачки етнички идентитет.

⁴⁰⁶ *Невен*, 14. маја 1937, бр. 18.

⁴⁰⁷ *Дан*, 5. април 1938, бр. 863.

чланова. Браћа Ивандекић су оптужени за неморално понашање и корупцију, па је превагу у сукобу и подршку централе странке добио још један политички ветеран. Марко Јурић. Он је постављен за градоначелника Суботице крајем 1938⁴⁰⁸. Међутим, његов избор је тек за кратко означио победу „старог“ крила у суботичком ЈРЗ-у и онемогућио смену генерација. Главни противкандидат браће Ивандекић и Јурића био је припадник млађе генерације буњевачких политичара, Владислав Липозенчић, суботички адвокат и велепоседник. Липозенчић је био веома угледан и утицајан у привредним круговима, као председник Ротари клуба у Суботици, са разгранатим пословним и политичким везама⁴⁰⁹. Јурићев тријумф је био тек привремено решење, јер је већ следеће године управо Липозенчић преузео функцију градоначелника и задржао је до слома Краљевине Југославије. Међутим, до коначне консолидације странке и уједињавања појединих фракција није дошло, па „независни Буњевци“ нису постали део ЈРЗ.

Противречности у режимским круговима у највећој мери су се одразиле на ширење југословенске идеологије. Криза појединих установа је само продубљена. Тако је Буњевачка просветна матица, институција основана са амбицијом да постане најважнија буњевачка установа, упала у све већу кризу, па већ средином 1935. готово није постојала као активно друштво⁴¹⁰. Југословенско академско друштво Иван Антуновић је нешто успешније деловало на пољу просвете и књижевности преко већ поменутог књижевног часописа *Буњевачко коло*, организованих предавања и јавних скупова. Ипак, активност је остала ограничена на југословенски и српски оријентисане интелектуалце. Усмеравање што већег броја буњевачких ђака на факултете у Београд је дефинисано као главни задатак друштва. Међутим, овај покушај стварања снажније интелектуалне базе за ширење националне идеологије није успео⁴¹¹, јер су Буњевци и Шокци најчешће уписивали студије у Загребу.

⁴⁰⁸ *Дан*, 4. септембар 1938, бр. 982; 18. новембар 1938, бр. 1044.

⁴⁰⁹ *Дан*, 4. септембар 1938, бр. 982

⁴¹⁰ *Neven*, мај 1935, бр. 5.

⁴¹¹ *Neven*, март 1935, бр. 3.

Политички односи међу буњевачком и шокачким популацијом после смрти краља Александра постали су знатно динамичнији у односу на претходне године. Процес хрватске националне интеграције на простору Војводине у периоду 1934-1939. ушао је у развијену фазу. Утемељен је на активности Крижара и Хрватске сељачке странке, чија симбиоза почиње да даје све конкретније резултате у формирању хрватског националног идентитета као стабилне друштвене структуре. Убиство заклетог антиклерикалца Стјепана Радића отворило је могућност да се клерикалне групе интегришу у састав ХСС-а, што постаје нови идеолошко-политички образац деловања партије, која је тако прерасла у, како су га присталице називали, „хрватски народни покрет“. Политичко деловање међу буњевачким и шокачким становништвом добило је нову димензију употребом верског идентитета и религијских осећања у политичкој акцији и процесу масовне политичке мобилизације.

У овом контексту, кључна је била улога Крижара. Након забране рада Орлова, Католичка црква у Југославији је већ 1930. основала слично удружење. Главни циљ крижарских братстава био је верско-просветна акција и задржавање утицаја међу католичком омладином⁴¹². Организовање Крижара отпочело је у Суботици још 1930, после гашења Хрватског католичког орла. За кратко време, крижарско братство је окупило преко 100 чланова⁴¹³. Међутим, тек од 1935. крижарска друштва постају масовна на простору Војводине, и на тај начин важан механизам у процесу масовне мобилизације Буњеваца и Шокаца у оквирима хрватске националне идеологије. То значи да се процес масовне мобилизације одвијао унутар просветних удружења Католичке цркве. Током 1935. основано је низ организација са великим одзивом омладине, па су тако Крижари у Бајмоку имали око 100 чланова, а у Таванкуту у близини Суботице чак 120⁴¹⁴.

Такође, удружења која раније нису била под доминантним утицајем клерикалне идеологије, постепено долазе под све већи утицај Крижара. Такав је случај са Буњевачким момачким колом, друштвом са многобројним чланством од око 400 људи, углавном земљорадника⁴¹⁵. Клерикалцима је идеал било друштво дубоко прожето учењима католичанства. Идеологија се заснивала „на ауторитету Божијем“ и „духу католичке науке

⁴¹² Jure Krišto, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Zagreb 2004, 191-197.

⁴¹³ *Subotičke novine*, 19. travnja 1930, br. 9.

⁴¹⁴ *Subotičke novine*, 26. svibnja 1935, br. 5; 21 travnja 1935, br. 4.

⁴¹⁵ *Subotičke novine*, 21. prosinac 1935, br 11.

и католичком назору“, што подразумева да католичка идеја обухвати све сфере живота, укључујући политику, морал и сваку другу врсту активности и размишљања⁴¹⁶.

Процес спајања две групе, католичког клера и ХСС, достигао је врхунац у оснивању Хрватске културне заједнице у Суботици марта 1936. Ово удружење је обухватило сва хрватска просветна друштва и културне раднике, полазећи од идеје ширења просвете на католичким основама и „хрватској аутохтоној самониклој култури“. Утицајни чланови ХСС-а уједно су били чланови или руководиоци појединих просветних удружења. Иако је програм друштва искључио политичку активност и агитацију⁴¹⁷, ипак је основна идеја и циљ Хрватске културне заједнице убрзавање и продубљивање хрватског национално-интеграцијског процеса. Институционално спајање и обједињавање рада Крижара и ХСС-а на простору Војводине, знатно је ојачало политичке позиције Мачекове странке.

Међутим, припадници ХСС-а и клера су у овом периоду и у другим сферама живота знатно учврстили и проширили институционални оквир свог деловања на пољу хрватске националне интеграције. Најстарија буњевачка установа, суботичка Пучка касина, у потпуности се приклонила њиховом утицају. Касина је издавала утицајни годишњи календар *Даницу*, па је на тај начин и ова публикација дошла под утицај новог облика хрватске националне идеологије. Матица суботичка покреће часопис *Класје наших равни*, у којем су објављивани текстови књижевног и политичког карактера⁴¹⁸. Такође, отпочела је акција оснивања Хрватских просветних домова на суботичким салашима, праћена масовним манифестацијама у организацији ХСС-а⁴¹⁹. Чланови странке покушали су да традиционална буњевачка прела трансформишу у „хрватска прела“, што је изазвало снажан отпор, па су одустали од овог плана. Уместо тога, основали су сасвим нове манифестације, као заједничке свечаности свих буњевачких и шокачких Хрвата. Иако су Хрватска прела била нова, одзив је био велик. Тако је на Првом хрватском прелу у Сомбору наводно учествовало 1 800 људи из Сомбора и 500 из околине града. Међу њима, било је 140 Шокаца из Сонте и Бачког Моноштора⁴²⁰.

О снази и амбициозности акције Крижара и ХСС-а сведоче идеје и иницијативе око оснивања Хрватског музеја, али и Хрватског свеучилишта у Суботици током 1936. и 1937.

⁴¹⁶ *Subotičke novine*, 26. siječanj 1936, br. 1.

⁴¹⁷ *Subotičke novine*, 12. travanj 1936, br. 3.

⁴¹⁸ *Klasje naših ravni*, br. 1, god 1935.

⁴¹⁹ *Subotičke novine*, 4. rujna 1936, br. 13.

⁴²⁰ *Subotičke novine*, 19. ožujka 1937, br. 11; *Neven*, 5. februara 1938, br. 4.

године⁴²¹. Такође, њихов рад је утемељен на привредно-социјалним основама. У буњевачко-шокачким насељима осниване су организације Сељачке слоге, а од 1936. у Суботици је деловала Господарска слога, организација Хрваске сељачке странке која је радила на економском подизању и привредном развоју сељака и села. То значи да се продор националне хрватске идеологије, осим на политичко-идеолошким основама утемељен и на стварању економске основе интеграционог процеса.

Као врхунац ових динамичних активности, у августу 1936. организована је тродневна прослава, која је обележила 250 година од досељавања Буњеваца у Бачку. На овој манифестацији учествовала су сва друштва хрватски оријентисаних Буњеваца и Шокаца, као и бројни гости из Хрватске и Босне, укупно неколико десетина хиљада људи. Централна улога припала је угледном члану ХСС-а и Мачековом изасланику Ивану Пернару, једном од двојице посланика који је преживео атентат Пунише Рачића у Народној скупштини⁴²². Читав овај сложени процес, који је обухватао сферу културе, економије и политике, доприносио је изграђивању хрватског националног идентитета, и како је приметио новосадски лист *Дан*, појавио се „фанатизам код маса кад је Мачек у питању“⁴²³. Међутим, као и случају југословенски оријентисаних Буњеваца, међу присталицама ХСС-а је долазило до напетости, па чак и сукоба између група и фракција унутар „хрватског народног покрета“. Најчешћи неспоразуми су између између Крижара и Сељачке слоге, односно „слогаша“ и „крижара“⁴²⁴, мада инциденти нису озбиљније ометали развијање хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације.

У процесу хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације посебно је значајна улога бачког Шокца Јосипа Андрића. Андрић је рођен у војвођанском селу Букин 1894. Након школовања у Загребу, постао је истакнути припадник Хрватског католичког покрета и главни уредник у загребачком Друштву светог Јеронима. Око светојеронимских књижевних издања окупио је низ младих буњевачких интелектуалаца млађе генерације и католичке оријентације, који су се школовали у Загребу. Повезао се са студентом права

⁴²¹ *Subotičke novine*, 25. prosinca 1936, br. 27; 8. siječnja 1937, br. 2.

⁴²² О томе више у: Креšимир Бушић, *Doticaji hercegovačkih franjevaca s bačkim Hrvatima*, Fra Didak Buntić – čovjek i dijelo (zbornik radova, ur. Stipe Tadić, Marinko Šokota), Zagreb 2009, 145-179.

⁴²³ *Дан*, 17. јула 1936, бр 163.

⁴²⁴ *Neven*, 19. marta 1937, br. 10.

Марком Човићем⁴²⁵, богословом Александром Кокићем⁴²⁶ и низом других студената Буњеваца у Загребу, али и са Блашком Рајићем у Суботици. Такође, Андрић је основао одбор суботичке Хрватске академске заједнице у Загребу, који је радио на повезивању Загреба и војвођанског простора, односно буњевачко-шокачких Хрвата и Хрвата у Загребу. Везе су остварене преко организовања културно-просветне сарадње и масовних манифестација. Андрићевом заслугом штампана је Кокићева и Човићева брошура „Буњевци и Шокци“, која је распродата у рекордном тиражу од 20 000 примерака⁴²⁷.

Управо су ова два Буњевца постали главни носиоци Андрићевих идеја. Под његовим утицајем, у одбору Хрватске културне заједнице у Загребу формирана је идеја о „Бачкој Хрватској“, према којој територија Барање и северне Бачке припада хрватској нацији. Док је Андрић теоријски и политички утемељио ову идеју, Кокић и Човић су је тематизовали и користили у књижевним делима, на тај начин укључујући ову идеју у колективну свест хрватски оријентисаних Буњеваца и Шокаца, али и у оквире хрватске националне идеологије.

Поделе и сукоби одразили су се и на сомборске Буњевце. Најутицајније личности међу сомборским Буњевцима били су свештеник Антун Скендеровић, оснивач крижарског удружења у граду 1930, чланови ХСС-а земљорадник Антун Матарих, адвокат Грга Вуковић⁴²⁸ и лекар Ладислав Влашић, један од Хрвата који су након стварања Југославије доселили у Бачку како би организовали ширење хрватске националне идеологије. Матарих је до 1936. био члан Буњевачког кола, јединог друштва сомборских Буњеваца. Тада су он и Вуковић изазвали кризу, покушавајући да преузму контролу над удружењем и

⁴²⁵ Марко Човић (1915-1983) рођен је у Суботици. Дипломирао је славистику на Филозофском факултету у Загребу 1940. У Независној Држави Хрватској, током 1941. био је секретар у Министарству богоштовља и наставе министра Миле Будака. Након слома НДХ побегао је у иностранство. Умро је у Бразилу (*Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, С-Џ, Subotica 2006, 53-55).

⁴²⁶ Александар Кокић (1913-1940) рођен је у Суботици. Богословију је завршио у Загребу, да би га након тога бискуп Лајчо Будановић заредио за свештеника у суботичкој жупи св. Рока. Умро је током одслужења војног рока на Цетињу (*Subotička Danica za 1941. godinu*, Subotica 1940).

⁴²⁷ *Klasje naših ravni*, br. 5, 1938, 14-15, 52.

⁴²⁸ Грга Вуковић (1894-1956) сомборски адвокат. Присталице политике ХСС-а у Бачкој. Током мађарске окупације Бачке и Барање сарађивао је са окупатором. Након завршетка Другог светског рата побегао је у Немачку где је и умро.

оборе југословенски оријентисану управу на челу са председником Кола и градским сенатором Стипаном Столишићем. Након огорчене кампање, група око Столишића је однела превагу за само шест гласова⁴²⁹.

После овог неуспеха, Вуковић и Матарих су заједно са 120 чланова Кола иступили из чланства⁴³⁰ и основали ново удружење децембра 1936, Хрватско културно друштво Мирољуб. Ово друштво је у ствари представљало културно-просветну секцију ХСС-а, са основним циљем придобијања Буњеваца за политику странке. Такође, преко Мирољуба је извршено ширење хрватске националне идеологије међу Буњевцима из Сомбора и околине. Друштво је имало своју библиотеку, а 1938. укупно 265 чланова. Заједно са ХСС-ом чак 1200, од тога 85% земљорадника. Међу члановима Мирољуба били су и бачки Шокци из околине града, углавном из Бачког Моноштора и Бачког Брега. Мирољуб је од почетка рада отворено сарађивао са Скендеровићевим крижарима, па су до отварања Хрватског дома у Сомбору делили зграду са Крижарским братством. Такође, заједно су учествовали у масовним верским ритуалима и манифестацијама⁴³¹.

Политичко-идеолошке супротности између Буњевачког кола и Мирољуба постајале су све заостреније уочи федерализације Краљевине Југославије 1939. Свако друштво је имало своју манифестацију: Коло је организовало „Велико буњевачко прело“, а Мирољуб „Хрватско народно прело“⁴³². Као и у Суботици, непомирљивост се огледала у супротним идеолошким ставовима. Југословенски оријентисани Буњевци залагали су се за југословенство и заједницу са Србима, док су они под утицајем хрватске националне идеологије деловали у оквирима хрватског националног идентитета и политичке идеологије ХСС-а.

Раширеност и утицај појединих националних идеологија на припаднике буњевачко-шокачке популације у периоду 1934-1939 огледао се и кроз изборне резултате, иако само кроз општију слику. Подаци о броју гласача режимских странака и ХСС-а не морају

⁴²⁹ Дан, 29. април 1936, бр. 98.

⁴³⁰ Дан, 1. мај 1936, бр. 100.

⁴³¹ Milenko Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod (1870-1945)*, Sombor 1971.

⁴³² Дан, 11. фебруар 1937, бр. 520.

експлицитно бити повезани са националним идентитетом, али могу сугерисати односе снага у најопштијем смислу. Такође, у обзир се мора узети чињеница да су за Мачекову листу гласали и други опозиционари, радикали, демократи и остали, па због тога није увек број гласова откривао националну припадност гласача. Исто тако, изборни процеси су често били праћени фалсификатима, притисцима власти и другим факторима који су ишли на штету опозиционих странака.

Када је реч о социјалним факторима који су утицали на опредељивање гласача, лоше материјално стање радника и земљорадника утицало је да се они масовно опредељују за Мачека и ХСС, односно опозицију⁴³³. Ипак, опредељење земљорадника за опозицију није била општа тенденција, али по правилу већина земљопоседника, индустријалаца, представника крупног капитала, па и из буњевачких редова, подржавала је режимске партије (ЈРСД, ЈНС, ЈРЗ).

На парламентарним петوماјским изборима 1935, Мачеков кандидат је највећи успех остварио у Суботици. Земљопоседник Јосип Ђидо Вуковић освојио је скоро 10 000 гласова или 54,72%. Три кандидата владине листе добили су готово 1 800 гласова мање, па је Ђидо изабран за народног посланика. Међутим, излазност гласача је била генерално мала, тек 55%. Од осталих места насељених Буњевцима, Мачекова листа је остварила убедљив тријумф у Бајмоку са добијених око 1 500 гласова и нешто теснију победу у Светозару Милетићу. Карактеристично, најслабији резултат је остварен у Сомбору. Иако је у граду и на салашима у околини живело 8 000 – 10 000 Буњеваца, Мачеков кандидат је добио само 900 гласова, што указује да се велика већина буњевачке популације определила за владину листу. Међутим, војвођански Шокци су били претежно опозиционо оријентисани. Мачекова листа је остварила победе у привредно најразвијенијем шокачком месту Бачу са преко 500 гласова, затим у Плавни, Бачком Брегу, Богојеву и барањским селима Подољу, Дразу, Гајићу, Топољу, Торјанцима и Барањском Петровом Селу. Укупно је око 1 500 Барањаца гласало опозиционо, а од тога је велика већина гласова добијена у шокачким селима. Најубедљивија победа остварена је у Бачком Моноштору, где је сомборски адвокат и члан ХСС-а Грга Вуковић освојио чак 869 гласова, у односу на тек стотињак гласова за владину листу. Иако је обим модернизације шокачког друштва био на нижем нивоу у односу на Буњевце, кроз резултате избора могуће је закључити да

⁴³³ *Neven*, januar 1936, br. 1

су и они у знатном броју били део хрватског масовног политичког покрета. Ипак ово није важило за сва шокачка места, па је тако у Сонти, Бођанима, Вајски, Дубошевици и Батини превагу однео владин кандидат. Како су победе прохрватске струје углавном биле тесне⁴³⁴, то указује да је одређени број Шокаца био југословенски оријентисан.

Тенденције су биле приближно исте приликом општинских избора у Дунавској бановини следеће године и парламентарних децембарских избора 1938. У већини места број гласова је више или мање био сличан као на петوماјским изборима 1935. До највеће промене дошло је 1938. на изборима у Суботици. ЈРЗ је истакао само једног кандидата, Марка Јурића, који је успео да за нешто више од 1 000 гласова победи Јосипа Ђиду Вуковића. Ђидо је забележио велики пад у броју гласова, освојивши их тек нешто више од 7 000⁴³⁵, што указује на већ поменути нестабилност у политичкој култури и оријентацији, али и идентитетским конструкцијама. Општа карактеристика је да је у Суботици буњевачко гласачко тело било подељено, у Сомбору југословенски оријентисано, док је већина бачких и барањских Шокаца подржавала ХСС.

⁴³⁴ *Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије: извршених 5 маја 1935 године*, Београд 1938, 125-130, 135.

⁴³⁵ *Subotičke novine*, 11. prosinca 1936, br. 25; 16. prosinac 1938, br. 50.

1.5. Политичке прилике после Споразума Цветковић-Мачек (1939-1941)

Хрватско питање као кључан национални проблем Краљевине Југославије, који је отежавао функционисање државе, решен је Споразумом Цветковић-Мачек 1939. године. Овом договору између двора и Мачека претходио је низ догађаја на пољу унутрашње и спољне политике. Узроци федерализације државе били су бројни. У првом реду, разлог је био приближавање рата и жеља В. Британије да се југословенска држава стабилизује. Пошто је кнез Павле био пробритански оријентисан, одлучио је да уклони премијера Милана Стојадиновића, симпатизера фашистичких држава и противника било каквих уступака ХСС-у и Мачеку. Иако је Стојадиновић на децембарским изборима 1938. остварио победу, тријумф није био довољно убедљив да би задржао своју функцију. Кнез Павле је организовао заверу неколико министара, влада је оборена почетком 1939, а за новог премијера је постављен Драгиша Цветковић, дотадашњи министар социјалне политике⁴³⁶.

Цветковићев примарни задатак био је решавање хрватског питања. О њему се говорило као о „кнежевом куриру“, јер је заправо само представљао двор, а иза читавог процеса преговора стајао је кнез Павле. Службена југословенска политика је одступила од унитаристичко-централистичке идеологије, признавши „хрватску индивидуалност“. Уследили су дуги и тешки преговори између Мачека и Цветковића око граница и надлежности будуће хрватске федералне јединице. Први договор је постигнут релативно брзо, већ у априлу 1939. Одлучено је да будућа федерална јединица Бановина Хрватска обухвати Савску и Приморску бановину, док би коначне границе били одређене плебисцитом у деловима Босне и Херцеговине и Војводине. Међутим, кнез Павле је одбио овај договор, јер га је сматрао превише попустљивим⁴³⁷. Између осталог, на одлуку кнеза утицало је и стање на северу Бачке и страх да би резултати плебисцита били неповољни са евентуалне границе будуће српске федералне јединице. Истог месеца, у Загребу је боравио Блашко Рајић са групом Буњеваца и том приликом дао недвосмислену изјаву: „Буњевци и Шокци не познају друге судбине, него судбину хрватске Мајке, а ту судбину ће дијелити и бачки Хрвати“⁴³⁸.

⁴³⁶ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918-1988*, knj. 1, Beograd 1988, 284-291.

⁴³⁷ Dejan Đokić, *Nedostižni kompromis*, Beograd 2010.

⁴³⁸ *Subotičke novine*, 28. travanj 1939, br. 17.

Преговори су настављени и Споразум Цветковић-Мачек је коначно објављен 26. августа 1939, неколико дана уочи избијања Другог светског рата. Хрватска федерална јединица, Бановина Хрватска, настала је спајањем Приморске и Савске Бановине, и припајањем срезова: Брчко, Градачац, Травник, Фојница, Шид, Илок и Дубровник. Надлежности ове области дефинисане су посебном Уредбом о Бановини Хрватској. Хрватска федерална јединица је добила веома широку аутономију, која је обухватала просвету, здравство, социјалну политику, пољопривреду, трговину, индустрију и низ других области⁴³⁹.

Међутим, иако се чинило да ће Споразум задовољити политичке факторе у земљи, само је отворио још жешће сукобе супротстављених националиста и националистичких покрета. Простор Војводине и њен уставни положај постају предметом дискусија и разних политичких комбинација, па се говорило о подели, аутономији или могућности да војвођански простор постане део будуће српске бановине. Крајем 1939. кнез Павле је од групе правника добио „пројекат Бановине српских земаља“, као српске федералне јединице, која би се састојала од свих осталих територија југословенске државе осим Дравске бановине и области које су чиниле Бановину Хрватску. Међутим, читав проблем компликовала је сложена национална структура и немогућност српско-хрватског разграничења које би задовољило обе стране. Што се тиче Словеначке бановине, ту је проблем био нешто једноставнији, јер се очекивало да ће њен положај бити регулисан преношењем надлежности на Дравску бановину. Ипак, због избијања Другог светског рата, али и унутрашње кризе у Југославији и српско-хрватског спора око територија, федерализација државе није спроведена до краја⁴⁴⁰.

Политички одјек Споразума Цветковић-Мачек и стварања Бановине Хрватске био је такав, да је питање даље федерализације земље све до слома Краљевине Југославије било доминантан политички и национални проблем у земљи. Режимска Југословенска радикална заједница у потпуности је подржала Споразум. Када је реч о простору Војводине, ЈРЗ се залагала са широку самоуправу у оквиру будуће српске бановине. У погледу идентитета Буњеваца и Шокаца, поједини режимски политичари су имали различите ставове, мада је у јавности била доминантна теза о специфичном буњевачком

⁴³⁹ О томе више у: Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965; Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma*, Novi Sad 1998.

⁴⁴⁰ D. Đokić, *Nedostižni kompromis*, 274-276.

идентитету. Тако је министар саобраћаја Никола Бешлић у септембру 1939. изјавио да „Буњевци нису ни Срби, ни Хрвати, већ су пуноправни Југословени и под овим својим старим именом“⁴⁴¹. Сличан став као ЈРЗ у погледу Споразума Цветковић-Мачек имала је и Радикална странка. У концепцијама РС између аутономије и централизма, ова партија се залагала за широку самоуправу Баната, Бачке, Барање и Срема у саставу будуће српске бановине⁴⁴².

За разлику од ЈРЗ и РС, иако је Демократска странка у почетку реаговала суздржано, убрзо је уследила оштра критика Споразума, којег је Милан Грол, председник странке након смрти Љубе Давидовића, видео као „неспоразум“⁴⁴³. Грол је уставни положај Војводине стављао ван дискусије, сматрајући да је „Војводина за друге питање срезова“, а „за Србе питање националног бића“. Око питања идентитета Буњеваца и Шокаца имао је нешто другачији став од већине српских политичара и интелектуалаца, не иступајући тако радикално против евентуално хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке популације. О том проблему, Грол је приметно да су Срби „својој сабраћи Буњевцима и Шокцима, звали се они тако или Хрвати, ефикаснији наслон у борби за опстанак него браћа у Загребу“⁴⁴⁴.

Споразум је изазвао поларизације око потенцијалног уставног положаја Војводине и у Војвођанском покрету. Идеју о Војводини као федералној јединици заступао је и даље Дуда Бошковић⁴⁴⁵. Међутим, велика већина српских политичара, да ли опозиционо оријентисаних, да ли чланова ЈРЗ, у формирању српске бановине видели су решење српског националног питања у југословенском државном оквиру. Војводину су посматрали као неоспорни део будуће српске федералне јединице. У том контексту, после Споразума Цветковић-Мачек најинтензивнија политичко-идеолошка акција на простору Војводине одвијала се унутар Хрватске сељачке странке и Српског културног клуба, као носиоца националистичке реторике, али и динамичног политичког организовања српског и хрватског националистичког покрета.

⁴⁴¹ *Neven*, 15. septembra 1939, br. 32.

⁴⁴² Р. Кончар, *Споразум Цветковић-Мачек и Војводина*, Зборник Матице српске за историју, бр. 44, Нови Сад 1991, стр. 65-92; Р. Кончар, *Опозиционе партије*, 342-345.

⁴⁴³ Демократска странка је у једној брошури указала да се реорганизацијом Краљевине Југославије отвара питање „Шокаца и Буњеваца као Хрвата као таквих у већини изјашњених и организованих у Х. С. С.“ (*Демократи о данашњем стању у земљи*, б. м., 1939, 10).

⁴⁴⁴ М. Радојевић, *Милан Грол*, Београд 2014, 183.

⁴⁴⁵ Р. Кончар, *Опозиционе партије*, 338.

Иако је Бановина Хрватска обухватила неке области у Босни, Далмацији и Лици насељене већински српским становништвом, радикално крило руководства ХСС је начелно било незадовољно разграничењем и сматрало је да ће још неке територије постати део хрватске федералне јединице, укључујући и део војвођанског простора. У концепције хрватског национализма, тада је у правом смисли речи укључена већ поменути идеја Јосипа Андрића о „Бачкој Хрватској“, као делу Војводине који припада хрватској нацији. Подела војвођанског простора између српске и хрватске федералне јединице, односно припајање Барање и северне Бачке Бановини Хрватској постаје предмет снажне политичке кампање већ у септембру 1939. За интересе ХСС-а је било важно што је Блашко Рајић прихватио ову идеју и, како смо видели још уочи Споразума Цветковић-Мачек, отворено се изјашњавао у корист ове могућности.

Најважнији Мачеков оперативац у Бачкој и Барањи био је у овом периоду Јосип Ђидо Вуковић. Ђидо је приликом боравка у Загребу још марта 1939. током преговора између Мачека и Цветковића обавештен о току разговора и евентуалним границама федералних јединица⁴⁴⁶. Након објављивања Споразума у јавности августа исте године, Вуковић је добио задатак од Мачека да још снажније организује рад партије, појача политичку делатност и прошири идеју о подели Војводине између српске и хрватске федералне јединице. У наредним месецима ХСС-овци су одржали десетине митинга и манифестација у Бачкој и Барањи, на којима су гостовали утицајни чланови странке, између осталих и министри у југословенској влади, Јосип Торбар и Бариша Смољан. Окупљеним масама су саопштаване Мачекове поруке да су границе Бановине Хрватске само тренутне и привремене, да он води рачуна о буњевачким и шокачким Хрватима и да ће њихове тежње и жеље бити остварене⁴⁴⁷. Такође, као пандан пароли Српског културног клуба „Срби на окуп“, међу буњевачку популацију је пласирана слична парола: „Буњевци-Хрвати на окуп“.

⁴⁴⁶ Stevan Mačković, *Bački Bunjevci između Beograda i Zagreba (1918-1941)*, Identitet bačkih Hrvata (zbornik radova, ur. R. Skenderović), Zagreb-Subotica 2010, 122.

⁴⁴⁷ Krešimir Bušić, *Odjeci uspostave Banovine Hrvatske u hrvatsko-bunjevačko javnosti*, Društvena istraživanja, br. 78-79, Zagreb 2005, 728-732.

Као врхунац кампање ХСС, у марту 1940. планирано је одржавање масовног митинга у Суботици, под називом „Народни Сабор Хрвата Бачке и Барање“. Организатори су планирали доношење далекосежних одлука о припајању дела Војводине хрватској федералној јединици. То је изазвало веома оштру и огорчену реакцију српских политичара и интелектуалаца, па је најављен српски контрамитинг за исти дан, са планом довођења неколико хиљада Срба из целе Бачке у Суботицу. Ови бурни догађаји изазвали су забринутост југословенске владе, па је после закључка да би „посигурно пала крв“ уколико се дозволе ове манифестације, одлучено да одржавање „Сабора“ буде „одгођено“, или другим речима забрањено⁴⁴⁸.

Пошто је одржавање „Сабора“ у Суботици забрањено, априла 1940. у Загребу је организован „Дан бачко-барањских Хрвата“. Буњевци и Шокци су посетили Мачека, бана Ивана Шубашића и надбискупа Алојзија Степинца, изложивши им своја очекивања и надања да ће Суботица, Сомбор, околина ових градова и Барања припасти Бановини Хрватској. Делегацију је предводио Блашко Рајић, који се и овом приликом осврнуо на питање поделе Војводине и изјавио: „Браћо Срби не тражите оно што није ваше... Браћо Хрвати не дајте оно што је ваше“⁴⁴⁹.

Хрватска сељачка странка је у то време планирала ширење политичког фронта који би се залагао за поделу војвођанског простора између српске и хрватске федералне јединице. Ћидо Вуковић је намеравао да за ову идеју придобије војвођанске Мађаре и Немце, па да се они определе за припајање Бановини Хрватској уколико би дошло до плебисцита⁴⁵⁰. Међутим, међу Мађарима су већ преовладале политичке струје које су се залагале за сарадњу са Београдом или аутономију Војводине, па је Ћидина акција остала без успеха⁴⁵¹. Међутим, то није обесхрабрило Ћиду Вуковића у акцији придобијања бирача немачке и мађарске националности, па је у једном апелу гласачима истакао да ће аутономија Војводине бити могућа и обезбеђена тек када се цела Војводина или њен већи део припоји Бановини Хрватској. У том смислу, Вуковић је Мађарима и Немцима поручио

⁴⁴⁸ М. Radojević, *Srpsko-hrvatski spor oko Vojvodine 1918-1941*, Istorija 20. veka, br. 2, Beograd 1996, 65-66.

⁴⁴⁹ Mario Bara, *Hrvatska seljačka stranka u narodnom preporodu bačkih Hrvata*, Pro tempore, br. 3, Zagreb 2006, 73.

⁴⁵⁰ *Subotičke novine*, 23. veljače 1940, br. 8.

⁴⁵¹ О политичким кретањима међу војвођанским Мађарима после Споразума Цветковић-Мачек више у: Šandor Mesaroš, *Mađari u Vojvodini: 1929-1941*, Novi Sad 1989, 197-208.

да „аутономну Војводину можемо остварити само путем др Мачека и путем бановине Хрватске“⁴⁵².

У периоду након Споразума Цветковић-Мачек, политичка аргументација идеје о „Бачкој Хрватској“ је била је веома широко постављена и у духу национализма обједињавала различита и међусобно супротна начела и сасвим произвољне демографске, економске и политичке аргументе. У овом контексту, примарно је било „право самоодређења“, односно самоопредељења народа, али присутне су биле тезе о „праву тековине“, јер је војвођански простор припао Краљевини Југославији 1919-1920. захваљујући Буњевцима и Шокцима који су обезбедили словенску већину. Такође, представници буњевачких и шокачких Хрвата позивали су се на „хисторијско и стечено право“ као староседеоци у Бачкој и Барањи. Осим тога, у веома широки спектар аргумената укључени су економски и друштвени фактори, па је у једној варијанти српско-хрватског разграничења у Војводини затражена читава шира околина Суботице без обзира на националну структуру, да би у будућности био омогућен привредни развој града⁴⁵³. Временом је обим територије проширен, па је у неким максималистичким варијантама из 1940. потенцијални хрватски део Бачке обухватао читаву област до реке Тисе, осим Шајкашког троугла, односно тителског и жабаљског среза, који би припали српској бановини⁴⁵⁴.

Када је реч о Барањи, већина аргумената је полазила од претпоставке да „југословенски дио Барање са свим својим интересима припада као природном тежишту Осијеку“⁴⁵⁵, како је писало у једном тексту у *Суботичким новинама*. У Осијеку је 1940. изашла брошура „Нешто мало о нашој Барањи“ осјечког историчара Јосипа Безендорфера. Овај аутор је изнео низ економских, историјских и демографских аргумената о природној вези Осијека и Барање, покушавајући да докаже како је најбоље решење припајање ове области Бановини Хрватској⁴⁵⁶.

Захтеви за поделом Војводине из редова ХСС временом су модификовани, што због почетка рата, што због нервозне реакције већине српских политичара и интелектуалаца. Јануара 1941, два месеца уочи напада фашистичких сила на Југославију, представници

⁴⁵² *Српски глас*, 1. фебруара 1940, бр. 12.

⁴⁵³ *Subotičke novine*, 8. оžујак 1940, бр. 10; 9. велјача 1940, бр. 6.

⁴⁵⁴ *Subotičke novine*, 23. велјаће 1940, бр. 8.

⁴⁵⁵ *Subotičke novine*, 26. сijeчња 1940, бр. 4.

⁴⁵⁶ Josip Bösendorfer, *Nešto malo o našoj Baranji*, Osijek 1940.

буњевачких и шокачких Хрвата су на састанку у Суботичкој матици и службено дефинисали модификоване захтеве. Донета је резолуција у којој је између осталог стајало „Још једном изјављујемо да је наше уже, племенско име Буњевац и Шокац испунило часну задаћу у нашој народној прошлости ... Ми смо свијесни, да нас ова ужа племенска имена не обиљежавају као народ. Не ћемо и не желимо, да будемо некаква буњевачка и шокачка народносна мањина. Ми смо Хрвати, наша је народност хрватска. .. Тражимо од свакога, да ову нашу хрватску народност признаје и поштује“. Осим захтева да се призна и негира њихов хрватски национални идентитет, у резолуцији је предложена шира културно-просветна аутономија за војвођанске Хрвате. Захтеви су се углавном односили на проширење права у просвети: да у школама где су већина Хрвати такође већина буду учитељи хрватске националности и да се употребљавају школске књиге из Загреба. Осим тога, затражено је одобрење за оснивање Хрватске католичке гимназије у Суботици. Такође, наглашено је да су реализација и гаранција њихових захтева и права поверени Мачеку и ХСС⁴⁵⁷.

Идеја о подели војвођанског простора није била једина политичко-идеолошка платформа у војвођанском ХСС. Другу струју, која се залагала за аутономију Војводине и наставак сарадње са Војвођанским фронтом предводио је сомборски адвокат Грга Вуковић. Вуковић је сматрао како Војводина као посебна федерална јединица у будућности треба да добије иста права и надлежности као остале федералне јединице у југословенској држави. Међутим, и он се у изјавама позивао на Мачека, тврдећи: „Не желимо цепати Војводину. То не жели ни сам др Мачек“⁴⁵⁸. Уколико је Вуковићева тврдња да иза њега стоји Мачек тачна, онда су његови наступи били одраз само друге тактике ХСС. Странка је паралелно водила обе политике и није се радило о начелним поделама и фракцијама, већ о политичкој тактици од којих је једну струју предводио Грга Вуковић, а другу Јосип Ђидо Вуковић. Чини се да је бар у првим месецима након Споразума Цветковић-Мачек, став о подели Војводине био доминантан у ХСС, док је Гргина струја била тек алтернатива. У овоме се такође огледала двојност политике ХСС када је реч о војвођанском простору, као константа у политици ове партије све до слома Краљевине Југославије.

⁴⁵⁷ *Subotičke novine*, 17. сiječanj 1941, br. 3.

⁴⁵⁸ *Српски глас*, 21. март 1940, бр. 19.

Почетак федерализације Краљевине Југославије изазвао је снажну реакцију српских националиста и отворио је нову фазу у националистичким сукобима и полемикама. Пошто је након Споразума Цветковић-Мачек постало јасно да је централистичко-унитаристичка концепција напуштена, а југословенска национална идеологија сасвим маргинализована, низ политичара и јавних радника отворено се укључио у националистичку кампању. Српски националисти окупљали су се у организацији Српски културни клуб (СКК), основаној још 1937, чији је председник био утицајни правник Слободан Јовановић. Избацивши паролу „Срби на окуп“, СКК се залагао за стварање српске бановине, која би обухватила све области осим Бановине Хрватске и Дравске бановине. СКК је чак захтевао да крајеви са већинским српским становништвом који су постали део Бановине Хрватске постану део будуће српске федералне јединице. Најогорченије расправе водиле су се око граничних регија, Босне и Херцеговине и простора Војводине⁴⁵⁹. Идеологија СКК полазила је од паролу „где год је Срба – ту је Србија“. Термином „српске земље“, обухваћена је веома пространа територија, укључујући ту и Војводину⁴⁶⁰.

Суштина сукоба СКК и ХСС-а у Војводини била је у потпуно опречним идеолошким концепцијама. Огорчени сукоб два национализма изазвао је, с једне стране захтев ХСС-а за поделом Војводине, а с друге стране ексклузивистички напори СКК да докаже искључиво српско право на војвођански простор. У том контексту, питање уставног положаја Војводине и националног идентитета Буњеваца и Шокаца постаје актуелно као никада до тада.

Већ у новембру 1939. суботички Срби политички су се организовали. Формирали су један акциони одбор, залажући се за што веће јединство Војводине и Србије⁴⁶¹. Одбори СКК основани су у Сомбору и Суботицу крајем 1939. и почетком 1940. Организација је имала велики број присталица међу Србима у овим градовима и њиховој околини. На митинзима, присталице СКК су доносили резолуције у којима су излагали своје захтеве и

⁴⁵⁹О Српском културном клубу више у: Ljubodrag Dimić, *Srpski kulturni klub i preuređenje jugoslovenske države*, Dijalog povjesničara-istoričara, knj. 4, Zagreb 2001, 359-375; Krešimir Regan, *Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska*, Časopis za suvremenu povijest, vol. 40, no. 2, Zagreb 2008, 397-423.

⁴⁶⁰ *Српски глас*, 14. децембра 1939, бр. 5

⁴⁶¹ *Српски глас*, 7. децембар 1939, бр. 4

предлагали уставна решења за војвођански простор. Тако се СКК у Сомбору у једној резолуцији изјаснио против намера ХСС да северна Бачка и Барања припадну Бановини Хрватској. Подржали су Споразум Цветковић-Мачек, али у резолуцији је од југословенске владе затражено да границе Бановине Хрватске буду коначне. Такође, негирали су хрватски национални идентитет Буњеваца и Шокаца, а о Хрватима су приметили да их на простору Војводине „није ни било. Било је и има данас Буњеваца и Шокаца“⁴⁶².

СКК је деловао и у Суботици, где је окупљао велики број утицајних политичара и интелектуалаца, укључујући Јоцу Манојловића и професора универзитета Алексу Ивића. У једној од резолуција упућених јавности, полазећи са позиција националистичког ексклузивизма, суботичко чланство организације је констатовало да „Војводина у својој целокупности припада једанпут за свагда српском народу“. О Буњевцима, њиховом положају и правима, у резолуцији је тек кратко констатовано да „суботички Срби у вековној борби нису заборављали ни буњевачку народну ствар већ су је увек посматрали као своју“⁴⁶³.

О идентитету Буњеваца и Шокаца у СКК није постојало јединствено мишљење. Један део интелектуалаца полазио је од става да су Буњевци, Шокци и Срби „једнокрвна браћа“, али признајући посебност буњевачко-шокачког у односу на српски национални идентитет⁴⁶⁴. Међутим, далеко раширенији је био националистички поглед на Буњевце и Шокце као припаднике српске нације. Ову идеолошку конструкцију сажео је Александар Мартиновић у брошури „Истина о Буњевцима и Шокцима“. Ову књижицу штампао је СКК у Суботици 1940. године. Полазећи од идеје о заједничком језику као фактору који одређује нацију, Мартиновић је изнео низ теза доказујући да су Буњевци и Шокци у ствари Срби, између осталог да су њихова етничка имена „ужа ознака српског националног имена“. Негирајући хрватски национални идентитет буњевачко-шокачке популације, он је закључио да је хрватство Буњеваца и Шокаца настало тек после 1918. и то „из верске мржње противу српског народа“⁴⁶⁵.

Мартиновићеви ставови, односно мишљење које је владало у СКК, указују на отворени и јавни повратак деветнаестовековној концепцији српске нације, као заједнице коју

⁴⁶² *Српски глас*, 1. фебруара 1940, бр. 12

⁴⁶³ *Српски глас*, 8. фебруара 1940, бр. 13

⁴⁶⁴ *Српски глас*, 22. фебруара 1940, бр. 15

⁴⁶⁵ Александар Мартиновић, *Истина о Буњевцима и Шокцима*, Суботица 1940, 3-17.

одређује језик, онако како је Вук дефинисао. Српски национализам је после Споразума Цветковић-Мачек и отворено напустио компромисну идеологију југословенства и почео отворено да заступа националистички и великосрпски програм. Када је реч о случају буњевачко-шокачке популације овај приступ се огледао у негирању хрватског националног идентитета, па чак и буњевачко-шокачког етничког идентитета. Такође, СКК је заступао потпуни ексклузивизам по питању војвођанског простора, наглашавајући да припада само српској нацији. Ово се одразило на нове политичко-идеолошке трансформације и кризе међу буњевачко-шокачком популацијом, посебно међу оним Буњевцима и Шокцима који су били југословенски и српски оријентисани.

Снажан и бескомпромисан наступ српског и хрватског национализма у новим условима федерализације југословенске државе, условили су продубљивање кризе у политичким односима. Такође, новонастале околности су изазвале нове недоумице међу присталицама југословенства и посебног буњевачког идентитета, што је узроковало политичко-идеолошку кризу међу Буњевцима и Шокцима „београдске оријентације“.

Идеју посебног буњевачког идентитета и даље је најватреније заступао новинар Јосо Шокчић, уредник најстаријег буњевачко-шокачког листа *Невен*. Група окупљена око *Невена* и Шокчића сматрала је да су Буњевци и Шокци „најмање југословенско“ или „четврто племе“. Залагали су се за очување буњевачког идентитета и сарадњу са Србима и Београдом, објашњавајући да је простор Војводине „у политичком, привредном и културном погледу животни простор Београда“. Шокчић је често износио став да „Буњевци триба да остану Буњевци“, због тога што нису нити Срби, нити Хрвати. Уредништво *Невена* је са одушевљењем дочекало Споразум Цветковић-Мачек. Схватили су га као властиту победу, јер су сматрали да су готово сви њихови ставови постали део опште политике југословенске државе и владе. Шокчић и група око *Невена* надали су се да ће у наредним месецима доћи до крупних промена у односу власти према Буњевцима и Шокцима. Очекивали су промене у локалним одборима ЈРЗ и избор нових, младих и некомпромитованих људи. Такође, надали су се да ће за градоначелника Сомбора бити

изабран Буњевац и да ће велики број незапослених буњевачко-шокачких интелектуалаца добити посао у просвети и јавној управи⁴⁶⁶.

Међутим, за оновремену југословенску јавност сасвим изненада, услед накупљених разочарења и неиспуњених обећања и очекивања у погледу положаја и права буњевачког и шокачког становништва у Војводини, Шокчић је децембра 1939. радикално променио став о националном идентитету. Објавио је уводни чланак у *Невену* под насловом „Крај једне заблуде“, где је између осталог, у опширном тексту изнео узроке своје идеолошке трансформације, дилеме које су га оптерећивале, одбацивши своју ранију политику као опортунизам. Сумирајући накупљене социјалне, привредне и политичке проблеме и лош положај буњевачко-шокачке популације, Шокчић је отворено прихватио хрватски национални идентитет. У чланку је написао: „Кад изговоримо рич Буњевац триба то да схватимо као бачки Хрват. Јер стварно, сви смо ми Хрвати“⁴⁶⁷.

Ипак, неки Шокчићеви ставови су одударали од ставова припадника ХСС и Рајићевих клерикалаца. Његова политичко-идеолошка платформа у неким сегментима је била компромисна. Иако се изјашњавао за хрватски национални идентитет Буњеваца и Шокаца, истовремено се у политичком погледу залагао за „београдску оријентацију“ буњевачких и шокачких Хрвата. Овај став је појаснио у једном тексту из фебруара 1940: „Ово хрватство не искључује југословенство, тј. тијесну сарадњу са српством ... Мишљења смо да се Буњевци могу само као бачки Хрвати афирмирати као Југословени“⁴⁶⁸. Међутим, Шокчићеви предлози и идеје, као и покушај компромисног приступа нису остварили већи утицај, па је *Невен* престао излазити 1940.

Још један велики ударац за југословенски оријентисане Буњевце и Шокце представљао је нови идеолошки заокрет Мирка Ивандекића, и даље утицајног члана ЈРЗ у Суботици. Он је почетком 1940. јавно изјавио да су Буњевци и Шокци по националности Хрвати⁴⁶⁹. Као и Шокчић, иако је напустио идеју југословенства, Ивандекић је остао присталица „београдске оријентације“ и залагао се да Суботица и Сомбор са околином буду део

⁴⁶⁶ *Neven*, 1. septembar 1939, br. 30.

⁴⁶⁷ *Neven*, 1. decembar 1939, br. 41.

⁴⁶⁸ *Neven*, 2. februara 1940, br. 1

⁴⁶⁹ *Subotičke novine*, 26. siječanj 1940, br. 4.

будуће српске федералне јединице. Свој став је објаснио следећим речима: „Хрватска не може да у себи има све Хрвате, као што ни Србија нема у себи све Србе⁴⁷⁰.”

Ове велике ударце, присталице посебног буњевачког идентитета покушали су да превазиђу још упорнијим доказивањем својих политичко-идеолошких концепција. Уместо *Невена*, покренули су нови лист, *Буњевачке новине*. За уредника новина изабран је члан свих југословенских организација у Суботици лекар Иван Пољаковић⁴⁷¹. У политичко-идеолошком смислу, *Буњевачке новине* су наставиле тамо где је стао *Невен* пре Шокчићевог прихватања хрватског националног идентитета.

Међутим, сви наведени процеси који су 1939. ушли у веома динамичну фазу нагло су прекинути нападом фашистичких сила на Југославију. Барања и Бачка су окупиране и припојене Мађарској⁴⁷², а питање идентитета буњевачко-шокачке популације и национално-интеграцијски процеси су добили сасвим нови оквир и контекст.

Политичке и социјалне противречности југословенског друштва и доминантна тенденција српских политичких странака, као и других економских и друштвених чинилаца, да централистички систем промовишу као једино могуће решење, утицали су значајно на национално-интеграцијске процесе и конструисање хрватског националног идентитета на простору Војводине. Централистичко решење не само да није генерисало изградњу југословенске нације, већ је у већини националних и етничких заједница креиран управо супротан процес. Ова теза је поготово значајна за студију случаја војвођанских Буњеваца и Шокаца, међу којима је период 1918-1920. у потпуности обележен доминацијом југословенске националне идеологије. Међутим, услед незадовољства друштвеним, економским и политичким положајем у Краљевини СХС, јављају се политичке и социјалне групе, које промовишу идеју хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке популације. Од средине двадесетих година доминантна улога у процесу хрватске националне интеграције припада ХСС-у. Такође, овај процес је

⁴⁷⁰ *Neven*, 2. februara 1940, br. 1.

⁴⁷¹ *Bunjevačke novine*, 23. februar 1940, br. 1.

⁴⁷² О ставу Буњеваца у време слома Краљевине Југославије више у: А. Касаш, *Став Буњеваца према збивањима у Бачкој у пролеће 1941. године*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима, (ур. Д. Чампраг, Сузана Кујунџић Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 109-114.

имао своје утемељење у претходним деценијама, када се хрватска национална идеологија вертикално ширила из интеграционог центра у Загребу према другим регијама.

Као основно истраживачко питање у овом контексту, намеће се проблем шта тачно преглед политичких и идеолошких односа открива у смислу политике идентитета и политичко-идеолошке условљености идентитетских конструкција? Нема сумње да је експанзија хрватске националне идеологије на простору Војводине почивала на коалицији између ХСС-а и Католичке цркве. Међутим, честе промене политичких партија и идеологија указују да није постојала стабилна политичка и идеолошка оријентација. Тако је Блашко Рајић за двадесетак година политичке активности био члан БШС, ВПС, ХСС, 1918. ватрени заговорник идеје југословенске нације, да би од 1939. предводио покрет хрватских националиста за припајање Барање и дела Бачке Бановини Хрватској. Такође, био је члан депутације која је подржала краљев акт којим је укинут парламентаризам и демократски систем у Краљевини СХС. Мишко Прћић је превалио политички пут од клерикалца до интегралног Југословена. Био је члан БШС, ВПС, а тридесетих година је подржавао све режимске странке. Мирко Ивковић Ивандекић, члан БШС, ХСС, ЈНС и ЈРЗ, прво је био Буњевац, затим буњевачки Хрват, па интегрални Југословен, да би крајем тридесетих година поново определио за хрватски национални идентитет.

Многобројни примери на нивоу појединаца указују, не само на нестабилности у политичкој и идеолошкој сфери, већ и да су услови политичког деловања у Краљевини Југославији били изразито сложени, па су појединци често и преко ноћи мењали политичку и идеолошку оријентацију, али и национално опредељење. У случају војвођанских Буњеваца и Шокаца, већина политичких трансформација је углавном ишла руку под руку са бар декларативном променом етничког и националног идентитета. То је често било условљено личним интересима, али понекад и физичким притисцима, као што је случај са Матијом Еветовићем који је након „саслушавања“ у полицији постао Југословен-Буњевац. Међутим, на национално опредељење су утицали и крупнији разлози, који су се огледали у општем незадовољству пореском политиком или аграрном реформом, али у значајној мери и због разних социјалних и економских фактора, које ћемо такође детаљно анализирати у следећем поглављу.

Разматрање политичко-идеолошких односа важно је и у контексту карактеристика југословенског политичког система. Велики број странака је био општи тренд и део

политичке културе, као и чести преласци из партије у партију. Та расцепканост је била једна од општих карактеристика политичког живота, што значи да није било могуће успоставити јединствену идеолошку-политичку концепцију која би била основа за грађање идентитета у југословенској држави. Подељеност друштва је била толика да је у први план дошло више политичко-идеолошких платформи, односно више идентитетских конструкција, што је само један елемент у разматрању сложених проблема југословенске државе

За анализу научног и истраживачког проблема идентитета Буњеваца и Шокаца важан је и шири контекст српско-хрватског спора, као главног политичког проблема у Краљевини Југославији. И српски и хрватски национализам су користили ово питање као терен за доказивање властитих националних идеологија. Ова тенденција је била посебно изражена уочи слома прве југословенске државе. И површан увид у политичко-идеолошке процесе открива да се политика идентитета темељила и произлазила из сложених односа, условљених друштвеним, економским и политичким околностима и противречностима, општим и специфичним, односно југословенским и војвођанским.

2. Друштвено-економске основе национално-интеграцијских процеса војвођанских Буњеваца и Шокаца

Сви облици колективних идентитета су друштвено условљене категорије и због тога социјални и економски фактори снажно утичу на процес њихове изградње и обликовања. Социо-економска условљеност етничких и националних идентитета зависи од многобројних чинилаца из сфере економије, образовања, занимања популације и њене друштвене структуре. У том контексту, поставља се питање, на који начин су ови фактори утицали на национално-интеграцијске процесе међу војвођанским Буњевцима и Шокцима.

За разматрање овог истраживачког проблема, у фокусу наше анализе биће неколико важних елемената, који су снажно утицали на процес обликовања етничког и националног идентитета буњевачке и шокачке популације:

1. Етно-демографски аспекти: помоћу демографских података и пописа становништва установићемо на којем простору живе Буњевци и Шокци у међуратној Југославији и колики је њихов удео у војвођанској популацији.
2. Економски и друштвени фактори: анализом привредних кретања и друштвене структуре буњевачке и шокачке популације покушаћемо да установимо на који начин су ови елементи утицали на обликовање њиховог етничког и националног идентитета
3. Просвета и образовање: у фокусу ће бити теме писмености становништва, однос према основним и средњим школама, као и број факултетски образованих, са посебним нагласком на образовне центре у којима се стварала интелектуална елита.

2.1. Етно-демографски аспекти

Кључан фактор за разумевање социјалних и привредних кретања и процеса везаних за одређену популацију су демографски аспекти. У том контексту, важно је питање који простор Буњевци и Шокци насељавају у Војводини и колико их има, односно који је удео буњевачког и шокачког становништва у популацији. Пошто пописи становништва из 1921. и 1931. нису препознавали Буњевце и Шокце као посебну етничку заједницу, већ су их уврстили под категорију „Србо-Хрвати“⁴⁷³, то у одређеној мери отежава сасвим прецизно установљивање њиховог броја.

На важне демографске аспекте и односе указао је Богумил Храбак у анализи удела Буњеваца и Шокаца у популацији ондашњег војвођанског простора. Према Храбаку, односно попису становништва из 1921, у Војводини је живело 112 738 Буњеваца и Шокаца или 8,2% становништва. Посебно су значајни етно-демографски односи у Бачкој и Барањи. На простору Бачке је живело око 100 000 Буњеваца и Шокаца, у односу на 138 000 Срба, а у Барањи око 9 000 Шокаца, у односу на тек 6 327 Срба⁴⁷⁴. С обзиром на значај Војводине у политичким и идеолошким концепцијама Краљевине СХС/Југославије, више је него значајан удео буњевачке и шокачке популације у две од тадашње три војвођанске области.

Највећи број војвођанских Буњеваца живео је у Суботици, Сомбору и околини ова два града, односно на околним пустарама и салашима. Према статистичким подацима у Суботици их је било између 55 000⁴⁷⁵ - 65 000 и чинили су око 60% становништва града, који је био трећи по броју становника у Краљевини Југославији, иза Београда и Загреба. Буњевачко становништво је чинило већину или значајан удео у популацији неколико пустара и салашких насеља у околини Суботице: на Таванкуту, Ђурђину, Бикову, Жеднику и Љутову.

У периоду 1918-1941 у Сомбору и на околним салашима, као другом значајном центру буњевачке популације, живело је између 9 000 и 12 000 Буњеваца. Они су чинили нешто

⁴⁷³ Пописи становништва: *Дефинитивни резултати пописа становништва: од 31. јануара 1921. год.*, Београд 1932; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931*, knj. 1, Beograd 1937; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931*, knj. 2, Beograd 1938; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931*, knj. 3, Beograd 1938; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931*, knj. 4, Beograd 1940.

⁴⁷⁴ В. Храбак, *Autonomizam u Vojvodini*, 69.

⁴⁷⁵ *Дефинитивни резултати пописа 1921*, 356-357.

мање од трећине становништва Сомбора, с обзиром да је овај град према попису из 1921. имао 31 000 становника. Такође, Буњевци су насељавали неколико већих села између Суботице и Сомбора: Бајмок, Светозар Милетић и Чонопљу. У Бајмоку је према попису из 1921. живело нешто мање од 3 000 Буњеваца, у Милетићу око 1 500, а у Чонопљи око 650 припадника ове етничке заједнице⁴⁷⁶.

Када је реч о бачким и барањским Шокцима, они су географски били смештени у неколико подручја које можемо посматрати као заокружене целине. У Барањи су насељавали две области. Један део је живео у неколико села на крајњем северозападу уз југословенску-мађарску границу (Барањско Петрово Село, Торјанци). Друга група насеља је смештена између Дунава и државне границе у подножју брда Банска Коса (Батина, Држ, Подоље, Топоље, Гајић, Дубошевица). Такође, значајна је демографска карактеристика да је веома мали број барањских Шокаца живео у два већа места: Дарди и Белом Манастиру⁴⁷⁷. Према попису из 1921. укупно их је у Барањи било око 9 000, а уочи слома Краљевине Југославије услед стопе демографског раста, око 12 000 или 23% од укупне популације⁴⁷⁸.

Бачки Шокци су такође насељавали простор, који можемо издвојити у две изразите целине. Неколико насеља са већински шокачким становништвом смештено је уз Дунав, на крајњем северозападу Бачке, у троуглу између југословенско-мађарске границе, Апатина и Сомбора. Највећа шокачка села у овој области су Бачки Брег са око 2000 Шокаца, Бачки Моноштор са 3 500 и Сонта са такође 3 500 припадника шокачке етничке заједнице. Укупно у овом делу Бачке је живело нешто више од 9 000 Шокаца⁴⁷⁹. Другу целину представља област у Очачком срезу, насеље Бач и неколико села у околини: Вајска, Плавна и Бојани. У Бачу је живело 1 200 Шокаца, а укупно у овом делу Бачке око 3 000 припадника шокачке популације⁴⁸⁰.

Дакле, укупно је у Бачкој и Барањи живело између 22 000 и 24 000 Шокаца и око 100 000 припадника буњевачке популације. Релативно компактно су насељавали области северне и северозападне Бачке и делове Барање, мада су у већини градова и села

⁴⁷⁶ Исто, 356-357, 362-363.

⁴⁷⁷ Исто, 356-357.

⁴⁷⁸ *Subotička Danica za 1940*, Subotica 1939.

⁴⁷⁹ *Дефинитивни резултати пописа 1921*, 356-358.

⁴⁸⁰ Исто, 359-361.

измешани са осталим националним и етничким заједницама: Србима, Мађарима и Немцима.

2.2. Привредни и социјални фактори у процесу обликовања идентитета буњевачке и шокачке популације

Низ социјално-економских чинилаца је одређивао ток национално-интеграцијских процеса. Ове факторе можемо поделити у две групе. У прву групу долазе фактори који су били део општих карактеристика Краљевине СХС/Југославије и простора Војводине између два светска рата. Другу групу чине специфичне карактеристике друштвене структуре буњевачко-шокачке популације и салаши као специфичан оквир живота и привређивања буњевачког становништва у околини Суботице и Сомбора. Када је реч о факторима општијег карактера, који су изазивали нестабилности и незадовољство становништва у Бачкој и Барањи, у ту групу улазе: опште карактеристике привреде, пореска преоптерећеност, аграрна реформа, колонизација и земљораднички дугови.

Привреда у војвођанским областима после стварања Краљевине СХС била је обележена преоријентацијом, прилагођавањем и експанзијом у периоду 1919-1923, након чега је уследила стагнација до 1929, а затим и општа привредна криза 1929-1933. За Војводину је кидање старих веза са средњоевропском привредом и тржиштима и успостављање нових веза са привредом југословенске државе, како примећује историчар Никола Гаћеша, „прекретница за коју није била припремљена“. Осиромашење и стагнација пољопривредних крајева у југословенској држави узроковано је и политиком протекционизма и заштитних царина, у циљу јачања индустријалаца и индустријског сектора. Такође, организације за извоз пољопривредних производа, трговци и накупци су вештачки обарали цене. Период до 1925. био је време изузетне коњунктуре за пољопривредне производе, што је узроковано оскудицом у храни у земљама које су поражене у Првом светском рату. Тада САД, Канада и Аргентина нису присутне на европским тржиштима, што је повољна околност за југословенску пољопривреду. Међутим, велике профите су углавном извучили шпекуланти, трговци и велепоседници, јер су производи откупљивани од ситних и средњих произвођача по веома ниским ценама. Након продора прекоморских земаља на европска тржишта од 1925. и увођења политике аграрног протекционизма у европским земљама увозницама пољопривредних производа, цене производа су значајно пале, али извоз из Краљевине СХС је настављен. Услед светске економске кризе тридесетих година, дошло је до слома извоза и пада куповне моћи сељака. Велики проблем је био и презадуженост сељака, који су да би опстали

узимали кредите, а услед немогућности да их враћају често су губили земљу и постајали аграрни пролетаријат. Утицај кризе у пољопривреди посебно се одразио на простор Баната, Бачке и Барање, где се према подацима из 1921. чак 70% становништва бавило пољопривредом⁴⁸¹.

Привредни проблеми су били узроковани и чињеницом да су земљишни поседи у Војводини били уситњени. Чак 60% газдинстава су чинили поседи величине до 5 хектара, чија је главна одлика стална презадуженост, мала продуктивност и аутархична производња без пласмана производа на тржиште. Средњи поседи величине од 5 до 20 хектара чинили су скоро 33% домаћинстава. Ова газдинства су могла да стварају вишкове за тржиште, међутим њихова стабилност је пољуљана великом економском кризом⁴⁸².

Аграрна реформа и колонизација као комплементарни процеси, такође су изазивали незадовољство буњевачке и шокачке популације у војвођанским областима. Земља је само делимично прерасподељена, а аграрни проблеми сиромашних сељака су у великој мери остали нерешени. Читав процес је имао примарно национално и политичко обележје и мотиве у измени етничке и националне структуре, док су посебно војвођански католици били дискриминисани⁴⁸³. Током аграрне реформе буњевачки велепоседници, Католичка црква и град Суботица су остали без једног дела земљишних поседа, а одузета земља је најчешће додељивана солунским добровољцима и колонистима, док су буњевачки и шокачки сељаци остајали на аграрном минимуму, у потпуности без земље или са минијатурним поседима од тек неколико јутара⁴⁸⁴.

Већ смо помињали да је пореска преоптерећеност гушила привредни развој на простору Војводине и изазивала незадовољство међу војвођанским становништвом, а посебно међу Буњевцима и Шокцима, од почетка постојања југословенске краљевине. Наведени привредни параметри отварају могућности за разматрање национално-интеграцијских процеса. У контексту повољних привредних услова за развој пољопривреде у првој

⁴⁸¹ О томе више у: Teodor Avramović, *Privreda Vojvodine: od 1918. do 1929/1930. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*, Novi Sad 1965, str. 73-74; Никола Гаћеша, *Privreda Vojvodine између два светска рата*, Зборник за историју, бр. 22, Нови Сад 1980, 83-110.

⁴⁸² Т. Аврамовић, нав. дело, 76-80.

⁴⁸³ Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој: 1918-1941*, Нови Сад 1968; N. Gaćeša, *Opšta obeležja agrarne reforme i kolonizacije u Vojvodini između dva svetska rata*, Jugoslovenski istorijski časopis, 3-4, Novi Sad 1973, 171-180.

⁴⁸⁴ S. Mačković, *Bunjevci Subotice između dva svjetska rata – istaknuti gospodarstvenici*, Urbani Šokci, knj. 4, Sombor 2010, 177.

половини двадесетих година, један део буњевачких велепоседника је организован у Земљодилској странци, која је своју политичку агенду остваривала у сарадњи са радикалима, симболом државе. Они су на овај начин покушали да очувају своје економске интересе, као и да утичу на услове извоза пољопривредних производа.

Такође, јачање утицаја хрватског националног покрета међу Буњевцима и Шокцима средином тридесетих година узроковано је између осталог и тешком привредном кризом, која је носила и друштвене последице и отварала простор за снажнију афирмацију идеологије хрватског национализма међу буњевачким и шокачким становништвом. Истовремено, уз идеолошку кризу југословенства, и социо-економски фактори су условљавали да велики број разочараних Буњеваца напуштањем југословенске националне идеологије потражи властити идентитет у старим облицима етничких лојалности и веза.

Сви наведени привредни процеси и тенденције у Краљевини СХС/Југославији и Војводини имали су снажан одјек међу припадницима буњевачко-шокачке популације. Разграничење, економске кризе, положај пољопривреде и земљорадничког становништва одређивали су ставове и политику идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца.

Пошто је Суботица била главно средиште војвођанских Буњеваца, где је у периоду међуратне Југославије живело између 55-65 000 припадника буњевачке етничке заједнице, привредни положај овог града је у многоме одређивао национално-интеграцијске процесе и обликовање етничког односно националног идентитета. Демографска и економска експанзија Суботице је везана за другу половину 19. века, када су изграђене железничке пруге које су везивале град са централним делом Хабзбуршке Монархије. Суботица је имала повољан географски положај, јер су се пруге пружале у седам праваца: према Будимпешти, Сегедину, Баји, Сенти, Београду, Сомбору и Богојеву. Развој суботичке пољопривреде крајем 19. и почетком 20. века био је условљен управо изградњом железница у овом периоду и претварањем Суботице у главно саобраћајно чвориште између јужне Угарске и осталих делова Монархије. Убрзан и снажан привредни и друштвени развој је узрокован растом потреба централних и индустријских делова

Аустро-Угарске за житом, индустријским биљем и другим пољопривредним производима. Повољна позиција Суботице омогућавала је интензивнији развој занатства и индустрије почетком 20. века⁴⁸⁵.

Међутим, сломом двојне Монархије и југословенско-мађарским разграничењем 1918-1920, прекинуте су привредне везе и токови установљени у ранијим деценијама. Суботица је од саобраћајно и економски важног града постала погранично место, само седам километара удаљено од југословенско-мађарске границе. Од 1918. уследила је демографска и привредна стагнација узрокована новим околностима. Граница је пресекла железничке правце, па су губитком старих тржишта у Будимпешти, Баји и Сегедину знатно ограничене привредне могућности. Пруге које су Суботицу повезивале са Мађарском за град су изгубиле економски значај. Како примећује географ Бранислав Букуров, Суботица „није више била жила којом се креће привредни живот Аустро-Угарске“. Иако је град и тада био саобраћајна раскрсница, пруге су имале или локални карактер или се преко Суботице вршио транзит робе. Још једна неповољна последица разграничења за привредни развој града је у чињеници што је шестина градског хатара остала у Мађарској, чиме је смањено гравитационо подручје Суботице⁴⁸⁶.

Иако је Суботица била трећи град по броју становника у Краљевини Југославији са преко 100 000 становника, иза Београда и Загреба, то није утицало на њен повљнији статус у политичком, економском и културно-просветном погледу. У контексту политике „национализовања“ Војводине, Нови Сад је од стране државе и српских грађанских кругова добио улогу војвођанског центра, иако је имао 35 000 становника, скоро три пута мање од Суботице. Статусу Новог Сада је осим идеолошке димензије и перцепције о „српској Атини“, допринео и повољан географски положај у средишту војвођанских области, док је Суботица сада била само погранични град. Потискивање Суботице, као највећег, али и Сомбора као жупанијског средишта, од стране Новог Сада, који постаје прво седиште Бачке области, а потом Дунавске бановине, огледало се у борби за институције. Из Новог Сада су непрестано стизали захтеви да се све значајне државне институције концентришу у овом граду. Управо због неповољног географског положаја уз границу, из Суботице су пресељене следеће установе: Државна учитељска школа је

⁴⁸⁵ Јосип Рудић-Вранић, *Суботица и њени салаши*, Зборник Матице српске, Серија природник наука, бр. 9, Нови Сад 1955, 96-99; Branislav Bukurov, *Subotica i njena okolina*, Novi Sad 1983, 13, 202.

⁴⁸⁶ Исто.

пробачена у Сомбор, а Адвокатска комора, Коњичка подофицирска школа и Железничка дирекција у Нови Сад. Новосађани су такође захтевали да се пресели и суботички Правни факултет, што је изазвало низ дискусија у јавности и снажан отпор суботичке градске власти и грађана⁴⁸⁷. Стални притисци и пресељења институција не само да су неповољно утицали на развој привреде Суботице и околине, већ су имали импликације у погледу осећаја дискриминације и незадовољства међу буњевачком популацијом.

Економско-социјални процеси и низ привредних проблема значајно су утицали на обликовање етничких и националних идентитета. Економски и друштвени чиниоци су били саставни део национално-интеграцијских процеса. Због тога је важно установити основне елементе у привреди града, као и друштвену структуру суботичког становништва.

Према подацима из 1921. Суботица је претежно земљораднички град. Половина становништва се бавила земљорадњом, индустријом и занатством 18%, трговином 6,5%, а чиновника и припадника слободних професија је било 10%⁴⁸⁸. Већина Буњеваца се бавила пољопривредом, мада је било појединаца и у другим секторима. Мали број припадника ове етничке заједнице је заступљен у власничкој структури индустријских постројења или деоничарским друштвима, а нешто су заступљенији као трговци и власници продавница⁴⁸⁹.

Као припадници углавном земљорадничке класе, Буњевци су били погођени свим проблемима са којима се суочавала војвођанска и југословенска економија и пољопривреда. Када је средином двадесетих година пала цена пољопривредних производа, висока пореска оптерећења и градска трошарина су изазвале тешку кризу међу пољопривредницима. Иако је Суботица била један од главних пољопривредних центара у Краљевини Југославији, уследио је крах градских финансија⁴⁹⁰. Суботичке привредне организације непрестано су захтевале смањење пореских оптерећења, а суботички трговци су организовали штрајкове против високих пореза⁴⁹¹.

Буњевачки новинар Лазар Стипић је у једном тексту у *Трговинском гласнику* из 1926. указао на низ проблема у суботичкој привреди, који су узроковали тешку економску кризу земљорадника у Суботици и околини. Према Стипићу, привреда града је до 1918. била извозно оријентисана према северу, а након разграничења ограничена је на локално

⁴⁸⁷ С. Бјелица, *Место Новог Сада у политици „национализовања“ Војводине*, 107-110, 114.

⁴⁸⁸ К. Petrović, *Subotica i kupalište Palić*, Subotica 1928, XIX.

⁴⁸⁹ S. Mačković, *Bunjevci Subotice*, 175-177.

⁴⁹⁰ S. Mačković, *Industrija i industrijalci Subotice: (1918-1941)*, Subotica 2004, 29-33.

⁴⁹¹ *Bunjevačke novine*, 19. februara 1926, br. 8.

тржиште. Покушај ширења економског утицаја према југу није успео због јаке конкуренције српског, немачког и мађарског грађанства, односно у првом реду Новог Сада, Сомбора и Сенте. Услед валутних односа, Суботица није била у стању да издржи конкуренцију. Да би могли развити делатност, суботички пољопривредници су у почетку кризе дигли велике зајмове, али уместо побољшања стања, цена пољопривредних производа је пала, па је стање додатно погоршано. Стипић је на крају опширног текста указао и на проблем суботичког хатара. Град је имао око 20 000 хектара шума и пашњака и 20 000 хектара ораница, али већи део шума и пашњака је припао Мађарској после разграничења, а оранице су дошле под удар аграрне реформе за коју општина није добила готово никакву накнаду. Истовремено је остао гломазан чиновнички апарат у градској администрацији, што је узроковало још већи пад градских и општинских прихода⁴⁹². Наведени привредни проблеми негативно су се одразили на инфраструктурни развој града, па нису могли бити изграђени путеви, болнице, нити је могао динамичније да буде развијен културно-просветни живот⁴⁹³.

Током двадесетих година економски проблеми земљорадника су настали због онемогућеног извоза пшенице, јер је олакшан увоз жита из иностранства веома високом извозном, а малом увозном царином. Овим мерама су посебно били погођени произвођачи жита, јер су цене биле у паду⁴⁹⁴. Суботица и околина су били погођени кризом средином двадесетих година. У граду чак нису постојали објекти који би евентуално утицали на раст извоза и ширење тржишта, као што је модерна кланица, велико вашариште за извоз меса или стовариште за извоз пшенице⁴⁹⁵.

Општа привредна криза почетком тридесетих година је додатно погоршала и продубила неповољан положај земљорадника у југословенској држави. Суботички лист *Дневник* је 1930. констатовао да су проблеми, укључујући процесе националне интеграције буњевачко-шокачке популације, одређени процесима у привреди. Земљорадници су били оптерећени високим порезима, а истовремено је цена њихових производа веома ниска⁴⁹⁶.

И крајем тридесетих година у јавности се и даље само расправљало о виталним проблемима суботичких и сомборских земљорадника. Тако је 1938. дискутовано о старом

⁴⁹² *Bunjevačke novine*, 3. septembra 1926, br. 36.

⁴⁹³ *Vačvanin*, 2. decembra 1921, br. 39.

⁴⁹⁴ *Zemljodilac*, 7. decembra 1923, br. 10

⁴⁹⁵ *Bunjevačke novine*, 3. septembar 1926, br. 36.

⁴⁹⁶ *Дневник*, 27. октобар 1930, бр. 294.

проблему и потреби да Суботица добије силос за складиштење жита. Исте године је Марко Јурић указао на проблем нефункционалног задругарства, јер су готово све дотадашње сеоске задруге компромитовале овај економски концепт, који би имао позитивне ефекте на економски развој пољопривреде⁴⁹⁷.

Незаинтересованост државних власти за решавање виталних економских питања је узроковала да организације Хрватске сељачке странке, Сељачка и Господарска слога, дођу у прилику да прошире своју делатност у војвођанским областима. „Сељачка слога“ је током 1936. покренула акцију међу суботичким сељацима којој је главни циљ био повећање цена жита и стоке. Како је већ речено, основни проблем земљорадника су били трговци и накупци који су организовано обарали цене пољопривредних производа да би остварили екстра-профите⁴⁹⁸.

Делатност ових организација је важан елемент у анализи процеса хрватске националне интеграције буњевачке и шокачке популације и њеног утемељења на социо-економским основама. Успешне акције и организовање интегрисали су један део популације у организације ХСС-а, односно у оквиру масовног хрватског политичког покрета. „Господарска слога“ основана је у Суботици 1936. и до 1938. имала је већ 450 чланова⁴⁹⁹. Често популистички, у оквиру Господарске слоге су разматрани проблеми земљорадника: од ниских надница, до високих трошкова производње и минималног профита⁵⁰⁰. Искуства буњевачких ратара нису се много разликовала од општег стања међу пољопривредницима у држави. Због тога је као један од главних циљева Господарске слоге истакнут захтев за повећањем цена пољопривредних производа⁵⁰¹. Успеси ове организације постају јаснији када се размотри чињеница да је у Суботици и околини било чак 5 000 сељака надничара и пољопривредних радника на рубу егзистенције. Већина њих је углавном незапослена, док су годишње били у радном односу тек месец дана⁵⁰².

Међутим, криза у пољопривреди је делимично била узрокована и традиционалношћу и конзервативизмом већине припадника буњевачке популације у свим сегментима живота, што је уједно указивало у којој мери су старе навике, па и идентитетски обрасци тешко

⁴⁹⁷ Дан, 26. фебруара 1938, бр. 830.

⁴⁹⁸ Дан, 6. марта 1936, бр. 54.

⁴⁹⁹ Дан, 14. маја 1938, бр. 893.

⁵⁰⁰ Дан, 29. марта 1936, бр. 74.

⁵⁰¹ Дан, 7. април 1936, бр. 81.

⁵⁰² *Subotičke novine*, 29. сiječnja 1937, br. 5.

трансформисани. Политичар Јосип Ђидо Вуковић је у једном интервјуу из 1936. о овом проблему приметио да Буњевци и даље углавном сеју кукуруз и пшеницу иако је исплативост врло мала, јер се „плаше преоријентације“⁵⁰³. Вуковићеву примедбу потврђују подаци да је нпр. крајем двадесетих година 40% пољопривредних површина под житом, а 46% под кукурузом⁵⁰⁴. Исте године је Раде Лунгулов, добар познавалац прилика међу војвођанским Буњевцима, констатовао да је узрок свих проблема, у привредним тешкоћама популације, шпекулацијама трговаца и ниском степену организованости задругарства⁵⁰⁵.

Осим процеса у привреди Краљевине Југославије и Војводини, за разматрање социоекономских аспеката буњевачког и шокачког идентитета значајан сегмент је урбанистички оквир. Суботица је у том периоду веома специфична урбанистичка целина, подељена на неколико изразитих подручја. Ужи центар је имао изглед великог аустроугарског града, са импозантном Градском кућом у самом центру. Градска периферија је личила на село са ниским кућама од набоја, крововима од трске, великим двориштима, блатњавим улицама и лошим хигијенским условима живота. Осим поделе на периферију и центар, главна особеност Суботице и шире околине града су салаши раштркани по великом суботичком хатару. Иако су град и околина имали више од 100 000 становника, Суботица није имала водовод, док је канализација само делимично изграђена. Град се простирао на 140 000 хектара, од тога је 136 000 обухватала периферија, односно пустаре и салаши⁵⁰⁶, који представљају кључан елемент у разматрању друштвених аспеката буњевачког идентитета. Највеће пустаре и салаши насељени буњевачком популацијом су: Ђурђин, Биково, Таванкут, Жедник и Љутово, Верушић, Чикерија, као и још неке мање пустаре и салашка насеља.

Салаш као друштвени феномен и салашки начин живота основни је оквир за анализу социјалних и економских аспеката идентитета буњевачке популације. Војвођански салаши

⁵⁰³ Дан, 24. мај 1936, бр. 119.

⁵⁰⁴ К. Petrović, *Subotica*, 23.

⁵⁰⁵ Дан, 24. мај 1936, бр. 119.

⁵⁰⁶ S. Mačković, *Industrija Subotice*, 31-32, 37; К. Petrović, *Subotica*, 17. О урбанистичким елементима више код: G. Demetar, G. Prčić-Vujnović, A. Bratuleanu, A. Biro, нав. дело, Subotica 2008.

су настали као привремена сточарска станишта још током 17. и 18. века. Масовним преласком становништва на ратарство, ови објекти су постали трајно насељене стамбене јединице. Намена суботичких салаша је углавном трансформисана током друге половине 19. века преоравањем пашњака и исушивањем мочвара. Овај процес је условљен већ поменутом изградњом железница током друге половине 19. века. Развојем салаша и њиховом експанзијом крајем 19. и почетком 20 века, они постају специфичне урбанистичке целине. Често су куће груписане у низове, односно „шорове“, па су изгледом подсећале на права села⁵⁰⁷.

Пошто је велики део новостворених пољопривредних ратарских површина био удаљен од града, то је условило да су се пољопривредници трајно насељавали на својим земљишним поседима. Салашка насеља у облику неправилног прстена окружују град. Због величине суботичког хатара, поједини салаши су удаљени и 25 км од града. Према подацима из 1926. око Суботице је на укупно 24 пустаре било 8 000 салаша, где је живело око 40 000 становника или готово половина суботичке популације. Изградња салаша је у великој мери заустављена аграрном реформом, што је погодило интересе многобројних земљопоседника⁵⁰⁸. Салаш се састојао од куће, бунара, пратећих привредних зграда и објеката, изграђених на земљишном поседу. Већина кућа је била од набоја, покривена трском. Осим ратарством, поједини салашари су се бавили и сточарством, па су имућнији имали већи број оваца и крава, али земљорадња је ипак била главно занимање⁵⁰⁹.

Друштвени и привредни односи на салашима били су веома специфични. Културно-просветни живот је био „минимализован“. Салаши нису имали цркву, гробље, пијацу, а мањи чак ни школу. Како примећује Младен Стојанов, „салашари су били изоловани и нису имали своју друштвену и културну заједницу“. По својој суштини, то је био предмодерни облик привређивања и живота. Иако је већина становника салаша имала кућу у граду, ипак је сваки салашар себе примарно идентификовао са салашарским начином живота. Земљишни поседи су били неуједначене величине: од 15 до неколико стотина јутара. Они са мањим и средњим поседима до 80 јутара били су оптерећени

⁵⁰⁷ Ј. Рудић-Вранић, нав. дело, 101-102, В. Вукиров, нав. дело, 150-156; Слободан Ђурчић, *Географски размештај салаша у Војводини*, Еј салаши, (зборник радова, ур. Веселин Лазић), Нови Сад 1994, 433-447.

⁵⁰⁸ Исто.

⁵⁰⁹ О изгледу салаша више у: Б. Ђупурдија, *Стамбена архитектура суботичких салаша, мајура и пољопривредних комбината*, Нови Сад 1993; М. Černelić, *Velika kuća Ivana Opštinarar na salašima Matarići kod Sombora*, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, br. 3, Subotica 2011, 191-194.

дуговима изазваним честим економским кризама у држави⁵¹⁰. Пошто на салашима и пустарама није постојала пијаца, приликом пијачног дана у Суботици, путеви према граду су били закрчени колонама салашарских кола. Салашари су доносили све врсте пољопривредних производа на градску пијацу. На тај начин је сва робно-трговинска размена везана за град⁵¹¹.

Иако се наизглед чинило да су салаши потпуно индивидуалне социјалне и привредне јединице, ипак су салашка насеља била снажно повезана са друштвеним и економским кретањима и процесима у југословенској краљевини и Војводини. Пошто је југословенско-мађарским разграничењем прекинут стари и устаљени правац извоза пољопривредних производа на тржишта Аустро-Угарске, робно-новчана размена везана је искључиво за тржиште града, којем су салаши гравитирали. На тај начин су дубоко везани за све социо-економске и политичке процесе који су се одвијали у градовима. Иако суштински затворене друштвене структуре, управо их је град као једино тржиште чинио зависним од општих дешавања. Овај сегмент уједно је условљавао све национално-интеграцијске процесе међу салашарском популацијом⁵¹². Нису само економски интереси везивали становнике салаша за град, већ и чврсте родбинске везе. Чест је био случај да један део породице живи у граду или да се ђаци пресељавају у Суботицу због похађања средњих школа⁵¹³.

Економски, друштвени и културно-просветни положај Буњеваца који су живели на салашима био је у уској вези са стањем инфраструктуре, односно путева и железница који су повезивали њихове поседе са градом. Питање изградње путева између раштрканих салаша и Суботице посматрано је као највећи проблем града у периоду међуратне Југославије. Велику пажњу овом питању посветио је инжињер Коста Петровић. Он је 1937. поднео предлог градоначелнику за изградњу салашких путева у дужини од 137 км⁵¹⁴. На територији Суботице укупно је изграђено тек 96 км, у односу на чак 1 145 км неизграђених општинских путева⁵¹⁵. Овакво стање је имало низ последица, које су

⁵¹⁰ Младен Стојанов, *Социологија сеоских колектива: огледи*, Нови Сад – Београд 2004, 186-188.

⁵¹¹ Ј. Рудић-Вранић, нав. дело, 103; В. Вукuroв, нав. дело, 153-154, 165.

⁵¹² М. Стојанов, нав. дело, 183-184.

⁵¹³ М. Černelić, *Povezanost života na salašu i u gradu u bačkih Bunjevaca*, *Etnološka tribina*, 32, 25, Zagreb 2003, 99-103; В. Вукuroв, нав. дело, 165.

⁵¹⁴ *Neven*, 24. oktobra 1937, br. 38

⁵¹⁵ G. Demetar, G. Prčić-Vujnović, A. Bratuleanu, A. Biro, нав. дело, 270.

отежавале, па и онемогућавале привредни и друштвени развој, због недостатка комуникација које би укључиле салашаре у културно-просветне и економске токове.

Изградња општинских путева као једно од кључних питања модернизације Суботице и њене околине суштински није било у фокусу градских и државних власти. У периоду 1921-1937, изграђено је тек 60 км путева, рачунајући ту и међународну трасу према државној граници. Због тога, Суботица није имала везу са својим залеђем, што је кочило модернизацијске процесе, као и социјални и привредни развој, онемогућавајући оживљавање трговине и саобраћаја⁵¹⁶. Када је реч о стању путева, основни проблем је био што током јесени и зиме није постојао редован саобраћај између салаша и града. Путеви су били у „мизерном стању“, па су се у случају кише и снега претварали у блато и каљужу. Стога није било могуће превозити терет са салаша у град. Чак је било онемогућено и путовање празним колима према Суботици⁵¹⁷.

Ови услови су имали веома тешке последице на привредни живот салашких домаћинстава. На то је утицао већ поменути друштвени живот на салашима и њихова упућеност према градским средиштима због обављања робно-новчане размене. Наведено стање је угрожавало и сиромашно градско становништво, јер су због отежаног транспорта живежних намирнице цене пољопривредних производа биле високе. Такође, био је угрожен извоз у иностранство, јер салашари током јесени и зиме нису могли превозити терет до суботичке железничке станице⁵¹⁸. Салашарско становништво готово пола године није било везано за град, па није учествовало као потрошач у градској привреди и културно-просветном животу. У овом контексту, организације Крижара и Сељачке слоге, које су организоване по готово свим већим пустарама и салашима, добијале су веома широк простор за развој делатности и ширење хрватске националне идеологије, што је био веома значајан чинилац у процесу хрватске националне интеграције једног дела буњевачке популације на салашима.

Положај салашких насеља је у многим аспектима био веома неповољан. Према подацима из 1938, чак ни велика насеља око Суботице нису имала полицијске и административне канцеларије. Полицијске испоставе су за време шестојануарске диктатуре укинуте на великим пустарама Таванкуту и Жеднику. Последица је била пораст

⁵¹⁶ *Neven*, 24. oktobra 1937, br. 38.

⁵¹⁷ *Bunjevačke novine*, 1. januar 1926, br. 1.

⁵¹⁸ Исто.

криминала: убиства, туче, крађе и провале, па је завладало небезбедно стање и општа несигурност⁵¹⁹. Овласти на салашима је имала жандармерија, док је градска полиција деловала само унутар уже градске територије. Иако је у Таванкуту живело између 8-10 000 људи, само су 3-4 жандарма обављали контролу у овом месту. Незадовољство је владало и у Ђурђину, где је стање описано следећим речима: „За сваку ситну административну ствар, за пријаву особних листова итд, сељаци су приморани да дођу често пута пишице, у град да сврше своје послове. Отуда велики антагонизам који влада у сељаштву против града и градске администрације, те против градског чиновништва“⁵²⁰. У овом контексту, значајно је скренути пажњу на већ поменути изјаву политичара Јосипа Вуковића Ђиде, који је констатовао да Буњевци „кроз призму комуналних односа гледају на све односе, не само у држави, него и ван ње“⁵²¹. Сходно томе, разумљив је раст незадовољства и негативан став према југословенској држави. Тековине модерног живота нису биле присутне у већини салашких насеља. Многе пустаре нису имале лекара, струју и купатила и кућама⁵²². Од културно-просветних организација нпр. у Таванкуту као највећем насељу, деловали су само Крижари и Сељачка слога, која је била веома активна на помагању земљорадницима у продаји пољопривредних производа⁵²³.

У случају Сомбора, односно буњевачке популације у овом граду, оквир живота и привређивања је био веома сличан суботичким приликама. Овај град је, као и Суботица, након стварања југословенске државе упао у тешку економску кризу. Председник сомборске општине Сима Тапавица, 1938. је указивао да је изградња општинских и бановинских путева основни предуслов за привредни развој града. Осим тога, на неповољне економске услове утицали су још неки фактори. У периоду Краљевине Југославије, сомборски привредници су захтевали отварање пољопривредне школе у граду, изградњу директне железничке пруге према Баји за извоз пољопривредних производа, подизање модерних силоса и модерне кланице како би били побољшани

⁵¹⁹ *Neven*, 7. маја 1938, br. 19.

⁵²⁰ *Neven*, 9. јануар 1938, br. 2.

⁵²¹ *Дан*, 24. мај 1936, бр. 119.

⁵²² *Neven*, 15. јануар 1937, br 1.

⁵²³ *Neven*, 16. априла 1938, br. 16.

услови за привредни развој. Сомбор је, као и Суботица, због југословенско-мађарског разграничења и опште преоријентације војвођанске привреде постепено губио привредни значај. Томе је у великој мери доприносило стање општинских путева⁵²⁴.

Поред Суботице, Сомбор је био други већи град у којем су Буњевци представљали значајан удео у популацији. Као и у случају суботичких Буњеваца, живели су не само у граду, већ су били раштркани по околним салашима: Градини, Ненадићу, Матариху, Безданским салашима и другим локацијама. Салашу су чинили јединствену економску целину са Сомбором. Публициста Миленко Бељански је у неколико књига о сомборским салашима описао посебну друштвену атмосферу у салашким домаћинствима и указао на низ карактеристика традиционалног салашког начина живота у периоду 1918-1941. Као и у случају Суботице становници салаша су били удаљени од града. Иако изгледом подсећају на села, на салашима није било пијачног дана, често представници државних власти нису у њима имали своје испоставе, док се размена роба обављала у градовима. Већи салашу су имали основне школе. И верски живот је био „минимализован“, јер нису постојале цркве и гробља, а црквени ритуали су се обављали око изграђених крстова или мањих капела. Изградња пруга, која је трајала до 1912, унапредила је привредни развој, јер су многи салашу добили своје железничке станице, што је олакшало транспорт робе. Власници салаша били су и чиновници и интелектуалци који су куповали земљу. Честа појава је унајмљивање надничара, посебно у случају већих поседа и имућнијих земљопоседника. Сомборски хатар је био дуг 27, а широк 30 км. Као и у Суботици, главни проблем су били путеви и комуникације са градом, односно транспорт пољопривредних производа у Сомбор где су их продавали на градским пијацама. Током јесени и зиме због природе земљишта путеви су претварани у непроходно блато, што је у потпуности онемогућавало путовање до града. Постојало је чак 300 км разних путева који су везивали поједине салашу са градом, а тек уочи Другог светског рата изграђени су камени путеви, који су покривали само главне деонице⁵²⁵.

Још једна карактеристика салашких домаћинстава у околини Суботице и Сомбора је живот у породичним задругама. Овај елемент указује на традиционалне одлике друштвене структуре, јер је задругарство присутно међу Буњевцима и током двадесетих и тридесетих

⁵²⁴ Neven, 16. januar 1938, br. 2.

⁵²⁵ О сомборским салашима више у: М. Бељански, *Сомборски салашу*, Сомбор 1970; М. Бељански, *Поново о сомборским салашима*, Сомбор 1979.

година. Заједнице су биле повезане крвним сродством, јер су синови настављали живот унутар једне породице, „у једној авлији и на једној храни“. У једном домаћинству је у просеку живело између 10 и 15 људи. Није постојала приватна имовина, већ је све било заједничко, осим жениног мираза. Величина поседа је варијала, од малих парцела од 6 јутара, па до пространих земљишта од неколико стотина јутара. Међутим до средине тридесетих година већина задруга се распадала због жеље наследника да сами управљају својим поседом. Приликом деоба, обичајно право је имало важну улогу, као уосталом и у функционисању задруга и живота унутар ових заједница. Интересантно је да су се сомборске буњевачке задруге почеле распадати пре суботичких, убрзо после Првог светског рата као што је случај са салашима на Безданском путу. Узроци распада задруга су у кризи традиционалних односа и ауторитета старије генерације који више није био неупитан. Појавила се жеља наследника да сами управљају својим поседима⁵²⁶.

Здравствени и хигијенски услови живота такође су указивали на друштвене карактеристике буњевачке и шокачке популације. Њихова традиционалност огледала се у ставу према лекарима, хигијени и болестима. Тако је нпр. дифтерија била веома раширена међу децом у Суботици, јер родитељи нису били обавештени о симптомима ове болести. Болесници се често нису придржавали упутстава лекара. Такође, „бабско личење“ је била веома раширена појава⁵²⁷. Многе болести су због незнања завршавале смртним исходом, као што је упала слепог црева или тровање крви. „Људи умиру, а ни сами не знамо зашто“, рекао је један паор новинару листа *Невен*. Није било могућности за хитне интервенције, јер су лекари долазили на салаше тек следећи дан по позиву⁵²⁸.

Према подацима Здравственог одељења града Суботице из 1938, на салашима је био раширен низ бактеријских и заразних болести, јер су бунари заражени разним бактеријама, пошто су се налазили у близини ђубришта и нужника. Такође, болесници са салаша нису могли долазити у град на лечење током јесени и зиме због непроходних путева. О надрилекарству је у извештају једног лекара писало да је „наш народ сујеверан“ и „склон мистицизму“, па лечи болеснике врачањем и молитвама. Указао је и на „бабско лечење“ као масовну негативну појаву. Имена „баба“ становници салаша су држали у

⁵²⁶ М. Černelić, *Velika kuća Ivana Opštinarara*, str. 187-204; М. Černelić, *Velika familija Dulić na Đurđinu*, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, br. 2, Subotica 2010, 107-139.

⁵²⁷ *Pravi bunjevački calendar za 1934*, Subotica 1933, 97.

⁵²⁸ *Neven*, 15. januara 1937, br. 1; januar 1936, br. 1.

строгој тајности. Недостатак канализације, водовода и елементарне хигијене узроковао је већину болести. Томе је доприносила и чињеница да је већина кућа у Суботици изграђена мимо „хигијенских прописа“⁵²⁹.

Економски и друштвени оквир живота бачких и барањских Шокаца био је нешто другачији у односу на бачке Буњевце. Основна разлика је у материјалној основи. Већина шокачких села у Бачкој је била на веома ниском степену друштвеног и привредног развоја. По овом питању, издвајало се неколико насеља на крајњем северозападу Бачке: Бачки Моноштор, Бачки Брег и Сонта.

Према подацима из *Суботичких новина* 1936, Сонта је била економски у најлошијем положају од шокачких насеља. У селу није било Шокаца интелектуалаца, трговаца и занатлија. Материјално слаб положај огледао се у појави да поједини становници често нису били власници кућа, него једне половине или једне трећине објекта. У односу на остала шокачка места, у Сонти је забележен висок наталитет⁵³⁰.

И Бачки Моноштор је у привредном погледу слабије развијено село. То се огледало у великом броју Шокаца надничара, од којих је мали број радио у самом селу, већ су посао налазили на државном имању Беље у Барањи, на великим земљопоседима у околини Сомбора, а неки су чак одлазили у Славонију у потрази за послом. Током сезонских послова који су трајали осам месеци враћали су се кући само суботом и недељом, што је отежавало редовно школовање деце⁵³¹. Становништво Бачког Брега је према извештају Марина Декића у *Суботичкој Даници* за 1933, такође било у неповољном привредном положају. Традиционалност заједнице се огледала у присуству народне ношње код готово свих жена, а и мушкарци су често носили везене, а не фабричке кошуље. Осим тога, традиционално породично задругарство је било раширено, како се не би делила земља. Велики број Шокаца је био без икаквог земљишног поседа⁵³².

⁵²⁹ *Neven*, 21. маја 1938, br. 21.

⁵³⁰ *Subotičke novine*, 9. listopada 1936, br. 18.

⁵³¹ *Subotičke novine*, 8. siječnja 1937, br. 2.

⁵³² *Subotička Danica za 1933*, Subotica 1932, 81-82.

Међу шокачким селима у Бачкој, издвајао се Бач, као економски најразвијеније место. Прерадом конопљиних влакана, производили су кудељу и на тај начин остваривали високу материјалну добит. Привређивање није било ослоњено само на земљорадњу и сточарство, већ и на овај извор прихода. Ипак, притиснути дуговима и порезима поједини сељаци су били присиљени продавати сирову конопљу испод цене. Иако према броју становника Бач није био много већи од осталих шокачких села, релативна привредна развијеност је омогућавала да се велики број омладине школује. Бач је имао чак десетак студената, а према подацима из 1936. и 4 средњошколца, о чему ће више речи бити у разматрању просветних аспеката идентитета. Међутим, и у случају овог насеља, слабе железничке везе су отежавале редовно школовање. Једна важна тенденција је да су Шокци у Бачу имали мали број деце, углавном двоје или највише троје. У односу на Немце слаба је заступљеност у трговини и занатима, иако је у селу био 1 трговац и 3 занатлије припадника шокачке заједнице, што је иначе реткост у шокачким насељима⁵³³.

У близини Бача налазила су се још три већа шокачка села: Вајска, Плавна и Бођани. Према подацима из 1936. Вајска уопште није имала ђаке и студенте, као ни занатлије и трговце. Једина саобраћајна веза је у то време аутобус према Бачу. Једина организација у селу је Крижарско братство, захваљујући активности локалног свештеника. У Бођанима и Плавни је била слична ситуација по питању економског и просветног развоја, осим што су Бођани имали католичку читаоницу основану под покровитељством Католичке цркве, снабдевену великим бројем хрватских часописа, листова и књига⁵³⁴.

За разлику од економских и социјалних прилика у већини села бачких Шокаца, материјална основа у шокачким насељима у Барањи је била нешто повољнија. Опширан извештај о приликама међу барањским Шокцима саставио је Матија Туцаков 1939 године. Према овом извештају, у шокачким селима је неколико доминантних карактеристика: у већини насеља Шокци се претежно нису бавили угоститељством, занатима и трговином, већ искључиво пољопривредом; у готово свим селима је постојала организација ХСС-а. Сељачка слога као једино културно-просветно удружење; у економски и друштвено мање развијеним селима задржала се народна ношња, док је у већим местима овај облик везе са традицијом напуштен.

⁵³³ *Subotičke novine*, 25. rujna 1936, br. 16.

⁵³⁴ *Subotičke novine*, 2. listopada 1936, br. 17.

Интересантан пример за анализу је случај Шокаца у Батини. Од 2 600 становника нешто мање од половине су били Шокци. У просеку су поседовали између 10 и 20 јутара земље, међутим то је био једини извор прихода, док су трговци, угоститељи и занатлије у месту Немци и Мађари. Крајем тридесетих година, батински Шокци нису имали ученике уписане у средње школе, нити студенте на факултетима. Међутим, иако је у просветном погледу низак степен развоја, утицај модернизације се огледао у чињеници да је народна ношња готово у потпуности напуштена. На овај процес је утицао повољан положај Батине као важног места у саобраћајном погледу: у селу се налазило пристаниште на Дунаву и железничка станица. Такође, у Батини је било средиште среза и среског начелника⁵³⁵.

Други парадигматичан пример је село Драз, у којем је од 1 800 становника, 1 200 Шокаца. Већином су се бавили пољопривредом, док су Мађари били виноградаре. Интересантна је чињеница да је у селу развијена прерада конопље, међутим овим послом се Шокци нису бавили, већ углавном Немци. Пошто се Драз налазио ван главних путева, народна ношња је била очувана и тек су млађи појединци почели да облаче фабричку одећу. У селу је био присутан и живот у традиционалним породичним задругама⁵³⁶.

Туцаков је у извештају нагласио да „осим Батине скоро сва села су на страни, нису на прометном мјесту и немају жељезничке пруге. Већина су уз државну границу“. Такође, приметио је да се „они осјећају усамљени ... Донекле су и неповјерљиви“, а у погледу привредног стања да имовно стоје боље од Шокаца у Бачком Брегу, Бачком Моноштору и Сонти, где многи Шокци немају своје земљопоседе, у Барањи готово није било припадника шокачке етничке заједнице без већег или мањег поседа⁵³⁷.

У разматрању утицаја модернизацијских процеса значајно је осврнути се на народне ношње као симбол веза са традицијом. Изложеност модернизацији се огледала у напуштању ношње, иако није нужно била реч о економским узроцима ове појаве, као што је случај са батинским Шокцима. У привредно развијенијим и напреднијим местима процес напуштања ношње и облачење „по грађански“ био је важан индикатор за продор модернизацијских промена у барањска села. Такође, кључна је чињеница да је у готово свим селима барањских Шокаца била организована Сељачка слога, као често једина

⁵³⁵ *Subotička Danica za 1940*, Subotica 1939, 99-103.

⁵³⁶ Исто.

⁵³⁷ Исто.

културно-просветна организација у селу, која је значајно утицала на процес хрватске националне интеграције ове популације.

2.3. Просветне прилике као оквир интеграцијских процеса буњевачког и шокачког становништва

У разматрању утицаја просвете на национално-интеграцијске процесе међу војвођанским Буњевцима и Шокцима, у фокусу ће бити само они елементи који су експлицитно утицали на процес обликовања појединих идентитетских конструкција. Кључна истраживачка питања односе се на следеће: услед којих тенденција се одвијао процес интеграције припадника буњевачко-шокачке популације у хрватску нацију? Који фактори су отежавали стварање југословенског идентитета? На који начин су ставови о образовању и школству унутар заједнице усмеравали изградњу идентитета? Такође, важно је питање у којој мери су процеси у просвети утицали на модернизацију читавог друштва и да ли су и како превазилажени традиционални оквири живота буњевачке и шокачке заједнице? У овом контексту, важно је напоменути да је за обликовање националног идентитета као модерног облика лојалности и припадности важан сегмент и истраживачко питање где се ствара образована елита, односно у којем просветном центру и под којим идеолошким утицајима.

Општи оквир за разматрање просветних прилика је однос између југословенске државе и Католичке цркве, јер је међу многобројним спорним питањима, просвета изазивала посебно оштре полемике и незадовољство клера и католичке популације у Краљевини Југославији. Основни проблем у овом спору је питање контроле над друштвеним и културним животом југословенских католика. Потискивање цркава из просветног система државе изазвало је отпор свих верских заједница, а највише Католичке цркве. Сукоб је отпочео већ 1919. проширивањем српских школских закона на територију Баната, Бачке и Барање. Главни циљ ових реформи је потискивање затеченог мађарског утицаја у просвети. Све основне школе на овом простору су подржављене законом из 1920, а некадашњим конфесионалним школама је одузета имовина и предата појединим општинама. Католичка црква је оштро реаговала, а ово питање је и у наредним годинама оптерећивало односе. Као народни посланик у парламенту, Блашко Рајић је током двадесетих година често иступао против државне просветне политике, па је у једном од скупштинских говора рекао: „Нема изгледа никада да ће ових 80% војвођанских католика, били они Буњевци, Шокци, Немци, Мађари ... примити овај закон и веру оних који су закон протегли и на темељу овог закона ову отимачину извели ... Овај закон фаворизира

ћирилицу ... Ми смо на овај начин постали уз наше здраве и читаве очи слепци“. Пошто Католичка црква није хтела да њен утицај у образовању буду потиснут, она је ушла у сукоб са државом, негацијом државних просветних структура⁵³⁸.

Као католици, припадници буњевачког и шокачког становништва такође су били незадовољни решењима у просветном систему. Незадовољство је потенцирано од стране католичког клера. Како смо видели у Рајићевом говору, форсирање ћирилице у школама је перципирано као неприхватљиво у срединама већински насељеним Буњевцима и Шокцима. Осим ћирилице, велики број Буњеваца и Шокаца је протествовао против прослављања св. Саве у школама и доминантно српских садржаја у школским уџбеницима. Већ 1920. суботичка *Даница* је писала о дискриминацији, јер је наводно од 30 новопостављених учитеља у Суботици, само 1 био Буњевац⁵³⁹. Исти проблем се понављао и касније, па је клерикални лист Блашка Рајића *Хрватске новине* писао 1928. да су у једној суботичкој школи свих 5 учитеља православци, иако су већина ученика католици⁵⁴⁰.

Нема сумње да су наведени узроци утицали да један део незадовољника из редова буњевачког и шокачког становништва артикулише своје незадовољство и осећај дискриминисаности у све већем одијуму према влади у Београду, Србима и наклоњености према ХСС-у и хрватском националном идентитету. Међутим, ови елементи су осим просветних конотација, садржавали и снажне политичко-идеолошке тенденције. За разматрање процеса обликовања идентитетских конструкција можда је важније питање везано за социјалну структуру популације када је реч о броју писменог односно, неписменог становништва, јер ови параметри говоре о нивоу утицаја модернизацијских процеса на одређени колектив.

Уопштено, у Краљевини Југославији је неписменост била раширена појава. Године 1921. више од половине становништва је било неписмено, а у наредних 10 година овај број је смањен тек за нешто више од 5%. У Дунавској бановини је 1931. писмених било 70% што је значајно више од државног просека⁵⁴¹. Међутим, буњевачка популација је по овом питању заостајала за другим националним и етничким заједницама у Војводини.

⁵³⁸ О томе више у: Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918-1941*, књ. 2, Београд 1997, 336, 344-349; Б. Шимуновић Бешлин, *Просветна политика*, 181-197; Б. Глигоријевић, *О настави на језицима народности*, стр. 55-84; Vladimir Radašin, *Školska uprava u Banatu, Vačkoj i Baranji od 1918. do 1929. godine*, (doktorska disertacija u rukopisu), Novi Sad 1986.

⁵³⁹ *Subotička Danica za 1921*, Subotica 1920, 29.

⁵⁴⁰ *Hrvatske novine*, 9. lipnja 1928, br. 12.

⁵⁴¹ Ђорђе Поповић Муњатовић, *Суботица: 1922*, Суботица 1922, 4.

Према подацима Ђорђа Поповића-Муњатовића, писмених Буњеваца је 1910. било мање од 40%⁵⁴². Овај проблем је тешко превазилажен у југословенској држави, чему је допринио феномен салашких школа.

Салашке основне школе у околини Суботице и Сомбора веома су значајан елемент за разумевање спорог развоја просветног и културног живота међу буњевачком популацијом. Просечна удаљеност коју су ђаци прелазили до школе у Дунавској бановини је износила 2-3 км, а у случају школа на пустарама и салашима ова раздаљина је била три пута већа, па су ученици пешачили између 8 и 10 км⁵⁴³.

У случају салаша око Суботице и Сомбора низ фактора је додатно отежавао функционисање просветног система и у великој мери онемогућавао редовно школовање деце. За време јесени и зиме због већ поменутог лошег стања путева и њихове непроходности тешко се долазило до школа, па је просветни рад био условљен временским приликама. Такође, због удаљености појединих школа од града, школске власти су ретко контролисале њихов рад. Иако је на суботичким салашима 1919-1920. постојало укупно 63 школе, зграде често нису били одговарајуће, па је настава одржавана у импровизованим и приватним објектима. Одељења су имала превише ђака, школски простори су били неадекватни, учионице мале, а учитељи су имали проблем са условима становања у учитељским становима. Поједине школе нису имале табле и довољан број клупа⁵⁴⁴.

Родитељи често нису децу слали у школу, посебно током пољопривредних радова. Школски надзорници су претњама и казнама покушавали присилити родитеље да извршавају ову обавезу, међутим у једном учитељском писму је објашњено школским властима да је систем привређивања на салашима тако организован да укључује све чланове породице, па се наведени проблем тешко превазилази. Такође, на салашима је живео велики број сиромашних земљорадника са тек неколико јутара земље, па услед ниске материјалне основе, чести су случајеви да се учитељи жале како у појединим салашким школама само четвртина уписаних ученика редовно похађа наставу⁵⁴⁵.

⁵⁴² В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 1, Beograd 1988, 324.

⁵⁴³ Љ. Димић, *Културна политика*, књ. 2, 45.

⁵⁴⁴ Tatjana Segedinčev, *Salaške škole*, Ex Pannonia, br. 8, Subotica 2004, 27-30.

⁵⁴⁵ Исто, стр. 30-36.

У северној Бачкој су аграрна реформа и колонизација повећали број становника, а више од 500 школских објеката је остало у власништву Католичке цркве, па је подизање нових школа постало императив у просветној политици државе. Пренатрпаност постојећих капацитета посебно је изражена на салашима, па нпр. у Жеднику укупно је уписано 100 ученика, а у употреби је била само једна учионица. Половина их због тога није похађала наставу. Такође, овај фактор је онемогућавао организовање курсева за описмењавање старијих људи који нису били писмени⁵⁴⁶.

Осим стања у основним школама, за разматрање утицаја школства на формирање идентитета, важно је осврнути се на основне параметре када је реч о средњим школама. Број буњевачких ђака који су похађали средње школе открива низ значајних елемената за опште закључке. Према подацима из суботичког часописа *Класје наших равни*, школске године 1927/1928. од 865 ђака у српско-хрватском одељењу у суботичкој гимназији, Буњеваца је било 312, а разред је завршило 176 буњевачких ђака. У наредним школским годинама слика се у великој мери мења. Школске године 1931/1932. од преко 1 000 ученика, Буњеваца је 259. За три године, односно 1935, од преко 800 ученика, Буњеваца је тек 161, а разред је завршило 78 буњевачких ђака. Дакле, у односу на 1927. број Буњеваца се смањио за половину, а број оних који су успешно завршили разред опао је чак за више од 50%. Када је реч о школовању девојчица, у овом погледу слика је још неповољнија. У женској гимназији од 404 ученице, Буњевки је било тек 52, а у женској грађанској школи од укупно 327 ученица, 100 је припадница буњевачке заједнице⁵⁴⁷, што је важан сегмент за разумевање традиционалних оквира живота читаве популације и још увек доминантног патријархалног модела.

Осим већ наведеног незадовољства католичког становништва државном просветном политиком, *Класје наших равни* указује на још неке важне узроке тада постојећег стања у образовању. Часопис је писао како је однос родитеља према школи често био пресудан, јер су они углавном били без образовања или неписмени. Због тога је забележено да често омаловажавају школу, не надзиру учење деце или им дају друге послове око одржавања породичних газдинстава. Ова појава је била посебно учестала код деце која су долазила са салаша. Такође, *Класје* указује да је низак степен здравствене културе и лоших

⁵⁴⁶ Исто, стр. 31.

⁵⁴⁷ *Klasje naših ravni*, godina 1935, br. 2, str. 124-127.

хигијенских навика утицао на школовање, јер „пијанство и разне болести родитеља чешће су него се и мисли разорно утјецале на ум и значај дјеце“⁵⁴⁸.

Када је реч о барањским Шокцима, просветне прилике су биле у значајној мери још неповољније него међу Буњевцима. Извештај Матије Туцакова, који је 1939. обишао барањска села открива да велика већина шокачких насеља нема ниједног ученика у средњим школама. Такав је случај са Батином, средиштем среза, где је живело преко 1 000 Шокаца. Ретка су насеља која су давала већи број средњошколаца, па је нпр. село Драз имало само 2 ученика у средњим школама, а Барањско Петрово Село 3 ђака⁵⁴⁹.

По овом питању, стање је било нешто боље у неким селима бачких Шокаца. Издвајао се Бач, који је како смо видели био привредно најразвијеније шокачко насеље, па је овај економски потенцијал условио да просветне прилике буду нешто повољније него у другим местима. Из Бача је велики број ђака уписивао студије, што нас води ка теми факултетског образовања и његовом месту у национално-интеграцијским процесима. У том контексту, кључно је питање којим образовним центрима су гравитирали поједини студенти.

Према непотпуним, али корисним подацима из *Суботичке Данице* за 1934, 1933. године укупно је било 69 буњевачких и шокачких студената. Од тог броја, највише их је из Суботице 52, затим из шокачког насеља Бач 9, Бачког Брега 2, Светозара Милетића 2, Бачког Моноштора, Бајмока и Бачке Тополе по 1 студент. Такође 1 Буњевац је имао пребивалиште у Валпову. Према информацијама у *Даници*, од 69 студената, највише их је студирало у Загребу, укупно 30 или нешто мање од половине. На студијама теологије у Сарајеву и Ђакову било је уписано 7, односно 4 лица⁵⁵⁰. Уз разумљив утицај хрватске националне идеологије на оне студенте који су студирали у Загребу, под истим упливом су били и сарајевски и ђаковачки студенти, с обзиром на оријентацију Католичке цркве у Југославији да су припадници буњевачке и шокачке популације уједно део хрватске

⁵⁴⁸ Исто, 124-127.

⁵⁴⁹ *Subotička Danica za 1940*, Subotica 1939.

⁵⁵⁰ *Subotička Danica za 1934*, Subotica 1933, 46-47.

нације. Дакле, можемо констатовати да је од укупно 69, чак 41 будући интелектуалац стицао високо образовање под доминантним утицајем хрватских образовних центара.

Од преосталих 28 студената, њих 16 је похађало суботички Правни факултет, у Београду је студирало 6, а у иностранству такође 6 припадника буњевачке популације. Због слабог материјалног положаја, релативно мали број Буњеваца је уписивао факултете ван земље. Од наведених 6 студената, 1 је студирао у Прагу, 2 у Грацу и 3 у Бечу. Дакле, чак 5 студената је факултете похађало у Аустрији, а 1 у Чехословачкој⁵⁵¹, што су била устаљена одредишта још из времена Хабзбуршке Монархије. Упада у очи чињеница да ниједан Буњевац и Шокац у том моменту није студирао у Будимпешти, где је пре 1918. факултете уписивао и завршавао велики број буњевачких интелектуалаца⁵⁵², касније веома утицајних у политичком и друштвеном животу буњевачког и шокачког становништва током постојања Краљевине Југославије.

Студенти у Суботици студирали су на Правном факултету, јединој високошколској установи у граду. Међутим, карактеристично је да су сви имали пребивалиште у граду или ближој околини, што имплицира да су се остали бачки Шокци и Буњевци ретко опредељивали за студирање у Суботици. Велика већина Шокаца је гравитирала хрватским факултетима, па је од њих 12 на наведеном списку у *Даници*, 7 похађало студије у Загребу, а остали у Сарајеву и Ђакову. Реч је углавном о студентима теологије, чије је школовање по правилу финансирано и стипендирано од стране Католичке цркве. Слаб материјални положај шокачке популације је условљавао избор занимања, али и велики утицај католичанства на Шокце, који су како смо видели претежно били изван модернизацијских процеса, окренути традиционалним и конзервативним вредностима и начину живота. Ипак, важно је напоменути да је Бач, као економски најразвијеније шокачко насеље уједно давао и највећи број студената, чак 9, од укупно 12 Шокаца забележних на листи из *Данице*⁵⁵³.

Још једна важна тенденција је да Буњевци изван Суботице чешће уписују студије у Загребу, Сарајеву или Ђакову⁵⁵⁴. Ова појава је узрокована чињеницом да је политички

⁵⁵¹ Исто.

⁵⁵² Како смо видели, већина правника је студије похађала у Будимпешти, између осталих Андрија Плетикосић, Стипан Матијевић, Мирко Ивковић Ивандекић, где су студирали и лекар Врање Сударевић, као и многи други буњевачки интелектуалци.

⁵⁵³ *Subotička Danica za 1934*, Subotica 1933, 46-47.

⁵⁵⁴ Исто.

покрет и активност пројугословенских и просрпских Буњеваца најснажнији у Суботици преко Земљодилске странке, Земљодилске касине и Буњевачке просветне матице. Ове политичке и просветне институције су усмеравале одређени број ђака и остваривале утицај у погледу ширење југословенске идеологије или пак идеје о посебном буњевачком идентитету.

Када је реч о Суботици као главном центру војвођанских Буњеваца владала је подељеност с обзиром на место студирања. Студената је било 52. С обзиром на број Буњеваца и њихов релативно повољан материјални положај, јасна је већина у односу на остала насеља. Због материјалних услова и јефтинијег школовања разумљиво је да је велики број ђака, њих укупно 16, уписивао студије у самом граду, међутим избор је био ограничен само на Правни факултет, као једину високошколску установу у граду. Чак 20 суботичких студената студирало је у Загребу, а свих 6 студената Буњеваца који су студије похађали у Београду били су Суботичани. Такође, сви студенти који су се школовали у иностранству били су из Суботице, због нешто повољнијег материјалног положаја становништва у односу на остале области насељене буњевачком и шокачком популацијом. Остала четворица су студије похађали у Сарајеву и Ђакову⁵⁵⁵. Пошто је Правни факултет у Суботици био под утицајем српске и југословенске националне идеологије, а предавачи су углавном били професори српске националности, на тај начин је несумњиво вршен снажан идеолошки утицај на буњевачке студенте. Истовремено, чињеница да су 24 будућа интелектуалца похађала студије у хрватским просветним центрима указује на оштру и снажну политичко-идеолошку подељеност суботичких Буњеваца, која је прерасла у подељеност читавог друштва и стварање у потпуности одвојених идентитетских конструкција.

Још једна чињеница сведочи о друштвеним карактеристикама буњевачке и шокачке популације. Од 69 наведених студената, студирало је само 5 девојака, и то свих 5 из Суботице⁵⁵⁶. Међутим, њихова малобројност указује да је друштво под снажним традиционалним и конзервативним утицајима и да су патријархални односи видљиви и у овом сегменту.

⁵⁵⁵ Исто.

⁵⁵⁶ Исто.

Списак у суботичкој *Даници* не даје податке о студентима из Сомбора, иако их је несумњиво било. Међутим, њихов број је био много мањи, у односу на заступљеност у сомборској популацији. На то указује податак из *Данице* за 1938, о броју студената који су завршили студије 1937. године. Међу 24 Буњеваца и Шокаца, само су двојица били из Сомбора⁵⁵⁷.

За образовање хрватски оријентисаних Буњеваца и Шокаца у католичком и хрватском духу, важно средиште је била католичка исусовачка гимназија у Травнику, коју су углавном похађали будући свештеници пре уписивања факултета. Тако је само 1933. студије завршило 3 свештеника из Бачке, а сваки је средњошколско образовање стекао управо у травничкој гимназији. Такође, један од ових свештеника је теологију завршио у Сплиту⁵⁵⁸, што сведочи да је осим Загреба, Сарајева и Ђакова и Сплит имао одређену улогу у просветном животу војвођанских Буњеваца и Шокаца.

Након анализе података о месту студирања појединих студената, намеће се питање узрока наведеног стања, посебно велике заступљености Загреба као пожељног места за стицање високошколског образовања. На ову тенденцију су утицале традиције из времена пре Првог светског рата. Студирање у Загребу је било раширена појава у војвођанским областима током постојања Аустро-Угарске, о чему сведочи податак да је 1919. чак 2 500 студената из Војводине студирало у Загребу⁵⁵⁹.

Међутим, у новом контексту југословенског друштва и његових противречности, а посебно процеса хрватске националне интеграције војвођанских Буњеваца и Шокаца, избор места студирања је носио низ значајних конотација. Избор Загреба за место стицања високошколског образовања уједно је био повезан са отпором према просветном систему и решењима у просвети, након реформи почетком двадесетих година. Сва негативна искуства су везивана за Београд и београдску владу. Због тога, низ фактора је значајан за разумевање овог процеса, посебно у контексту изградње хрватског националног идентитета.

Већ смо уопштено констатовали да је незадовољство међу ученицима и родитељима Буњевцима и Шокацима општа појава, узрокована низом социјалних и привредних

⁵⁵⁷ *Subotička Danica za 1938*, Subotica 1937.

⁵⁵⁸ *Subotička Danica za 1934*, Subotica 1933, 58-59.

⁵⁵⁹ Б. Храбак, *Студенти из Војводине у Београду 1919-1928. године*, Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији, зборник радова (ур. Добрица Вуловић), Београд 1983, стр. 39.

чинилица, између осталог форсирањем ћирилице у национално мешовитим школама и српским садржајима у просветном систему. На нивоу појединца важна запажања о емоционалним аспектима ових тенденција оставио је буњевачки књижевник Марко Човић у роману „Доктор филозофије“. Овај текст експлицитно указује на који начин је дискриминација у школству и употреба ћирилице утицала на национално-интеграцијски процес, као и на избор места студирања. Човић је у књизи описао искуства једног ђака са салаша, који је изложен подсмеху и шиканирању од стране учитеља и колега у разреду. Учитељ, српске националности, приказан је као човек који не разуме менталитет ученика, па између осталог поставља питање ђаку зашто је он као „свињар“ уопште кренуо у школу. На крају школовања, овај исти ученик је као ђак генерације од школе добио на поклон књигу написану ћирилицом, која изазива следећу реакцију: „Када је прочитао наслов књиге, када је видио што су му дали ... заболи га нешто у души, увриједи га нешто, распали. Још мало прије ведро и насмијано лице зацрвени и свака жилица заигра на њему, па и руке у којима је држао ћирилицом наштампану књигу ... Његов понос је био увријеђен, он је плануо јер је тај дар сматрао као изругивање ... Љутито је показао књигу својим друговима... Нијесам ја жељан њихових признања и њихових потврда, јер знам да су лажне... Зашто, зашто су ми давали то? Ваљда само зато да још једном и на концу осјетим оно што сам осјећао кроз осам година, да још једном видим њихову мржњу?“⁵⁶⁰. Иако је реч о роману и субјективном доживљају појединца, овај текст несумњиво конкретизује како се одвијао процес који је одвајао део буњевачке и шокачке популације и усмеравао их у правцу хрватске националне интеграције.

Такође, на усмеравање великог броја Буњеваца и Шокаца утицала је делатност суботичке Пучке касине. Унутар ове установе основан је низ фондова за финансирање сиромашних ђака. Како је забележено у часопису *Класје наших равни*, на тај начин Касина „код омладине развија љубав и оданост према њој“, односно идеологији коју она заступа. Студентски фонд је основан 1926, којем је главни циљ слање успешних ђака на студирање у Загреб, како би се, како је писао исти часопис „духовно и национално усавршили“⁵⁶¹.

Истовремено, државне власти и Београдски универзитет нису креирали повољне услове за студенте из Бачке, Баната и Барање. Према подацима које је прикупио историчар

⁵⁶⁰ Marko Čović, *Doktor filozofije*, Zagreb 1937, 37, 57-58.

⁵⁶¹ *Klasje naših ravni*, godina 1935, br. 1, 62-63.

Богумил Храбак, стипендије за студирање су добијали углавном студенти из уже Србије. Године 1925. војвођански студенти су чинили тек нешто више од 7% уписаних на факултете у Београду. Када је 1928. отворен нови студентски дом, из Баната, Бачке и Барање дом је добило 8,5% студената, док је нпр. из Србије њих чак 34%, а из Црне Горе 17%⁵⁶². Чак је и пројугословенски *Невен* 1935. указивао да, иако је Суботица приложила милион динара за изградњу студентског дома, ниједан Буњевац није добио бесплатно место, као и да веома мали број припадника буњевачке популације уписује факултете у Београду, закључујући да је „интерес државе да што више Буњеваца дођу у Београд на студије“⁵⁶³.

Када је реч о Правном факултету у Суботици, ова установа је посматрана у афирмативном светлу међу пројугословенским и просрпским Буњевцима, док су хрватски оријентисани Буњевци веома негативно оцењивали његову улогу. Већ 1920. *Суботичка Даница* и буњевачки кругови окупљени око овог календара исказали су незадовољство радом Правног факултета. У једном критичком тексту писало је следеће: „Полазећи с једино исправног југославенско-народног и културног гледишта, зачудили смо се да је томо факултету баш овде у Суботици дана српско-племенска ознака. Када се је загребачкој и љубљанској универзи дало југославенско обиљежје, чему правном факултету у Суботици давати племенско значење? Зашто се збор професорски мора формирати само из београдског свеучилишта, а зашто не од сва три?“. Како видимо из текста, критика је усмерена из угла југословенске идеологије, став није сасвим непријатељски, а реторика је још увек умерена⁵⁶⁴.

Међутим, већ неколико година касније, овај факултет је перципиран у потпуности негативно међу прохрватски оријентисаним Буњевцима. У клерикалним суботичким *Хрватским новинама* објављен је текст у којем је писало да Београд „преко овог факултета, преко професора и ђака, хтјео је да уцијепи у наш народ свој дух и свој менталитет“⁵⁶⁵.

⁵⁶² Б. Храбак, *Студенти из Војводине*, 40-41, 49.

⁵⁶³ *Neven*, april 1935, br. 4.

⁵⁶⁴ *Subotička Danica za 1921*, Subotica 1920, 25-26.

⁵⁶⁵ *Hrvatske novine*, 30. svibnja 1925, br. 22.

МЕСТО СТУДИРАЊА	БУЊЕВЦИ	ШОКЦИ
Загреб	23	7
Сарајево	3	4
Ђаково	3	1
Београд	6	-
Суботица	16	-
Иностранство	6	-
УКУПНО	57	12

Подаци о месту студирања буњевачких и шокачких студената 1933. године (*Subotička Danica za 1934, Subotica 1933*).

За разматрање национално-интеграцијских процеса и социјалне структуре интелектуалаца као лидера политичких покрета, важно је питање колико је студената и у којим занимањима завршавало факултете. Стање је било карактеристично из више разлога. Према подацима из часописа *Класје наших равни*, у периоду 1918-1935, укупно је студије завршио тек 51 Буњевац из Суботице и десетак из осталих места, у просеку мање од 4 годишње. Према занимањима, од суботичких дипломаца правника је било 20, свештеника 11, лекара 9, наставника 6, инжињера 1, економиста 2, а Филозофски факултет је завршио 1 студент⁵⁶⁶.

Ситуација се мења током друге половине тридесетих година. Њихов број је варирао од године до године. Тако је 1934. године 8 Буњеваца завршило факултет, од тога 4 свештеника и 4 правника⁵⁶⁷. Следеће године дипломирало је 4 Буњевца, 2 свештеника и 2 лекара⁵⁶⁸. Међутим, година 1937. је рекордна по броју дипломираних, укупно њих 24, што је трећина од броја завршених студената у периоду 1918-1935. Од 24 факултетски образована Буњевца и Шокца, 20 их је било из Суботице, 2 из Сомбора, и по 1 из Бача и Бачког Моноштора. Према занимању било је 10 свештеника, 7 правника, 2 наставника, 1 економиста, 2 инжињера и 2 лекара⁵⁶⁹. Већ следеће године забележен је пад у броју

⁵⁶⁶ *Klasje naših ravni*, br. 2, god. 1935, 124-127.

⁵⁶⁷ *Subotička Danica za 1935*, Subotica 1934.

⁵⁶⁸ *Subotička Danica za 1936*, Subotica 1935.

⁵⁶⁹ *Subotička Danica za 1938*, Subotica 1937.

дипломаца, само 9, од тога 1 ветеринар, 3 правника, 3 свештеника и 2 дипломирана „филозофа“⁵⁷⁰.

Начелно, с обзиром на бројност популације, веома мали број студената Буњеваца и Шокаца је уопште уписивао и завршавао студије, осим 1937. године, која је била специфична по овом питању. Иако наведени подаци нису потпуни, откривају низ важних тенденција у процесу обликовања интелектуалне елите буњевачког и шокачког становништва у југословенској држави. Карактеристично је да су скоро половина високообразованих по занимању свештеници. Такође, велики број студената је завршавао правне студије, док је упадљиво мали број наставника, економиста и инжењера. Постојала је велика разлика у броју дипломираних студената између Буњеваца и Шокаца, што је била последица несразмера у броју уписаних студената, као и разлике у материјалној основи буњевачке и шокачке популације. Док је 1937. дипломирало чак 22 Буњеваца, Шокаца је тек 2.

Нема сумње да свештеници заузимају доминантно место у социјалној структури интелектуалаца, када је реч о процесу националне интеграције војвођанских Буњеваца и Шокаца. Управо због тога је значајна њихова заступљеност у структури високообразованих, јер су чинили готово половину интелектуалне елите, а истовремено су готово сви сматрали да су Буњевци и Шокци део хрватске нације. Свештенство је било утицајно због низа разлога, што је посебно долазило до изражаја у традиционалној и конзервативној буњевачкој и шокачкој популацији.

Осим када је реч о свештеницима, који су готово сви били хрватски оријентисани и значајно утицали на процес хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације, поставља се питање какво је стање када је реч о осталим занимањима. Веома је тешко прецизно установити који интелектуалци су подржавали коју оријентацију због већ наведене политичко-идеолошке нестабилности, јер како смо видели, појединци су често мењали политичка и идентитетска опредељења. Карактеристичан пример су „Разговори“ у Матици суботичкој, културна манифестација организована под покровитељством бискупа Лајче Будановића. Спискови учесника у „Разговорима“ откривају њихова занимања, међутим на овим окупљањима су учествовали Буњевци из Суботице и Сомбора свих политичких и идеолошких оријентација, укључујући нпр.

⁵⁷⁰ *Subotička Danica za 1939, Subotica 1938.*

пројугословенски оријентисаног адвоката Бабијана Малагурског или Мартина Матића из Сомбора, као и учитеља Мију Мандића и књижевницу Мару Малагурски.

Међутим, значајне податке помоћу којих је могуће извести општи закључак оставио је публициста Иве Прћић, који је приликом „Разговора“ 1938. године прочитао непотпуне податке о оријентацији буњевачких интелектуалаца у Суботици и њиховим занимањима. Тако је према Прћићу, у Суботици Буњеваца адвоката било 7, а буњевачких Хрвата такође 7, јавних бележника 1 – 1, лекара 11 - 5, а ветеринара 1 – 3⁵⁷¹. Иако су ови подаци ограничени на тек неколико занимања, откривају чињеницу о идентитетској подељености интелектуалаца, не рачунајући католичко свештенство.

Нестабилне економске и друштвене структуре, условљене ниском материјалном основом, поготово када је реч о бачким Шокцима, погодан су терен за развој популистичких покрета, посебно аграрног популизма који је био важан део идеологије Хрватске сељачке странке. Такође, традиционализам заједнице остављао је простор Католичкој цркви да различитим механизмима активно делује на интеграцији буњевачке и шокачке популације у хрватску нацију. Низак степен економског и просветног развоја, посебно када је реч о појединим селима бачких и барањских Шокаца, није истовремено значио да та популација није била део национално-интеграцијских процеса. Међутим, важно је напоменути да су привредни потенцијали у насељу Бач условили да просветне прилике буду нешто повољније у односу на друга шокачка места, и сходно томе да динамика обликовања идентитета буде убрзанија. Другим речима, преко факултетски образованих појединаца одвијао се нешто снажнији процес хрватске националне интеграције. Истовремено, традиционалне структуре и одсуство динамичнијег модернизацијског процеса је утицало да један део припадника буњевачке популације развије лојалност и осећај припадности према посебном буњевачком идентитету.

Низ општих карактеристика је указивао на социјане прилике међу Буњевацима и Шокцима. Перманентне економске кризе, посебно у пољопривреди, лоши путеви између Суботице, Сомбора и околних салаша, онемогућавали су акумулацију капитала и стварање

⁵⁷¹ *Neven*, 5. februar 1938, br. 6.

вишкова новца, што је имало за последицу онемогућавање масовног школовања и стварање високообразоване елите. Такође, сегмент као што је здравствена култура указује на степен развијености колектива. Важно је напоменути да се општи закључци не односе на све припаднике буњевачког и шокачког становништва, међу којима је било вема имућних појединаца.

С обзиром на одсуство снажнијег процеса модернизације, што је карактеристика читавог југословенског друштва, процеси обликовања идентитета су снажно обележени спорим описмењавањем становништва и успореним процесима урбанизације и индустријализације. Буњевачки, а посебно шокачки друштвени живот, углавном је обележен традиционалним и патријархалним моделом и системом мишљења, иако је нпр. криза породичних задруга указивала да је овај систем био у распадању. Традиционализам заједнице, висок степен побожности и везаности популације за Католичку цркву и утицај католичког клера, у великој мери су утицали на национално-интеграцијске процесе. Та чињеница је усмеравала млађе генерације да се школују у црквеним заводима, установама и факултетима. Последица снажног утицаја цркве на друштво је велики број свештеника и црквених лица у интелектуалном миљеу, који су онда у складу са својим образовањем, конзервативним и клерикалним ставовима, утицали на процес изградње националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца. Народна радикална странка као експонент српског национализма и популизма привлачила је такође већи број присталица, иако због ексклузивистичког српског става у Војводини није могла успоставити дефинисану идентитетску политику када је реч о Буњевцима и Шокцима.

Салаши као облик живота и привређивања буњеваке популације у Бачкој важан су сегмент за разумевање статичности и затворености друштвених структура и слабе социјалне везе и контакте међу Буњевцима. Салаши су на два начина утицали на процес изградње етничког и националног идентитета. С једне стране, салаши су били затворене целине, усмерене на локалну заједницу, а мреже лојалности често нису прелазиле оквир породице. Колективни ритуали заједнице су били веома ограничени, јер у салашким насељима нису постојали црква, пијаца, па чак ни гробље. Органске везе и крвна повезаност су били основа њихових породичних лојалности, уз доминантан утицај колективистичког духа. Такво стање је уједно плодно тле за развој етнонационалистичких популистичких покрета, као што је био ХСС, али и за обликовање посебног идентитета,

ослоњеног на специфичне традиције популације у виду буњевачког етницитета. Наведене карактеристике и низак степен социјалних односа су често отежавали стварање сложене и модерније видове идентитета. С друге стране, привредна упућеност салаша на Суботицу и Сомбор као једино тржишта за пољопривредне производе салашког становништва, дубоко је повезивало салашаре са општим кретањима у привреди и друштво југословенске краљевине и војвођанских области.

Када је реч о вези просвете и идентитета, више димензија је условљавало процес обликовања идентитетских конструкција. Просветне прилике су на неколико начина одређивале интеграцијске процесе. С једне стране јављао се осећај незадовољства унутар популације због дискриминације у појединим сегментима и политичко-идеолошке условљености рада просветног система, што се огледало кроз српске садржаје у уџбеницима, прослављању св. Саве и форсирању ћирилице у настави. Незадовољство је од стране прохрватских интелектуалаца и свештеника експлоатисано као ресурс у процесу интеграције Буњеваца и Шокаца у хрватску нацију. С друге стране, на просветне прилике су утицали сегменти социјалног карактера, јер један део буњевачког и шокачког становништва није сматрао да је школовање деце важна обавеза. Такође, значајно је питање, у којој мери су процеси у просвети утицали на модернизацију читавог друштва и да ли су и како превазилажени традиционални оквири живота буњевачке и шокачке заједнице. Међу Буњевцима и Шокцима је висок проценат неписмености узрокован чињеницом да велики део деце на салашима није редовно похађао наставу, не само због става родитеља о образовању већ и због удаљености школа и непроходних путева током јесени и зиме. Услед тог проблема, описмењавање се одвијало спорим темпом. Такође, нема сумње да је један део буњевачких и шокачких ђака и студената изложен српским и југословенским садржајима у школама и на факултетима постајао део југословенског односно српског национално-интеграцијског процеса. Низак степен писмености је уједно био и фактор који је усмеравао један део популације према предмодерним идентитетским обрасцима. Криза југословенске идеологије тридесетих година је условила „враћање“ Буњеваца старом етничком идентитету, што је омогућено управо због тога што један део буњевачког становништва није био укључен у процес друштвене модернизације.

IV. Конструкција етничког и националног идентитета Буњеваца и Шокаца у југословенској Краљевини (1918-1941)

Политичко-идеолошке и социјално-економске основе идентитета представљале су важан, али тек општи оквир обликовања идентитетских конструкција у одвијању национално-интеграцијских процеса међу војвођанским Буњевцима и Шокцима. Друштвене и идеолошке структуре су у значајној мери одређивале смер интеграције, међутим за изградњу тако сложених феномена као што су национални и етнички идентитети од пресудног су значаја фактори који су стварали снажне мреже лојалности и етнонационалне припадности.

У том контексту, намеће се кључно питање како су се ови процеси одвијали међу војвођанским Буњевцима и Шокцима. Полазећи од теоријско-методолошких претпоставки етносимболистичких и конструктивистичких теорија национализма, нација и етничитета, предмет анализе ће бити сви елементи и механизми употребљени у конструкцији идентитета у периоду 1918-1941, како би установили на који начин су формиран поједини идентитети као релативно стабилни конструкти.

Разматрање студије случаја буњевачко-шокачке популације у југословенској краљевини отвара три димензије у анализи стварања идентитетских конструкција. Такође, отвара могућност сагледавања општих трендова, када је реч о политици идентитета према недоминантним етничким заједницама.

У контексту претпоставки наведених у разматрању политичких и друштвених аспеката, анализа и интерпретација укључују три кључна правца интеграцијских процеса. Полазећи од њиховог интензитета и стабилности идентитетске конструкције, као кључних елемената када је у питању изградња колективних идентитета, прво ће бити анализиран и интерпретиран процес обликовања хрватског националног идентитета, а затим процеси који су били везани за покушај интеграције Буњеваца и Шокаца у југословенску и српску нацију, као и тенденције које су имале за циљ обликовање посебног буњевачког етничког идентитета. Сваки од наведених процеса је имао низ заједничких, темељних елемената у преобликовању етничких традиција буњевачко-шокачке популације, али и исто тако велики број потпуно опречних сегмената, који су генерисали да се унутар једне популације створи више различитих и међусобно супротстављених идентитетских образаца

1. Од етније до нације: изградња хрватског националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца

Процес формирања и обликовања хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке популације представља веома сложен друштвени феномен. Наведени политичко-идеолошки и социјално-економски аспекти у периоду 1918-1941. утицали су на конкретан случај изградње нације. Међутим, још низ елемената је утицао да идеја о припадности Буњеваца и Шокаца хрватској нацији постане стабилна друштвена структура. Надовезујући се на процесе који су се одвијали током друге половине 19. и почетком 20. века, хрватска национална интеграција је у правом смислу речи обухватила буњевачку и шокачку популацију тек у периоду после стварања југословенске државе.

У овом контексту, за разумевање наведених интеграцијских процеса, потребно је размотрити већ поменути релациони однос „ми“ и „они“ на општем нивоу и функционисање дистинкција према Хрватима и Србима као колективитетима. Стварање и одржавање етничке границе после 1918. у значајној мери је одређивало облик идентитетске конструкције. Међутим, њен садржај је експлицитно одређен употребом једне етнонационалне идеологије, која је била оквир идентификације из чега је произилазио осећај истоветности са хрватском нацијом. Прилазећи овом феномену из угла етносимболистичких и конструктивистичких теорија и претпоставке да су сви колективни идентитети друштвено условљене динамичне категорије, анализираћемо поједине сегменте, који су на нивоу културе сећања, симбола и церемонија креирали хрватски национални идентитет.

Осим тога, да би могли тврдити да одређена заједница чини нацију, мора постојати захтев те групе за аутономијом или стварањем државе на одређеном простору, који према идеологији национализма „припада“ искључиво нацији као колективу. У случају буњевачких и шокачких Хрвата, овај захтев је у теоријском, политичком и идеолошком смислу дефинисан кроз идеју о „Бачкој Хрватској“. Формирање и политичка употреба ове идеје биће размотрени анализом низа елемената који су утицали на њен настанак, у првом реду помоћу митова о изабраном народу, сеоби и обећаној земљи.

1.1. Хрватска национална интеграција – од „хрватског политичког народа“ до масовног националног покрета

Појам хрватска национална интеграција означава сложен и динамичан процес трансформације хрватских етничких група у нацију, односно преображај различитих, али сличних, етничких идентитета у један национални идентитет током 19. и 20. века. Главна карактеристика овог процеса је да се он одвијао различитом динамиком у појединим регијама. Различита економска, друштвена и политичка условљеност интеграцијских процеса одређивала је темпо трансформације етничког идентитета у национални идентитет. Такође, многе околности и фактори су отежавали интеграцију хрватске нације, као што су недостатак друштвених интеракција и комуникација међу појединим регијама и унутар њих, друштвена структура становништва и изолованост појединих области у односу на интеграцијске центре. Исто тако, постојали су интегративни чиниоци који су убржавали изграђивање хрватског националног идентитета. Између осталих фактора, то је племићка традиција која се заснивала на чувању сећања на средњовековну хрватску државност. Аристократија је била окупљена у специфичној надетничкој категорији која је позната под термином „хрватски политички народ“. Међутим, ова феудална група није укључивала остале друштвене категорије становништва, што значи да није постојала свест о нацији и да је класна припадност одређивала састав „хрватског политичког народа“. Такође, дубровачка и далматинска књижевност била је један од фактора културне хомогенизације хрватске нације. Иако су средином 19. века локални и регионални идентитети, попут славонског или далматинског, итекако били присутни и снажни, постепено се путем економске концентрације и културне хомогенизације стварала идентитетска конструкција јединствене нације. Изградња хрватског националног идентитета омогућена је успоном грађанског друштва и масовнијим образовањем у односу на претходне периоде и стварањем економске и политичке сарадње између појединих регија⁵⁷².

⁵⁷² О процесу хрватске националне интеграције више у: Mirjana Gross, *O integraciji hrvatske nacije*, Društveni razvoj u Hrvatskoj: (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća) (zbornik radova, ur. M Gross), Zagreb 1981, 175-190; Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002; Arnold Suppan, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj: (1835-1918)*, Zagreb 1999; *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, (zbornik radova, ur. Tihomir Cipek, Josip Vrandečić), Zagreb 2007; T. Cipek, *Oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 4, Zagreb 2001, 59-75; M. Gross,

У наведеном контексту, када је реч о интеграцији Буњеваца и Шокаца у састав хрватске нације уочи стварања Југославије, цео процес можемо разматрати из два угла. С једне стране одвијали су се процеси у Хрватској који су подразумевали декларативно укључивање буњевачко-шокачке популације у оквир јединственог хрватског националног идентитета, а с друге стране културна хомогенизација буњевачко-шокачке популације у јужној Угарској.

Свест о јужноугарским Буњевцима и Шокцима као саставном делу хрватске нације, конструисана је у хрватским публикацијама тек током друге половине 19. века. Поједини листови, од Вуковара, Сиска, Карловца, Госпића, па све до загребачких новина *Обзора*, *Позора* и *Јутарњег листа*, писали су о „угарским Хрватима“ и „буњевачким Хрватима“, као „огранку хрватског народа“⁵⁷³. Такође, о Буњевцима и Шокцима као делу хрватске нације писали су утицајни историчари Вјекослав Клаић и Радослав Лопашећ⁵⁷⁴. Публикације су извештавале о политичким и друштвеним приликама међу буњевачко-шокачком популацијом, издаваштву, делатности просветних организација, притисцима угарских власти и њиховом отпору. Указивали су на поједине етничке елементе, попут језика и вере, који су их чинили једном групом. Чести су били позиви да им се шаљу хрватске публикације и материјална помоћ⁵⁷⁵. Парадоксално, али буњевачко-шокачке публикације су седамдесетих година 19. века биле читаније у Хрватској него у јужној Угарској. Часопис *Буњевачка и шокачка вила* је у Суботици имао 40 претплатника, а у Загребу и Вараждину 52, односно 43⁵⁷⁶. Ови подаци указују да је хрватско грађанство у одређеној мери доживљавало јужноугарске Буњевце и Шокце саставним делом хрватске нације, али да је истовремено недостатак снажнијег грађанског слоја и сходно томе писмених људи унутар буњевачко-шокачке популације, знатно успоравао процес изградње модерних идентитетских конструкција.

Ипак, током друге половине 19. и почетком 20. века поједини текстови у хрватским листовима су сасвим прецизно откривали низак степен интеграцијских процеса. Тако је загребачки *Позор* 1860. писао о јужноугарским етничким групама, примећујући

Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, Društveni razvoj u Hrvatskoj: (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća) (zbornik radova, ur. M Gross), Zagreb 1981, 283-306.

⁵⁷³ *Obzor*, 21. studenog 1871, br. 94; *Glasonoša*, 18. ožujka 1906, br. 11; *Sriemski Hrvat*, 8. travnja 1882, br. 28.

⁵⁷⁴ Vjekoslav Klaić, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, Zagreb 1881; Radoslav Lopašić, *Dva hrvatska junaka*, Zagreb 1888.

⁵⁷⁵ *Zatočnik*, 7. ožujka 1870, br. 53.

⁵⁷⁶ *Neven*, 15. rujna 1886, br. 9.

специфичности и разлике. У тексту је стајало да у јужној Угарској живи популација, која је „католичке вјере“, и „Буњевци, Хрвати и Шокци се називљу“. Међутим, „ни та три имена нису овдје синоним, него се знаде у којих су мјестих Буњевци, у којих Хрвати и Шокци; нити хоће да се зове Буњевац Хрват или Шокац или наопако“⁵⁷⁷. Исте специфичности остале су присутне и уочи избијања Првог светског рата. Лист *Хрватски народ* писао је 1914. о „Хрватима у Угарској“: „Ту се наши Хрвати и сад зову Буњевци, Шокци, Далматинци, Илирци и само школовани гдјекоји њихов син оде у Хрвате“⁵⁷⁸.

У односу на остале регије које су постале простором хрватске националне интеграције током 19. века, јужна Угарска је углавном била изван овог процеса. На то су генерално утицале две унутрашње карактеристике буњевачко-шокачке популације, које су успоравале трансформацију етничког идентитета у национални. Прва карактеристика је друштвена структура становништва, са доминантно сељачком популацијом, без развијенијег грађанског слоја који би на себе преузео изграђивање нове идеологије нације. У том контексту, већ смо поменули да је ниво друштвене модернизације и социјалних веза између појединих буњевачких и шокачких насеља био на веома ниском степену и да су идентитетске конструкције често биле на нивоу предмодерног етничког идентитета. Друга карактеристика односи се на улогу буњевачке аристократије у национално-интеграцијским процесима. Како смо видели, „хрватски политички народ“ је окупљао искључиво хрватско племство, без укључивања и солидарности са другим друштвеним групама и категоријама. Исто тако, угарско племство је било окупљено у надетничку групу „*Natio Hungarica*“⁵⁷⁹. Буњевачки аристократи су били везани са мађарским племством у погледу истих политичких и друштвених интереса, као и заједничком идеологијом о „светој круни“ угарског краља св. Стефана за коју су везивали легитимитет сваке власти⁵⁸⁰. Када је угарска аристократија постала један од носиоца изградње мађарске нације, буњевачко племство је такође постало њен саставни део. Због тога, буњевачки племићи нису могли постати фактор у контексту југословенског или хрватског

⁵⁷⁷ *Pozor*, 11. prosinca 1860, br. 60.

⁵⁷⁸ *Hrvatski narod*, 8. siječnja 1914, br. 2.

⁵⁷⁹ Horst Haselsteiner, *Problem narodnosti u zemljama ugarske krune*, u: H. Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji*, Zagreb 1999, 329.

⁵⁸⁰ О томе више: Александар Хорват, *Политички легитимитет, мит, верност: Хабзбурговци у буњевачкој и шокачкој литератури и штампи 1790-1918*, Истраживања, 25, Нови Сад 2014, 217-232.

интеграцијског кретања у јужној Угарској, што је отежавало стварање модерних облика идентитета.

Још један важан фактор је одређивао ток и динамику хрватских национално-интеграцијских процеса у јужној Угарској током 19. века, а то је периферност положаја ове регије у односу на друге области и интеграцијске центре у Хрватској, што је отежавало изграђивање јединственог хрватског националног идентитета. У политичком и административном погледу, за разлику од области Троједне Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације, јужна Угарска није била део истог управно-правног система, па није могла доћи под снажнији утицај просветних, политичких и друштвених институција из Троједнице. Ипак, уочи Првог светског рата, продор хрватске литературе у Бачку све је динамичнији, као и јачање економског утицаја.

Пошто је простор јужне Угарске био периферни део хрватских национално-интеграцијских процеса, у том контексту потребно је разматрати друштвене, културне и економске утицаје који су се из Хрватске ширили према овој регији. Почетком седамдесетих година 19. века, став Буњеваца и Шокаца према Хрватима и Хрватској огледао се у појединим текстовима објављеним у часописима Ивана Антуновића, *Буњевачким и шокачким новинама* и *Буњевачкој и шокачкој вили*. Један аутор је 1870. приметио да је буњевачкој и шокачкој популацији „сусједна Хрватска“ непозната „ко Кина и Монголска“⁵⁸¹. Такође, један хрватски дописник у *Вили* критиковао је однос Буњеваца и Шокаца према Хрватима речима: „Имао сам прилику чути, да њекоји између вас, за нас Хрвате – браћу вашу – мало маре, дапаче нас мрзе и презиру, те одвраћајућ своје лице од нас, пружају братске деснице њим несродним народом“⁵⁸².

Почетком седамдесетих година 19. века главне карактеристике буњевачко-хрватског односа су међусобно непознавање, па сходно томе слабе друштвене и економске везе. Ипак идентитет и етничка граница нису били статичне категорије. Иако успореном динамиком, интеграцијски процес се непрестано одвијао и већ десетак година касније дошло је до значајних промена. Бискуп Антуновић је био свестан овог развоја и трајања у погледу утицаја хрватске националне идеологије на буњевачко-шокачку популацију, па је у *Разправи* 1882. записао: „На сваком оном пољу, које су после несретног мохачког

⁵⁸¹ *Bunjevačka i šokačka vila*, god. 1870, br. 19.

⁵⁸² *Bunjevačka i šokačka vila*, 18. travnja 1872, br. 16.

пораза засјели Славени, гди год је било Србах, тамо је у већем или мањем броју било такођер Буњевацах и Шокацах, или како се данас волимо називати, Хрватах⁵⁸³. Антуновићева констатација да све већи број Буњеваца и Шокаца прихвата хрватски национални идентитет не значи да се радило о масовној појави, већ да се процес хрватске националне интеграције непрестано одвијао, али и даље спорим темпом. Како смо већ констатовали, динамика је зависила од низа фактора. Изграђивање хрватског националног идентитета у случају буњевачке и шокачке популације повезано је са културним и економским везама између јужноугарског и хрватског простора. У том контексту, крајем 19. века књижевни утицаји из Хрватске постале су све конкретнији и раширенији.

Продор хрватске литературе у јужну Угарску постепено је мењао ставове и приближавао хрватску националну идеологију Буњевцима и Шокцима. Поједини писци из Хрватске били су још током 18. века и почетком 19. века веома читани, као што је случај са Андријом Качићем Миошићем, Матијом Релковићем и другим ауторима из Далмације и Славоније⁵⁸⁴.

У том погледу, за развијање утицаја преко литературе кључна је била издавачка и просветна делатност загребачког Друштва светог Јеронима и Матице хрватске. Проток публикација одвијао се кроз чланство појединаца у просветним организацијама. У Баји се 1893. чак 20 Буњеваца претплатило на издања далматинског друштва Пучка књига⁵⁸⁵. Такође, Светојеронимско друштво се бавило издавањем „пучких књига“ намењених широким масама. Претплатника у Бачкој 1886. било је 64, од тога 16 црквених лица, 3 наставника и 39 земљорадника, и то највише у Суботици, чак 35 људи⁵⁸⁶. Ови подаци указују да је крајем 19. века релативно мали број људи био под утицајем светојеронимске литературе, односно да је у овом погледу мало Буњеваца и Шокаца било део хрватских национално-интеграцијских процеса. Ипак, у односу на стање десетак година раније, евидентан је пораст утицаја хрватске националне идеологије и броја буњевачких Хрвата, што додатно објашњава Антуновићево запажање да се Буњевци и Шокци све више воле називати Хрватима.

⁵⁸³ I. Antunović, *Razprava*, 170-171.

⁵⁸⁴ Хрватске публикације налазиле су се међу литературом која је читана наглас током зимских ноћи у породичном кругу, што је била етничка традиција буњевачко-шокачке популације. Један од читанијих часописа био је загребачки католички лист *Гласник светог Јосипа*. Помоћу ове традиције хрватска национална идеологија се ширила чак и међу неписменим људима (*Neven*, 15. studena 1889, br. 11).

⁵⁸⁵ *Neven*, 1. veljače 1893, br. 2.

⁵⁸⁶ *Neven*, 15. ožujka 1886, br. 3.

Међутим, Друштво светог Јеронима и Матица хрватска успешно су развили делатност у Бачкој уочи Првог светског рата. Чланови ових организација успели су да преузму контролу над *Невеном* и *Суботичком Даницом*, најутицајнијим буњевачко-шокачким публикацијама у Суботици. Уредници *Невена* уочи рата били су повереници Матице хрватске у Бачкој, студент Врање Сударевевић и земљопоседник Никола Матковић. *Даница* се такође нашла под снажним утицајем буњевачких Хрвата, у првом реду свештеника Паје Кујунџића, члана Друштва светог Јеронима. Они су због ових позиција стекли политички и друштвени утицај међу буњевачком популацијом, али и могућност да спроведу промене у уређивачкој политици два водећа буњевачко-шокачка часописа.

Промене су се углавном односиле на све већи број чланака у *Невену* и *Даници* писаних на хрватском књижевном стандарном језику, уз употребу ијекавице или коренског правописа. Многобројни хрватски писци, попут Рудолфа Малдинија, Марије Кумчић и других, објављивали су текстове у овим часописима, сугеришући истоветност хрватског и буњевачког-шокачког идентитета. Такође, поједини аутори су у текстовима све више брисали етничку границу између Буњеваца, Шокаца и Хрвата. У *Невену* је 1908. изашао текст у којем је писало: „Хрватски народ је народ који говори истим језиком као и ми, с којим из једне коливке потичемо“, они су „рођена браћа по крви и језику“⁵⁸⁷. Дакле, истицани су маркери сличности, у првом реду језик, али у појединим текстовима етничка граница је у потпуности нивелисана. Уредништво *Невена* је 1909. потписало чланак у којем су у погледу идентитета сасвим изједначава буњевачка и хрватска популација следећим речима: „Буњевци тј. Хрвати у Мађарској“⁵⁸⁸.

Осим на културним и просветним⁵⁸⁹ везама, хрватска национална интеграција у јужној Угарској утемељена је на развоју привредних веза, односно на економским токовима и процесима. Уочи Првог светског рата у Суботици је основана филијала загребачке Хрватске земаљске банке. Како је један аутор у *Даници* приметио, циљ деловања банке је између осталог био и крајње политички у „окупљању огранака хрватских – Буњеваца и Шокаца“⁵⁹⁰. У буњевачко-шокачкој јавности створен је утисак да је дужност свих Буњеваца и Шокаца да послују са овом установом и да све финансијске послове, од

⁵⁸⁷ *Neven*, 15. travnja 1909, br. 4.

⁵⁸⁸ *Neven*, 15. prosinca 1909, br. 15.

⁵⁸⁹ У Суботици је уочи Првог светског рата деловала просветно друштво Школска задруга, која је основана као филијала Хрватске народне страже из Загреба (*Obzor*, 11. travnja 1914, br. 100).

⁵⁹⁰ *Subotička Danica za 1914*, Subotica 1913, 89.

штедње до дизања кредита, обављају у Хрватској банци. Угледни суботички свештеник Блашко Рајић је о тој дужности писао: „Сотим ће се као са најчвршћом свезом ујединити народ и учврстити слога и осићај заједнички ... Ширит ће се народна свист, народни понос, па ће се сотим умањити број кукавних отпадника, што су се отуђили и одродили. Ширити ће се народна књига и народна култура“⁵⁹¹. Дакле, Рајић је у јефтиним кредитима видео прилику за економско јачање буњевачко-шокачке популације, из чега је произлазила и идеја о заједничком идентитету. Економска интеграција популације уз помоћ хрватског капитала, уједно је подразумевала и интегрисање у погледу националне идеологије, што је и био један од циљева развијања банкарских послова хрватских банака у јужној Угарској.

За анализу процеса хрватске националне интеграције у јужној Угарској важни су пописи становништва из 1890, 1900. и 1910. године. Подаци за град Суботицу откривају да се 1890. године 19 људи изјаснило да им је хрватски матерњи језик, док их је 1910. било тек 39. Према истом попису, у Сомбору се 83 становника изјаснило да говори хрватским језиком као матерњим, у Сонти 91, у Бачу 9, док у неколико буњевачких и шокачких насеља (Бајмок, Бачки Моноштор, Бачки Брег) нико није сматрао да говори хрватским језиком као матерњим. Истовремено, пописи указују на неколико интересантних детаља: 1900. године 1874 становика Суботице је сматрало да говори „далматинским језиком“, а истовремено велики број Буњеваца се изјаснио да говори мађарским језиком као матерњим⁵⁹². Ове противречности такође указују да пописи становништва често нису експлицитно показивали етнички и национални идентитет популације, јер се односе на „језичко питање“, што није морало бити у корелацији са евентуалном етничком и националном припадношћу. Другим речима, уколико је неко сматрао „буњевачки“ или „далматински“ матерњим језиком, то не значи да није био под већим или мањим утицајем хрватске, или било које друге, националне идеологије.

За процес хрватске националне интеграције јужноугарских Буњеваца и Шокаца карактеристична је двосмерност односа и утицаја. С једне стране одвијали су се процеси у

⁵⁹¹ *Subotička Danica za 1913*, Subotica 1912.

⁵⁹² О угарским пописима становништва из периода 1880-1910 више у: Бранко Ђупурдија, *Становништво Суботице према вероисповести и матерњем језику 1869-1910*, Демографија, књ. VIII, Београд 2011, 63-98; Слободан Ђурчић, *Етничке промене у Војводини у периоду 1880-1910. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 98, Нови Сад 1995, 67-76; Саша Кицошев, *Промене броја и етничке структуре становништва Бачке током XX века*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 94, Нови Сад 1994, 163-183.

језгру интеграције, а с друге стране у периферној групи. Услед економских и књижевних утицаја етничка граница између Хрвата и буњевачко-шокачке популације је од почетка 20. века постепено нивелисана. Нема сумње да хрватски национални идентитет није био масовна појава, али створена је идеолошка основа за развој хрватске националне интеграције и конструкцију хрватског националног идентитета у наредним деценијама. Процес се уочи Првог светског рата непрестано одвијао, али углавном успореним темпом. Ипак, док седамдесетих година 19. века практично није постојала никаква веза између јужноугарског и хрватског простора, већ десетак година касније могуће је уочити елементе који указују на креирање свести о идентитетском јединству. Нова слика стварности је посебно ојачана уочи Првог светског рата. На овим основама је после стварање Југославије израстао хрватски национални покрет, који је креирао масовну свест о Буњевцима и Шокцима као припадницима хрватске нације.

1.2. Етничка граница и етничка дистанца: „ми“ и „они“ – „Хрвати“ и „Срби“

Као и сваки други национални идентитет, национална припадност Буњеваца и Шокаца интегрисаних у хрватску нацију била је друштвено условљена као релациони однос према „другима“. „Другост“ је перципирана кроз хрватство из угла властитог идентитета, што је отварало динамичан процес интеграције у хрватску нацију током постојања југословенске краљевине 1918-1941. Хрватски етнонационализам обликовао је границу и дистанцу према српској нацији као целини, па је у том смислу релација „ми“ / „Срби“ била кључна у обликовању националне припадности буњевачко-шокачке популације.

Међутим, како примећује норвешки антрополог Томас Хилан Ериксен, границу националног идентитета није лако повући и установити, чак и када је реч о релативно изграђеним и обликованим идентитетским конструкцијама⁵⁹³. Овај проблем посебно долази до изражаја када је реч о разматрању процеса националне интеграције буњевачко-шокачке популације, с обзиром да је етничка граница и дистанца обликована кроз утицаје чак три националне идеологије: хрватске, српске и југословенске. Такође, релациони односи и дистинкције су постојале унутар саме популације, који су се огледали у подели на „праве Буњевце“ и „издајнике“. Из ове перспективе, испитаћемо основне елементе изградње и функционисања етничке границе у овом конкретном случају.

Када је реч о унутрашњим карактеристикама и маркерима идентитета буњевачких и шокачких Хрвата, они су дефинисани кроз процес нивелисања етничке границе према Хрватима, која је постојала до 1918. У новом контексту, у периоду 1918-1941. на јавним скуповима, у часописима, током друштвених интеракција, обликована је перцепција о идентитетској истоветности. Истицано је да су Буњевци и Шокци по објективним факторима и субјективном осећају припадници хрватске нације⁵⁹⁴. Истоветност са Хрватима темељила се на објективним елементима као што су језик, вера и обичаји⁵⁹⁵. У том контексту, буњевачки публициста Петар Пекић је у књизи „Повијест Хрвата у Војводини“ из 1930, писао: „Наши народни обичаји су истоветни са хрватским ... Буњевци говоре хрватски“⁵⁹⁶. Констатације овог типа понављане су у литератури и публикацијама оних припадника буњевачко-шокачке популације, који су уједно осећали

⁵⁹³ Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, 195-196.

⁵⁹⁴ *Subotičke novine*, 21. lipanj 1940, br. 25.

⁵⁹⁵ *Subotička Danica za 1923*, Subotica 1922.

⁵⁹⁶ P. Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 66-68.

да припадају хрватској нацији. Ипак, идентитетска двојност је задржана у неким сегментима. Тако је назив заједнице гласио „буњевачки и шокачки Хрвати“ или „Буњевци-Хрвати“ и „Шокци-Хрвати“. Задржавање етничке ознаке и њено придодавање уз националну, доприносило је да процес националне интеграције буде убрзан и експлицитно је указивао да хрватски национални идентитет не брише карактеристике буњевачког и шокачког етничког идентитета. Ипак, границе властите припадности су јасно одређене. Полазећи од свих унутрашњих маркера идентитета, стварана је самоперцепција буњевачких и шокачких Хрвата као дела хрватске нације, што је уједно подразумевало да је етничка граница према Хрватима потпуно нестала.

Изграђивање етничке границе према Србима темељило се на релационом односу и уочавању маркера идентитета који су их разликовали, првенствено у погледу језика, вере и обичаја. Динамика овог процеса је у појединим периодима била различита, али континуитет је постојао од 1921, као резултат већ поменутих политичко-идеолошких противречности и сукоба у југословенском друштву.

У том контексту, суботичке *Хрватске новине* су писале 1926. како „Буњевци не само да нису никада примили име српско, него нису примили ни екавштину“, и да су „празници слични, али никако се не подударују“. Приликом обичаја Материца „Срби вежу матер за астал, а Буњевци љубе је у руку“. Надаље, „Буњевци никад нису разумели шта је крсна слава и туђе им било“, што је „оштра разлика у традицији која показује да нисмо једно“⁵⁹⁷. Сомборски лекар Ладислав Влашић је у једном тексту 1939. у погледу језичких дистинкција констатовао: „Ми икавицу, јер је наша, волимо. И кад њом тко говори знамо да је наш. То му је легитимација ... Овдје у Бачкој Србе одликује њихова екавица, а нас Хрвате наша хрватска икавица“⁵⁹⁸.

Етничка дистанца је појачавана непријатељским ставом према појединим маркерима српског националног идентитета, у првом реду према ћирилици и прослави светог Саве као државног и школског празника. Представници буњевачко-шокачких Хрвата иступали су против истицања само ћириличних натписа на јавним местима, потискивања латинице и скидања латиничних табли⁵⁹⁹. Противили су се школским уџбеницима написаним ћирилицом, захтевајући да буду писани и латиничним писмом. Општи став међу

⁵⁹⁷ *Hrvatske novine*, 16. siječnja 1926, br. 3.

⁵⁹⁸ *Subotička Danica za 1939*, Subotica 1938, 43.

⁵⁹⁹ *Subotičke novine*, 29. rujna 1923, br. 39.

буњевачким и шокачким Хрватима је био да су ови уџбеници били њиховом „духу потпуно туђи“, јер су то „чисто српско православно уџбеници“, уз констатацију „Ми смо Хрвати. Хрватско писмо је латиница“. Такође, противили су се „посрбљавању сеоских имена по Бачкој“⁶⁰⁰. Присиљавање буњевачке деце да прослављају православне верске празнике, односно св. Саву, изазвало је велику нервозу међу Буњевцима и Шокцима⁶⁰¹. У томе су видели покушај посрбљавања и насилног наметања православне вероисповести, па су *Суботичке новине* писале: „Хрвати: Буњевци и Шокци боре се за опстанак; њих православлје оће својим мртвим, хладним рукама да загрли“. Празник Видовдан је такође стављен у негативан контекст следећим речима: „За Хрвате и католике је данас Видовдан успомена на наш пораз од стране српских шовиниста, за побједу неправде над правдом, непоштења над поштењем. За то смо ми Хрвати-Буњевци на Видовдан хладни и мрки и не би се требало чудити, да мјесто народних застава извјесимо црне“⁶⁰².

Србима као колективитету приписиване су негативне особине. Основна претпоставка је полазила од наводних цивилизацијских разлика између Хрвата и Срба, што је уједно важна теза идеологије хрватског национализма. У том контексту, часописи и листови буњевачко-шокачких Хрвата су писали о Србима као „бизантским радикалима“, склоним „балканском цинизму“⁶⁰³. О србијанским учитељима у Бачкој су писали да су „балканске незналице“, а о директору суботичке гимназије да га „не можеш избити из балканског, уског његовог схваћања“⁶⁰⁴. *Суботичке Хрватске новине* су 1923. констатовале „да су Буњевци и Шокци само Хрвати и хоће исто што и сви Хрвати: недаду своју европску културу, ни за коју другу, а најмање за балканску, која рађа комите, качаке и – маларију“⁶⁰⁵. Срби су оптужени како „хоће велику Србију и у њој један народ и једну вјеру“ и да су у својим поступцима вођени „шовинистичком заслепљеношћу“⁶⁰⁶.

У публикацијама буњевачко-шокачких Хрвата велики број текстова је описивао друштвене интеракције између „нас“ и „њих“, Буњеваца и Срба. Главна карактеристика интеракција је да су појединачни сукоби и инциденти посматрани кроз призму сукоба читавих колективитета и да је из социјалних контаката произлазио закључак да су

⁶⁰⁰ *Subotične novine*, 10. lipnja 1922, br. 23; 27. rujana 1940, br. 39.

⁶⁰¹ *Subotičke novine*, 15. srpnja 1922, br. 28; 27. siječnja 1923, br. 4.

⁶⁰² *Subotičke novine*, 7. srpnja 1923, br. 27.

⁶⁰³ *Hrvatske novine*, 1. studenoga 1924, br. 44; 14. veljače 1925, br. 7.

⁶⁰⁴ *Subotičke novine*, 2. lipnja 1923, br. 22.

⁶⁰⁵ *Hrvatske novine*, 24. studenoga 1923, br. 3.

⁶⁰⁶ *Hrvatske novine*, 22. kolovoza 1925, br. 34; 27. veljače 1926, br. 9.

Буњевци и Шокци жртве дискриминације и српског насиља. То је креирало етничку границу и дистанцу као ригидну и непропусну друштвену структуру.

Примери оваквих интеракција били су више него бројни, а посебно случајеви јавног вређања и физичких напада. Чак је и Блашко Рајић 1922, као народни посланик, упутио допис Министарству унутрашњих послова описујући низ напада, увреда, разбијања прозора и других врста притисака на католичко становништво. Према писању буњевачке штампе, у том периоду фрањевачки гвардијан је пребијен на улици, а свештеника Антуна Скендеровића је један српски официр пљунуо у лице и претукао. Један солунски добровољац је злостављао неког Буњевца, само зато што се овај изјаснио као Буњевац⁶⁰⁷. Како су забележиле новине, ове „протукатоличке шиканације“ изазвале су „огорченост народа“⁶⁰⁸. Дакле, етничка граница и њена изградња почивала је примарно на увреди верских осећања. У том контексту, обликовање хрватског националног идентитета везано је за верску припадност и на тој основи је стварана идеја о припадности хрватској нацији.

Напетости у друштвеним односима утицале су на раздвајање приликом јавних свечаности. Тако буњевачко-шокачки Хрвати нису ишли на српске прославе и манифестације југословенски оријентисаног Сокола, а Срби нису посећивали свечаности буњевачко-шокачке популације. На соколском слету у Суботици 1922. учествовало је само седам Буњеваца, а приликом Буњевачког великог прела 1924. гостовао је само један Србин⁶⁰⁹. Незадовољни радом Сокола, добар део буњевачке омладине се све масовније учлањивао у хрватске Орлове. Истицање орловских ознака у јавности, као облик истицања хрватског националног идентитета, изазвао је сукобе, па је једном приликом дошло до вербалног обрачуна између српских официра и Орлова у Суботици, који су на крају присиљени да скину ознаке свог удружења. Такође, градске власти нису благонаклоно гледале на орловску организацију, па је њихов први јавни скуп забрањен, што је веома негативно примљено у буњевачкој јавности⁶¹⁰.

Интересантно је да се сепарација одвијала унутар школског система преко одвојених разреда са Србе и Буњевце. Тако су у суботичкој гимназији ђаци били подељени на два буњевачка и један српски разред. Етничку дистанцу су продубљивали чести скандали које

⁶⁰⁷ *Subotičke novine*, 24. veljače 1923, br. 8; 30. prosinca 1922, br. 52, 9. prosinca 1922, br. 49; 20. kolovoz 1921, br. 20; *Hrvatske novine*, 20. lipnja 1925, br. 25.

⁶⁰⁸ *Subotičke novine*, 21. listopada 1922, br. 42.

⁶⁰⁹ *Hrvatske novine*, 9. veljače 1924, br. 6.

⁶¹⁰ *Subotičke novine*, 8. srpnja 1922, br. 27; *Hrvatske novine*, 30. kolovoza 1924, br. 35.

су изазивали поједини професори српске националности, што је узроковало протесте родитеља буњевачке деце, па је тако забележен случај да им се у „школи никоји професори ругају, називајући их Бундевцима“⁶¹¹.

На опасност по политичку и друштвену стабилност упозоравала је суботичка *Даница* још 1921. У једном тексту, указано је да Срби Буњевце колективно етикетирају као сепаратисте и антидржавне елементе, „које треба убити, објесити или преко границе бацити. У име своје племенске превласти присиљавали су ћирилицу у предјелу гдје станују католици“. Последица ове перцепције је била да се у масама појавила идеја да су власт и Срби против њих у целини као католика, што је „допринијело том, да је братска слога и љубав охладнила те је почело друштвено одвајање“⁶¹². Такође, као последица наведених односа, одвијао се и процес идентитетског приближавања са Хрватима, о чему су *Суботичке новине* констатовале: „Изјављујемо, ми Буњевци и Шокци, да смо католици и Хрвати и да нас ова политичка насиља све већма одаљавају од Београда, а носе нас к Загребу и вежу нас са Загребом и браћом Хрватима у неразрјешиву везу“⁶¹³.

Осим релационог односа према „другима“, у конструкцији идентитета је обликована и унутрашња релација према „издајницима“, као и у периоду до 1918. Овај однос је у случају хрватске националне интеграције измењен, па су статус „одметника“ добили Буњевци и Шокци блиски српској и југословенској националној идеологији. О „издајницима“ се писало као о „правим људождерима“, људима „покварене крви“⁶¹⁴. Публикације буњевачко-шокачких Хрвата су позивале на друштвену изолацију и игнорисање оних који су етикетирани на овај начин. Суботички *Невен* је упутио јавни позив, који је гласио: „Сви они који свјесно или несвјесно помажу посрбљивање Буњеваца ван – напоље – из Пучке касине!“ Прела и митинзи у организацији Земљодилске странке најављивани су речима: „Поштен и ваљан Буњевац не смије на збор! То је збор наших крвопија, наших издајца!“ Поводом Земљодилског прела 1926, *Хрватске новине* су писале: „Буњевачки родитељи јако пазе да се њихова дјевојка не осрамоти ... па не пуштају своју дјецу на овакве забаве“⁶¹⁵.

⁶¹¹ *Subotičke novine*, 30. rujna 1922, br. 39; 27. siječnja 1923, br. 4.

⁶¹² *Subotička Danica za 1922*, Subotica 1921, str. 27-29.

⁶¹³ *Subotičke novine*, 27. listopada 1923, br. 43.

⁶¹⁴ *Neven*, 16. siječnja 1926, br. 3; *Subotičke novine*, 31. ožujka 1923, br. 13; 1. decembra 1934, br. 12.

⁶¹⁵ *Hrvatske novine*, 5. travnja 1924, br. 14; 6. veljače 1926, br. 6.

Два процеса су била од пресудног значаја у случају обликовања националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца и њихове делимичне интеграције у хрватску нацију током постојања Краљевине Југославије. С једне стране, губљење етничке границе у односу према Хрватима, а с друге стране обликовање дистанце и границе према Србима као изразито ригидне, па чак и непријатељске друштвене конструкције. Сви важни маркери српског националног идентитета, попут ћирилице или прославе св. Саве, перципирани су као „другост“ и за „њих“ потенцијално опасан елемент. Дистинкције су утемељене на основу наводних цивилизацијских супротности, разлици у верским осећањима и дискриминацији што је стварало крајње негативан став према Србима као колективитету. Управо из диференцијације у односу на Србе као „друге“, и стављањем у први план свега оног што раздваја, формиран је најопштији оквир изградње хрватског националног идентитета.

Ипак, промене у контексту хрватске националне идеологије само су делимично мењале етничке карактеристике буњевачко-шокачке популације обликоване у периоду до стварања југословенске државе. Иако је стваран нови облик лојалности према хрватству и даље су остали присутни базични елементи претходне идентитетске конструкције из ранијег периода, што се најбоље огледа у двојности имена „буњевачки и шокачки Хрвати“.

Све наведене одлике релационог односа креирале су идентитетску конструкцију на најопштијем нивоу. Међутим, друштвена условљеност и динамика овог феномена развијала се кроз низ сложених етносимболичких механизма помоћу којих је обликован национални идентитет. У овом случају, предмет анализе ће бити елементи који су трајно одређивали и обликовали његову структуру и садржај. У том смислу, важни су процеси трансформације културе памћења, историјских наратива и сећања на прошлост. Такође, предмет анализе биће колективни ритуали и световна „ходочашћа“ као кључан механизам у учитавању националне идеологије буњевачко-шокачкој популацији, и на крају формирање мита о изабраном народу, обећаној земљи и култу вође.

1.3. Култура памћења и трансформација историјских наратива

Улогу историјских наратива у процесу хрватске националне интеграције и изградњи хрватског националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца посматраћемо из угла теоријских концепција о култури памћења. Теорије о концепту културе памћења дефинишу колективно сећање као социјални конструкт, полазећи од претпоставки француског социолога Мориса Халбвакса. Халбвакс је констатовао да је свако памћење социјално условљено и последица процеса социјализације личности. Такође, он је сматрао да индивидуална и колективна сећања настају интеракцијом у групи, јер се тек кроз интеракцију разним механизмима учитавају пожељна сећања појединцу. У том контексту, конструктивистички теоретичари су разматрали културу сећања као друштвени конструкт који одређује идентитет заједнице. Јан Асман је културу памћења дефинисао као „памћење које ствара заједницу“. Такође, он је истакао да се култура памћења заснива на одређеном односу према прошлости групе, на начин да прошлост постаје део колективне свести заједнице или друштва⁶¹⁶. Другим речима, памћење јасно одређених историјских наратива, који постају део колективне и историјске свести конструише национални идентитет. Исто тако, трансформације које захватају и преобликују културу памћења истовремено трансформишу и етничке и националне идентитетске конструкције.

За истраживање и разумевање обликовања културе памћења војвођанских Буњеваца и Шокаца, у контексту хрватских национално-интеграцијских процеса, такође су веома значајни појмови генерацијског памћења, колективног памћења и колективног заборављања. Генерацијско памћење подразумева памћење само једне генерације људи, припадника групе. У односу на колективно памћење, оно није толико трајна друштвена структура. Колективно памћење је доминантно одређено најстаријом прошлошћу групе, као и системима, знаковима и симболима који су важни заједници. На крају, колективно заборављање је друштвени феномен који подразумева да уколико одређена сећања нису део друштвених интеракција и комуникација, она постају предмет заборава. Или, другим

⁶¹⁶ О томе више: Maurice Halbwachs, *Kolektivno i istorijsko pamćenje*, Reč: časopis za književnost i kulturu, br. 56/2, Beograd 1999, 63-82; Jan Asman, *Kultura pamćenja*, Beograd 2011; Alaida Asman, *Duga senka prošlosti*, Beograd 2010; A. Asman, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Beograd 2002; Todor Kuljić, *Kultura sećanja*, Beograd 2006.

речима, да би одређено сећање функционисало и било део културе памћења и колективне свести, то сећање мора бити предмет сталне или повремене друштвене комуникације⁶¹⁷.

На основу теоријских концепција о култури памћења и Халбваксовој идеји о прошлости као социјалном конструкту и производу друштвене интеракције и комуникације, можемо поставити низ важних истраживачких питања. У првом реду, када је реч о изградњи хрватског националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца, важно је питање на који начин су хрватски историјски наративи инкорпорирани у наративе буњевачко-шокачке популације и усвајани као њихови властити? Такође, за конструкцију идентитета у наведеном контексту културе памћења и колективног сећања групе, важно је питање на који начин су функционисали стари буњевачки и шокачки историјски наративи у новом оквиру и контексту хрватске националне идеологије? На крају, као крајњи резултат, кључно је одговорити на питање, како су феномени колективног заборављања и генерацијског памћења утицали на формирање и обликовање националног идентитета буњевачких и шокачких Хрвата?

Како смо већ констатовали, један од основних научних проблема у анализи културе памћења буњевачких и шокачких Хрвата представља начин и форма инкорпорисања хрватских историјских наратива, прво у старе наративе буњевачке и шокачке популације, а затим и у колективно сећање ових етничких заједница. Буњевачко-шокачки календари, часописи и новине су у периоду 1918-1941. садржали велики број чланака, како аутора из Хрватске, тако и локалних буњевачких и шокачких писаца, који су писали о хрватској прошлости, што омогућава увид у динамику овог процеса и интерпретацију основних елемената у трансформацији културе памћења. Општи историјски наративи о хрватској прошлости, објављивани у публикацијама буњевачких и шокачких Хрвата од 1918, садржали су познате тезе из тадашње хрватске историографије, између осталог о прадомовини националне заједнице, досељавању на Балкан и причу о Чеху, Леху и Меху. Иако су објављивани текстови приповедали о хрватској историји од најстаријег доба па

⁶¹⁷ J. Asman, *Kultura pamćenja*, 51-52.

све до 20. века, у изградњи колективног памћења далеко су значајнији наративи о далекој прошлости, у првом реду због конструисања мита о заједничком пореклу.

Буњевачки публициста Матија Еветовић је у чланку под насловом „Из прошлости Хрвата“ објављеном у *Суботичкој Даници* за 1923, у ширем контексту појаснио улогу свих текстова ове врсте, као и стање међу Буњевцима и Шокацима када је реч о познавању хрватске прошлости. Еветовић о овим проблемима пише: „Ми буњевачки Хрвати нијесмо имали досад прилике, да се поближе упознамо са повијести нашом, хрватском, јер нијесмо имали својих народних школа, гдје би се ... упознали са прошлошћу нашег хрватскога народа“. Такође, Еветовићев текст садржи низ елемената важних за креирање нове менталне слике, и такође посредно инкорпорира низ хрватских наратива у историјску свест војвођанских Буњеваца и Шокаца. Он описује сеобу Хрвата из Бијеле Хрватске, затим легенду о браћи и сестрама који су предводили досељавање на Балкан. Такође, пише о Туги, Буги и „прадједу Хрвату“, по којем је према Еветовићу „и народ хрватски извео своје народно име“. Еветовић је у опису сеобе Словена на Балкан током 6. и 7. века навео да су Хрвати заједно с Аварима населили Славонију, али и југозападну Угарску. На тај начин укључио је прошлост Буњеваца и Шокаца у свеукупну хрватску историју, односно у процес насељавања на Балкан, стварајући перцепцију о заједничком пореклу Буњеваца, Шокаца и Хрвата. Између осталог, Еветовић је описао и паганску религију и друштвени живот хрватских племена, односно како их назива „наших старих“⁶¹⁸.

Дакле, структура овог историјског наратива уједно је садржала и представљала општу хрватску историју, али уско повезану са простором јужне Угарске и тиме са прошлошћу буњевачко-шокачке популације. Помињање југозападне Угарске као територије насељене Хрватима још у најстаријој прошлости током 6. и 7. века, ствара перцепцију заједништва и креира менталну слику о заједничком пореклу, судбини и историји Буњеваца, Шокаца и Хрвата, још од досељавања на Балкан. У читавој конструкцији инкорпорирања прошлости Буњеваца и Шокаца у општу хрватску историју, не само да су делимично трансформисани стари буњевачко-шокачки историјски наративи, него је и креирано ново генерацијско памћење, а тиме посредно и нови облик историјског и колективног сећања. Суштина овог процеса је у новој концепцији култа предака, у којој се креира ментална слика о Хрватима као прецима војвођанских Буњеваца и Шокаца.

⁶¹⁸ *Subotička Danica* за 1923, Subotica 1922.

Сличне тенденције у оријентацији према најстаријој прошлости могу се приметити и у другим текстовима, међу којима је карактеристичан чланак хрватског фрањевца Готхарда Горичанеца, из *Данице* за 1925. Горичанец између осталог пише: „Пођимо духом у прошлост нашу, да видећ силна дјела наших прадједова црпимо нову снагу за будућа времена“. Након интересантне инвокације, аутор описује сеобу Хрвата и каже: „Наша је прадомовина била сјевероистично од Карпата“. Затим у ову причу о сеоби укључује и Буњевце речима: „Пред Турчином смо Буњевци-Хрвати бјежали и дошли у ове крајеве, гдје смо били за вријеме силног Атиле у 5. стољећу“⁶¹⁹.

Инвокација којом аутор позива читаоца да духом крене у прошлост није само важна у контексту стварања менталне слике о националном идентитету, већ и у повезивању прошлости, садашњости и будућности и креирању континуитета у времену. Управо наглашавање ове везе између историје и садашњости указује на улогу културе памћења у конструкцији идентитета. Пошто Горичанец у инвокацији брише границу између прошлости и садашњости, из те конструкције произлази идеја о заједничкој судбини припадника хрватске нације, у коју су укључени и Буњевци. Истовремено, кроз повезивање временских димензија креирана је идеја о трајности и вечности националног идентитета. Такође, реченица о досељавању „Буњеваца-Хрвата“ веома је важна у концепцији повезивања буњевачко-шокачке и хрватске прошлости и стварању одговарајуће менталне слике. Конкретно, из садржаја овог наратива произлази идеја о истовестности Буњеваца и Хрвата. Као и у Еветовићевом тексту, и код Горичанеца је нагласак на најстаријој прошлости заједнице, прапостојбини и сеоби, јер помоћу конструисаних сећања на тај период стварана је идеја о заједничком пореклу.

У конструкцији хрватског националног идентитета важну улогу су имали текстови о значајним историјским личностима, углавном из средњовековне прошлости. Личности, као што су краљ Томислав, Никола Зрински или хрватски банови, обично су представљани као људи идеалних карактеристика, хероји и „велики Хрвати“⁶²⁰. Међутим, централну улогу у историјским наративима овог типа заузима управо краљ Томислав. Преузимањем већ постојећих текстова и знања из тадашње хрватске историографије, он је у публикацијама буњевачко-шокачких Хрвата представљан као митска и херојска

⁶¹⁹ *Subotička Danica* за 1925, Subotica 1924; *Subotička Danica* за 1932, Subotica 1931.

⁶²⁰ *Subotička Danica* за 1938, Subotica 1937, 34.

личност. У том контексту, писали су да се он „уз бурно одобравање цијелог хрватског народа“ окунио за краља, као и то да су Хрвати „окупљени сви око једног владара, постали управо силан народ. Сада истом Хрвати опазе како им је држава пространа и како су бројан народ“⁶²¹. У целини, као што је случај са свим национализмима, читава перцепција средњовековне прошлости темељила се на ирационалном и романтичарском приступу. За конструкцију хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке популације значајно је што су они ове наративе почели доживљавати као своје. У овом контексту, за обликовање идентитета посебно су важне личности Петра Зринског и Франа Крсте Франкопана.

У хрватским историјским наративима од средине 19. века једно од најважнијих места припада националном миту о личностима из 17. века, феудалцима Петру Зринском и Франу Крсти Франкопану. Они су заједно са групом мађарских аристократа организовали заверу против Хабзбурговаца. Међутим, њихов покушај је пропао, па су обојица погубљени 1671. у Бечком Новом Месту. Од шездесетих година 19. века, у оквиру правашке националистичке идеологије, Зрински и Франкопан постају национални хероји. Хероизацијом прошлости створен је култ „хрватских мученика“, а на дан 30. април када су убијени, организоване су комеморације у већим градовима и научним институцијама широм Хрватске. Статус националних идола учвршћен је објављивањем популарног романа Еугена Кумичића „Урота Зринско-Франкопанска“ крајем 19. века. У Краљевини Југославији функција овог мита је добила нову димензију у отпору према режиму династије Карађорђевић⁶²², али и у широј перспективи конструисања етничке и националне границе између Срба и Хрвата. У обликовању наратива, основно обележје овог националног мита је националистички романтизам. Перцепција прошлости је била веома слична историјским наративима о краљу Томиславу и средњовековној историји Хрвата.

⁶²¹ *Subotička Danica za 1925*, Subotica 1924, 47.

⁶²² О томе више у: Zrinka Blažević, Suzana Čoha, *Zrinski i Frankopani – strategije i modeli heroizacije u književnom diskursu*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 40, 1, Zagreb 2008, 91-117.

Начин на који је овај хрватски национални мит постао део традиција буњевачке и шокачке популације јасно показује како се одвијао процес инкорпорирања хрватске националне митологије у колективно памћење војвођанских Буњеваца и Шокаца. У наративима буњевачке и шокачке популације до 1918. мит о Зринском и Франкопану није имао значајно место, нити је био предмет колективног сећања и масовних колективних ритуала. После југословенског уједињења помоћу низа механизма, као што су текстови у публикацијама, свечаности и прославе на којима су јавно читане песме и текстови о овим личностима, и глорификацијом прошлости, „зринско-франкопански мит“ постаје део колективног памћења буњевачких и шокачких Хрвата.

Садржај мита је често препричаван у појединим текстовима, објављиваним у буњевачко-шокачким часописима и новинама. О Зринском и Франкопану се говорило и писало као о „два одлична сина нашег рода“, који су „дали своје животе за слободу своје домовине“⁶²³. Представљени су као производ метафизичке силе „хрватског силовитог генија“, који се „јавио у особама двају хрватских великана“. Они су „као два велика мужа устали на обрану хрватске независности и јасно рекли“ цару Леополду I „хоћемо независност и уједињење свих хрватских земаља, хоћемо слободно хрватско краљевство“. Надаље, према садржају мита у буњевачким и шокачким публикацијама, Зрински и Франкопан су „озлојеђени у народном поносу“ организовали заверу са циљем који је био „завјетна идеја хрватског народа. Слободна Хрватска!“. На крају, као жртве издајника из властитих редова, они су убијени 30. априла 1671. Пошто је хероизацијом прошлости њихова смрт сагледана као мученичка жртва за народ и домовину, дан погибије је имао специфичан статус. Како стоји у једном од текстова, „30. април је за свакога честитога Хрвата жалостан и поносан дан ... хрватски Велики Петак и Ускрс. То је дан жалости јер су тада умрли највећи хрватски националисти, а дан радости и поноса, јер можемо свему свијету доказати, да никада нијесмо били туђе робље, да нам је Господ увијек спремао људе који ће водити народ Хрватски његову спасу; слободи“⁶²⁴.

Свечане академије посвећене Петру Зринском и Франу Крсти Франкопану биле су главни механизам помоћу којег је мит инкорпориран у колективно памћење буњевачко-шокачке популације. Ови скупови су постали традиционалне свечаности од велике

⁶²³ *Subotičke novine*, 5. svibanj 1939, br. 18.

⁶²⁴ *Neven*, 30 travnja 1925, br. 13; *Subotičke novine*, 28. travnja 1923, br. 17.

важности у конструкцији идентитета. Само током 1922. одржане су чак две „Зринско-Франкопанске академије“ у Суботици⁶²⁵. Приликом сваке од манифестација буњевачко-шокачке публикације обиловале су текстовима са наглашеним симболичким елементима и мотивима. У најави академије 1939, *Суботичке новине* су писале: „Непријатељ нашег хрватског народа је мислио да ће мач крвников избрисати и ишчупати из нашег срца спомен на ова два велика сина хрватског народа којима је тако на срцу лежала слобода народа, али се преварио. Онај народ, ради којег су дали своје животе, части их и сјећа их се увијек, нарочито на дан њихове смрти: 30 травња. Кад се широм нам земље Хрватске држи спомен на ове погинуле великане, није хтјела ни Суботица да застане за другим градовима. Овогодишња приредба не треба да се стиди можда ни оне у Загребу“⁶²⁶. Као и свака манифестација овог типа, суботичка академија одржана 1939. отворена је мисом, а затим су на масовном скупу читани делови из Кумичићевог романтичарског романа „Урота Зринско-Франкопанска“, певани су делови опере Ивана Зајца „Никола Шубић Зрињски“ и извођени су позоришни комади везани за Петра и Франа Крсту⁶²⁷, такође препуни романтичарских тенденција и мотива.

Као у случају осталих хрватских историјских наратива, тако је и мит о Зринском и Франкопану постао део колективног памћења војвођанских Буњеваца и Шокаца тек после 1918. Сви ови садржаји инкорпорирани су у колективно сећање буњевачких и шокачких Хрвата перманентним понављањима у публикацијама, комуникацији и друштвеним интеракцијама. На тај начин, култура памћења оних Буњеваца и Шокаца који су интегрисани у хрватску нацију значајно је трансформисана с обзиром на количину новоусвојених садржаја карактеристичних за хрватску националну идеологију. Ови садржаји су постали део менталних слика и сећања на прошлост у локалним буњевачким и шокачким наративима. Како смо видели, у усвајању мита о Петру Зринском и Франу Крсти Франкопану, важна је била улога колективних ритуала, примарно у стварању јединственог осећања, о чему ћемо више говорити у поглављу о колективним ритуалима као механизму конструисања националног идентитета. Међутим, за разумевање функционисања културе памћења у контексту хрватских национално-интеграцијских процеса на простору Војводине након 1918, потребно је размотрити и процесе везане за

⁶²⁵ *Subotička Danica za 1923*, Subotica 1922.

⁶²⁶ *Subotičke novine*, 5. svibanj 1939, br. 18.

⁶²⁷ *Subotičke novine*, 19. svibanj 1939, br. 20; 5. svibanj 1939, br. 18.

етничку прошлост Буњеваца и Шокаца, односно улогу локалних историјских наратива обликованих током 19. века и њихову функцију у процесу изградње хрватског националног идентитета.

Културу памћења у случају хрватске националне интеграције Буњеваца и Шокаца у Краљевини Југославији можемо анализирати кроз још неколико сегмената. Трансформације колективног и историјског памћења одвијале су се на неколико нивоа, поготово када је реч о етничкој прошлости буњевачке и шокачке популације обликованој током 19. века. Тако су, на пример, везе између Хрвата, Буњеваца и Шокаца у прошлости интерпретиране као историјски наративи који су доказивали хрватски национални идентитет буњевачко-шокачке популације у садашњости и доприносили изграђивању снажне идентитетске конструкције. Такође, стари историјски наративи буњевачке и шокачке популације, формирану током 19. века, делимично су трансформисани у контексту хрватске националне идеологије.

Дакле, менталне слике о јединству Хрвата и војвођанских Буњеваца и Шокаца стваране су историјским наративима који су сугерисали везе између ових група у прошлости. Везе су биле политичке, економске и културне, из чега је произлазила идеја о јединственој нацији и јединственом идентитету. У том контексту, буњевачки аутори су формулисали низ теза о јединству Буњеваца, Шокаца и Хрвата. У аргументовању ових теза, најуспешнији је био суботички новинар Петар Пекић, иако је већина његових аргумената утемељена на произвољним и често нетачним подацима.

Пекић је у једном од текстова те врсте разматрао питање да ли су се Буњевци и Хрвати у прошлости „осјећали једним народом“, односно какав је био карактер веза Буњеваца са „политичким и културним факторима Краљевине Хрватске“ у 18. и 19. веку. Основна Пекићева теза је да су Буњевци увек били део „хрватске народне повијести“. Између осталог, он је ову тврдњу доказивао тезом о продору хрватске литературе у јужну Угарску још током 18. века, констатујући да „све што је долазило из Хрватске, Буњевци су сматрали својим, као што су и Хрвати реципрочно сматрали својим све што им је долазило од Буњеваца“. Такође, стварајући континуитет у везама, он је писао о наводном утицају

Илирског покрета на буњевачку-шокачку популацију, затим о Буњевцима који су наводно били присталице бана Јосипа Јелачића, сугеришући да су се они заједно са Хрватима борили против Мађара у револуцији 1848-1849. О карактеру политичких и културних веза Ивана Антуновића са бискупом Јосипом Ј. Штросмајером, баном Иваном Мажуранићем, Фрањом Рачким и Јурајем Добрилом, Пекић је закључивао да су „драгоцјени документ који непобитно доказује да су се Буњевци увијек осјећали једним народом са Хрватима и да су им све тежње увијек биле и јесу заједничке, исте“. Такође, према Пекићу „међусобне идејне везе“ стваране су разменом литературе, школовањем појединих Буњеваца у Хрватској и другим механизмима културне сарадње⁶²⁸.

Тезе о сарадњи између Буњеваца, Шокаца и Хрвата у прошлости, и историјски наративи о везама између ових група, добијали су нову динамику сећањем на одређене значајне датуме и јубилеје из хрватске прошлости и њихово обележавање у буњевачкој и шокачкој јавности. Тако су буњевачки и шокачки Хрвати 1935. прославили стогодишњицу Илирског препорода. Овај догађај је у часопису *Класје наших равни* коментарисан речима да су Буњевци „сваки значајнији хрватски покрет сматрали својим“⁶²⁹. Такође, организована је свечана академија поводом великог јубилеја 1936, када је обележено 300 година од смрти Ивана Гундулића, 100 година од рођења Аугуста Шеное и 30 година од смрти песника Силвија Страхимира Крањчевића. Поводом тога, коментар у суботичком часопису *Класје наших равни* гласио је: „Ми морамо живјети заједно са својим народом, заједно с цјелокупним хрватским народом, а то смо ми, то је наше покољење ... Ми морамо живјети заједно с величинама наше прошлости“. Употребом хрватског књижевног стандарда и ијекавице, као и везивањем буњевачко-шокачких књижевних традиција за хрватску књижевност стварана је подлога за обликовање хрватског националног идентитета.

Тезе о везама Хрвата и буњевачко-шокачке популације стварале су пожељну слику прошлости, из чега је произлазила исто тако пожељна слика садашњости, односно будућности. Другим речима, наглашавањем веза у прошлости стварана је перцепција о континуитету односа. Тиме је објашњавана припадност хрватској нацији у садашњости, што је доприносило изграђивању идентитетске конструкције. Нова димензија у култури

⁶²⁸ P. Pečić, *Političke i kulturne veze između Bunjevaca i Hrvata u prošlosti*, Obzor: spomen knjiga: 1860-1935, Zagreb 1935, 89-90.

⁶²⁹ *Klasje naših ravni*, god. 1935, br. 2, str. 70-71.

памћења је проистицала из формулације о повезаности с Хрватима, односно из наводне вековне сарадње између буњевачко-шокачке и хрватске популације.

Наведени наративи су постајали део колективног памћења из чега је произлазила конструкција хрватског националног идентитета и закључак о припадности хрватској нацији. Такође, како смо видели, менталне слике стваране историјским наративима додатно су ојачане обележавањем појединих значајних датума у прошлости. С једне стране, одвијао се процес инкорпорирања хрватских историјских наратива и традиција у колективно памћење Буњеваца и Шокаца, а с друге стране стварана је идеја о заједничком сећању и колективном памћењу. Као последица ових процеса, креирана је слика о истоветности Хрвата и буњевачке и шокачке популације, односно буњевачко-шокачких Хрвата.

Када је реч о старим буњевачким и шокачким историјским наративима, обликованим у периоду до 1918, они су делимично измењени у контексту хрватске националне идеологије и конструкције националног идентитета. Поједини аутори, као што су Петар Пекић, Рудолф Хорват, Иве Прћић и други, у књигама и брошурама детаљно су описивали историју Буњеваца и Шокаца, али у новом идеолошком оквиру и контексту.

Укратко, ови историјски наративи су садржавали тезе о „бурној и крвавој прошлости“ читаве заједнице, приказујући њихову храброст, борбе, невоље и жртве. Детаљно су описани ратови против Османлија и улога коју су у њима имали „хрватски граничари“ из Бачке. Надаље, ови историјски наративи приповедају о улози „бачких Хрвата“ у бици код Сенте 1697, када су били предвођени Луком Сучићем, као и о учешћу у Ракоцијевом устанку (1703-1711) и ратовима Хабзбуршке монархије против Наполеона. У свим овим сукобима, њихове су биле „највеће заслуге“. Такође су поднели и „највеће жртве“ и континуирано су били жртве разних неправди⁶³⁰. Важна карактеристика ових наратива је описивање веза и улоге католичке цркве у животу буњевачке и шокачке популације. Буњевци и Шокци су описани као људи верни цркви, којој имају да захвале за свој опстанак.

Ирационална перцепција прошлости која је била карактеристична за период међуратне Југославије, па и за конструкцију хрватског националног идентитета може се сагледати у

⁶³⁰ О томе више у: P. Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930; Rudolf Horvat, *Hrvati u Bačkoj (Bunjevci i Šokci)*, Osijek 1922; Marko Čović, Aleksandar Kokić, *Bunjevci i Šokci*, Zagreb 1939; Ivo Prčić, *Subotica i Bunjevci: da se zna i ne zaboravi*, Subotica 1936.

закључку Пекићеве обимне књиге о историји Буњеваца и Шокаца из 1930. Између осталог, он је написао следеће: „Можемо са поносом рећи да се врло варају сви они који тврде ... да наши пређи у прошлости нису имали никакву важну улогу па према томе да ми немамо ни наше историје. Видјели смо да знатан дио нашега народа већ око двије хиљаде година живи у лијепој равници богате Војводине и да се други, већи дио доселио из колијевке Хрватства и собом донио свој красан икавски језик као најочевидниј знак свог хрватског поријекла. Видјели смо и то да се у својој домовини брзо домогаше главне улоге у војном и грађанскоме животу... Мучеништву наших пређа и страдању једва има примјера у повијести којег народа. Они су вазда били јуначки у борби ... Уживали су и већи углед од самих Мађара“⁶³¹.

Преобликовање историјских наратива истовремено је подразумевало и трансформацију сећања на прошлост. Стварана је другачија перцепција и слика прошлости, у контексту хрватске националне идеологије и конструисања националног идентитета као новог идентитетског обрасца утемељеног на трансформисаном буњевачком и шокачком етничком идентитету. Ипак није се радило о трансформацији у смислу значајнијег мењања садржаја наратива, већ примарно, њиховом прилагођавању хрватској идеологији, надограђивању и допуњавању садржајима карактеристичним за конструкцију хрватског националног идентитета. Суштина је у томе да су стари буњевачки наративи допуњени идејом о хрватству као наводно старом и вечном идентитету војвођанских Буњеваца и Шокаца.

Стари историјски наративи о етничкој прошлости буњевачке и шокачке популације обликовани током 19. века, добили су нову димензију њиховом употребом у специфичним типовима прослава, којима је слављена историја заједнице. Једна од тих свечаности названа је „Смотра буњевачке прошлости“, поводом Дана хрватске католичке омладине 1935. у Суботици. Том приликом, у једној дворани били су изложени разни предмети, од старих буњевачко-шокачких књига, писама, брошура и часописа, па све до разних повеља, докумената и старих слика значајних личности као што су Иван Антуновић, Боза Шарчевић и Пајо Кујунџић. Штампан је и каталог са сликама свих садржаја који су изложени на „Смотри“, са предговором у којем је стајало: „Желимо да нам омладина и

⁶³¹ P. Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 309-310.

цијели род кад види све ове гласне позиве прошлости оживи и продуби свој понос, да сви подигну своје главе, јер смо своји на своме“⁶³².

Осим значаја који писана реч има у стварању колективног памћења, у случају оваквих прослава читав конструкција је допуњена визуелним елементом и специфичним типом визуелизације прошлости. Другим речима, вршена је музеализација буњевачке историје у духу хрватске националне идеологије. Посетиоци су могли видети и додирнути поједине предмете из прошлости што је продубљивало идентитетску конструкцију. То је допуњавало читаву менталну слику и доприносило да самоперцепција буде конкретизована предметима из прошлости. Такође, у тим приликама је истицан хрватски национални идентитет буњевачке и шокачке популације, јер је „Смотра“ одржана на Дан хрватске католичке омладине. На тај начин су стари историјски наративи прилагођени новој идеологији, добили важну улогу у конструисању хрватског националног идентитета буњевачке популације.

У суштини, наведено разматрање указује да однос према прошлости етничке групе није радикално трансформисан. Стари историјски наративи су доживели незнатне измене, али инкорпорирањем хрватске националне идеологије, прилагођени су новој конструкцији идентитета. Идентитетска конструкција истоветности са хрватском нацијом грађена је и на појединим сличностима, које су се темељиле на заједничким и сличним искуствима људи карактеристичним за читав балкански простор. Међутим, селекцијом и уграђивањем у наративе, ова искуства су постала један од механизма изградње националног идентитета. Неке од сличности су ратови против Турака, вековна верност католичанству, статус жртве итд. Дакле, иста или врло слична искуства, заједничка свим балканским етницитетима у прошлости, лоцирана су и преточена у конструисане историјске наративе, како би генерисали идентитетску конструкцију јединствене нације.

Такође, наведени примери у тексту указују на који начин је формиран сложени конструкт колективног памћења у процесу изградње хрватског националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца. Процес се заснивао на избору пожељних сећања, којима је основни циљ био доказивање истоветности идентитета Хрвата и буњевачко-шокачке популације. Наводна заједничка прошлост хрватске и буњевачко-шокачке заједнице, била је у уској вези са процесом стварања идентитета у садашњости. Социјална

⁶³² *Klasje naših ravni*, god 1935, br 2, str. 91-93.

конструкција памћења и сећања етничких и националних група, Буњеваца, Шокаца и Хрвата, повезана је на начин да су стваране менталне слике које су их обједињавале у јединствени национални идентитет. Менталне слике су стваране у колективној и историјској свести посредством појединих историјских наратива, који су на различите начине били презентовани ширим масама.

За разумевање наведених елемената и читавог процеса изградње националног идентитета и конструисања културе памћења, од посебног значаја је већ поменути феномен у теорији дефинисан као колективно заборављање, односно заборављање оних садржаја који нису део перманентних друштвених интеракција. Овај елемент у култури памћења омогућује да се да одговор на питање, како је могуће да су се наведене трансформације наратива и инкорпорисање нових садржаја уопште догодиле и биле усвојене од стране буњевачко-шокачке популације? Суштина је управо у постепеном заборављању оних историјских наратива који више нису били присутни у јавности, друштвеним интеракцијама и комуникацији. Пошто су међу буњевачким и шокачким Хрватима, како смо видели, биле присутне приче везане за хрватску националну идеологију и митологију, као и делимично преобликовани стари буњевачко-шокачки наративи, управо су ти садржаји постали доминантан облик сећања на прошлост. Ова тенденција се односи на оне Буњевце и Шокце који су интегрисани у састав хрватске нације. Креирање сећања буњевачко-шокачке популације о хрватским знаменитим личностима и догађајима из хрватске прошлости, последица је перманентног понављања у јавности, као и у друштвеним интеракцијама. Садржаји који више нису били присутни, или су потиснути, престали су да буду део колективног памћења, што је омогућавало трансформацију идентитета од буњевачког, у буњевачко-хрватски. Управо због тога је било могуће да буњевачко-шокачка популација која је интегрисана у састав хрватске нације „заборави“ да поједини хрватски наративи никада нису били део њихове етничке прошлости у 19. веку. С тим у вези је и одвијање процеса „заборављања“ старог етничког идентитета и усвајања хрватског националног идентитета као нове форме лојалности и припадности, што је све заједно била последица трансформације историјских наратива групе.

За интерпретацију процеса стварања културе памћења буњевачких и шокачких Хрвата важан је појам генерацијског и колективног памћења. Како смо видели, хрватски

историјски наративи почињу да заузимају доминантно место у буњевачко-шокачким публикацијама и јавности тек после 1918. Тек тада, Буњевци и Шокци сазнају приче о Зринским, Франкопанима, краљу Томиславу и другим значајним хрватским историјским личностима. На тај начин, памћење које ови наративи обликују може се дефинисати уједно и као генерацијско и као колективно. Оно је генерацијско, јер у моменту када настаје везано је само за једну генерацију и први пут се појављује у том облику у буњевачко-шокачкој популацији. Такође, иако је по својој природи „ново“ памћење, има јасну тенденцију стварања националног, односно колективног памћења. Другим речима, међу Буњевцима и Шокцима емоционалан однос према хрватској прошлости као масовна појава настаје тек у генерацији која је доминирала јавним животом после 1918. Из овог емоционалног односа постепено се генерише колективно и национално сећање, што истовремено подразумева да масе почињу доживљавати хрватске историјске наративе као своје властите.

На крају, када су наведени наративи постали део културе памћења, створена је идеја о заједничкој прошлости Хрвата и буњевачко-шокачке популације. Континуитет истоветности је пронађен у далекој прошлости, још у раном средњем веку. Такође, култура памћења и њено обликовање имала је важну функцију у контексту изградње етничке границе и дистанце према Србима, јер је идеја о заједничкој прошлости уско повезана са хрватском нацијом и њеном историјом, без елемената српске средњовековне митологије. Према томе, нема сумње да је обликовање културе памћења и трансформација историјских наратива важан елемент у изградњи хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке популације. Међутим, кључну мобилзацијску функцију имају већ поменути колективни ритуали.

1.4. Колективни ритуали

Изградња хрватског националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца после 1918. заснивала се у првом реду на колективним ритуалима, као главном механизму у обликовању и учитавању националног идентитета буњевачко-шокачком становништву и његовом „опстанку“ у времену. Водећи теоретичар национализма Ентони Смит управо пароле, симболе и церемоније сматра главним средствима стварања свести о једној аутентичној групи. Према његовом мишљењу: „Национални симболи, обичаји и церемоније ... су најмоћнији и најтрајнији видови национализма“, који „отелотворују његове основне појмове, чинећи их видљивим и разговетним сваком припаднику нације, саопштавајући принципе једне апстрактне идеологије опипљивим, конкретним језиком који изазива тренутне емоционалне реакције свих слојева заједнице“. Смит констатује да кроз масовне свечаности „сваки припадник заједнице учествује у њеном животу, емоцијама и врлинама, и преко њих, поново се посвећује њеној судбини“. Осим наведених општих запажања, разматрајући процес стварања масовног сентимента спрам идеје нације, Смит је приметио да се осећаји обликују помоћу „етнорелигијских слика страдања и избављења“ и сећањем на хероје и херојска доба. Ове слике су у колективним ритуалима повезане са старим традицијама и симболима одређене етничке заједнице. Како Смит закључује, основно својство колективних ритуала је изазивање „емоција заједнице окренуте саме себи“⁶³³.

Етносимболистички и конструктивистички теоријски оквир омогућавају постављање низа питања, кључних за разумевање процеса обликовања националног идентитета буњевачких и шокачких Хрвата. У првом реду, поставља се питање, које су форме и садржаји употребљени приликом појединих ритуала и на који начин су масовне емоције постале везане за хрватски национални идентитет? Који су механизми и симболи употребљени у овом процесу? На који начин су повезиване идеологија хрватског национализма са старим етничким традицијама буњевачко-шокачке популације у буђењу масовних емоција и како је остварена масовна партиципација у националним светковинама? Јер, како смо већ видели, хрватска национална интеграција на простору

⁶³³ Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 1998, 118, 125, 134-135.

Војводине 1918-1941, заснивала се на буњевачком и шокачком етничком идентитету, лојалностима и везама обликованим пре 1918.

Питања засигурно има много, а у случају интеграције војвођанских Буњеваца и Шокаца, улогу кључног интегративног механизма имала су два вида масовних светковина. Први облик су биле манифестације приређиване поводом значајних датума за прошлост целе хрватске националне заједнице, а други су организована путовања већих група буњевачких и шокачких Хрвата, која су имала значај некадашњих религијских ходочашћа, односно одлазака верника на Христов гроб или у друга верска светилишта. У општем смислу, колективни ритуали подразумевају окупљања већег или мањег броја људи на различитим облицима друштвених догађања, обележених симболиком нације. Међу буњевачким и шокачким Хрватима оваквих светковина је било много, од састанака мањег броја људи на академским вечерима где се рецитовала поезија, па до „Хрватских прела“, на којима се окупљало више хиљада људи. Помоћу манифестација овог типа стваране су друштвене везе и односи међу припадницима заједнице. Два најзначајнија колективна ритуала у периоду 1918-1941 су: прослава јубилеја 1000 година хрватског краљевства 1925. и обележавање 250 година од досељавања једне веће групе Буњеваца у Бачку 1936. године.

Када је реч о прослави из 1925, у Суботици су организоване чак две манифестације, једна од стране припадника Хрватске сељачке странке, а друга од стране клерикалаца Блашка Рајића из Војвођанске пучке странке. Рајићева прослава је одржана почетком октобра 1925. на градском тргу у Суботици, уз учешће свих буњевачких католичких организација. Друга светковина у организацији ХСС-а, одржана је неколико дана касније на истом месту. Иако националистичка симболика, употребљена приликом ових манифестација није била посебно развијена, прославе су ипак утицале на обликовање самоперцепције Буњеваца, обележене хрватском националном идеологијом. Овај тип перцепције, који је развијао романтичарски и ирационални поглед на прошлост, могао се прочитати у суботичком *Невену*, тада листу ХСС-а. *Невен* се на метафизички начин осврнуо на „Мајку Хрватску“ која поводом ове прославе „рони сузе радоснице, јер нас опет види на окупу, сву вијерну дјецу своју... и ми Буњевци и Шокци хоћемо да будемо мило, њежно и добро и вијерно дијете наше Хрватске Мајке, као и остала дјеца њена! ... За

нас је ово велики дан, када ћемо у слави, раду, сузама радосницама доказати љубав нашу према Великој нам Мајци“⁶³⁴.

Посебно су међу Рајићевим клерикалцима биле наглашене поједине тезе из идејног арсенала хрватског национализма. Уочи и током свечаности у публикацијама и говорима, указивало се да се још хрватски краљ Томислав определио „за Запад, за еуропску културу“. Избор Томислава за краља описан је као део некакве демократске процедуре, јер да је на Дувањском пољу наводно окупљен „сав хрватски народ“ изабрао „сви једним срцем и једном главом, најбољег јунака, најправеднијег бана Томислава, за краља свих Хрвата“⁶³⁵. Дакле, ширене су романтичарске и ирационалне менталне слике. Истовремено, истицан је и верски моменат, у којем су Хрвати, укључујући Буњевце и Шокце, представљани као одани верници, католици, који су одбранили Европу од Турака⁶³⁶.

Сви наведени садржаји су кроз колективни ритуал постајали део менталних слика, колективног сећања на хероје и доба славе. Процес се примарно одвијао кроз указивање на истоветност буњевачко-шокачке популације и Хрвата и кроз креирање перцепције и самоперцепције обележене хрватском националном идеологијом. Ритуал је у овом контексту постављен на ширу основу спајањем верско-националних елемената. Кључна улога ове светковине је у томе што је прва окупила релативно велики број Буњеваца, везујући њихов идентитет за припадност и лојалност хрватској нацији.

Међутим церемонија из 1936, обележавање 250 година од досељавања једне веће групе Буњеваца у Бачку 1686, представља манифестацију која по својој масовности и употребљеним механизмима заузима централно место у разматрању процеса формирања и обликовања хрватског националног идентитета буњевачких и шокачких Хрвата. У историјским изворима је забележено да је група Буњеваца предвођена фрањевцима населила простор северне Бачке вероватно у време Великог бечког рата, крајем 17. века. Овај догађај је употребљен од стране хрватских клерикалаца и чланова ХСС-а у Суботици, како би био организован један колективни ритуал и идеолошка масовна мобилизација буњевачко-шокачке популације. Циљ је такође био да процес хрватске националне интеграције добије нову динамику и да идентитетска конструкција буде

⁶³⁴ *Neven*, 10. rujna 1925, br. 32; 20. rujna 1925, Svečani broj *Nevena*; *Hrvatske novine*, 10. listopada 1925, br. 41.

⁶³⁵ *Hrvatske novine*, 26. rujna 1925, br. 39.

⁶³⁶ *Hrvatske novine*, 10. listopada 1925, br. 41.

потврђена и ојачана након политичко-идеолошке кризе изазване Шестојануарском диктатуром.

Уочи прославе, организована је веома снажна пропаганда међу Буњевцима у северној Бачкој. Манифестација је у јавности представљена као „славље свих Хрвата“. Израђиване су „спомен-исказнице“ и штампани су леци и плакати, који су се обраћали „Буњевцима Хрватима!“. Објављена је књига публицисте Иве Прћића *Суботица и Буњевци*, која је имала циљ да докаже хрватски карактер града. Сви ови материјали су дељени у Суботици, околним насељима и салашима. Публикације буњевачких Хрвата су писале да је завладало „толико одушевљење какво не памти Суботица“ и да је манифестацију „дио народ прихватио као своју народну прославу“⁶³⁷.

Овај колективни ритуал трајао је од 14. до 16. августа 1936. Када је реч о политичким и културним догађајима овог типа, одзив Буњеваца и Шокаца из Бачке и Барање био је већи него икада до тада. Представници буњевачких и шокачких Хрвата дошли су из Сомбора, Бајмока, Чонопље, Бачког Брега, Моноштора, Сонте, Бача и других места. Удружења Крижара, Сељачке и Господарске слоге такође су учествовала у прослави. Готово сва просветна и културна друштва из Хрватске, Босне и Херцеговине послала су своје представнике. Између осталих, у Суботицу су дошли мостарски бискуп Алојзије Мишић, угледни фрањевац Доминик Мандић, политичар Иван Пернар, велики мештар браће хрватскога змаја Милутин Мајер, председница „Хрватске жене“ Марија Кумчић, као и представници Матице хрватске, Друштва светог Јеронима, Сељачке и Господарске слоге и многих других политичких, културних и просветних удружења⁶³⁸.

Први дан манифестације, 14. август, био је обележен дочеком гостију из Херцеговине. Већ тада су емоције обузеле учеснике у овом ритуалу, па је у календару *Даници* записано: „Без икаквог упознавања и представљања изљубили смо се као сложна рођена браћа, а сузе, које се појавиле у очима свију, јасно су говориле о великој срећи, коју смо доживјели“. На градском тргу одржан је атрактиван програм, праћен ватрометом. На катедрали су помоћу светла из катедралног торња истакнути светлосни симболички знакови: 250, крст, натпис Буна и велики ватрени мач⁶³⁹.

⁶³⁷ *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 205-206.

⁶³⁸ *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 205-207.

⁶³⁹ *Subotička Danica za 1937*, Subotica 1936, 40-42.

Централа део колективног ритуала одиграо се следећег дана. Према проценама часописа буњевачких и шокачких Хрвата у прослави је учествовало око 60 000 људи. На игралишту фудбалског клуба „Бачка“ одржана је миса пред белим олтаром и високим златним крстом сачињеним од пшеничног класја. Такође, биле су истакнуте и велике хрватске заставе. Окупљени Буњевци су истакли симболичне натписе „Буна-Суботица“ и „250“. Очевици су записали да је „све било као електризирано“. Црквени ритуал био је повезан са нацијом, па је тако у *Даници* описан доживљај мисе преко мотива надилажења класних разлика кроз веру и национално јединство: „Сељак и грађанин, салашар и господин, млад и стар, мушко и женско, дубоко су се клањали добром Богу, који је нашим пређима, кроз 250 година мукотрпног живота био најјаче упориште и највећа снага“⁶⁴⁰. Дакле, у овом контексту, нису теолошки мотиви истакнути у први план, већ заједница буњевачких Хрвата и њихов однос са Богом, који их као колектив штити од невоља.

Након мисе формирана је дугачка колона, према унапред припремљеном програму. Дефиле који је назван „свечана историјска поворка“, личио је на религијске или карневалске процесације. Колона се састојала од низа група, које су представљале и приказивале одређене сегменте значајне за прошлост и садашњост буњевачких и шокачких Хрвата. Велики број коњаника био је подељен у неколико група према салашарским јединицама, од којих је свака имала по три хрватска барјака, а на глави сваког коња налазила се такође хрватска заставица. Већина коњаника била је обучена у народне ношње. Иза њих наступала је „Хрватска гласба“ из Мостара свирајући све време националистичке песме. Представници овог удружења били су обучени у херцеговачке ношње са хрватском заставом преко груди⁶⁴¹.

Иза њих, у колони су долазиле групе које су имале задатак да представљају историјске слике из прошлости буњевачке популације и да визуализују историју заједнице. Прва група је представљала сеобу Буњеваца из Херцеговине, коју је предводио фрањевац Илија Ружић на белом коњу, држећи огромну хрватску заставу са грбом. Он је на симболичан начин представљао 18 фрањеваца, који су према историјским записима предводили сеобу Буњеваца у Бачку. О утиску који је фрањевац на белом коњу остављао, часопис *Класје наших равни* пише: „Његова необична појава изазивала је на све стране удивљење и

⁶⁴⁰ *Subotička Danica za 1937*, Subotica 1936, 44.

⁶⁴¹ Исто, 44-46.

поштовање, те је цијелој поворци давала биљегу озбиљности и повијесне стварности“. Буњевачки Хрвати били су обучени у херцеговачке народне ношње. Испред ове групе предвођене фрањевцем, ишла је група која је представљала Турке, који су наводно од стране Буњеваца протерани из Суботице. Затим су следили гости, углавном у народним ношњама, Хрвати из Славоније, Босне и Херцеговине, барањски Шокци, бачки Шокци из Бачког Брега, Бачког Моноштора, Вајске, Плавне, Бача, Сонте, као и Буњевци из Сомбора, Чонопље, Бајмока и Светозара Милетића⁶⁴².

Један део учесника у колони имао је задатак да прикаже буњевачке народне обичаје. Обичај „краљице“ је представљен од стране стотину девојчица са крунама од цвећа на глави. У колони су наступали и буњевачки сватови приказујући све обичаје везане за свадбу, са младенцима, кумом и другим сватовима. Стари буњевачки жетелачки обичај „Дужијанцу“ приказивала је група коју су чинили жетеоци у ношњама, носећи класје увијено у боје хрватске заставе⁶⁴³.

Иза ове групе наступали су представници буњевачких културно-просветних установа, од оних најстаријих основаних пре 1918, па надаље. На прелазу између старијих и млађих установа налазили су се омладинци који су управо 1918. понели хрватску заставу кроз суботичке улице⁶⁴⁴. На тај начин је овај догађај, важан у обликовању хрватског националног идентитета Буњеваца и Шокаца, визуализован и представљен као преломна тачка у прошлости читаве заједнице.

Следећи су наступали суботички крижари, са једном инсталацијом којој је главно обележје било комбинација верске и националистичке симболике. На кола окићена белим цвећем, постављен је велики крст направљен од црвеног цвећа, док су крижарице клечале испод крста обучене у плава одела⁶⁴⁵. Кроз симболе црвене, беле и плаве боје сугерисан је распоред боја на хрватској тробојци, истовремено у симбиози са основним црквеним симболима крста и молитве.

Последњи део колоне приказивао је успехе Буњеваца на економском пољу. Представљени су алати и машине које су користили у прошлости, али је континуитет у времену успостављен са померањем према садашњости, од дрвених према металним

⁶⁴² *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 205-206; *Subotička Danica za 1937*, Subotica 1936, 45-46.

⁶⁴³ *Subotička Danica za 1937*, Subotica 1936, 46.

⁶⁴⁴ *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 210.

⁶⁴⁵ *Subotička Danica za 1937*, Subotica 1936, 47.

плуговима и модерним машинама за пољопривредне радове. Читава колона, укључујући учеснике у манифестацији, била је дуга неколико километара⁶⁴⁶.

Политички митинг одржан је испред суботичке катедрале св. Терезије. Између осталог, говорници су поручили да ова свечаност има за главни циљ да оконча све расправе о њиховом идентитету. Један од говорника је рекао: „Као Хрвати смо напустили нашу родну груду у кршној Херцеговини, да као Хрвати наставимо наш живот у бачким равницама“. Овај политички део манифестације завршен је певањем хрватске химне „Лијепа наша домовино“⁶⁴⁷.

После митинга испред катедрале, уследила је свечана академија у градском позоришту. Овај део свечаности је у *Даници* описан као „слика прошлости и будућности Буњеваца Хрвата“. Рецитоване су песме националистичког садржаја, као што је песма Алексе Кокића „За љепшу будућност“. Један од стихова ове песме је гласио: „Нека нам дођу дани крвави, тешки и црни / облаци макар ће густи читаво небо нам скрити / и онда сви ћемо храбро громовним гласом зборит: / Хрвати били смо увијек – Хрвати и отсад бити!“⁶⁴⁸.

Затим је као централни део академије изведена историјска драма „Три стољећа“, аутора Ивана Малагурског, суботичког професора. Ова драма је веома важна како би се разумео значај колективних ритуала у обликовању масовних осећаја. Међу главним ликовима биле су и историјске личности, и то католички свештеници: Блаж Модрошић, Иван Антуновић и Блашко Рајић. Први и други чин одвијао се у Херцеговини, трећи у Бачкој средином 19. века, а четврти у Суботици 10. новембра 1918. У прва два чина основна тема је сеоба Буњеваца са реке Буне из Херцеговине, допуњена љубавном причом и описима невоља које је буњевачка популација имала као жртва турског насиља. Ток сеобе у драми био је пун романтичарских и ирационалних момената. На расстанку, један старац који је остао у Херцеговини, дао је сину „малени дар ... тестамент“, неку врсту тајног аманета са задатком да га чува и преноси са колена на колена „и да само онај има право растворити дар“, „који доживи час слободе“. У моменту када је син примао аманет, одиграла се сцена пуна симболике. Ударио је гром, распукао се извор реке и појавило се седам вила. Виле су пренеле поруке Буне, намењене онима који одлазе. Река им је дала „свјежину, дах и живот“, као гаранцију „вјечних веза“ Буњеваца и Херцеговине. У последњем чину драме,

⁶⁴⁶ Исто, 48.

⁶⁴⁷ Исто, 52-53.

⁶⁴⁸ *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 212.

Блашко Рајић се враћа из Загреба и доноси вест да су Буњевци ослобођени. У том моменту, наследници аманета га отварају и откривају да се ради о великој хрватској застави. Група омладинаца узима заставу и носи је, полагајући при томе заклетву „да ће сабљом у руци распорити завјесу вјековног робовања ... а хрватски род повест к срећи и слободи“⁶⁴⁹.

Драма је изазвала ерупцију осећања. Како је забележено у часопису *Класје наших равни*: „Сеоба наших прадједова са Буне прије три стољећа представљена је тако живо да је и публика брисала сузе заједно са Буњевцима који су по задњи пут љубили родну грудну и извор хлађане Буне ... Како ли се публика угодно изненадила кад је као аманет угледала хрватску тробојку која је донешена с Буне ријеке ... Одушевљење је толико нарасло да се сва дворана претвара у збор који пјева сваком Хрвату најмилију – Лијепу нашу“⁶⁵⁰. Слично је писала и *Даница*, констатујући: „Свијет се толико уживио у саму ствар, да су многима долазиле сузе на очи“⁶⁵⁰.

Кључан мотив ове светковине је обнављање прошлости заједнице пред очима њених припадника и то на веома широкој основи. Преци су приказани на живописан начин у различитим ситуацијама, од колоне која је марширала кроз суботичке улице, па до позоришне представе. При томе су симболи, натписи и говори током церемоније указивали учесницима у колективном ритуалу да су Буњевци и Шокци недвосмислено припадници хрватске нације. Многобројни аспекти светковине пружали су готово неограничене могућности у конструисању и обликовању националног идентитета.

Током ритуала употребљен је велики број етничких, црквених и националних симбола, повезаних у једну идентитетску конструкцију. Од црквених симбола, централно место је заузимао крст, од етничких класје, а од националних хрватска заставица и химна. Класје од жита је примарно било везано за жетелачке свечаности буњевачке популације, као једна стара етничка традиција, о којој ће бити више речи касније. У новом контексту идеологије национализма, симболика класја је допуњена хрватском заставом или елементима тробојке. Идентитетски потенцијал овог симбола је био толико снажан да је чак и крст био сачињен од класја. Спој наведених симбола је обликовао и унификовао масовни осећај, често у сасвим неконтролисаном облику. Пренаглашене емоције, па чак и сузе,

⁶⁴⁹ *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 227-240; *Subotička Danica za 1937*, Subotica 1936, 56-57.

⁶⁵⁰ *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 213.

појављивале су се као резултат комбиноване етнорелигијске и националне симболике. Такође, значајна је била и визуелизација историје и успостављање континуитета између заједнице у садашњости и прошлости. У том контексту, живописна колона „хисторијска поворка“ је на пластичан начин успоставила континуитет, обухватајући не само политичке аспекте, него и трајање у погледу економског развоја и обичаја. Кроз сложену симболику и успостављање континуитета, обележених и уоквирених хрватском националном идеологијом, преко процеса масовне мобилизације обликован је национални идентитет и самоперцепција учесника у церемонији. Управо кроз овакве светковине, идентитетска конструкција је формирана и одржавана у времену, као релативно стабилна и трајна друштвена структура.

Осим две наведене светковине, које су по масовности и одјецима свакако биле најважније за процес хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације, исто тако значајни били су и црквени ритуали повезани са националистичким симболима. Нема сумње да је за војвођанске Буњевце и Шокце верски идентитет, чак и током прве половине 20. века, био примаран вид колективне припадности. Или, бар донекле важнији у односу на националну припадност. У том контексту, о снази и утицају религије сведоче масовне емоције изазване приликом одржавања верских ритуала. Због снаге верског идентитета, за идеологију национализма се управо кроз експлоатацију верских осећања отварао простор за ширење и учитавање идеја широј популацији.

Верски ритуали и снажне емоције везане за религију били су итекако погодан извор за идеологе нације, као и значајан механизам у конструкцији и обликовању националног идентитета. Један текст у *Суботичкој Даници* описао је специфичан верски занос и наглашену побожност Буњеваца приликом еухаристијског конгреса у Суботици 1931. Тада су окупљени људи, са сузама у очима и погнуте главе, показивали жељу да „падну ничице пред својим Исусом, кога сада осјећају“, и да искажу „како га воле и обожавају“⁶⁵¹. На који начин је функционисала комбинација етнорелигијских елемената указује следећи текст из *Данице* за 1937: „Пред дивним великим олтаром у прекрасној нашој ношњи клечи

⁶⁵¹ *Subotička Danica za 1932*, Subotica 1931, 29-30.

буњевачка Нана. У њезиној руци је снопић жутога класја овијен хрватском тробојком и блиставим зрнцима оченаша (крунице). Њезино мало лице, на којој се опажају толики трагови тешке патње, сада је блажено, мирно и пуно неког необичног сјаја. Златно класје стиска на своје срце, а уста јој шапћу нечујну врућу молитву ... Диже жуто класје... приказује га Криту и моли за свој буњевачки Род⁶⁵². Ова романтичарска слика је представљала веома сложену конструкцију, обједињујући у себи низ важних елемената. Садржи већ поменути мотив класја, које је везано за етничке традиције жетелачких свечаности. Такође, народна ношња и „буњевачка нана“ изазивају емоције везане за породичне односе и етничке обичаје заједнице. Иако је општи оквир црквено-верски ритуал молитве пред олтаром и Исусом, упоредо је наглашен национални симбол хрватске заставе. Управо наведени аспекти наглашене побожности указују зашто је употреба верског идентитета и емоција које су верски ритуали производили била толико важна за изградњу националног идентитета, посебно у контексту колективних церемонија. Комбинација верске и националне симболике и емоција пружала је огроман потенцијал у изградњи и обликовању националног идентитета.

Верске свечаности које су обједињавале ове елементе биле су више него бројне. Једна од таквих светковина било је „славље Криста краља“ у Сомбору 1939. Иако се наизглед радило искључиво о верском догађају, националистички елементи су били снажно артикулисани и повезани са религијским садржајима. Симболи нације су јасно истакнути у свечаној процесији. Сомборски Буњевци су наступали под хрватском заставом. Такође, у публикацијама буњевачких и шокачких Хрвата овај догађај је коментарисан са наглашеном националистичком реториком⁶⁵³.

У публикацијама буњевачких и шокачких Хрвата свечаности овог типа су најављиване као „манifestације националне и католичке свести“, и управо су тако доживљаване од учесника. Сличне карактеристике имала је светковина „Дан хрватске католичке омладине“ у Сомбору 1940. Ова манифестације је такође повезивала националистичке и верске ритуале, јер је око 1 400 окупљених буњевачких Хрвата прослављало јубилеј 1 300 година веза хрватског народа са папом и Светом Столицом. Овом приликом истакнуто је да се ова светковина одржава „у знак вјерности Богу и Хрватском народу“. Хрватска омладина

⁶⁵² *Subotička Danica za 1937*, Subotica 1936, 52-53.

⁶⁵³ *Subotička Danica za 1940*, Subotica 1939, 47-50.

донела је једну резолуцију, у којој су се изјаснили: „Хрватска омладина из Бачке жели као цијелина да пригодом 1300 годишњице покрштења Хрвата и првих веза са Светом Столицом допринесе у току јубиларне године обнови Хрватског Народа“⁶⁵⁴.

Да је готово свака верска свечаност индиректно или директно укључивала хрватске националистичке симболе и реторику, указује делатност крижарских организација. Како смо видели приликом описа свечаности 1936, Крижари су употребљавали веома снажне поруке обележене управо тим елементима. Исто тако, када је 1938. у Суботици обележен „Папин дан“, овај верски празник је био обележен изјавама и садржајима у духу национализма. Током светковине, суботички Крижари су рецитовали песму Алексе Кокића „Папина гарда“, у којој је један од стихова гласио „Бог нам је отац, Хрватска дом“. Као један од основних мотива ове свечаности истакнута је парола да „Буњевци и као Хрвати и као малена грана великог хрватскога стабла имају много тога да захвале папама“⁶⁵⁵.

Сомборско крижарско друштво је као део колективних ритуала изводило драму „Мајка“, аутора Ладислава Влашића. Ликови у тексту су виле Херцеговка, Буњевка, Шокица и Хрватица. Обучене у народне ношње, прво се сусрећу Херцеговка и Буњевка и током емотивног сусрета констатују: „Близанци смо једне мајке / истог рода ... Једно млијеко дојисмо ми некад / иста крв нам у жилама тече“. Буњевка се распитује за мајку, која долази на позорницу уз звуке хрватске химне. „Мајка вила Хрватица“ је висока и крупна, обучена у богато украшену народну ношњу са хрватским грбом на грудима, великим плаштом и круном на глави. „Мајка Хрватска“ улази на сцену са вилом Шокицом која ју је обухватила око паса, главу држећи на њеним грудима. Када је угледају, како стоји у тексту ове драме, Буњевка и Херцеговка „лете у сусрет и вичу: Мајко, мајко! (радосно и болно да у срце продире)“. Херцеговка клекне испред Хрватске, док је Буњевка љуби у руку. На то, „мајка“ констатује: „Мезимче Буњевка је вила ... Из наручја мајке меканога / Још дјететом док је она била / Удес клети истрго је тада / Лутала је ... мајку док је нашла/ Стога мајци још је она дража“. Након тога, грли вилу Буњевку и љуби је у чело, а Буњевка говори: „Хвала мајко и кунем се ето / Највјерније твоје остат чедо“. После ове

⁶⁵⁴ *Subotička Danica za 1941*, Subotica 1940, 135; *Subotičke novine*, 13 rujan 1940, br. 37; 20 rujan 1940, br. 38.

⁶⁵⁵ *Subotička Danica za 1939*, Subotica 1938; *Subotičke novine*, 18. veljače 1938, br. 7.

реплике, ова драма препуна симболике завршава се на начин да све виле пружају руке према „Мајци Хрватској“ и чује се хрватска химна⁶⁵⁶.

Када је реч о повезивању националистичке и верске симболике током колективних ритуала, постојале су још две важне компоненте у том процесу, и то: светковина „Дужијанца“ и формирање култа Николе Тавелића. У разматрању колективних ритуала везаних за цркву и уједно конструкцију хрватског националног идентитета, од посебног је значаја управо свечаност „Дужијанца“. Ова манифестација је обједињавала низ елемената и механизма значајних за национално-интеграцијски процес. Примарно је била једна од етничких традиција буњевачке популације, али такође и колективна церемонија, која је временом стекла низ нових верских и националистичких садржаја.

Такође, по неким својим карактеристикама, „Дужијанца“ се може дефинисати као један вид измишљене традиције. Карактер ове светковине произлазио је из трансформације форми и садржаја саме етничке традиције током 20. века, као што је био случај са институцијом буњевачког „Великог прела“ у другој половини 19. века. Све до неколико година уочи Првог светског рата, „Дужијанца“ је била породична традиција, раширена међу Буњевцима у читавој Бачкој под различитим именима: „дожионица“ у Сомбору и околини, као и „дожењанца“ или „дожејанца“ у Суботици. Ова традиција је била повезана са жетвеним свечаностима и обичајима жетве и мобе на буњевачким салашима. Током жетве, док су жетеоци косили, жене су плеле венац од сламе и класја, који се затим првом жетеоцу стављао на шешир. Након завршеног посла, жетеоци су у групи одлазили на салаш, где је венац од класја био освећен благословљеном водом и затим предат домаћину куће. Овај симболички породични ритуал је од 1911, залагањем Блашка Рајића, постао јавна, колективна светковина, која се одигравала у цркви. Од тада, венац од класја је посвећен на миси, дељен верницима, а затим је следила забава на којој су присуствовали учесници у ритуалу⁶⁵⁷.

⁶⁵⁶ *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 241-242.

⁶⁵⁷ Mara Đorđević Malagurski, *Bunjevački običaji u slikama*, Subotica 1927; Ive Prčić, *Bunjevački narodni običaji*, Subotica 1937.

Трансформација ове светковине је пун интеграцијски потенцијал у конструисању националног идентитета показала тек после 1918, када су њен садржај и форма додатно измењани и допуњени новим елементима. Символика „Дужијанце“ повезана је са хрватском нацијом, односно читавом заједницом буњевачких и шокачких Хрвата. Круна исплетена од класја посматрана је у новом контексту, кроз националистичку симболику. Истовремено, остали су присутни и религијски мотиви. Буњевачко-шокачке публикације сликовито су описивале поједине сегменте и емоције. У круни од класја видели су „одраз напора, прегарања и патњи, а уједно нашег поноса, успјеха и побједе“. Символика ових општих и етничких елемената повезана је са идејом хрватске нације, па је круна као незаобилазни део породичних „Дужијанци“ из 19. века посматрана кроз националистичку призму, што је делимично трансформисало стару етничку традицију. Религијски моменти су такође били наглашени, па је у *Суботичким новинама* описана слика како „круна од златног класја трепти пред Божјим олтаром“⁶⁵⁸.

Надаље, менталне слике које су стваране током светковине, детаљно су описане у истом часопису, и то на следећи начин: „Нема љепше слике, узвишенијег призора и дирљивијег часа од онога, када у свечаности Дужијанце божанском љубављу сједињених срдаца пред Божјим пријестољем пјевамо и молимо се, да нам свеможна Божја рука и надаље штити наше драге њиве, бијеле салаше и бројне обитељи. Зато и јест најљепши благодан равнице и нашег сељачког свијета Дужијанца, која на највиднији начин веже живот наших људи за своју Цркву. Када погледамо живот нашег народа видимо, да су скоро сви хрватски народни обичаји везани уз неке вјерске одредбе, што означаје дубоку религиозност Хрвата, оданост својој светој католичкој цркви; скоро су сви хрватски народни обичаји пуни топлих молитава ... што показује искрену дјетињу љубав и поштовање оној вјери, која је нашим оцима давала снаге, када су се борили за слободу своје рођене груде тамо од времена Татара, Турака, па све до скорашњих дана“. Обједињење верске и националистичке симболике огледало се такође у тексту једне молитве везане за светковину „Дужијанцу“, а записане у *Суботичким новинама*. Текст је гласио: „Нека нам драги Бог брани обитељ, старјешине и оне, који су постављени да

⁶⁵⁸ *Subotičke novine*, 23. srpnja 1939, br. 29.

Хрвате Буњевце вође љепшој будућности нека знаду наши противници, да никада никаква сила и никаква власт неће Буњевце Хрвате откинути од њихове свете вјере⁶⁵⁹.

Инкорпорација симбола хрватске нације у етничку традицију „Дужијанцу“ одвијала се и током саме церемоније. Иначе, манифестација се састојала од неколико фаза и одвојених ритуала. На пример у Суботици је прва била црквена светковина, миса и проповед у цркви која је, како пишу буњевачко-шокачке публикације, имала „вјерско и народно значење“. Затим је колона на челу са коњаницима колективно одлазила на прославу и забаву, где су учествовала сва хрватска католичка друштва. При томе, у сали где се одвијала прослава „Дужијанце“ јавно је истакнута хрватска застава, као симбол припадности Буњеваца и Шокаца хрватској нацији⁶⁶⁰.

Као и код буњевачких породичних прела, тако је и ова етничка традиција трансформисана у национални колективни ритуал, истовремено задржавајући емоционални потенцијал. Помоћу „Дужијанце“, свест о нацији као замишљеној заједници, допуњена је адекватним и снажним емоционалним везама. На нивоу симбола, венац од класја је заузимао централно место у читавој светковини, добијајући знатно шире симболичко значење, него што је имао током 19. века. У новом контексту, венац је постао симбол хрватског националног идентитета. Разматрајући овај феномен, постаје јасно да се интеграција буњевачко-шокачке популације у хрватску нацију одвијала помоћу повезивања различитих етнорелигијских образаца. Етничке традиције као што је „Дужијанца“, обједињавале су елементе верског и етничког идентитета у процесу изградње хрватског националног идентитета и тако убрзавале динамику интеграцијског процеса.

У контексту прожимања религијских и националистичких садржаја у колективним ритуалима, посебно место припада формирању култа Николе Тавелића, фрањевца из 14. века. Тавелић је све до средине тридесетих година био мало познат блаженик Католичке цркве, чији је култ био развијен једино у Шибенику, његовом родном месту. Захваљујући надбискупу Алојзију Степинцу, отпочела је акција како би Тавелић био проглашен за свеца. Група хрватских ходочасника предвођена надбискупом Степинцем у Јерусалиму је подигла један олтар у Тавелићеву част, а уочи слома Краљевине Југославије 1941,

⁶⁵⁹ Isto.

⁶⁶⁰ *Subotičke novine*, 29. srpanj 1938, br. 30; 28. srpanj 1939, br. 30.

ходочасници су путовали у Рим, како би наговорили папу да канонизује шибенског блаженика⁶⁶¹. Читава ова кампања, осим за верски идентитет, била је везана и за обликовање националног идентитета. Као потенцијално првом канонизованом Хрвату, Тавелићу је требао бити приписан статус „првог националног свеца“. У јавности је перципиран као представник нације пред Богом⁶⁶².

У процесу изградње хрватског националног идентитета буњевачких и шокачких Хрвата, Тавелићев култ је имао специфичну улогу. Када је у Југославији отпочела акција његове канонизације, у Суботици и Сомбору је такође развијена снажна пропаганда у том смеру. Публикације су садржале низ препорука за стварање култа, од постављања слика и кипова, до писања и певања песама о Тавелићу⁶⁶³. Такође, истакнута је теза да је Тавелић био „прави Хрват-Буњевац“ и да га због тога Буњевци морају посебно поштовати и молити његову заштиту. У *Суботичким новинама* он је представљен као „свети Хрват“, „син свете Хрватске“, „највећи небески заштитник“ и „народни светац“⁶⁶⁴. Веза између Буњеваца, Шокаца и Тавелића је потенцирана текстовима у којима су аутори тврдили да је Тавелић важан за буњевачко-шокачку популацију, јер је наводно обилазио њихове претке у Херцеговини и Босни и апостолским радом сачувао их за „свету вјеру“. Констатовано је да ће „његова молитва у небу штитити“ Буњевце и Шокце „и данас од садашњих невоља“⁶⁶⁵.

Крајем 1939. у Сомбору је одржана масовна манифестација која је спајала националистичке садржаје са Тавелићевим култом, односно политичку и верску колективну церемонију. Политички ритуал се састојао од посвећивања заставе удружења „Хрватски радиша“ и неколико изјава угледних политичара. Истовремено је извршена и посвета кипа Николе Тавелића у жупној цркви. Кип је представљао Тавелића у пламену, са крстом и палмом у руци. Поглед му је био окренут према небу, што је у перцепцији национализма симболизовало наду и молитву за све Хрвате, као и симбол идеје да је Тавелић хрватски представник пред Богом⁶⁶⁶.

⁶⁶¹ Viktor Novak, *Magnum crimen; pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb 1948, 474, 490-494, 507. Никола Тавелић је канонизован тек 1970. године, као први хрватски светитељ.

⁶⁶² *Subotičke novine*, 29. srpanj 1938, br. 30.

⁶⁶³ *Subotičke novine*, 23. rujan 1938, br. 38.

⁶⁶⁴ *Subotičke novine*, 10. studeni 1939, br. 45.

⁶⁶⁵ *Subotičke novine*, 7. listopad 1938, br. 40.

⁶⁶⁶ *Subotičke novine*, 20. listopada 1939, br. 42.

У Суботици је исте године одржана свечана академија која је имала главни циљ да међу буњевачким и шокачким Хрватима развије Тавелићев култ. У организацији крижарског удружења, одржана је једна позоришна приредба о Тавелићевом животу и неколико рецитација поезије⁶⁶⁷. Песма под насловом „Буњевци блаженом Николи Тавелићу“ илуструје на који начин се одвијало стварање култа, повезивањем Тавелића и Буњеваца. Текст песме је гласио: „И наша буњевачка грана бујног хрватског стабла / дугогодишњег патника горко искуство има / Па се утјечемо Теби за Твој заговор молећи / Штити нас својом помоћи у невољама свима! / ... Непријатеље наше славна нам прошлост смета / и што су у нашим грудима поштене, хрватске душе / па би нам да нисмо Хрвати силом доказати хтјели / јер знају да рушећ прошлост, темељ будућности нам руше / Од Бога нама измоли благослов, јакост и слогу/ да устрајном снагом бранимо природно право своје ... Блажени брате по крви Ти си за своје Хрвате / та свега земаљског живота радио жртвово молио / па зар се не смијемо надати, да ни у рајској слави / не престајеш молити за народ који си тако волио“⁶⁶⁸.

Низ наведених примера показује како се одвијао процес стапања верске и националне симболике, и уједно указује у чему је значај религије за процес конструкције нације. Приликом верских светковина истицани су и национални симболи, као што су заставе и натписи, упоредо са крстовима, киповима и сликама верског садржаја. Како смо видели, главна карактеристика колективних ритуала и церемонија буњевачких и шокачких Хрвата је повезивање националистичких и верских садржаја, мотива и симболике. Разни облици прожимања и стапања међусобних утицаја религије и идеологије нације, кроз масовне ритуале креирали су менталну слику о националном идентитету.

Масовне емоције спрам идеје хрватске нације настајале су кроз партиципацију групе у колективним ритуалима, који су сложеним етнорелигијским и националним симболима стварали менталне слике и на тај начин изграђивали национални идентитет. Појава масовних осећања и лојалности према хрватској нацији не би била могућа без инкорпорације етничких традиција буњевачко-шокачке популације у колективне церемоније. Управо на обичајима као што је „Дужијанца“ и њеној трансформацији у контексту хрватске националне идеологије, почивао је процес интеграције Буњеваца и

⁶⁶⁷ *Subotičke novine*, 17. studeni 1939, br. 46.

⁶⁶⁸ *Subotičke novine*, 2. lipanj 1939, br. 22.

Шокаца у састав хрватске нације. Кроз симболику и церемоније, употребљене приликом масовних окупљања Буњеваца и Шокаца, и кроз заједничка искуства људи који конкретно и директно учествују у ритуалу и усвајају симболе, конструисао се њихов национални идентитет. Такође, колективни ритуали нису само утицали на формирање и читавање националног идентитета масама, већ и на његово одржавање у времену у случајевима у којима је већ био формиран као стабилна конструкција.

1.5. Световна „ходочашћа“

Једнако као и масовне манифестације, тако су организована и групна или појединачна путовања припадника буњевачке и шокачке популације имала велики значај у обликовању хрватског националног идентитета. У контексту разматрања национализма као политичке религије, ова путовања дефинисаћемо као световни облик ходочашћа, јер су по свом специфичном церемонијалу, карактеру, садржају, формама и облику пробуђених емоција, сасвим личила на религијска ходочашћа и на улогу коју су путовања мотивисана религијом имала у изградњи верског идентитета.

Већ су прва организована путовања на поједине манифестације у Хрватску показала пун потенцијал овог механизма у конструисању националног идентитета. Једна група од десетак Буњеваца, припадника ђачке омладине из Суботице, убрзо после стварања југословенске државе учествовала је на орловском слету у Такову. О утисцима и утицају овог путовања на младе Буњевце у *Даници* је записано следеће: „Када су се повратили кући, дошли су преображени, свијесни своје часне задаће“⁶⁶⁹. Дакле, према сведочењу *Данице*, само неколико дана проведених у интеракцији са припадницима орловске организације из Хрватске било је довољно за трансформацију идеја, а тиме и усвајања нове националне идеологије.

Стварање југословенске државе омогућило је да организована путовања оваквог типа постану учесталија. Главни организатори путовања била су верска културно-просветна удружења, као што су Орлови, Крижари, или пак просветно друштво „Невен“, односно „Хрватско пјевачко друштво Невен“ из Суботице. Посебно је значајно истакнути да су Орлови и Крижари у Бачкој и Барањи деловали као испоставе ових удружења, са средиштем у Загребу. Управо због тога су након 1918. интензивирани путовања чланова орловских и крижарских друштава са простора Војводине, углавном у Загреб, али и у друге хрватске градове.

Путовања већ поменутих бачких Орлова у хрватске градове, као важан механизам хомогенизације групе и изградње националног идентитета, настављена су и током наредних година. Представници орловске организације из Сомбора и Суботице

⁶⁶⁹ *Subotička Danica za 1923*, Subotica 1922, 7.

учествовали су на орловским слетовима и приредбама у Такову, Вуковару и другим местима. Тако је на слету у Такову 1924. учествовало укупно 40 орлова из Бачке⁶⁷⁰.

Једнако као и бачки Орлови, удружење Крижара је организовало низ путовања и турнеја у Хрватску. Посета сомборских Буњеваца Загребу приликом прославе „Крижарског дана“ 1936. имала је све одлике политичког ходочашћа. Крижари из Сомбора учествовали су у овој свечаности са својим народним играма, ношњама и рецитацијама. Долазак Буњеваца у Загреб и дочек на препуној железничкој станици живописно је описан у *Класју наших равни*: „Махање рукама, рубцима ... управо неописиво ... Занос, плач, грљење ... Прикачивање трака, хрватске и папинске на сомборску крижарску заставу ... Сомборци грандиозним и више него братским дочеком осупнути, очарани“. На дан одржавања свечаности, сомборски Буњевци су добили почасно место у свечаној колони крижарских удружења из свих крајева југословенске државе. Сомборски лекар Ладислав Влашић, који је био међу учесницима ове манифестације, описао је реакцију Загрепчана речима: „Свуда бурно одобравање и плескање чим наиђу Буњевци ... Одобравању и поклицима Буњевцима никад краја“. Влашић је о значају и ефектима путовања додао: „Овај је поход био манифестација дубоке вјере и живе хрватске свијести Буњеваца-Хрвата из Сомбора, а допринио је афирмацији буњевштине у срцу свију Хрвата – у Загребу, као и обратно хрватске мисли код сомборских Буњеваца“⁶⁷¹.

Исте године одржана је велика смотра певачких друштава у Загребу, на којој је учествовало неколико буњевачких и шокачких хорова из Бачке и Барање. Само из Суботице у Загреб је отпутовало 76 људи. У часопису *Класје наших равни* поводом овог путовања и утиска који су учесници понели написано је следеће: „Одушевљени до усхићења, вратили су се својим кућама, да причају оно што ни у сну нису могли сањати“⁶⁷².

Уз Орлове и Крижаре, најактивније удружење на овом пољу било је просветно друштво „Невен“ из Суботице. „Невен“ је 1923. организовао велику турнеју по хрватским градовима. Један текст у *Даници* описао је дочек у Загребу, где су Буњевце „дочекале сузе радоснице, свијеће и отворена хрватска срца ... У том свечаном тренутку сломиле су се

⁶⁷⁰ *Hrvatske novine*, 23. kolovoza 1924, 34; 18. kolovoza 1928, 17.

⁶⁷¹ *Klasje naših ravni*, br. 4, god. 1936, str. 253-254.

⁶⁷² *Klasje naših ravni*, br. 3, god. 1936.

стољетне вериге робовања, а Буњевци су триумфирали побједу свјетлости⁶⁷³. Због клицања које је трајало без престанка „Хрвати и Хрватице из Суботице, дубоко ганути и сузама радосницама одздрављаше своју рођену браћу“. Саставни део сваке посете Загребу састојао се од обиласка хрватских културних институција: ЈАЗУ-а, загребачког Свеучилишта, Штросмајерове галерије и других значајних установа. Према писању *Суботичких новина* учесници у ходочашћу су се „дивили красотатама умјетности“, па је због тога „још дубље коријене захватила љубав према своме Хрватству у срцима ових напредних Буњеваца“. Под дубоким утиском читавог догађаја, секретар „Невена“ Жељко Видаковић изјавио је да је ова манифестација и дочек од стране Загрепчана „најбољи доказ тому, да једнако хрватско срце бије у грудима Загораца, Далматинаца, Босанаца, Личана као и Бачвана, те да Буњевац није друго, него Хрват“⁶⁷⁴.

У већини наведених примера световног ходочашћа могуће је уочити низ елемената важних за обликовање хрватског националног идентитета. По правилу, неконтролисане емоције су повезиване са посебним положајем који је Буњевцима додељиван од стране Загрепчана, односно окупљене масе. Почасно место приликом светковина и интеракција са публиком која кличе и поздравља Буњевце производила је на нивоу емоција осећај поноса и властитог значаја као припадника хрватске нације. Обједињавање ових елемената доприносило је развоју процеса замишљања заједнице.

Сва ова путовања су остављала дубок утисак на буњевачку омладину и друге директне учеснике у ходочашћима. Међутим, радило се о релативно малим групама од неколико десетина, до највише неколико стотина људи. Ипак, ефекат световних ходочашћа добијао је и шири значај у процесу масовне мобилизације буњевачких и шокачких Хрвата.

Након успешних турнеја и путовања, утисци учесника су преношени буњевачким и шокачким масама преко објављивања чланака у штампи и организованим предавањима, на којима су појединци препричавали све појединости које су се десиле приликом одређеног ходочашћа. Тако је на скупу у организацији удружења „Невен“ студент права Жељко Видаковић одржао предавање о једној турнеји друштва из 1922. Између осталог причао је о „триумфалном уласку Буњеваца-Хрвата у хрватску метрополу... као и остале

⁶⁷³ *Subotička Danica za 1924*, Subotica 1923, 79-80.

⁶⁷⁴ *Subotičke novine*, 21. srpnja 1923, 29.

хрватске градове“⁶⁷⁵. Овом предавању присуствовало је више од 300 људи⁶⁷⁵. На тај начин, интеграцијски потенцијал овог механизма у процесу обликовања нације је постављан на ширу основу, јер су живописним описима ходочашћа, у читаву конструкцију укључени и припадници групе који нису директно учествовали у путовању.

У случају хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације, важно је напоменути да су и религијска ходочашћа, еухаристијски конгреси и сличне верске свечаности биле значајне за изградњу хрватског националног идентитета, посебно у широј перспективи интензивирања овог процеса у југословенском државном оквиру. Јужнословенски католици из Југославије су на ходочашћа у Рим и друга верска светилишта ван земље увек ишли заједно у једној групи, што је несумњиво доприносило убрзавању интеграцијских процеса и бољем међусобном упознавању. На еухаристијске конгресе и друге верске свечаности које су одржаване у Загребу или неком другом хрватском граду, долазили су Хрвати из свих крајева Југославије. Тако је на конгресу у Загребу 1923. учествовало чак 753 Буњеваца⁶⁷⁶. Пословична побожност Буњеваца и Шокаца и велики одзив приликом верских ходочашћа и свечаности, свакако су били важан фактор и механизам у национално-интеграцијском процесу⁶⁷⁷.

Појединачна искуства ходочасника такође су веома значајна како би се разумео утицај ходочашћа на процес обликовања хрватског националног идентитета. Менталне слике које су код појединаца настајале приликом ових догађаја тешко је интерпретирати у потпуности, јер недостају конкретна сведочанства. Ипак, студент Звонимир Алкић је своја размишљања током ходочашћа поделио са читаоцима *Данице* из 1939. Он је 1938. учествовао на прослави одржаној на далматинском Косову поводом посвећивања цркве подигнуте у част Мајци Божијој, „краљици Хрвата“. Ова светковина изазвала је низ

⁶⁷⁵ *Hrvatske novine*, 8. prosinca 1923, 5.

⁶⁷⁶ *Subotička Danica za 1924*, Subotica 1923, 39.

⁶⁷⁷ Још један специфичан вид путовања бачких Буњеваца, важних за замишљање заједнице, биле су посете личким и приморским Буњевцима. Многи Буњевци су путовали у Далмацију и Лику како би се упознали са локалним становништвом и својим далеким рођацима. Приликом сусрета и разговора уочавали су сличности и истовестност говора и језика, као и друге заједничке карактеристике (*Subotička Danica za 1940*, Subotica 1939, 51). У овом контексту, занимљива је прича о боравку у Лици једног суботичког професора, Бенедикта Мамужића. Мамужић је намеравао да проучава сличност презимена бачких и личких Буњеваца. Прича каже да је он тада зауставио неког младића и упитао га: „Опрости брате ниси ли ти Стипић? На што му овај зачуђено одговори да јесте“ (Pečić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, 57). Дакле, на основу физичког изгледа и физичке сличности, професор Мамужић је могао установити, не само ко је Буњевац, већ и којој породици припада. Овај тип наратива и извештаји са путовања из Далмације и Лике о посетама и интеракције са личким и далматинским Буњевцима, били су важни као механизам интеграције управо због истицања сличности са далеким рођацима, који су иначе још током 19. века интегрисани у састав хрватске нације.

романтичарских менталних слика и асоцијација код Алкића, везаних за хрватску средњовековну прошлост и краља Звонимира. Затим, посматрајући окупљене Хрвате из свих крајева, Алкић је закључио: „Ја сам имао част заступати Хрвате Буњевце из Бачке ... на светом тлу хрватске прошлости. У мени се пробудио нови понос, који ми је говорио, да народ с оваквом прошлошћу не смије пропасти!“⁶⁷⁸. Дакле, из искуства Алкића као једног од многобројних ходочасника, произлазе размишљања и менталне слике које указују на буђење емоције као што су понос и снага, важних за сваки национализам. Такође, у овом конкретном случају религијска светковина се спаја са националистичким садржајима и повезани у један механизам производе и одржавају у времену национални идентитет.

Међу путовањима овог типа, ходочашће Буњеваца на реку Буну, по броју посећених градова, одјеку у јавности, употребљеним симболима, изазваним емоцијама и свим елементима и механизмима важним за процес националне интеграције представља један од најважнијих примера за разумевање процеса обликовања хрватског националног идентитета војвођанских Буњеваца у међуратној Југославији. Значај овог догађаја огледа се у обједињавању низа механизма важних за конструкцију националног идентитета, од измишљених традиција и мита о пореклу, па до световног ходочашћа и колективних ритуала.

Већ смо поменули и објаснили значај мита о пореклу у буњевачкој усменој и етничкој традицији. За разлику од садржаја овог мита у 19. веку, од 1918. долази до делимичне трансформације његове структуре и од тада је међу буњевачким Хрватима наглашена теза о Херцеговини као хрватском простору и територији која припада хрватској нацији. Из тога је произлазио закључак о заједничким прецима и истоветности идентитета Буњеваца и Хрвата. У том контексту, значај путовања на реку Буну огледао се у успостављању континуитета са идентитетском конструкцијом хрватске нације.

Сви догађаји везани са припреме и сам ток путовања описани су до најситнијих детаља у новинама и часописима буњевачких Хрвата, као и у *Споменици похода Буњеваца у своју стару постојбину*, аутора Петра Пекића, који је лично учествовао у овом ходочашћу.

⁶⁷⁸ *Subotička Danica za 1939*, Subotica 1938, 86-88.

Одлука о путовању је донета на седници „Хрватског пјевачког друштва Невен“ 1933, са објашњењем да се турнеја организује „у знак захвалности према крају гдје је била зипка њихова живота“. Такође, одлучено је да представници бачких Буњеваца поставе мраморну спомен-плочу на обали реке Буне. Након доношења одлуке о турнеји, Пекић пише да је „одушевљење захватило све буњевачке куће и весеље је постало неописиво. „Невен“ је доиста гануо душу и дирнуо у срце Буњеваца“. Такође, сваки Буњевац „осјећао је свету дужност да са преданим пиететом одужи земљи која је хранила његове пређе“. Сва просветна друштва буњевачких Хрвата делегирала су по неколико својих чланова да их представљају на турнеји. Осим суботичких установа и удружења Пучке касине, Хрватског просвјетног дома, Буњевачког момачког кола и других, представнике је послало и Буњевачко коло из Сомбора. У Херцеговину је отпутовало укупно 75 „ходочасника“⁶⁷⁹.

Путовање на Буну је одмах добило статус „хисторијских догађаја“ и свете мисије свих Буњеваца. У данима пре поласка, турнеја је била главна тема у разговорима међу бачким Буњевцима, пошто је свако међу учесницима у делегацији имао рођака или пријатеља, и на тај начин био индиректно везан за читав догађај. Пекићев опис испраћања ходочасника на суботичкој железничкој станици показује колико је путовање у Херцеговину постало важно на емоционалном нивоу. Овај аутор пише да се велики број људи окупио да испрати ходочаснике, и да су сви „дошли да благослове оне који ће ступити на свето тло њихових отаца“. Уследило је „дирљиво праштање. Многи су плакали од ганућа. Тај призор излива неописивих осјећаја чинио је дојам као да би сви Буњевци хтјели поћи у походе својој браћи ... Мноштво народа је сузним очима гледало како влак одлази у земљу њихових дједова. Сватко је био дубоко ганут и као да би још једном довикнуо онима који одлазе: А ви који одлазите у стару нашу постојбину, поздравите родове наше и реците им да смо кроз стољећа чували светињу што су нам је дали. Реците им, да смо сви ми у духу с њима и да је у овом походу симбол наше љубави“⁶⁸⁰.

Како смо већ рекли, Буњевци су током путовања посетили импозантан број места. Осим Благаја и извора реке Буне у Херцеговини, били су у Сарајеву, Мостару, Дубровнику, Сплиту, Загребу, Славонском Броду и низу других градова у Босни и Херцеговини и Хрватској. Један од Буњеваца је током путовања констатовао: „Хрвати су

⁶⁷⁹ Р. Пекић, *Spomenica pohoda Bunjevaca u svoju staru postojbinu*, Subotica 1933, 3-15.

⁶⁸⁰ Исто, 15-16.

свуда исти, као што су исти синови и кћери једне мајке⁶⁸¹. Ова констатација указује да су друштвене интеракције током путовања утицале на обликовање свести о нацији као замишљеној заједници, кроз упознавање области и градова насељених Хрватима. Овај елемент упознавања простора и међусобне истоветности припадника хрватске нације, био је важан у конструисању и потврђивању националног идентитета, не само за буњевачке и шокачке Хрвате, већ и за хрватску популацију која је долазила у додир са Буњевцима.

Централни догађај овог ходочашћа одиграо се у насељу Благај и на извору реке Буне у близини овог места. У Благају се окупило неколико хиљада људи да учествује у свечаности и дочеку бачких Буњеваца. Цела манифестација је била обележена националистичком симболиком. Спомен-плоча коју су Буњевци донели из Бачке узидана је у зид локалне цркве. Читава церемонија праћена је, како сведочи Пекић, „светачком тишином“. Плоча је на симболичан начин предана на чување припадницима „Хрватског културног друштва Напредак“. Том приликом, представник „Напредка“ је свечано изјавио: „Хрватске сељачке мишице примају је да је чувају и пазе“. Затим је један од Буњеваца прочитао текст, који је био урезан на спомен-плочи: „Ову плочу постависмо ми бачки Буњевци као знак љубави и захвалности свом прадједовском крају, из којег потичу према народној традицији наши прадједови“⁶⁸².

Други део симболичких церемонија, као део овог световног ходочашћа, одиграо се на реци Буни. Након завршених поздрава и говора у Благају, бачки Буњевци су сишли до извора реке где се одиграо први од неколико ритуала обележених националистичком симболиком. Пекић овај ритуал описује речима: „Пили смо извор-воде да нас окријепи, очеличи и даде нам извор нове снаге у борби за добробит и сретнију будућност нашега народа. Умивали смо наше лице у тому извору и са његовом водом су се мијешале наше сузе као залог љубави што нам пламти у грудима за родни крај наших прадједова. Умукли су нам гласови, јер нисмо могли ни хтјели ништа рећи од ефузије снажних осјећаја. Неописиви су ти моменти, али нам је тим драже сјећање које нам једино достојно представља неизрецивост тог догађаја након таквог одавања пиетета земљи ... на врелу које се држи да је извор и нашем надимку“⁶⁸³.

⁶⁸¹ Исто, 20, 49-50.

⁶⁸² Исто, 33-36.

⁶⁸³ Исто, 40-41.

Након церемонијалног умивања и купања у реци, уследило је још неколико ритуала обележених националистичком симболиком, по форми упоредивих са религијским свечаностима. Суботички Буњевац Јосип Ђидо Вуковић је просуо на тло шаку земље коју је донео из Бачке, а затим је узео шаку благајске земље да је понесе и проспе у Суботици. Како је приметио Пекић, овај акт је подразумевао и представљао симбол „јединства Буњеваца у Бачкој и њихове браће у Херцеговини“. Када је Ђидо просуо бачку земљу, реакција окупљених људи била је бурна, о чему Пекић пише: „Задивљени народ се управо галванизирано новим одушевљењем“. Затим су две Буњевке обучене у народне ношње, са крунама од класја у рукама пришле Буни и пустиле круне низ реку. Један од Буњеваца је рекао: „Као знак љубави и вјерности, ми ти Буно вило, пружамо златно класје нашега народа ... као залог будућих времена“⁶⁸⁴. Овај поступак, који је личио на библијска и паганска жртвовања божанству, означио је симбол јединства, у контексту сједињавања бачких равница симболизованих у житу од којег су круне биле направљене, и реке Буне, односно „виле Буне“, као симбола прапостојбине и предака. На тај начин на нивоу симбола одиграло се уједињење два простора, бачког и херцеговачког, и две групе, буњевачких Хрвата и Хрвата у Херцеговини.

Поједине ситуације приликом путовања и током боравка на реци Буни будиле су снажне емоције код Буњеваца, али такође и код Хрвата који су долазили с њима у контакт. Дочеци на железничким станицама, у градовима и селима кроз које су пролазили, као и централна свечаност у Херцеговини на реци Буни, утицала је на стварање специфичних емоционалних реакција и стања, кључних за схватање национализма као световног облика религије.

Учесник у ходочашћу, Петар Пекић, у својој *Споменици* детаљно је описао овај емоционални аспект путовања. Већ приликом поласка на пут, ходочасници су били у специфичном емоционалном стању, о чему Пекић пише: „Тешко је изразити живо узбуђење што нам је цијелим тијелом прострујило при поласку на пут ... Свима је лице сијало што полазе земљи својих пређа“. У појединим местима кроз која су пролазили, мештани су их дочекивали са „урнебесним поклицима“ и „фрнетичним одушевљењем“. Ходочаснике су обасипали цвећем, а у насељу Војна једна група старца их је дочекала плачући. Како сведочи Пекић, ова дубока и снажна емоционална интеракција узроковала

⁶⁸⁴ Исто, 40-42.

је, „неизрециву екстазу“ међу ходочасницима, и додаје „били смо опојени таквим заносом као да нам се остварује најлепши сан што га човјек уопће може да замисли“⁶⁸⁵.

Кулминација неконтролисаног емоционалног стања, узрокованог националистичком реториком и симболима, догодила се на реци Буни. Према Пекићевом запису, када је један од учесника у ходочашћу, Иван Малагурски, покушао да одржи говор, читава атмосфера је утицала да га „сузе брзо савладају“, „те настаде ганутљива тишина“. Затим је уследила снажна емоционална реакција свих окупљених и према Пекићевом сведочанству: „Очи су нам оросиле сузама. Плакали су снажни људи, сиједи старци, плакале су жене и дјевојке ... То бијаше тријумф родољубља ... Ми смо ступали по тлу наших отаца опојени грандиозним идејама и осјећајима који су дати људима да их у ријетким приликама уживају“⁶⁸⁶.

Већ смо напоменули да су организована или појединачна путовања припадника буњевачко-шокачке популације имала значај сличан ономе који су религијска ходочашћа имала за верски идентитет, и да су у контексту национално-интеграцијских процеса имала улогу световног или политичког ходочашћа, односно ходочашћа у служби нације.

Овим путем, хрватски национално-интеграцијски процес је добијао нову динамику. Идеја и свест о нацији и националној припадности, која се обликује кроз претпоставку о замишљеној заједници онако како је Бенедикт Андерсон дефинише, у случају путовања развијала се као двосмерни процес. С једне стране, буњевачка и шокачка популација, а с друге стране Хрвати из свих крајева Југославије, добијали су прилику да се боље међусобно упознају и поделе свест о заједничком идентитету. Припадници хрватске нације упознали су припаднике буњевачке и шокачке заједнице, њихове обичаје, језик и друге етничке елементе, и на крају на основу изабраних сличности изграђивали свест да и једни и други припадају истој нацији.

Овај аспект је био посебно важан у развијању когнитивних шема и самоперцепције о националном идентитету буњевачко-шокачке популације. Тај процес и развој заснивао се на снажним емоционалним реакцијама, које су пратиле свако од ходочашћа. Суштина значаја употребљених симбола налазила се у њиховом емоционалном потенцијалу и буђењу снажних и често неконтролисаних осећања и стања, као кључан део идеологије

⁶⁸⁵ Исто, 17, 25-26.

⁶⁸⁶ Исто, 31-32.

национализма. Осећаји су били у функцији развијања једног специфичног емоционалног односа према припадности хрватској нацији. Манифестације и ходочашћа стварају и развијају емоционални аспект идентитета, као кључан у обликовању националног идентитета. Суштина је у буђењу ирационалних стања код појединца, везаних за идентитет и поједине његове маркере, као што су језик, вера, заједничка прошлост и обичаји.

Такође, у овом контексту је било важно питање позиције Буњеваца и Шокаца унутар хрватске нације. Одавање почести, свечани дочеци приликом националних светковина, који су окупљали Хрвате из свих делова југословенске државе, стварали су једну специфичну релацију и осећај заједништва. Почасно место истовремено је отварало перспективу и стварало психолошко стање које је омогућавало интеграцију у састав нације, због тога што је идентитетска конструкција пружала осећај вредности, снаге, као и уважавања од стране припадника исте заједнице. У интеракцијама са Хрватима, Буњевци и Шокци посматрани су и третирани и више него као равноправни чланови групе, што је убрзавало национално-интеграцијски процес.

1.6. Изабрани народ, вођа и „Бачка Хрватска“

Идеологија национализма сложена је конструкција, која између осталог повезује библијске елементе и филозофију рационализма и просветитељства. У том контексту, национализам обједињује идеју о „природном праву“ народа на самоодређење и библијску митологију о изабраности и судбинској предодређености. У случају национално-интеграцијског процеса буњевачких и шокачких Хрвата, за динамику формирања националног идентитета од примарног је значаја управо старозаветна митологија. Анализа овог сегмента у конструисању националног идентитета важна је због сагледавања форми и садржаја коришћених у обликовању идеје о органској вези између територије и нације. У овом конкретном случају, у фокусу ће бити однос између буњевачко-шокачких Хрвата и „Бачке Хрватске“, територије која је према идеологији хрватског национализма припадала хрватској нацији.

Процес обликовања нација код свих европских национализма везан је за јеврејско-хришћанску традицију. Како је приметио Ханс Урлих Велер, идејни арсенал национализма заснивао се на селекцији и инкорпорацији хришћанских традиција и библијске митологије у идеологију нације. У овом контексту, доминантни су били старозаветни елементи о „изабраном народу“, представа о „обећаној и светој земљи“, прича о егзистенцијалним непријатељима који доводе у питање статус месијанског народа и, на крају, идеја о Месији или Спаситељу, вођи који ће реализовати „снове нације“ о националној држави. Национална држава у идеологији национализма је ирационална креација, уједно „обећана и света“, наслеђе предака, и самим тим припада нацији. Сходно томе, национална територија мора бити суверена и аутономна заокружена целина у којој нација одлучује о својој судбини⁶⁸⁷.

У контексту Велерових запажања, за процес хрватске националне интеграције војвођанских Буњеваца и Шокаца од великог су значаја наведени библијски елементи, па ће бити сваки појединачно анализиран и интерпретиран. Такође, установићемо на који су начин поједини старозаветни сегменти изграђивали механизме идентитетске конструкције. Мит о изабраном народу и вођи биће интерпретиран у контексту анализе настанка и обликовања идеје о „Бачкој Хрватској“, јер управо из захтева националне групе

⁶⁸⁷ Х-У. Велер, *Национализам*, 33-36.

за аутономном територијом може се сагледавати у којој мери је формиран и изграђен одређени национални идентитет.

Идеја о буњевачким и шокачким Хрватима као изабраном народу и њиховој специфичној вези са Богом, развијала се постепено, као један од елемената изградње националног идентитета. Интензитет овог процеса био је различит у појединим периодима постојања Краљевине Југославије, са посебно убрзаном динамиком од средине тридесетих година. Форме примењене у описивању везе између нације и Бога биле су различите, па су тако буњевачко-шокачки часописи писали да је слобода Хрвата последица и „плод жилавости једног народа, кога Бог не оставља!“⁶⁸⁸. Буњевци и Шокци су дефинисани и посматрани као „свети народ голубије ћуди“⁶⁸⁹ или слично томе, да су „Кристов народ“⁶⁹⁰. Такође, писало се и о месијанској улози хрватске нације, јер је „од почетка своје повијести“ изабрана од Бога да заштити хришћанску веру и читаву западну цивилизацију⁶⁹¹. Однос Бога и буњевачко-шокачких Хрвата тематизован је и у књижевним остварењима, па је стих у једној песми из 1940. гласио: „Судбином Хрватске нам драге / И животом сваког Хрвата / Бдије рука оца небескога“⁶⁹².

Однос Бога и хрватске нације представљан је буњевачко-шокачкој читалачкој публици кроз низ наратива и романтичних слика. У том контексту, један текст у *Суботичким новинама* поетично описује превазилажење искушења у прошлости помоћу молитве и обраћања Богу. Стварајући ирационалну менталну слику, текст сликовито приповеда о суочавању са невољама на следећи начин: „Наши дједови упиру своје погледе према небу, да им свемоћни Бог пружи своју помоћ. Бог своје никад не оставља, каже хрватски народ“, након чега следи надилажење свих искушења и невоља кроз савез Хрвата и Бога⁶⁹³.

Садржаји употребљени у креирању мита о изабраности указују на који начин је самоперцепција утицала на обликовање националног идентитета. Иако се овај мит темељи

⁶⁸⁸ *Subotičke novine*, 26. srpanj 1940, br. 30.

⁶⁸⁹ *Subotičke novine*, 3. marta 1935, br. 3.

⁶⁹⁰ *Hrvatske novine*, 2. listopad 1926, br. 40.

⁶⁹¹ *Subotičke novine*, 21. srpanj 1939, br. 29.

⁶⁹² *Subotička Danica za 1941*, Subotica 1940, 30-31.

⁶⁹³ *Subotičke novine*, 21. srpanj 1939, br. 29.

на једној ирационалној релацији, идеја о специфичној вези Бога и нације хомогенизовала је припаднике групе стварајући снажну идентитетску конструкцију. Ова веза је јачала идеју јединственог хрватског националног идентитета и статус Буњеваца и Шокаца као припадника хрватске нације. Истовремено, креирана је ментална слика о релацији између Бога и Хрвата као колективитета. Перцепција да постоји савез између националне заједнице и Бога, јачала је етничку границу и дистанцу у односу „ми/они“. Јачање дистанце огледало се кроз креирање самоперцепције о властитој посебности и супериорности у односу на „друге“. Такође, овај елемент у изградњи нације открива снажну повезаност између националног и верског идентитета, посебно кроз менталне слике у којима молитва и религијски ритуали обезбеђују нацији опстанак и превазилажење невоља у прошлости, садашњости и будућности.

Како смо већ напоменули, мит о изабраном народу је везан за наслеђе библијске традиције. Уз њега, надовезује се мит о сеоби. У случају буњевачких и шокачких Хрвата, овај мит је био везан за више исходишних тачака које су произлазиле из мита о пореклу групе. С једне стране, везан је за тезу о староседелаштву групе, а с друге стране за наратив о досељавању Буњеваца и Шокаца у јужну Угарску у више миграционих таласа. Међутим, митолошке и менталне слике које су генерисале хрватски национални идентитет после 1918, везане су углавном за наратив о досељавању Буњеваца у Бачку крајем 17. века. Другим речима, функција коју мит о сеоби има у обликовању националног идентитета готово у потпуности је везана за овај митски наратив. Како смо видели, досељавање је било тема већ интерпретираног колективног ритуала 1936. године.

Током постојања Краљевине Југославије, мит о сеоби Буњеваца у Бачку крајем 17. века уобличен је у један опширан историјски наратив, испуњен националистичком симболиком, поетиком и митолошким сликама. Укратко, мит је причао о досељавању 5 000 Буњеваца из Херцеговине у Бачку 1686. године. Сеобу је предводило 18 босанских фрањеваца. Буњевци су, наводно, оружјем освојили простор северне Бачке и истерали Османлије из Суботице. Затим су због својих заслуга добили од владара Хабзбуршке монархије тврђаве Суботицу, Сегедин и Бају да их трајно насељу⁶⁹⁴. Дакле, овај наратив је утемељио тезу да су Буњевци доселивши се у јужну Угарску, оружјем освојили северну Бачку, али и да су њихова права потврђена и легитимисана царевом одлуком. Из ових теза

⁶⁹⁴ *Subotičke novine*, 26. сiječanj 1936, br. 1.

је произлазио закључак о историјском легитимитету и праву Буњеваца на овај простор, јер област није била само освојена, већ и додељена од стране цара.

Митолошке слике о сеоби важне за процес обликовања националног идентитета, из којих су произлазиле менталне слике о јединственој и органској нацији, садржавале су низ заједничких и истоветних елемената. Прошлост је хероизована и мистификована на начин да су учесници сеобе представљани као мученици, храбри ратници, људи који се жртвују за своје потомке. О њима се пише и говори у поетичном и епском духу, па је у том контексту у једном од наратива завршетак досељавања описан песнички и тријумфално: „Уморан од боја Хрват – Буњевац, затакао је заставу, да из пустих гаришта скући ново огњиште“⁶⁹⁵.

Још једна од карактеристичних митолошких слика о сеоби гласила је овако: „Откинути од своје рођене хрватске груде, Хрвати Буњевци су с болом у души пошли према сјеверу у непознате крајеве ... Кроз буре и олује опасности и страха од Турака као Мојсије народ изабрани, тако су синови светога Фрање водили наше дједове. С крижем у руци су показивали пут, којим треба ићи да се не залута, мачемо о пасу да се брани вјера и слобода, и с поуздањем у великога Бога Праведника дошли су у Бачку, земљу обећану, гдје су пустаре, ритове и шуме претворили у плодне оранице“⁶⁹⁶. Уједно, ова митолошка слика је обједињавала мит о сеоби, али и митове о изабраном народу и територији, експлицитно се подударајући и надовезујући на библијске традиције упоређујући и стављајући у исту раван фрањевце и Мојсија као предводнике „народа“, а Бачку и Израел као „обећану земљу“.

Мистификацијом и хероизацијом прошлости у часописима, историјским наративима и колективним ритуалима стваране су ирационалне менталне слике, којима је главни циљ био формирање једне митолошке приче, да би из ње била генерисана идентитетска конструкција и национални идентитет. Такође, из мита о сеоби произлазе закључци важни за разумевање настанка идеје о вези територије и нације, односно буњевачких и шокачких Хрвата и „Бачке Хрватске“. Припадање територије националној групи утемељено је на тврдњи да су Буњевци освојили простор северне Бачке и да им на основу тога припада.

⁶⁹⁵ *Subotičke novine*, 21. kolovoza 1936, br. 11.

⁶⁹⁶ *Subotičke novine*, 21 srpanj 1939, br. 29.

Мит је уједно јачао национални идентитет кроз стварање утиска да је заједница одувек властитим снагама и заслугама обезбеђивала себи животни простор.

У анализи идеје о изабраном народу и мита о сеоби у случају буњевачких и шокачких Хрвата могуће је уочити да ови елементи креирају идентитетску конструкцију кроз повезаност нације и територије. Пре разматрања овог кључног елемента у обликовању и изградњи нације, потребно је осврнути се на култ вође и његову улогу у процесу конструкције националног идентитета.

У Краљевини Југославији култ вође био је везан за више личности, у зависности од националне припадности појединих лидера. Овај статус је био приписан краљу Александру, Милану Стојадиновићу, Стјепану Радићу, Владку Мачеку, Мехмеду Спахи и Антону Корощу. У контексту обликовања српског и хрватског националног идентитета, култ краља Александра је био доминантно везан за српску и југословенску идеологију, док су култ Радића и Мачека представљали израз хрватског национализма. Током постојања југословенске краљевине, није изграђен култ вође који би имао капацитет да интегрише и окупи око себе, ако не све, а оно бар националне и етничке заједнице у држави.

У случају војвођанске буњевачко-шокачке популације, по питању величања и обожавања вође постојале су знатне поделе. Југословенски оријентисани Буњевци развијали су култ око личности краља Александра. Поделе су такође постојале и међу буњевачким и шокачким Хрватима. Међу присталицама ХССа-а, Радић је виђен као „вођа и учитељ хрватског народа, један од највећих Хрвата. Њему равном мужа није познавала хрватска историја, био је Силан и Велики ... Народ га је разумио и волио. Слијепо га је слиједио ... Он, Велики Ум, Највећи Син Хрватског Народа“⁶⁹⁷. Насупрот овој перцепцији, Радић је годинама у клерикалној суботичкој штампи представљан у веома лошем светлу, као варалица, безбожник и комуниста, присталица „лажљиве политике“⁶⁹⁸. Његов култ није био опште прихваћен све до средине тридесетих година, када су клерикални кругови

⁶⁹⁷ *Neven*, 24. srpnja 1930, br. 22.

⁶⁹⁸ *Hrvatske novine*, 22. kolovoza 1925, br. 34; 16. siječnja 1926, br. 3.

постали део хрватског масовног покрета предвођеног ХСС-ом. Од тада, у свим часописима војвођанских Хрвата о Радићу се пише и говори као о „вођи и учитељу хрватског сељачког народа“⁶⁹⁹. Прослава рођендана Стјепана Радића и његовог брата Антуна постаје део колективних ритуала. Браћа Радић су буњевачким масама представљени као „хрватски мученици и просветитељи“⁷⁰⁰. Њихове књиге и идеје су добиле статус „велебне науке“⁷⁰¹, па су локалне библиотеке набављале та дела и организовале јавна читања, што је било посебно често током зимских дана када није било пољопривредних радова⁷⁰². На тај начин је идеологија аграрног популизма и хрватског национализма браће Радић учитавана у идејни систем буњевачких и шокачких маса. Такође, приликом организованих путовања буњевачких и шокачких Хрвата у Загреб, организована су ходочашћа на њихове гробове.

Култ краља Александра није био посебно развијен међу буњевачким и шокачким Хрватима, јер како смо рекли, био је претежно везан за југословенски и српски национализам. Међутим, повремено су се појављивали текстови у часописима који су величали краљеву личност, карактер и успехе. Ова тенденција је била посебно изражена током диктатуре као део пропагандног система шестојануарског режима. Краљ Александар је у то време међу буњевачким и шокачким Хрватима перципиран као „умни државник, велики војсковођа и њежни отац“⁷⁰³. Његов однос према „југословенском народу“, па и према Буњевцима и Шокцима је представљан као однос „узвишеног“, али истовремено и „мудрог, брижног, пожртвованог и љубљеног Владара“⁷⁰⁴. Ипак, у контексту обликовања националног идентитета, култ краља Александра као вође буњевачких и шокачких Хрвата никада није имао доминантан положај, поготово када се упореди са статусом Стјепана Радића, а посебно Владка Мачека.

Култ вође међу буњевачким и шокачким Хрватима је у правом смислу речи изграђен тек после периода Шестојануарске диктатуре и то око личности Владка Мачека. Овај процес је био условљен и паралелно се одвијао са развојем хрватског масовног политичког покрета, предвођеног ХСС-ом. Заједничко искуство већине Хрвата у

⁶⁹⁹ *Subotičke novine*, 2. listopada 1939, br. 42.

⁷⁰⁰ *Subotičke novine*, 2. lipanj 1939, br. 22.

⁷⁰¹ *Subotička Danica za 1938*, Subotica 1937, 121-122.

⁷⁰² *Subotičke novine*, 3. studeni 1939, br. 44.

⁷⁰³ *Subotičke novine*, 4. novembar 1934, br. 11.

⁷⁰⁴ *Subotičke novine*, 6. prosinac 1930, br. 26.

величању и обожавању вође утицало је на обликовање јединственог хрватског националног идентитета и у рубним крајевима национално-интеграцијског простора.

У случају буњевачких и шокачких Хрвата, култ Мачека или „др Мачка“, манифестовао се на исти начин као и у осталим крајевима југословенске државе. Приликом колективних ритуала политички лидер ХСС-а је уживао специфичан статус, праћен наглашеним симболичким моментима и мотивима. На јавним манифестацијама и митинзима велика Мачекова слика се увек налазила на почасном месту, оивичена цвећем и хрватским заставама. Такође, певане су песме у његову част, а један од стихова је гласио: „Проклет био ... ко уз Владка неће... још му горе било / Ко против њег креће“⁷⁰⁵. Делегације буњевачких и шокачких Хрвата које су путовале у Загреб, по правилу су посећивале Мачека, исказујући му на тај начин лојалност и поштовање, што је све заједно доприносило изградњи култа вође. Приликом једне посете 1937, група Буњеваца предала је Мачеку почасни примерак суботичког часописа *Класје наших равни* са посветом „Вођо, чуј жеље наше Наших равни глас: Уз судбину свих Хрвата Вежи ти и нас!“⁷⁰⁶. Када је 1939. отворен Хрватски просветни дом у Таванкуту, Мачеков изасланик је поздрављен речима: „Нека се осјећа онако као у Загребу, јер се сада налази на хрватском тлу које је одано свом Вођи“⁷⁰⁷. На тај начин је наглашена релација између Бачке и вође, што је значајан сегмент у разматрању територијалног аспекта изградње хрватског националног идентитета војвођанских Буњеваца и Шокаца.

Прослава Мачековог рођендана имала је статус националног празника. Текстови објављивани у публикацијама приликом овог догађаја откривали су функцију и начин на који је обликован култ вође међу војвођанским Хрватима. У часописима и новинама овај догађај је 1939. описан на следећи начин: „Очи свих Хрвата диљем цијеле нам домовине Хрватске биле су на тај дан упрте у небеске висине и у Хрватску метрополу, а мисао привезана уз онога за кога данас куцају срца свих Хрвата, уз вођу хрватског народа“. Мачеков рођендан је тумачен као један од знаменитих догађаја на „тисућгодишњем путу“ Хрвата према слободи као коначном циљу „бурне историје“. У *Суботичким новинама* је писало како је управо њега „Провидност, одабрала, да те најсветије идеале у дјело проведе. Бог нам га је у ово доба дао и ми смо Хрвати тога свјесни па се зато и ми њему

⁷⁰⁵ *Subotičke novine*, 28. travanj 1939, br 17; 4. rujna 1936, br. 13; 21. srpanj 1939, br. 29.

⁷⁰⁶ *Subotičke novine*, 26. veljače 1937, br. 9.

⁷⁰⁷ *Subotička Danica za 1940*, Subotica 1939, 57-58.

предајемо као средство за остварење коначног циља ... А ти идеали су идеали цијелог хрватског народа које је он пренио на свога данашњег великог Вођу да их оствари. На његова је леђа натоварено хрватско национално бreme, у њега хрватски народ има повјерење јер му га је дао, а Он ће га по властитим ријечима и оправдати. Хрватски вођо, Ти који си предмет националне љубави хрватских синова, потомака оних славних великана Хрватске а цијелог кршћанског свијета – знај да смо Ти и ми овдје на најсјевернијем дијелу Хрватске домовине одани – јер патње Хрвата и Твоје напоре посебно разумијемо, стављајући себе у посебну Ти бригу, ми Те поздрављамо кличући Ти Живио!“ Сама прослава рођендана представљала је једну врсту колективног ритуала, који је отпочео мисом, а завршио се свечаном академијом на којој је истакнуто да Мачек као вођа хрватског народа посебно брине о бачким и барањским Хрватима⁷⁰⁸.

Исте тенденције исказане су приликом прославе Мачековог имендана 1940. Један од текстова који је стварао култ вође гласио је: „Народ је славио ... не по некој наредби, него зато што жели придонијети опћем весељу и раздраганости – што је Бог дао Хрватском народу човјека, који се одрекао самог себе и своје обитељи – да би могао достојно служити своме народу ... Том кормилару равна Бачка шаље своје честитке а драгом Богу молитве за даљњи успјех. Суботица са салашима – у својим хрватским и сељачким домовима – уз паљење кријесова – одала је скромну почаст Вођи – а препорођени род бачких и барањских Хрвата жељу, да се вјековни сни остваре једном и широм наших њива“. Мачеков култ је у овом тексту допуњен једном надреалистичком сликом, која је била повезана са Мачековим статусом вође. Ова слика је представљена на следећи начин: „По Суботици се осјетио дах – скорог свићања зоре: црвено-бијеле-плаве – шум куцања хрватских срдаца – и мукли пад робовских окова ... У духу били смо сви око нашег Вође – гледали смо визуелно остварење краљевства Томиславове проширене Хрватске, а у непрекидном ходу хрватских сељака и сељакиња, као да су нам долазиле армије оних хиљада из 13. стољећа, који су животе положили на олтар народне слободе... јер су хтјели видјети остварене своје идеале – па су ускрснули! Воља, која означаје челични карактер Др Мачека – изгледа да је постојала у свим генерацијама минулих вјекова – па нам се чини да је његова пјесма испјевана још онда, када се родио први Хрват“⁷⁰⁹.

⁷⁰⁸ *Subotičke novine*, 21. srpanj 1939, br. 29.

⁷⁰⁹ *Subotičke novine*, 26. srpanj 1940, br. 30.

Култ вође је био у функцији конструисања идентитета и територијализације хрватског националног питања. У конкретном случају буњевачко-шокачке популације, Мачеков култ се заснивао на приписивању позитивних особина, где је представљен као идеални човек, снажан и пожртвован. Вођа је месијански перципиран на метафизички начин као личност одабрана од Бога да изврши мисију ослобођења и уједињења нације. Он остварује идеале читаве заједнице, уједно и буњевачких и шокачких Хрвата. Тип политичког легитимитета који се у овом случају обликује има две карактеристике. Статус вође се темељи на изразу народног суверенитета, али уједно је утемељен на спајању овог елемента са божанским избором и правом.

За перцепцију вође везиване су симболичне слике, међу којима је најкарактеристичнија надреалистичко „устајање мртвих“. Мртви су устали да сведоче остварењу својих идеала ослобођења Хрватске. Ова слика је креирала континуитет између прошлости, садашњости и будућности, тај толико важан сегмент у обликовању националног идентитета и конструкцији нације. Континуитет између прошлости и садашњости, као и специфичан однос између вође и буњевачко-шокачких Хрвата, стваран је кроз симболику паљења кресова и употребом боја хрватске заставе. Поједини елементи, као што су култ вође, идеја о изабраном народу и мит о сеоби, спајали су се у јединствену конструкцију, која је производила специфичну идеју о односу нације и територије. Предвиђено је да вођа оствари тежње буњевачких и шокачких Хрвата, и да у том смислу изабрани народ и изабрана територија срасту у органску целину. Органска веза је као свој резултат у идеолошко-политичком смислу имала идеју о „Бачкој Хрватској“.

Идеја хрватског национализма о „Бачкој Хрватској“, према којој део војвођанског простора припада хрватској нацији, уобличена је средином тридесетих година, да би коначно била дефинисана у периоду 1939. - 1941. Ова територија је обухватала регије Барању и северну Бачку, са градовима Суботицом, Сомбором и њиховом околином. „Бачка Хрватска“, као назив за овај простор, настао је 1938. у удружењу „Друштво бачких Хрвата“ у Загребу⁷¹⁰, где је водећу улогу имао већ поменути бачки Шокац Јосип Андрић.

⁷¹⁰ *Subotičke novine*, 8. оžујак 1940, br. 10.

Иако је овај термин настао тек 1938, а концепција је у теоријско-политичком смислу најснажније и коначно обликована у периоду 1939. - 1941, тенденције у дефинисању националне територије постојале су и раније. Повремено су се појављивала размишљања и текстови на ту тему, иако у нешто другачијем контексту. Суботичке *Хрватске новине* су крајем 1923. писале како желе „да покажу цијелом свијету ... да су Бачка, Барања па и Банат хрватски, а не српски“⁷¹¹. Неколико година касније, захтевајући аутономију Војводине, исти лист је писао како су Буњевци северне Бачке пре доласка српске војске донели одлуке о својој судбини, „да се буњевачки народ изјавио самосталним и у знак своје слободе хрватска тробојница је истакнута на градски торањ у Суботици“⁷¹². Међутим, како смо већ напоменули, у том периоду није конструисана и обликована органска веза између националне групе и територије у правом смислу речи.

Ипак, истовремено је сазревала идеја, која ће од средине тридесетих година постати једно од централних места политичког деловања буњевачких и шокачких Хрвата. Пошто су тада масовни хрватски сељачки покрет и ХСС ушли у нову фазу политичке акције, то се одразило и на обликовање идеолошког концепта о вези између територије и нације, односно органској повезаности „Бачке Хрватске“, војвођанских Хрвата и Хрватске као њихове домовине. Ова идеја од тада постаје све отвореније и артикулисаније део јавног и политичког живота. Развој концепције у периоду 1936. - 1938, уочи стварања Бановине Хрватске, темељио се на обликовању менталних слика, аргумената и теза, који ће у време федерализације Краљевине Југославије 1939. бити коначно уобличени. Једна од менталних слика која је везивала митове о изабраном народу и територији која му припада гласила је: „Божја је рука кроз све невоље и тегобе, као свој изабрани народ, из срца бивше Хрватске довела Хрвате Буњевце у ове плодне крајеве – обећану земљу“⁷¹³.

Међу елементима и менталним сликама који су генерисали везу нације и територије, најважнији је мотив „родне груде“, због емоционалног потенцијала и односа између појединца и земље, као простора који му припада, и у контексту аграрног друштва представља извор живота. У часописима и на јавним окупљањима честа тема је „жарки пламен љубави“ Буњеваца и Шокаца „према својој родној грудима“⁷¹⁴. Новине су писале

⁷¹¹ *Hrvatske novine*, 27. listopada 1923, br. 43.

⁷¹² *Hrvatske novine*, 10. studeni 1928, br. 23.

⁷¹³ *Subotička Danica za 1937*, Subotica 1936, str. 44-45.

⁷¹⁴ *Subotičke novine*, 22. ožujka 1936, br. 2.

како они „чувају хрватско име и груду“ коју су наследили од својих предака⁷¹⁵. Током колективног ритуала у којем је прослављано досељавање једне групе Буњеваца у Бачку 1936, идеја о „родној грудџи“ је најексплицитније до тада повезана са тезом да су буњевачки Хрвати приликом досељавања пре 250 година освојили Суботицу, из чега је произишао закључак: „Крвљу смо стекли ово, крвљу бранили и сачували, крвљу ћемо и даље бранити ову земљу, јер је наша“⁷¹⁶. На овом митингу, у контексту повезивања осећања према „родној грудџи“ као завичају и уједно територије која припада „њиховој“ нацији, занимљив говор је одржао земљорадник Фрањо Тумбас. Између осталог он је рекао како је ова земља „света грудџа наша – она нам је сачувала живот“, и затим се захваљује „нашим прадицима и оцима што су нам сачували ову свету земљу, крвљу натопљену знојем њиховог тешког рада и живота наквашену, те нам тако омогућили да и ми данас с поносом можемо да ускликнемо: Ово је наша света буњевачка и хрватска земља, па је ником не дамо!“⁷¹⁷. Тумбасов говор, који уједно показује схватање земљорадника о овој теми, такође указује на који начин су трансформисане менталне слике о завичају у идеју о територији која је „света земља“, стечена крвљу и радом, па сходно томе припада хрватској нацији. У том смислу, о њој се у новом контексту пише и говори као о „светој буњевачкој и хрватској земљи“. На њу нација полаже неотуђиво право и припада искључиво њој, јер је креирана перцепција да је с једне стране заслужена, а с друге стране наслеђе предака. Кроз пропагандне активности ова нова ментална слика постаје део масовног става и мишљења.

Из периода уочи федерализације Краљевине Југославије 1939, значајан је текст Миховила Катанеца „Бачки Хрвати као политички фактор“, објављен у *Суботичким новинама* 1936. Он у овом тексту бачке Хрвате дефинише као групу која има моћ политички да одлучује. Своју тезу о политичкој моћи поткрепио је углавном квази-историјским аргументима, са централном тврдњом да је захваљујући Хрватима Бачка припала Краљевини СХС⁷¹⁸.

Када је формирана Бановина Хрватска 1939, појам „Бачке Хрватска“ постаје кључно место у процесу обликовања хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке

⁷¹⁵ *Subotičke novine*, 21. lipanj 1936, br. 5.

⁷¹⁶ *Subotičke novine*, 15. kolovoza 1936, br. 10.

⁷¹⁷ *Subotičke novine*, 21. kolovoza 1936, br. 11.

⁷¹⁸ *Subotičke novine*, 15. kolovoza 1936, br. 10.

популације. Све детаљније се тематизује однос територије и нације. У најопштијем смислу, идеја о Бачкој Хрватској полазила је од тезе о „хрватском духу и хрватској самобитности“ као органској категорији, из којих је произилазило право на територију. У том контексту, Бановина Хрватска је посматрана као „изражај несаломивог духа хрватског народа“⁷¹⁹, а бачки и барањски Буњевци и Шокци као група која тежи да постане њеним саставним делом на начин да војвођански простор буде подељен на српски и хрватски део⁷²⁰.

У политичко-теоријском смислу, најцеловитије образложење концепције о Бачкој Хрватској дао је управо Јосип Андрић. Он је у једном тексту из 1940. питање буњевачко-шокачких Хрвата дефинисао као „једно од најактуалнијих данашњих питања хрватског народа“, а Буњевце и Шокце као „најмлађу грану хрватске народне цијелине“. Под термином Бачка Хрватска подразумевао је шест срезова Барање и северозападне Бачке, које су мање-више компактно насељавали Буњевци и Шокци. Из хрватске свести буњевачко-шокачке популације, према Андрићу, произилазила је „тежња и чежња за потпуним уједињењем с Хрватском, као што то у таквој елементарности није ни код једног другог дијела хрватског народа“. У својој концепцији, он је објединио низ већ поменутих историјских наратива, али и других аргумената који су давали право хрватској нацији на територију Барање и северозападне Бачке. Он је истакао да су Хрвати населили тај простор још током сеобе на Балкан и да је каснијим сеобама у 16. и 17. веку „проширено животно подручје хрватског народа“. Посматрајући „бачко-барањско подручје“ као територију са органско-биолошким својствима, које припада нацији, он је сматрао да област поседује „народну и државноправну тежњу“. Како смо већ приметили, Андрић користи неке историјске наративе стварајући идеју о континуитету веза између Буњеваца, Шокаца и Хрвата, пишући о њиховој сарадњи током Илирског покрета и Антуновићеве просветно-политичке акције. Међутим, он износи закључак који је другачији од дотадашњих тумачења, а тај закључак гласи: „Још нитко није могао ни слутити, како се тиме заправо ствара експанзија Хрватске на једно подручје, на које Хрвати имаду од било кога другог највише права“. Историјски континуитет тежње буњевачких и шокачких Хрвата да се припоје Хрватској, Андрић налази у делатности

⁷¹⁹ *Subotičke novine*, 30. prosinac 1939, br. 52.

⁷²⁰ *Subotička Danica za 1940*, Subotica 1939, 40-41.

Блашка Рајића 1918. Он пише како је Рајић учествовао на историјској седници Хрватског сабора 29. октобра 1918, када је проглашена самосталност Хрватске у односу на Угарску. Андрић сматра да је Рајићево присуство доказ да су „бачки Хрвати по свом представнику и вођи документирали своју припадност хрватској цјелини и своју тежњу, да своју судбину здруже са судбином цијеле Хрватске“. Затим, износи аргумент да је истицањем хрватске заставе на суботичкој градској кући 10. новембра 1918. јасно артикулисана тежња војвођанских Хрвата. Надаље, Андрић пише како је ослобођењем од Мађарске омогућено „национално формирање бачке Хрватске“. Додатно аргументујући своју теоријску концепцију, тврдио је да су буњевачко-шокачки Хрвати дискриминисани од стране Србе и да на подручју које треба да припадне Хрватској живи „90% свију војвођанских Хрвата и 10% свију војвођанских Срба“. Закључујући своје опширно разматрање, Андрић је појаснио улогу назива Бачка Хрватска: „Да тим именом буде симболизирано, да је домаја не само једне гране хрватског народа, која има право на опстанак, него да је то и у правом смислу ријечи дио животног простора цјелога хрватског народа“⁷²¹.

Ова теоријско-идеолошка концепција је низом активности постајала део идеологије буњевачко-шокачких маса. Постаје предмет колективних ритуала, атрибуирања у јавности и пропагандних делатности и на тај начин је истакнута у први план као доминантна тема. О Бачкој Хрватској се све више писало и говорило. Загребачки *Хрватски дневник* је описао жељу бачких и барањских Хрвата да се прикључе Бановини Хрватској као „страствену чежњу“, обашњавајући да се „света ватра разбуктала у грудима буњевачких Хрвата“⁷²². Стварана је перцепција о континуитету ове тежње, па су *Суботичке новине* 1940. писале да су „суботички Хрвати прижељкивали уједињење са Хрватском већ прије свјетског рата“ и да је то „покрет који већ најмање тридесет љета живи у души народа“⁷²³.

Питање Бачке Хрватске је постављено као проблем „државноправног положај Бачке и Барање“. Такође, стварала се перцепција о Загребу као о главном граду војвођанских Буњеваца и Шокаца. Блашко Рајић је на једном митингу изјавио да је овај град „центар бачких Хрвата“, а слично је говорио и Јосип Андрић истичући како „Загреб свим срцем, свом својом љубављу пригрљује бачку Хрватску вежући је, ако Бог да неразрешивом

⁷²¹ *Subotičke novine*, 8. ožujak 1940, br. 10.

⁷²² *Subotičke novine*, 17. studeni 1939, br. 46.

⁷²³ *Subotičke novine*, 10. veljače 1940, br. 7; 23. veljače 1940, br. 8.

везом уза се⁷²⁴. Идеја Бачке Хрватске је ширена у јавности разним механизмима, у првом реду истицањем бецева и певањем песама. Тако је приликом путовања једне групе Буњеваца у Вараждин 1940, сваки члан изасланства имао на капуту пришивену свилену хрватску тробојску са натписом „Бачка Хрватска“. У овим приликама, како пишу *Суботичке новине*, певане су „пјесме с бачких низина које су сјединиле бачку Хрватску с осталом нашом драгом Кроацијом... мајком Хрватском“⁷²⁵.

Осим на политичком и теоријском пољу, идеја Бачке Хрватске као територије која припада бачим и барањским Хрватима, обликована је и у књижевним делима. Међу књижевницима, кључну улогу је имао свештеник Алекса Кокић. Иако је умро у 27. години, већ за живота је стекао култни статус „пјесника наших равни“ и „пјесника наших њива“⁷²⁶.

Да је његова поезија уједно била књижевно-уметничка идеологија национализма и да је тако схваћена од савременика, сведоче коментари на Кокићевој сахрани. Том приликом, Јосип Андрић је као главни говорник парафразирао једну од Кокићевих песама: „Сва је Бачка кутић раја – то је земља хрватска!“. Даље у говору, Андрић је приметио да је Кокић дао „пјеснички изражај“ ономе што су Блашко Рајић и Јосип Ћидо Вуковић политички дефинисали, односно да је „пјеснички задојио“ идеју о Бачкој Хрватској и „поставио тај идеал пред лице свега хрватског народа“. Надаље, Андрић је Кокића видео као пророка, пред којим је „већ била растворена књига будућности“, па је „пророчки откривао сву срећу и радост, коју носи будуће остварење тежња бачко-барањских Хрвата“. На крају, он закључује да су преко његове поезије постали „већ у садашњости духовни дионици те сретне, толико жељно очекиване будућности“⁷²⁷.

Кокић је у својим песмама различитим механизмима помоћу песничких мотива изграђивао слику о Бачкој Хрватској. Песма „На вјечној стражи“ најкарактеристичнији је пример поезије овог типа. Повезујући прошлост и садашњост буњевачке популације, он

⁷²⁴ *Subotičke novine*, 28. travnja 1939, br. 17.

⁷²⁵ *Subotičke novine*, 8. ožujak 1940, br. 10.

⁷²⁶ *Subotičke novine*, 23. kolovoz 1940, br. 34.

⁷²⁷ *Subotička Danica 1941*, Subotica 1940, 67-70.

пише: „Нијесу се плашили борбе јуначки мачем су сјекли / Животима својим су право на бачке низине стекли / Купили властитом крвљу жељене дане слободе / ... Нијесу се одрекли никад хрватске свете правце! / Хрватског народа не ће у Бачкој нестати грана / Његови синови храбро стоје на вјечној стражи!“⁷²⁸. Дакле, песма садржи низ аргумената који су образлагани у теоријско-политичким расправама, са централном тезом да Бачка припада Хрватима на основу заслуга предака у прошлости. Међутим, Кокићева поезија садржи и неколико других важних елемената. Он експлицитно повезује мотиве слободе, територије и крви. Из те конструкције произлази захтев темељен на „хрватској светој правци“, као колеткивно право нације, које је „неупитно“. На крају, Кокић фиксира национални идентитет у времену и простору констатацијом да су Буњевци у Бачкој „вјечна стража“.

Фиксирање у простору као важан елемент обликовања идеје о Бачкој Хрватској присутно је и у другим Кокићевим песмама. Повезујући мотиве територије, земље и припадника групе, он у једној песми пише: „Буњевачки момци свијесни су Хрвати / На рођеној земљи непомично стоје“⁷²⁹. Такође, једна од омиљених Кокићевих песничких слика је нада и вера у будућност буњевачких и шокачких Хрвата. Овај сегмент његове поезије суштински је везан за надања буњевачких и шокачких Хрвата да ће федерализација државе и Бановина Хрватска обухватити Барању и део Бачке. У том контексту у песми „Молитва младог Буњевца“, он је написао стихове: „Боже добри, дај да / ведри буду дани / Хрватској и мени / мом баћи и нани“⁷³⁰.

Песничка слика која је индиректно и на нивоу симбола најснажније генерисала идеју о Бачкој Хрватској везана је за мотиве сељака, њиве, бразди и завичаја. У песми „Радост сељака на својој њиви“, Кокић пише о земљораднику који након дуго година постаје слободан, „свој на своме“. Један од стихова гласи: „Са браздама је срасла сељака снага, срећа, слобода“. Повезујући мотиве њиве, бразде и земљорадње са идејом слободе, односно ослобођења посредством божанске интервенције, стихови гласе: „Једнога дана рука оствари Свевишњег света: / Да своју њиву сретан у златном посматрам жити“⁷³¹. Дакле, појам среће и слободе последица су молитиве Богу који остварује сељакове жеље.

⁷²⁸ *Klasje naših ravni*, god. 1938, br. 5, str. 16.

⁷²⁹ *Subotička Danica za 1938*, Subotica 1937, 65.

⁷³⁰ *Subotička Danica za 1941*, Subotica 1940, 128

⁷³¹ *Subotička Danica za 1940*, Subotica 1939, 45.

У контексту идеологије национализма и Кокићевог схватања слободе као колективног, а не индивидуалног феномена, истинско ослобођење је изједначено са колективном слободом нације. У процесу креирања идеје о Бачкој Хрватској, завичај и њиве су на нивоу симбола представљали песничке елементе с којима су се масе могле лакше поистоветити. Песнички мотиви „родне груди“ и наде још конкретније су повезани са националним идентитетом у песми „За љепшу будућност“. Стихови ове песме гласе: „Хрвати били смо увијек остат и даље Хрвати / ... Борит се за груду родну, да срећа роду нам злати / Да свану свима нама једном љепши, сретнији дани⁷³²“.

У контексту изградње хрватског националног идентитета Буњеваца и Шокаца, Кокићева поезија је значајна, јер је кроз песничке слике и мотиве утицала на обликовање идеје да северна Бачка и Барања припадају хрватској нацији, односно да треба да чине саставни део Бановине Хрватске, која је била оквир и реализација тежњи хрватског националног покрета у Краљевини Југославији. Политичко-идеолошки карактер његове поезије је неупитан, јер садржи снажан потенцијал у стварању органске везе између територије и нације, што уједно представља кључан елемент у формирању хрватског националног идентитета великог дела буњевачко-шокачке популације.

Општи осврт на поједине елементе важне у национално-интеграцијском процесу, као што су митови о изабраном народу, сеоби, обећаној земљи и вођи, указују да је у случају интеграције Буњеваца и Шокаца у хрватску нацију у периоду 1939-1941 у развијеној фази. Идентитетска конструкција је садржавала све важне механизме и елементе потребне да би се могло закључити да је идентитет буњевачких и шокачких Хрвата био релативно стабилна друштвена структура уочи слома Краљевине Југославије.

Истовремено, то није значило да су сви припадници буњевачко-шокачке популације постали део хрватске нације. Упоредо су се одвијали паралелни процеси, и то: покушаји стварања југословенске нације и интеграције Буњеваца и Шокаца у састав српске нације, као и обликовање специфичне идентитетске форме на трагу модерног буњевачког етничког идентитета формираног пре Првог светског рата.

⁷³² *Subotička Danica za 1941*, Subotica 1940, 67.

2. Између југословенског, буњевачког и српског идентитета

Паралелно са процесом изградње хрватског националног идентитета, на војвођанске Буњевце и Шокце утичу још две националне и једна етничке идеологија, које су имале за циљ обликовање властитих националних, односно етничких идентитета. У првом реду, снажан утицај југословенске националне идеологије, која је пропагирана и ширена у оквирима државног система: преко просвете, литературе, публикација, и повезивањем идентитета и простора у визуелној култури, подизањем споменика и грађевина. Услед кризе југословенске националне идеологије тридесетих година, све снажније се афирмише посебан буњевачки етницитет као вид лојалности и припадности. Покушај српске националне интеграције је био тек споредна појава, иако су постојале одређене тенденције које су имале за циљ да интегришу војвођанске Буњевце и Шокце у српску нацију. Иако су наведена три процеса често испреплетена, посматраћемо их као одвојене целине, јер је свака од идеологија имала тенденцију да генерише посебну идентитетску конструкцију.

2.1. Покушај југословенске нације: студија случај војвођанских Буњеваца и Шокаца

Идеја југословенске нације⁷³³ појавила се у 19. веку, времену када је национализам постао доминантан облик легитимисања политичких поредака у Европи. Као политички и идеолошки програм, југословенство је први пут јасније дефинисано у оквиру хрватског Илирског покрета, предвођеног лингвистом Људевитом Гајем. У каснијим деценијама, ова идеја је присутна у разним историјским контекстима, од делатности ђаковачког бискупа Јосипа Јурја Штросмајера, па преко кнеза Михаила Обреновића, до делатности Јована Скерлића, утицајног српског интелектуалца и једног од најупорнијих присталица југословенског јединства.

Међутим, кроз цео 19. век југословенство је било у другом плану у односу на националне покрете Срба и Хрвата. Српски и хрватски национализам су профилисани у снажне и стабилне идеолошке конструкције, као последица одвијања динамичних интеграцијских процеса. Унутар хрватске политике, насупрот југословенским идејама бискупа Штросмајера, формиран је ексклузивистичко националистички покрет хрватског праваштва, који је утемељио Анте Старчевић. Његове идеје су између осталог утемељене на негирању постојања српске нације. Старчевићеве тезе настале су као последица националистичких ставова Вука Стефановића Караџића, који је међу првима употребом језичког критеријума дефинисао српску нацију и простор који она заузима. При томе, Вук је тврдњом да су сви штокавци Срби, негирао постојање хрватског идентитета.

Утицај југословенске идеје био је примарно одређен српско-хрватским односима, који су у 19. веку пролазили кроз различите фазе. Ипак, у годинама уочи избијања Првог светског рата, у Србији и Хрватској углавном млада генерација интелектуалаца и политичара покушава да превазиђе антагонизме и проповеда југословенско јединство и идеју јединствене нације и државе. Ове тенденције су политички конкретизоване у Хрватској стварањем Хрватско-српске коалиције 1905, која је пропагирала идеологију народног јединства Срба и Хрвата. Упркос томе, уочи стварања југословенске државе идеја јединствене југословенске нације је била ограничена тек на поједине политичке и

⁷³³ О идеологији југословенства у 19 веку више у: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: poreklo, povijest, politika*, Zagreb 1988; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије: 1790-1918*, књ. 1-2, Београд 1989; Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi: Jugoslovensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*, Zagreb 1992; Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013, 21-99.

интелектуалне кругове. Историјски процеси током 19. века креирали су српски и хрватски национални идентитет, којима је примарни циљ реализација њихових, ужих, националних програма.

Иако је идеја југословенске нације током 19. века често била нејасна и маглопита, имала је одјеке и међу јужноугарским Буњевцима и Шокцима. Како смо видели у разматрању буњевачког и шокачког идентитета до 1918, бискуп Иван Антуновић и његови следбеници су модерну буњевачко-шокачку идентитетску конструкцију повезали са југословенском идејом, па су се на тој основи одвијали сви остали интеграцијски процеси после формирања Краљевине СХС.

Међутим, од 1914. стварање Југославије постаје део ратних циљева српске владе у Првом светском рату. Када је 1918. створена Краљевина СХС, југословенство је од резервне опције, постало државна идеологија, која је имала примарни задатак да створи југословенску нацију. Међутим, иако је ово био службено прокламован циљ, њена улога је од стране српских политичких кругова често била тек оруђе за оправдање државног централизма, пошто је из претпоставке о јединственој нацији произлазио закључак да државно уређење мора да буде унитаристичко и централистичко.

Иако је створена Краљевина СХС, стварност југословенске државе и југословенског друштва после 1918. обележена је низом фактора који су отежавали реализацију идеје о јединственој југословенској нацији. До тада су Срби, Хрвати и Словенци формирани као три нације, са стабилном и снажном идентитетском конструкцијом. Такође, простор нове државе је био разнолик, постојале су велике разлике у степену привредне развијености, писмености становништва, правном наслеђу и политичкој култури. Док је с једне стране разједињеност друштва и простора значајно условљавала све процесе, с друге стране обликоване су идеолошке и културолошке матрице, које су настојале да обједине партикуларно друштво и креирају југословенску нацију. Упркос очитим разликама, интелектуалци су у разним друштвеним наукама обликовали систем знања о југословенству као научној реалности. Тако је Јован Цвијић писао о антропогеографским основама југословенског идентитета, а историчари Фердо Шишић и Владимир Ћоровић о јединственој прошлости „Југословена“. Владимир Дворниковић је у познатој студији

„Карактерологија Југословена“ из угла психологије и антропологије развио идеју о „југословенском човеку“ и његовом менталитету⁷³⁴.

Међутим, иако су постојале разрађене културне матрице, чини се да није постојала политичка воља за њихову имплементацију како би био створен јединствени национални идентитет, поготово када је реч о Народној радикалној странци и Хрватској сељачкој странци, главним политичким представницима две најбројније националне заједнице. Поготово радикали, као припадници странке која је већи део постојања југословенске краљевине држала полуге власти, нису показивали интерес да створе „надплеменска“ обележја, који би искључили поједине маркере српског националног идентитета. Истовремено, ХСС је федералистичку политичку платформу утемељио на хрватским политичким и културним традицијама.

С обзиром на велики број интерпретација и приступа идеји југословенске нације, створено је неколико југословенских идеологија, које су у разним варијантама биле део политичко-идеолошког и јавног дискурса. Прва од њих, која је санкционисана Видовданским уставом 1921. као службена државна идеологија дефинисана је кроз наратив о „троименом“ или „троплеменом народу“ Србима, Хрватима и Словенцима. У теоријским расправама именована као „југословенски национализам“, ова идеологија је тежила јединственој нацији, али уз уважавање „племенских“ разлика које су настале као резултат „независног историјског развоја“. Иако су статус „племена“ добиле етнонационалне заједнице Срба, Хрвата и Словенаца, оне у оновременом схватању идентитета нису схватане као посебне нације, већ као ентитети настали на основама „племенских традиција“, које су требале да буду превазиђене у постепеном развоју јединствене идентитетске конструкције.

Идеологија југословенског национализма о „троименом народу“ није била у тој мери бескомпромисна као интегрално југословенство. И једна и друга су биле формиране на деветнаестовековном наслеђу, али интегралистичка варијанта је негирала било какве посебности међу Јужним Словенима, као и било какве разлике, које су настале као последица историјских процеса. Интегрално југословенство је постало службена државна идеологија од 1929, када је уведена Шестојануарска диктатура и када је компромисни

⁷³⁴ Фердо Шишић, *Југословенска мисао: историја идеје југословенског народног уједињења и ослобођења од 1790-1918*, Београд 1937; Владимир Ћоровић, *Историја Југославије*, Београд 1933; Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Београд 1939.

назив државе Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца замењен називом Краљевина Југославија.

За разлику од претходне две варијанте, реално југословенство је прихватало посебности Срба, Хрвата и Словенаца као чињеницу. Уважаване су етничке разлике, али уз став да они нису посебне нације, као и да не треба инсистирати на сједињавању различитих традиција, већ обликовати нови идентитет избором „најбољих особина“ појединих „државотворних заједница“. Утицај реалног југословенства огледао се у службеној употреби два писма и државној химни која је настала спајањем три националне химне: „Боже правде“, „Лијепа наша“ и „Напреј заставе славе“.

На крају, идеја минималног југословенства је полазила од претпоставке да је југословенска држава тек општи оквир осталих националних идеологија. У овом случају, ставове је одређивала конкретна политичко-идеолошка димензија, односно настојање федералистичких кругова у Југославији да се изврши федерализација државе стварањем неколико федералних јединица⁷³⁵.

Функционисање југословенства као државне идеологије имало је снажан одраз на процесе обликовања идентитета међу војвођанским Буњевцима и Шокцима. Идеолошки оквир југословенске националне идеологије отвара низ питања везаних за интеграцијске процесе буњевачко-шокачке популације. У том контексту, отварају се следећи истраживачки проблеми: На који начин је идеологија југословенства примењивана у процесу обликовања идентитетске конструкције буњевачке и шокачке популације? Који механизми су употребљавани од стране државног система у стварању југословенске нације? И на крају, како је услед кризе југословенства тридесетих година изграђиван посебан буњевачки идентитет?

⁷³⁵ О југословенству у Краљевини СХС/Југославији више у: Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918-1941, Део 1, Друштво и држава*, Београд 1996; Jovo Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma: 1918-1941: sociološko-istorijska studija*, Zrenjanin 2004; Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi: 1904-1941*, Beograd 2007; Branislav Gligorijević, *Jugoslovenstvo između dva rata: (protivrečnosti nacionalne politike)*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-4, Beograd 1986, 71-97; Endru Vahtel, *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Beograd 2001; Драгица Кољанин, *Изграђивање идентитета: историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929-1952*, Нови Сад 2014.

2.1.1. Историјски и књижевни наративи у функцији изградње идентитета

У најопштијем смислу, југословенска идентитетска конструкција буњевачке и шокачке популације почивала је на именовању групе и истицању тог назива у јавности. Овај фактор је зависио од облика југословенске идеологије која је у одређеним фазама била доминантна. Тако је двадесетих година, концепт о „троименом народу“ био главна тема буњевачко-шокачких публикација и јавних окупљања пројугословенских снага. Између осталог, писало се и говорило да су сви Јужни Словени „синови једног народа, који имају исти крв и језик“⁷³⁶, и да су „Срби, Хрвати и Словенци“, један „југословенски народ“⁷³⁷. Врхунац истицања југословенског национализма у јавности одиграо се у првим годинама после стварања Краљевине СХС. Тада су готово сви Буњевци, Шокци, као и њихове публикације и установе исповедали припадност југословенској нацији. Ове тенденције су се огледале у јавном истицању властитог идентитета, па су припадници буњевачке популације у Суботици захтевали да се на свим јавним местима употребљава само „нашки језик“ и да се на фирмама продавница и занатлијских радњи стари натписи на мађарском језику замене новим натписима⁷³⁸.

У периоду када је интегрално југословенство постало службена државна идеологија, исти курс су пратили пројугословенски буњевачки часописи. *Буњевачко коло* је 1934. и 1935. писало о „југословенско-буњевачкој“ идеји, која је „виковима текла кроз нараштаје прико материнског млика“⁷³⁹ и да су „прави Буњевци, интегрално Југословени“. Често се као национална ознака користио двојни термин, „Југословен-Буњевац“⁷⁴⁰, као у случају интеграцијског процеса међу буњевачким Хрватима.

Међутим, осим овог најопштијег именовања заједнице, још низ елемената и механизма је чинио југословенску идентитетску конструкцију: од употребе историјских наратива у обликовању културе памћења, па до одржавања националних церемонија и упросторавања идентитета помоћу споменика као носилаца државне идеологије. Историјским наративима као основном механизму у обликовању колективног историјског сећања и памћења у овом контексту припада значајно место.

⁷³⁶ *Vačvanin*, 12. marta 1921, br. 1.

⁷³⁷ *Bunjevačke novine*, 28. novembar 1924, br. 32.

⁷³⁸ J. Šokčić, *Subotica*, 209.

⁷³⁹ *Bunjevačko kolo*, august-oktobar 1934, knj. III, sv. 7-9, 357.

⁷⁴⁰ *Bunjevačko kolo*, decembar 1934. – januar 1935, knj. III, sv. 11-12.

Основа историјских наратива уоквирених југословенском националном идеологијом полазила је од неколико кључних места. За идеологе јединствене нације је било важно све историјске процесе у прошлости повезати са наводном вековном тежњом свих јужнословенских етничких и националних заједница за стварањем заједничке државе. Такође, тражени су апостоли југословенске мисли, све од средњег века па до 1918. У историјским наративима те врсте, било је важно назначити улогу етничке заједнице у догађајима везаним за Први светски рат, што је у првом реду подразумевало развијену активност на остварењу идеала јединствене државе. Сви наведени елементи, расути по буњевачким и шокачким публикацијама, могу се прочитати на једном месту у књизи публицисте Јосипа Шокчића „Суботица пре и после ослобођења“ из 1934. године.

У југословенском интеграцијском процесу међу Буњевцима и Шокцима, историјски наративи су садржавали низ теза о бискупу Ивану Антуновићу, о којем се писало као о „оцу југословенског покрета код буњевачког племена“. Према тим наративима, управо је он буњевачку и шокачку популацију „определио за јасну југословенску оријентацију“. Антуновићев текст су често цитирани и тумачени у духу интегралног југословенства. Истицано је како није правио никакве разлике међу Јужним Словенима и да је веровао у „будућност и мисију Југословена“. Наративи су садржали и аисторичне тезе о Антуновићевој визији стварања јединствене државе, па је у том контексту о њему писано као о „пророку и претечи Југославије“⁷⁴¹.

Такође, у контекст југословенства стављена је целокупна културно-просветна активност Буњеваца и Шокаца пре 1918, па је суботичка Пучка касина приказана као „жариште југословенске свести“, уз закључак да су сви Буњевци били „за уједињење Јужних Словена“. Описивањем активности и анализом ставова Буњеваца током Првог светског рата, стварана је перцепција да су они били важан фактор у догађајима и процесима који су се одвијали у том периоду. Тако Јосип Шокчић у својој књизи наводи „безброј догађаја и епизода које би посведочиле југословенску свест Буњеваца“. Шокчић је писао да су они били „одважни и стали су отворено на страну Срба и Србије“. Детаљно је приказао „јунаштва наших одличних родољуба“, који су били прогањани и затварани због изјава којима су провоцирали угарске власти, отворено говорећи о српској победи у рату. Између осталог, Шокчић је истицао да се буњевачка популација „декларисала за

⁷⁴¹ J. Šokčić, *Subotica*, 18-25.

Србију и онда када је Србију прегазила непријатељска војска. То је био излив искреног југословенског национализма⁷⁴².

Основна функција наведених текстова није била у истраживању и разумевању прошлости у контексту у којем се она десила, већ производња наратива који су могли бити уграђени у опште идеолошке концепције у конструкцији југословенске нације. На истим поставкама се темељила већина оновремених историографских разматрања. Обликовање историјске свести и колективног историјског памћења Буњеваца и Шокаца полазило је од идеје југословенске нације и њеног постојања у прошлости, као темељне претпоставке изложене у историјским наративима. У том контексту, наративи присутни у публикацијама буњевачко-шокачке популације садржали су све кључне елементе: Буњевци и Шокци су добили свог југословенског апостола, вођу и пророка у личности бискупа Ивана Антуновића, њихове активност током Првог светског рата представљене су у духу државне идеологије, па су чак и осећања читаве заједнице у прошлости обликована на начин да су кореспондирала са претпоставком југословенског национализма по којој су сви „Југословени“ одувек тежили истом циљу и јединственој држави.

У покушају обликовања југословенске идентитетске конструкције књижевност је такође заузимала значајно место, јер су књижевни текстови били веома погодан медијум за ширење наратива о националном идентитету, пошто су садржавали елементе националне симболике, као и различите политичко-идеолошке поруке. Интеграциони потенцијал књижевних текстова у овом контексту био је много шири него у случају других наратива, посебно када је реч о драмама. Извођењем представа, публика је могла да кроз перспективу визуелизацаје прима поруке, односно да посматра и чује одређену причу, што је било посебно важно у друштвима где је постојао велики број неписмених и где није постојала масовна читалачка публика и култура читања новина и других публикација.

У контексту покушаја изградње југословенског националног идентитета буњевачко-шокачке популације, једно од таквих књижевних дела је драма новинара Лазара Стипића

⁷⁴² Исто, 32, 47, 51-90.

„Пут од два до једног света“, објављена 1930. године у Суботици. Ова драма садржи низ елемената важних за однос књижевност - идентитет. Често је извођена приликом националних манифестација и јубилеја, дотичала се многих контроверзних тема везаних за Буњевце и југословенско друштво, па на тај начин врло јасно указује како су књижевна дела била у функцији националистичке идеологије. Већ сам наслов драме, на нивоу симбола, сугерише процес спајања више „светова“ у један, односно у јединствену идентитетску конструкцију.

Аутор кроз дијалоге ликова износи пред публику разне друштвене противречности, актуелне проблеме, ставове појединих друштвених група, идеје које су их оптерећивале и што је кључно, став према идентитету. Радња се одвија неколико година после уједињења. Главни ликови су буњевачки велепоседник Федор Јанковић, по националности Хрват, и његова ћерка. У њиховом односу доминира генерацијски јаз и сасвим супротна перцепција низа друштвених и националних проблема. Отац и ћерка на потпуно другачији начин виде Србе, односно колонисте и добровољце. Док она говори да су земљу заслужили, отац са омаловажавањем констатује: „Немају ни појма о обради земље, а неће ни имати, пошто неће да раде“. Ова перцепција приказује Србе из две перспективе: из угла Федорових ставова који су ригидни и оптерећени предрасудама, јер он „неће да има ништа заједничког с њима“ и из ћеркиног угла, која га разуверава и износи аргументе побијајући очеве ставове: „Заједно смо с њима стварали ову државу. Ти си у име Хрвата поздравио српску војску и први пропагирао интегрално народно јединство ... Историја је тако хтела да имамо два имена – али то нас не дели на два народа, јер једним језиком говоримо“⁷⁴³.

Генерацијски јаз и сукоб огледао се око готово свих друштвених проблема, па и питања удаје. Отац је присталица традиционалне и конзервативне праксе, па жели да договори брак и противи се ћеркином настојању да сама изабере мужа. Овај сегмент указује на кризу патријархалног друштва и његово распадање, па је и овај моменат један од елемената у Стипићевој жељи да с једне стране постави конзервативно и традиционално насупрот модернијим и либералнијим схватањима „два света“.

У контексту супротности „два света“, драма садржи низ елемената важних за разумевање функционисања идентитетских конструкција: од недоумица патријархалног

⁷⁴³ Lazar Stipić, *Put od jednog do dva sveta: događaj u četiri slike*, Subotica 1930, 5-8.

друштва у кризи, до етничке границе која се разматра као књижевна тема. Дијалози међу ликовима откривају како су актери прошле стварности доживљавали идентитетске проблеме. Када ћерка открива оцу да жели да се уда за православца, он одговара ригидним аргументима: „Ћерка јединица патрона римокатоличке цркве удаје се за човека православне вере ... Стидим те се!“ У Стипићевом тексту, етничка граница функционише као веома динамична структура у дијалозима ликова, који веома оштро и бескомпромисно износе ставове откривајући предрасуде и стереотипе Срба о Хрватима и обрнуто. Ћерка говори оцу да је „Србин православне вере брат Хрвату римокатоличке вере“. Њен изабраник је „син србијанског четничког војводе“, а Федор је „Хрват велепоседник“. Ипак, у свакој расправи аргументи ћерке делују убедљивије и јасније, па је тако отац у дефанзиви, јер „она се удаје за часног Србина ... и сина још часнијег оца ... који се борио за ослобођење своје браће“⁷⁴⁴.

Исти проблем око женидбе имао је и млади Србин, Марко Перић, који због тога улази у сукоб са оцем, четничким војводом. Војвода сину прети да ће га се одрећи, али он побија очеве примедбе аргументима у духу идеологије народног јединства: „Твој син узима католкињу, Хрватицу – и ти требаш први, да укажеш осталима на то, да се овако спроводи народно јединство ... Мој корак не значи да напуштам Српство и српску веру, него јачање народног јединства, за које смо се борили ... Остаћемо и даље Срби и православни – али наша је дужност да Српство и православље доведемо у склад са Хрватством и римокатолицизмом, јер то налаже народно јединство, то налаже наш заједнички идеал и циљ“. Међутим, отац остаје при својим ставовима да Срби и Хрвати „не требају једни другима ... Не волимо баш ми њих, али они нас још мање ... Нико од њих неће да ступи с нама у разговор“⁷⁴⁵. Дијалози откривају да је степен социјалних интеракција између две заједнице био на веома ниском нивоу и да су међусобне предрасуде отежавале и онемогућавале обликовање јединственог идентитета. Елемент међусобне женидбе и удаје појединих чланова националних група истакнут је у први план као решење у преовладавању дистинкција и стереотипа.

У овом контексту, примарни циљ Стипићевог драмског текста је разбијање предрасуда, па у дијалозима доминирају поруке у духу југословенског национализма о „троименом

⁷⁴⁴ Исто, 10-11.

⁷⁴⁵ Исто, 16-17.

народу“. Поједини ликови поручују да „животни интереси нашег народа налажу, да се створи јединствени дух“ или да ће се „заједнички и јединствени дух Срба и Хрвата“ остварити сједињавањем њихових традиција⁷⁴⁶. Упркос противљењу родитеља, млади пар се ипак венчао, добили су двоје деце, од којих је једно крштено у католичкој, а друго у православној цркви. На тај начин Стипић шаље поруку публици о потреби превазилажења верских разлика и уопште о мешовитим браковима као механизму слабљења етничке границе и дистанце.

У последњем чину Стипићевог драмског текста Перић организује заједнички рад Срба и Хрвата кроз удруживање у задруге како би се одбранили од поплаве. Истовремено велепоседник и четнички војвода настављају са пропагирањем ставова о „два света“ и непомирљивим православним и католичким традицијама. На крају, Стипићево дело завршава драматичним сценама: поплава уништава оне који нису хтели да се удружују у задруге, док су српски колонисти преварени од стране корумпираних адвоката. Сви они који су веровали војводи и велепоседнику материјално су упропашћени. Марко Перић и његове идеје о „сачињавању једног света“ тријумфују⁷⁴⁷. Поплава је уједно симбол пропасти старог и рађања новог света.

Суштина у порукама Стипићевог драмског текста је у генерацијском сукобу око виђења идеологије, будућности државе и нације. Противречности између старије и млађе генерације узроковане су чињеницом да се стари држе старих националних идентитета као основе лојалности и припадности, док млађи размишљају у контексту народног јединства. Анализирајући супротности и предрасуде између „нас“ и „њих“, Стипић индиректно указује на који начин су функционисали односи и како су се одвијале друштвене интеракције. Истовремено, он нуди решење за превазилажење етнонационалних дистинкција у мешовитим браковима и занемаривању верског идентитета у процесу обликовања јединствене југословенске нације. Учитавање идеја одвијало се помоћу препознатљивог оквира живота, простора и менталитета његових ликова, велепоседника, адвоката, колониста и добровољаца, који су према карактеру и ставовима били блиски публици, па се могла лако поистоветити с њима. Стипићева слика света и систем вредности обележен југословенским национализмом читавају се посматрачима и

⁷⁴⁶ Исто, 18-19, 25.

⁷⁴⁷ Исто, 34-37, 44.

читаоцима путем реплика појединих ликова побијањем аргумената који оспоравају југословенство. У том контексту, ова драма је један сегмент у покушају државне идеологије да преко књижевних текстова утиче на стварање југословенске нације

2.1.2. Политички легитимитет и национални празници

Југословенска идентитетска конструкција је била утемељена на специфичној идеји политичког легитимитета власти и њеног извора. У случају југословенске националне интеграције буњевачке и шокачке популације, овај елемент је био обликован помоћу слике света која је полазила од неколико темељних претпоставки, међу којима су се издвајале идеја народног суверенитета и култ монарха и династије.

У том контексту, у буњевачким и шокачким часописима и листовима југословенске оријентације стварана је специфична перцепција Аустро-Угарске као државе, односно претходног друштвеног и државног система у којем су Буњевци и Шокци живели. Полазна претпоставка је митологизовани наратив о Хабзбуршкој Монархији као „тамници народа“. У буњевачким публикацијама Аустро-Угарска је представљена као „трула монархија“ у којој је „сваки Славен био најсумњивији и вјечно гоњен слуга“⁷⁴⁸. У великом броју текстова после 1918, претходни период је сликовитим описима изједначаван са ропством и животом у оковима. Писало се о разним понижењима којима су били изложени као заједница и како су они који би се побунили били вешани и затварани. Стварана је перцепција да је „ригорозан терор“ био перманентно стање. Низ аутора је описивао овај период као „време грађанског, културног и националног ропства под јармом аустро-угарске владавине“⁷⁴⁹. Такође, често се на сликовит начин писало и говорило о облицима обесправљености у прошлости, како у грађанском, тако и у националном смислу. У том контексту, за описивање властитог положаја употребљаване су кључне речи као што су „ланци и окови“, „насиље“ и „ропство“, чиме је стварана пожељна ментална слика и визија прошлости. У часописима су се могле прочитати тезе да је Монархија неговала „стари назадњачки и несловенски систем“⁷⁵⁰ или да је Буњевцима и Шокцима „туђин у ланце везивао језик“⁷⁵¹.

Дакле, идеја политичког легитимитета је у одређеној мери почивала на идеји о грађанској и националној обесправљености у Аустро-Угарској. Насупрот томе, од 1918. обликован је концепт о „народном суверенитету“ као извору сваке власти. Полазна тачка у овој концепцији био је сегмент избављења из неслободног стања, који је стварао

⁷⁴⁸ J. Šokčić, *Subotica*, 239.

⁷⁴⁹ J. Šokčić, *Putokaz Bunjevaca u Vojvodini*, Subotica 1925, 4.

⁷⁵⁰ *Bunjevačke novine*, 3. septembar 1926, br. 36.

⁷⁵¹ *Bunjevačko kolo*, 15 februar 1933, knj. I, sv. 1, str. 1

асоцијације о збацивању окова и ослобођењу из ропског положаја. У контексту стварања култа српског војника, Срби су добили статус избавитеља и ослободиоца, који своју слободу деле са осталим Југословенима, и коју су донели слободу „поробљеним“ Буњевцима и Шокцима⁷⁵². Мотив избављења повезан је са култом рата⁷⁵³. Цео процес је представљан у више него драматичним тоновима, препуним симболике и емоција.

На овај елемент у структури идеје о народном суверенитету, надовезивали су се још неки важни механизми и сегменти. Тако су буњевачке публикације пројугословенске оријентације писале да су Буњевци „ослобођењем подигнути из реда робља у ред равноправних грађана. Они су добили сва грађанска права, на која нису ни у сну смели сањати под Маџарима“⁷⁵⁴. Идеја грађанских права и реторика карактеристична за наслеђе Француске буржоаске револуције била је веома присутна у јавности, па су тако *Буњевачке новине* писале о „застави слободе, јединства и братства свих грађана наше простране отаџбине“. Слика света и систем вредности обликују се повезивањем мотива избављења из ропства, и како пише исти лист, остварењем „националних слобода“ и „државотворности“⁷⁵⁵. Идеја народног суверенитета је јасно дефинисана и артикулисана у тезу о „победи наших народних права“⁷⁵⁶, како је писао суботички *Бачванин* 1921. Нова држава је посматрана као „заједница у којој смо сви једнаки и равноправни“⁷⁵⁷, а паралелно с тим нација је представљала органску, „братску заједницу“. Југославија је перципирана као идеална отаџбина и њихов властити простор слободе, па у том контексту буњевачке публикације пишу: „У њој ми слободно живимо и радимо ... Липа је и дивна“⁷⁵⁸.

Међутим, осим на концепту народног суверенитета и идејама из овог идеолошког репертоара, политички легитимитет државне власти је почивао и на монархистичком моделу. Монарх као извор политичког легитимитета је био део политичке културе, с обзиром на идеолошко наслеђе Аустро-Угарске, када су Хабзбурговци уживали статус култа, баштињен од Карађорђевића у новом државном оквиру. Монархистички модел је био утемељен на култу династије, помоћу које је стваран континуитет између прошлости

⁷⁵² *Bunjevačke novine*, 5. juna 1925, br. 22.

⁷⁵³ *Bunjevačke novine*, 1. maja 1925, br. 17; 13. novembar 1925, br. 44.

⁷⁵⁴ *Bunjevačke novine*, 16. januara 1925, br. 2.

⁷⁵⁵ *Bunjevačke novine*, 3. septembar 1926, br. 36.

⁷⁵⁶ *Bačvanin*, 18. novembar 1921, br. 37.

⁷⁵⁷ *Bunjevačke novine*, 1. januar 1924, br. 1.

⁷⁵⁸ *Bunjevačke novine*, 28. juni, 1940, br. 19.

и садашњости, све од средњег века када су владали владари „народне крви“. Управо у том контексту, Карађорђевићи су посматрани као „народна династија“ и симбол читаве нације. Конструкција овог идеолошког обрасца се може ишчитати у једном тексту у *Буњевачким новинама*, где се владавина Карађорђевића тумачи као „националистички тријумф“, победа југословенске нације која је произлазила из „крвне солидарности између престола и сељака, између краљева и народа“⁷⁵⁹.

Иако су буњевачко-шокачки часописи југословенске оријентације садржавали бројне текстове о свим члановима владајуће династије, централно место у изградњи култа припадало је краљу Александру. Александар је представљан као вођа нације, па су његови рођендани били националне манифестације. Буњевачко-шокачки часописи су садржавали велики број краљевих романтизованих и хероизованих биографија. Он је био „симбол јунаштва“, „Велики Бесмртни Витешки Краљ“⁷⁶⁰, „носиоц народних идеала ... Велики вођа“, у којем је „народ гледао свог Богом одабраног Изабраника и Бранитеља, Оца и Заштитника“. Краљ је био „уман, мудар, одлучан, неустрашив“. Патерналистички однос је био важан део ове релације, па је често писано о „народној“ жељи „да непрекидно будемо, живимо и радимо под његовим стално видљивим и опипљивим покровитељством, под моћном, сугестивном и срећном заштитом“⁷⁶¹.

У многим релацијама и контекстима краљ и династија су били део свакодневног живота свих становника Југославије, па према томе и Буњеваца и Шокаца. Култ владара је посебно добијао на динамици у интеракцијама између припадника буњевачко-шокачке популације и краља. Приликом његовог боравка у Суботици 1919, тада регенту Александру је уручена златом ручно извезена кошуља, као „знак буњевачке вирности и оданости“. Тадашњи суботички велики жупан Стипан Матијевић је појаснио симболику овог поклона речима: „Буњевац када жели да искаже и докаже своју највећу хвалу и поштовање према коме, онда вели, да ће и послидње оно што има, кошуљу са себе дати и жртвовати за онога кому је мио и драг“. У обликовању концепта о „народној династији“ посебно је било важно, што је регент оставио веома повољан утисак на Буњевце, јер је,

⁷⁵⁹ *Bunjevačke novine*, 18. januara 1924, br. 3.

⁷⁶⁰ *Pravi bunjevački kalendar za 1935*, Subotica 1934, 35, 40.

⁷⁶¹ Коста Петровић, *Споменик у Суботици Њ. В. Александру I Краљу Југославије*, Суботица 1930, 3-4.

како пише *Прави буњевачки календар* за 1935, „наш владар и господар ... од наше крви и ... нашим материнским језиком говори“⁷⁶².

Исту функцију су имала организована путовања у Београд, као нека врста световних ходочашћа, приликом којих су групе Буњеваца и Шокаца посећивале краља и краљевску породицу, разговарали са њима, а краљ се распитивао и интересовао за њихове проблеме. Тако су суботички Буњевци 1926. као поклон престолонаследнику Петру понели лутку обучену у буњевачку народну ношњу⁷⁶³. Такође, приликом аудијенције једне групе Буњевки у двору две годне раније, Александар је као знак пажње њиховим мужевима, браћи и очевима послао цигарете⁷⁶⁴. Овај однос владара према припадницима њихове етничке заједнице, резултирао је одушевљењем у буњевачко-шокачкој јавности, а краљ је постајао сваком близак очински карактер, који води рачуна о свим становницима Југославије.

Управо су овакви догађаји током ходочашћа повезивали владара са етничком заједницом и на тај начин снажно стварали култ вође и култ династије у целини. Динамици овог процеса доприносили су елементи буњевачких етничких традиција, као што је случај са ручно везеном кошуљом или лутком у буњевачкој ношњи. На тај начин се локалне традиције везују за владара и династију, чиме је обликована снажна веза у структури идентитетске конструкције. Међутим, за разматрање овог односа у контексту легитимитета власти и државе у целини, кључне су речи „господар“, „поданици“, „верност“ и „провидност“. Буњевци и Шокци, као и сви остали грађани Југославије, постављени су у поданички однос према краљу, који је њихов господар, па су му због тога они одани. Ова релација је у конструкцији политичког легитимитета краљевске власти била последица божије провидности и интервенције, чиме је владарска позиција добијала статус недодирљивости и непорецивости. Суштина односа је да га посматрају као вођу и оца, и да је снага утицаја култа личности краља Александра истовремено откривала утицај југословенске националне идеологије, за разлику од доминантног утицаја култа Радића и Мачека, који је изграђен међу Буњевцима и Шокцима интегрисаним у хрватску нацију. Обожавање краља Александра је последица политичког система и политичке културе у

⁷⁶² *Pravi bunjevački kalendar za 1934*, Subotica 1933, 32.

⁷⁶³ *Bunjevačke novine*, 11. juna 1926, br. 24.

⁷⁶⁴ *Bunjevačke novine*, 14. mart 1924, br. 11.

Краљевини Југославији, али и резултат његове аутократске владавине, а од 1929. и отворене диктатуре, када је сав политички легитимитет концентрисан око једне личности.

Дакле, политички легитимитет власти је почивао на два испреплетена модела: монархистичком легитимизму и народном суверенитету. У анализи структуре ове појаве, није било сасвим јасно шта је примарно, јер колико је с једне стране конструкција потеницирала идеју грађанства, с друге стране била је у великој мери ограничена перцепцијом о подаништву, која је произлазила из монархистичког модела. У истом контексту, поставља се питање које грађане је идеја народног суверенитета обухватала. У случају идеологије ширене у пројугословенским буњевачким и шокачким публикацијама, грађанска права и примат су везани за „словенство“, односно Јужне Словене, док су друге националне и етничке заједнице биле индиректно искључене из овог идеолошког оквира и онога што је перципирано као „државотворни елемент“ и што на крају чини нацију. Дакле, конструкција политичког легитимитета и извора власти била је везана за подаништво схваћено у монархистичком контексту и идеју национализма која је укључивала само Јужне Словене као припаднике нације, што је у значајној мери ограничавало, па и онемогућавало политичку модернизацију југословенског друштва и стварање једне модерне идентитетске конструкције. Структура изграђена од опречних и међусобно супротстављених идеолошких образаца генерисала је недоречености у самој конструкцији. Све ове појаве и тенденције су биле последице наслеђа и политичких традиција, које друштво није успешно превазишло, у првом реду облик политичког легитимитета из периода Аустро-Угарске, када је уместо династији Карађорђевић, централно место припадало Хабзбурговцима.

Легитимност нове државе фиксирана је и прослављана националним церемонијама приликом државних празника: дана уједињења 1. децембра, краљевог рођендана 17. децембра и Видовдана 28. јуна. За суботичке Буњевце од посебног су значаја били датуми 10. и 13. новембар 1918, око којих су обликована два модела културе сећања. Буњевци интегрисани у састав хрватске нације истицали су 10. новембар као кључан датум у својој прошлости, јер су сматрали да је тада сасвим независно од других фактора донета одлука

о отцепљењу Суботице од Угарске. На тај начин политички легитимитет је повезан искључиво за буњевачком популацијом, док је улога српске војске потпуно маргинализована. За разлику од ове перцепције, пројугословенски оријентисани Буњевци легитимност су везивали за дан када је српска војска ушла у град 13. новембра, док су догађаје од 10. новембра тумачили тек као „наговештење ослобођења“⁷⁶⁵. На тај начин је једна локална традиција добила статус који су имали државни национални празници. Локални елементи повезани су са општим местима југословенског националног идентитета, и то у највећој мери са култом српске војске. На тај начин су око интерпретације два догађаја и датума и кроз њихово празновање обликоване две међусобно супротстављене идентитетске конструкције.

Националне церемоније поводом државних празника и 13. новембра састојале су се од низа ритуала. Град би био окићен државним заставама, дуж улица су постављани лукови направљени од сијалица у бојама југословенске заставе. У средини лукова постављана су велика слова „А“, што се односило на краља Александра. Грађани су ишли на мису или литургију, да би после црквених ритуала уследиле манифестације и митинзи, приликом којих би говорници слали поруке препуне симболике у духу југословенског национализма. Између осталог, говорило се о „браћи Југовићима у нераскидивом чврстом загрљају“, „напаћеном троименом народу“ и „златној слободи“. Буњевачки новинар Јосип Шокчић је приметио да су церемоније остављале дубок утисак на окупљене људе, описујући њихово стање речима „егзалтирана маса“⁷⁶⁶.

У часописима пројугословенских и просрпских Буњеваца прославе државних празника и 13. новембра праћене су романтичарским текстовима, као што је чланак у суботичком *Бачванину* из 1921. у којем је писало: „Са побожношћу бродоломника на мору, ми смо збраћени, Срби и Буњевци, као муслимани предано клањали Истоку, источнику среће и будућности наше! Чезнули смо чекали и расли“⁷⁶⁷.

Осим наведених церемонија, позиционирање Видовдана као националног празника је у овом контексту било веома важно за носиоце државне идеологије, иако је Видовдан суштински био један од маркера српског националног идентитета. Овај празник је у форми обележавања спомена на све жртве ратова пале у борби за отаџбину настао тек

⁷⁶⁵ *Bunjevačke novine*, 8. novembar 1940, br. 38.

⁷⁶⁶ *Vačvanin*, 11. novembra 1921, br. 36; 18. novembra 1921, br. 37; J. Šokčić, *Subotica*, 213-214.

⁷⁶⁷ *Vačvanin*, 11. novembra 1921, br. 36.

1889, и према томе представља једну „измишљену традицију“⁷⁶⁸. После 1918, Видовдан је везан за политичке традиције нове државе, јер је управо 28. јуна 1921. донет Видовдански устав. Иако у југословенском контексту, Видовдан је и у Краљевини Југославији такође требао бити празник обележавања спомена свих жртви отаџбинских ратова. Полазећи од идеје југословенске нације као општег идентитетског оквира, у буњевачким и шокачким публикацијама репродукује се косовски мит, пише се о „цару“ Лазару, Милошу и „величини и снази Видовдана“. Између мита и југословенске идеологије је успостављена органска веза, па су *Буњевачке новине* писале: „Пораз на Косову постао је за наш народ светиња ... Смрт великог дила нашег народа на Косову за Истину и Правду, дала је циелокупном народу нашем нов, здрав и несаломив живот, који је издржао петостолетно ропство и донео нам данашњу нашу државу Југославију“⁷⁶⁹. „Мemento Косова“ је посматран као „подлога наше снаге“⁷⁷⁰. Жртве погинуле у средњем веку, повезане су са онима који су погинули током Првог светског рата: „Поштовање онима, који су жртвовали своје животе на Косову и онима који су се борили за наше уједињење“⁷⁷¹. Приликом обележавања празника, по школама су организована предавања о значају овог дана у југословенској прошлости, а извођена је и драма „Бој на Косову“⁷⁷², као један од пропагандних механизма за ширење косовског мита и идеје о Видовдану као заједничком празнику свих „Југословена“.

Међутим, упркос напорима државних власти и развијеној пропаганди, чини се да празновање Видовдана није у потпуности заживело међу буњевачком и шокачком популацијом. На то указује текст из *Буњевачких новина* 1925. године, који разочарано примећује да је Видовдан у Суботици „прошао неприметно“ и да је на малом броју кућа истакнута државна застава⁷⁷³. Овај податак сведочи да је покушај уграђивања српске националне митологије у јединствену идентитетску конструкцију био главни ограничавајући фактор у покушају обликовања јединствене нације. Ипак, прослављање Видовдана је одржавано у аранжману Земљодилске странке, што је остављало утисак и остваривало утицај на присталице ове партије.

⁷⁶⁸ Мирослав Тимотијевић, *О произвођењу једног националног празника: спомен дан палима у борби за отаџбину*, Годишњак за друштвену историју, год. 9, св. 1/3, Београд 2002, 69-77.

⁷⁶⁹ *Bunjevačke novine*, 28. јуни 1940, br. 19.

⁷⁷⁰ *Vačvanin*, 18. novembra 1921, br. 37.

⁷⁷¹ *Bunjevačke novine*, 2. јул 1926, br. 27.

⁷⁷² J. Šokčić, *Subotica*, 194, 215.

⁷⁷³ *Bunjevačke novine*, 3. јула 1925, br. 26.

На општем нивоу, у процесу обликовања идентитетске конструкције, а посебно у вези са церемонијама и ритуалима, мотив култа војника и рата био је један важан сегмент. Овај култ је био неодвојив део колективних ритуала, а промовисање рата једна од кључних и централних државних традиција, којима је ојачаван национални идентитет⁷⁷⁴. У том контексту, буњевачко-шокачке публикације су доносиле многобројне похвалне текстове о српској војсци: „Скинули су робовске ланце са своје католичке браће Буњеваца“⁷⁷⁵ или „Наша народна војска је најистинитији и најживљи изражај нашег народног јединства“. Градски сенати су свечаним изјавама одавали „дивљење јуначкој војсци“⁷⁷⁶. Култ војника, жртве и рата често је обликован помоћу потпуно ирационалних и романтичарских релација између оних који су „избављени“ и „избавитеља“. Један од таквих приказа је следећи текст у суботичком *Бачванину*: „Браћа која су своје оружје окитила славом неувелом – дођоше! ... Како су нам мили били! У јесењем мраку и измаглици око њих се свила златна ауреола. Ми смо је у истини видели око њихових глава. Толика нам је била наша видовитост! ... Браћи пред ноге бацили срца своја не као покорени силом, већ – љубављу“⁷⁷⁷.

Слављење војске, рата и победе властите заједнице над „другима“ били су централни део сваке националне церемоније. Међутим, наведени примери указују да је пропаганда идеје југословенске нације садржавала многе ограничавајуће елементе, када је реч о случају интеграције Буњеваца и Шокаца. Ограничења у стварању нове националне, југословенске, свести, у првом реду су била везана за садржаје карактеристичне за српски национализам. Такође, поделе међу Буњевцима и Шокцима приликом колективних церемонија врло јасно су креирале две одвојене идентитетске конструкције и две културе сећања, пошто су буњевачки Хрвати организовали паралелне ритуале испуњене хрватском националном идеологијом. Колективни ритуали и култ војника као важни сегменти југословенске идентитетске конструкције били су у уској вези са процесом упросторавања идентитета помоћу споменика и архитектуре, што је био још један од важних механизма у покушају стварања југословенске нације.

⁷⁷⁴ Олга Манојловић Пинтар, *Благо њима јер су славно пали за отаџбину, краља и слободу: култ палих војника у Италији и Југославији у годинама између два светска рата*, Годишњак за друштвену историју, год. 9, св. 1/3, Београд 2002, 81-84.

⁷⁷⁵ *Vačvanin*, 18. marta 1921, br. 2.

⁷⁷⁶ *Vačvanin*, 18. novembra 1921, br. 37.

⁷⁷⁷ *Vačvanin*, 11. novembra 1921, br. 36.

2.1.3. Идентитет и простор

Однос идентитета и простора, односно његово упросторавање, представља важан сегмент у грађењу идентитетске конструкције. Државна идеологија манифестовала се кроз обликовање и промоцију југословенског националног идентитета позиционирањем објеката у простору, на тај начин стварајући пожељну слику света. Врсте меморијала су биле различите, од сложених композиција споменика са више фигура, до једноставних спомен-плоча са натписом. Како је приметила Олга Манојловић Пинтар, споменици су били херојски узор заједници, промовисали су друштвени систем вредности и били су један од механизма у покушавају успостављања југословенског националног идентитета. На исти начин као споменици, и архитектура је била значајан чинилац и један од визуелних фактора у покушају стварања југословенске нације. У том контексту, визуализацијом идентитета грађевине су биле носилац друштвене стварности и државне идеологије, чиме њихова функција постаје идеолошка и посебно значајна на нивоу националне симболике⁷⁷⁸.

Први споменик, важан за обликовање буњевачког идентитета, који је упросторавао идеју југословенске нације и хероизовао „југословенску“ прошлост постављен је у Суботици 1925. године. Композиција представља групну фигуру, Исуса Христа надвијеног над рањеним ратником. На постаменту је урезан текст „Јунацима палим за ослобођење и уједињење 1912-1918“. Интересантно је да је овај споменик оригинално настао за време аустроугарске власти у Суботици 1917-1918. Приказивао је „милосног Исуса“, који пружа утеху рањеном аустроугарском војнику. После стварања Краљевине СХС, ова статуа је искоришћена за потребе упросторавања југословенске националне идеологије и њене промоције у јавности. Иако је композиција остала иста, њен садржај је пропагандом у јавности преобликован. Аустроугарски војник је у новом контексту постао српски ратник, иако фигуре по мирољубивој иконографији одударају од других споменика ове врсте који су настајали у међуратној Југославији, и били су углавном обележени ратничким и тријумфалним мотивима⁷⁷⁹.

⁷⁷⁸ Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918-1989.*, Beograd 2014, 93, 101: Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi: 1904-1941*, Beograd 2007, 11-32.

⁷⁷⁹ Овај споменик је оштећен за време мађарске окупације Суботице током Другог светског рата, а уклоњен је 1955, да би поново био постављен на јавном месту 1993. (Бела Дуранци, Вера Габрић-Почуча, *Јавни споменици општине Суботица*, Суботица 2001, 74-77).

Иако је споменик приказивао српског војника, читава композиција је схваћена у ширем, југословенском контексту, што је наглашено у *Буњевачким новинама*, уз коментар да је Суботица „подигла споменик јунацима који су пали на пољу части за ослобођење и уједињење свих јужних Словена“. На дан откривања споменика одржана ја национална церемонија, па су истакнуте велике државне заставе и формирана је свечана колона која се, слично као верске процесije, кретала кроз градске улице. Такође, освећена је застава Соколског друштва, уз потенцирање соколске идеологије свесловенске и југословенске узајамности. Уз звуке труба и канонаду топова представници цивилних и војних власти клањали су се пред спомеником, да би га на крају симболично предали на чување суботичком градоначелнику Алби Малагурском. У говорима који су уследили, говорници су хероизовали прошлост спомињући борбе, крв, муке и прогонства, а један од учесника у ритуалном чину је клекнуо испред споменика и клечећи изговорио завет: „Заклињемо се да ћемо и крв и месо и животе своје и све што имамо дати да очувамо тековину, коју сте нам ви стекли велики, пали јунаци наши“. Споменик је перципиран као „вечито упозорење унутрашњим и вањским непријатељима“. Читава церемонија и атмосфера набијена романтичарско-иррационалним поступцима и речима утицала је на окупљену публику, па су према писању *Буњевачких новина* многи заплакали. Исте новине су цео ритуал описале као „клањање пред нашим Великим Покојницима“⁷⁸⁰.

Још један споменик је настао преобликовањем старих меморијала. На главном тргу у Суботици налазио се један обелиск, подигнут крајем 19. века у знак сећања на револуцију 1848-1849. и битку код Капоње, која се одиграла у близини града и у којој су Мађари однели победу над јужноугарским Србима. На врху обелиска налазио се турул, митолошка птица великих димензија. Турул је био важан елемент у идеологији мађарског национализма, јер је према митском предању довео Мађаре у Подунавље. У Краљевини СХС овај обелиск је доживео измене, у складу са упросторавњем нове државне идеологије. Турул је уклоњен, а на обелиску је истакнут натпис златним словима: „13. новембар 1918“⁷⁸¹. И овај преобликовани меморијал био је везан за државни и национални

⁷⁸⁰ *Bunjevačke novine*, 5. juna 1925, br. 22.

⁷⁸¹ *Bunjevačke novine*, 20. novembra 1925, br. 45; Gabor Demeter, Gordana Prčić-Vujnović, Anka Bratuleanu, Ana Marija Biro, *Razvoj urbanizma i arhitekture u periodu od 1918 do 1941 godine u Temišvaru, Segedinu i Subotici: regionalni identitet pod uticajem moderne*, Subotica 2008, 260.

празник „Ослобођења“, као и култ српске војске, јер се изабрани датум односио на долазак српских трупа у Суботицу, што је повезивало у једну конструкцију неколико елемената значајних у обликовању југословенског националног идентитета.

Кључно место у разматрању упросторавања идеологије о „југословенском троименом народу“ у Суботици заузима споменик подигнут 1927. године самозваном цару Јовану Ненаду и његовим сарадницима Суботи Врлићу и Фабијану Литерату. Овај меморијал је постављен испред Градске куће на главном суботичком тргу. Идеја о постављању споменика потекла је од историчара Алексе Ивића, који је предложио да се на тај начин обележи 400 година од смрти Јована Ненада. Као основни циљ организатора дефинисана је жеља да се „велика имена отргну заборавау народа и оживе у народној души“, што уједно говори о главној функцији споменика ове врсте, односно о односу идентитета и простора и начину на који су меморијали обликовали идентитет и утицали на формирање идентитетске конструкције „оживљавањем“ одређених наратива у „народној души“. Убрзо је формиран Акциони одбор, а затим је за аутора споменика изабран уметник Петар Палавичини, тада предавач на Уметничкој школи у Београду и један од најпознатијих југословенских вајара⁷⁸².

Уочи постављања и откривања споменика, развијена је динамична активност на популаризацији личности Јована Ненада у јавности. Историјски наративи о њему су постали део часописа и новина, а чак је објављена и једна *Споменица* о „цару Јовану Суботичком“ и његовим сарадницима. У овим текстовима, самозвани цар и његова делатност разматрани су у оквирима југословенске националне идеологије о троименом народу. Између осталог, у *Споменици* је писало како је „цар Јован први дошао на идеју, да на земљишту јужне Угарске створи засебну област са словенским карактером. Он је ту своју идеју и остварио ... Идеја цара Јована живела је и даље, преношена је с нараштаја на нараштај, док није у наше дане коначно у живот приведена уласком Војводине у националну државу Срба, Хрвата и Словенаца“. Осим што је био „зачетник идеје о Војводини“, Јован Ненад је представљен као толерантан владар, који је „имао широке груди у верском погледу. Он није правио разлике између Срба и Хрвата, између

Још једна спомен-плоча која је обележавала долазак српске војске у Суботицу постављена је на железничкој станици 1938. На плочи је писало: „Долазак српске војске 13. новембра 1918. Ослобођење“. (Бела Дуранци, Вера Габрић-Почуча, *Јавни споменици*, 137).

⁷⁸² J. Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica 1934, 305.

православних и католика“. Као кључан доказ Јованове толеранције истицана је улога католичког монаха Фабијана Литерата, фрањевца из Илока и „најглавнијег царевог дипломате“. У овим историјским наративима значајно место је припадало и „царевом“ сараднику Суботи Врлићу, према чијем имену су наводно Срби и Буњевци назвали град „Суботица“⁷⁸³.

Стварању мита и хероизацији Јована Ненада допринео је и буњевачки публициста Петар Пекић, који је 1927. написао епску песму под насловом „Цар Јован“. У овом тексту, „цар“ није приказан само као „народни херој“, већ и као „идеолог слоге и јединства“ међу Јужним Словенима. Пекић му приписује остварење идеје о сједињењу Јужних Словена, а затим и стварање њихове велике државе. У стилу епске поезије, романтичарски описује јуначке потхвате „Јована Црног“, битке у којима је учествовао и победе над заклетим непријатељима. Слично као Краљевић Марко, у Пекићевој песничкој визији Јован је човек велике снаге, који „топозином“ растерује Турке. Осим тога, он је визионар и пророк, који поручује својим следбеницима: „Верујем тврдо да ће доћи доба / Када ће захвална наша поколења / По нама сада започети / Храм нашега рода доградити свети“. Такође, полазећи од наводне југословенске идеологије Јована Ненада, Пекић поручује читаоцима: „На рушевинама четирвековнима / Где се простирала држава му славна / Подигла се наша Војводина равна / Она је по свршетку љутог трвења / Доживела доба свог ослобођења / ... Немојте мрзити браћу једнокрвну“⁷⁸⁴. Кључна улога наведеног текста је успостављање континуитета између прошлости и садашњости у чијем је средишту идеја о јужнословенској држави и њеном владару. У том контексту, писац Јована Ненада описује као визионара, који има визију југословенског јединства, па чак и шаље конкретну политичку поруку „једнокрвној браћи“.

Процес постављања споменика састојао се од неколико колективних церемонија. Прва свечаност одржана је приликом јавног читања и полагања пергаменту у темеље споменика. Пергамент је представљао неку врсту повеље, у којој је писало да је Јован Ненад „створац идеје Војводине, који је на ратном походу за њено стварање и ослобођење ових земаља испод туђинског јарма био мучки убијен од непријатељске војске ... Нека Свевишњи благослови ово наше народно дело и народу, коме га на чување поверисмо,

⁷⁸³ *Spomenica na proslavu četiristogodišnjice smrti cara Jovana Nenada*, Subotica 1927, 3, 10-11, 21, 28-29.

⁷⁸⁴ Petar Pečić, *Car Jovan: epska pesma u deset pevanja*, Subotica 1927, 3-5, 31, 49, 93.

подари вечност гранитне стене, из које оно би саграђено“. Буњевачки интелектуалац Мијо Мандић је том приликом одржао говор, у којем је нагласио да је заслуга Јована Ненада што је Војводина југословенска. Након јавног читања, повеља је стављена у бакарну кутију, заједно са једном једнодинарком и дводинарком са ликом краља Александра и положена у темеље споменика са благословом католичког и православног свештеника уз поруку: „Да навек говори свим поколењима о нашим правима на Суботицу и на Војводину“⁷⁸⁵. Управо је ова порука откривала главни циљ у процесу упросторавања југословенског идентитета. Суштина ове поруке, али и читаве церемоније, била је у упросторавању права националне заједнице „на Суботицу и на Војводину“, како је речено током ритуалног полагања повеље у темеље споменика.

Централна свечаност откривања споменика одиграла се 27. новембра 1927. Тада је организована велика бакљада, свирала је војна музика и истакнуте су срске и хрватске заставе. У Суботицу је као изасланик краља дошао принц Павле Карађорђевић. Током церемоније, Павлу је као љубитељу уметности уручена уметничка слика „Јован Ненад Црни“, суботичког сликара Беле Фаркаша. Као део колективне церемоније, принц Павле је приступио споменику и положио краљев венац уз речи: „У име Његовог Величанства Краља Александра, Цару Јовану Ненаду“. Затим је уследио дефиле ђака, који су пут којим је Павле ишао посули цвећем⁷⁸⁶.

Мијо Мандић је у надахнутом говору, препуном романтичарских и ирационалних слика и мотива говорио о томе како су Словени на простору Војводине наводно живели не само пре Мађара, него и пре Римљана и на тај начин се дотакао питања староседелаштва дајући првенство Словенима, односно Буњевцима и Србима, у односу на све друге етничке и националне заједнице. Мандић је истакао да је „цар“ Јован у својој акцији „ујединио Југословене у једној државној заједници“, па наставља: „У ту сврху купи око себе народ без разлике вере и племена ... Његова крв је оплодила ове крајеве, ове земље, да из бујне плоднице после 400 година славенско цвеће златне слободе опет порасте, процвате и оживи“. Након митологизације личности Јована Ненада и сликовитог описа његових активност, у наставку говора Мандић је изградио читав историјски наратив, стварајући континуитет између прошлости и садашњости, према којем су захваљујући Јовановој

⁷⁸⁵ J. Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, str. 306; *Zemljodilski kalendar za 1928. godinu*, Subotica 1927, 58-62.

⁷⁸⁶ J. Šokčić, *Subotica*, 310.

идеји православни и католички Словени населили простор Војводине, да би поентирао и заокружио разгранату конструкцију закључком да су крајње последице „цареве“ делатности Тријанонски споразум и „југословенска“ Суботица⁷⁸⁷.

Споменик Јовану Ненаду састоји се од постамента и три фигуре, елегантних линија и савршених пропорција⁷⁸⁸. На врху композиције је кип Јована Ненада, који је представљен као витез у оклопу са крстом на грудима и мачем у руци спуштеним низ ноге. Ниже бочно са леве и десне стране су фигуре Суботе Врлића и Фабијана Литерата. Врлић је такође представљен као витез, који у једној руци држи макету града Суботице, а у другој штит са грбом Краљевине СХС. Фабијан Литерат је приказан као католички калуђер обучен у фрањевачки хабит са пером и књигом у рукама. На постаменту је урезан текст на латиници: „Jovan Nenad, niger homo, 1527-1927“, а затим и ћирилични натпис: „Твоја је мисао победила“.

Садржаји који се могу ишчитати, као и визуелни утисак и асоцијације које је овај споменик остављао на оне који су га посматрали, постављени су на веома широку основу, посебно у контексту осећаја припадности јединственој југословенској нацији. У складу са идеологијом компромисног југословенства о троименом народу, употребљана су оба писма, јер су на споменику урезани и ћирилични и латинични натпис. Тада службена идеологија југословенства која је посматрана кроз идеју о троименом народу Србима, Хрватима и Словенцима, у етничком и верском погледу видљива је приликом избора ликова приказаних овим спомеником. Део јединствене композиције чине два православца и један католик, двојица Срба и један Хрват или Шокац вероватно пореклом из Срема.

Јован Ненад је и кроз споменик и у историјским наративима приказан као снажан ратник и витез, чиме је сугерисана идеја да он није само једна од историјских личности, већ и јунак новог времена, више митски херој него стварна личност. „Цар“ постаје симбол тријумфа југословенске идеје, па се сваки наратив везан за њега хероизује и митологизује у јавности. Такође, у овом процесу се једна локална традиција, везана за простор претежно северне Бачке и Суботице, уобличава у митологизовани историјски наратив читаве „југословенске“ нације. На тај начин се повезује појединачно / локално и опште /

⁷⁸⁷ Исто, 309-311.

⁷⁸⁸ Након мађарске окупације 1941, споменик је уклоњен са градског трга, а фигурама су у ритуалном чину одсечене главе. Композиција је рестаурирана и поново враћена у центар Суботице 1991. године (Gabor Demeter, Gordana Prčić-Vujnović, Anka Bratuleanu, Ana Marija Biro, нав. дело, str. 260)

национално у једну целину. Локалне традиције, вредности и митови постају део националних традиција и обрнуто. Истовремено, кроз симболично повезивање личности католичког монаха Фабијана Литерата и православних ратника Суботе Врлића и Јована Ненада покушано је стварање „надплеменских“ традиција, које би нивелисале верске разлике и обједињавале становништво без обзира на религијске дистинкције. У контексту овог споменика, укључивање у јединствену идентитетску конструкцију односило се само на припаднике „троплеменог народа“, без „других“, а посебно Мађара, који су према митологизованим наративима добили статус заклетих непријатеља.

Фигура Суботе Врлића и уопште његова улога у историјским наративима је више него значајна. Врлићев кип држи макету града Суботице у руци, што је требало недвосмислено сугерисати да је по његовом имену град добио име, па се тиме доказује словенско порекло назива Суботица. Иако за такве закључке не постоје релевантни историјски докази, та концепција је била примарно идеолошка, јер је то у првом реду био покушај доказивања предности у односу на Мађаре, посебно када је реч о питању староседелаштва и етничкој граници. Такође, аисторичан приказ грба Краљевине СХС на Врлићевом штиту ствара перцепцију непрекинутог континуитета између времена „царства“ Јована Ненада и југословенске државе. На тај начин успоставља се логичка целина, пошто се ствара ментална слика да су борбе „цара“ и његових савременика водиле у име и за стварање Краљевине СХС. Такав облик надовезивања одвојених временских периода један на други брише границу између прошлости и садашњости, и успоставља утисак о непрекинутом временском току. У средишту наведене концепције су идеја југословенске државе и перцепција о вековној борби за остварење тог идеала.

Интересантно је да су Субота Врлић и Јован Ненад, за које се претпоставља да су били етнички Срби, представљени као витезови, у оклопима и наоружани мачевима, што је у тесној вези са стереотипном перцепцијом Срба у југословенској држави као ратника и војника, док је фигура Фабијана Литерата са пером и књигом у руци. На тај начин је, као и у оновременим историјским наративима, Фабијан представљен као учен човек, веома вешт преговарач и дипломата, што је у вези са стереотипним статусом католика „Југословена“ у Краљевини СХС, који су перципирани као људи вичнији умном раду, него војсци и ратовању. Ипак, на крају сви заједно чине делове јединствене вајарске композиције, уједињени као и „Југословени“ у Краљевини СХС.

Такође, потребно је интерпретирати још неколико споредних елемената због њихове важности у контексту политике национализације Војводине и креирању колективног страха од мађарског ревизионизма. Ови мотиви су, како смо нагласили били присутни током церемонија, наглашени су самом композицијом споменика, и суштински, управо су права „Југословена“ позиционирана фиксирањем споменика у простору. У оновременој јавности споменик је имао функцију доказивања права нације на територију. У контексту политичког легитимитета власти, позивање на личност краља Александра је такође била присутна у неколико момената. Краљев лик на кованицама је стављен заједно са повељом, која је узидана у темеље споменика, а такође приликом церемоније откривања меморијала, принц Павле је полажући венац нагласио да га шаље краљ и то „цару Јовану Ненаду“. На тај начин су у овом сложенем покушају упросторавања југословенског идентитета, везе и континуитети уоквирени ауторитетом краља Александра и политичким легитимитетом, који је произлазио из његове личности.

Када је реч о митској слици и историјским наративима о Јовану Ненаду, с обзиром на везивање читаве приче за југословенску нацију, идеологију и државност, читава ова конструкција је производила закључак да је управо „цар“ Јован био идеолошки и историјски претходник, не само „троименог народа“, већ и југословенске државе. Повезивањем идентитета и простора, идентитетска конструкција је позиционирана помоћу споменика на главном суботичком тргу, пружајући на тај начин пожељну слику света, идеологије, и система вредности.

Када је реч о упросторавању државне идеологије, и вези овог процеса са војвођанским Буњевцима и Шокцима, један важан меморијал је подигнут у Сомбору 1940. године, и то споменик краљу Александру. Споменици владарима су били веома значајан механизам у обликовању идентитета, јер је на овај начин, локална заједница преко култа династије везивана за државну идеологију. Стварана је друштвена кохезија око личности владара који је био симбол читаве државе и њене идеологије, као и извор политичког легитимитета власти⁷⁸⁹.

До иницијативе за подизање споменика у Сомбору дошло је после убиства краља у Марсељу 1934, да би услед политичких сукоба идеја била реализована тек 1940. Као аутор

⁷⁸⁹ Олга Манојловић, *Владарски споменици у Љубљани 1908-1940. године*, Годишњак за друштвену историју, год. 4, бр. 2/3, Београд 1997, 203-215; О. Манојловић Pintar, *Arheologija sećanja*, 288-289.

ангажован је чувени вајар Аугуст Аугустинчић. Споменик је представљао краља као витеза на коњу у ходу, који са исуканим мачем у руци поздравља свој народ. На постаменту су се налазила два рељефа, од којих један приказује Косовску битку, а други посету Александра Сомбору. Композиција је била висока 951 центиметар, а сама фигура краља 489 cm⁷⁹⁰.

Уочи свечане церемоније откривања споменика, суботичке *Буњевачке новине* су позивале Буњевце да масовно учествују на овој манифестацији: „Потрибно је да на овој великој свечаности учествују сви родољуби Буњевачки, да раме уз раме уз осталу браћу Славене видно манифестујемо своју велику љубав и захвалност према своме никада незаборављеном Краљу ... Буњевци испуните своју националну дужност!“⁷⁹¹. Исте новине су функцију овог меморијала појасниле речима „Кроз овај величанствени споменик у Сомбору ће и сва будућа наша покољења да сазнају и осите вичиту величину Првога Великога Краља и Ујединитеља“⁷⁹¹.

Монументални споменик постављен је на Тргу Свегог Ђорђа испред Градске куће у јулу 1940. године. Присуствовале су многобројне угледне званице, између осталих премијер Драгиша Цветковић, неколико министара, бан Дунавске бановине и око 30 000 људи. Град је био окићен ћилимима, цвећем, зеленилом у прозорима и великим југословенским заставама. Осим сомборских, били су присутни и суботички Буњевци предвођени Марком Јурићем и Мишком Прћићем. Одржана је војна парада и дефиле трупа, укључујући митраљезе, артиљерију, коњицу, тенкове и авионе, који су кружили изнад споменика. Испален је 21 топовски плотун, а три плотуна је испалила и почасна чета. Бројни говорници су слали поруке о „југословенском народу“ и националном јединству „Југословена и Југословенки“, који су дефинисани као „три племена – један народ; три вире – једна крв; три имена – један језик“. Међутим, неколицина говорника је послала нешто другачије поруке, па је тако сенатор Коста Поповић говорио углавном о српству и православљу, очувању националне вере, св. Сави, Косовској легенди, цару Лазару и другим мотивима везаним за српску националну митологију. Наглашавање елемената српског национализма било је у вези са политичким дешавањима у том периоду, када су се водили спорови око разграничења између Бановине Хрватске и

⁷⁹⁰ Славомир Дедић, *Битка за споменик*, Сомбор 2014, 24-27. После мађарске окупације Бачке, споменик је уклоњен 1941, а уништиле су га комунистичке власти након Другог светског рата.

⁷⁹¹ *Bunjevačke novine*, 19. juli 1940, br. 27.

планиране српске федералне јединице. Неколико изјава је појашњавало функцију споменика, па је између осталог речено да споменик даје „сознање да ће крвљу стечена Отаџбина бити вечна“. Однос становника града био је следећи: „Ми Сомборци желели смо да имамо тај свети лик ту у нашој средини. Хтели смо да се на овом мученичком, духовном извору напајају генерације моралном снагом кроз живот ... да не жале да на олтар Отаџбине принесу и своје мале жртве“⁷⁹².

Читава церемонија, као и споменик, имали су двоструки идеолошки оквир, с једне стране општи југословенски, а с друге стране употребу у контексту српске националне интеграције и политичких и идеолошких српско-хрватских спорова. Криза југословенства огледала се и у овом случају, јер су мотиви српске националне митологије били доминантни. У том смислу, употреба косовског мита је била јасно презентована као део композиције споменика, чиме је стваран континуитет између средњовековне српске државе и Краљевине Југославије, тј. овог дела Бачке. Такође, симболика косовских жртава и уобичајена перцепција о њиховом витештву и херојству имала је своју паралелу у приказу Александра као витеза на коњу са исуканим мачем. Мач је носио симболичке поруке и идеолошке асоцијације. Из тријумфалистичког приказа владара са мачем у руци, произлазила је идеја о тријумфу целе нације. Хероизацијом прошлости, стварана је оптимистичка и пожељна слика садашњости и будућности. Други рељеф који је приказивао посету Александра Сомбору такође је био веома значајан, јер је повезивао локалну заједницу са владаром обликујући веома снажну идентитетску конструкцију. Из исте релације произлазио је култ владара и династије као део монархистичког модела у разумевању политичког легитимитета власти.

За разматрање упросторавања идентитета употребом архитектуре, две грађевине су биле од највећег значаја: Соколски домови у Суботици и Сомбору. Иако сасвим опречне по стилу и идеолошком потенцијалу, разматрањем ових објеката и њихове идеолошке

⁷⁹² *Bunjevačke novine*, 26. јули 1940, бр 28. Два владарска споменика су подигнута у Барањи двадесетих година, што је било важно за процес упросторавања државне идеологије када је реч о барањским Шокцима. Убрзо после завршетка Првог светског рата, нове власти су срушиле један стари аустро-угарски меморијал који се налазио у Кишдарди, да би на истом месту 1923. био подигнут споменик краљу Петру Карађорђевићу. Петар је добио још један меморијал у селу Поповац 1925. године. Оба споменика су срушена након мађарске окупације Барање 1941. (Угљеша Рајчевић, *Затирано и затрто*, књ. 1, Нови Сад 2001, 148-150, 153).

улоге могуће је сагледати низ елемената значајних за разумевање национално-интеграцијских процеса, који су се одвијали међу војвођанским Буњевцима и Шокцима.

Да је изградња соколских домова садржавала снажну и често доминантну идеолошку функцију сведочи препорука соколским удружењима да се грађевине подижу на местима „где је већи саобраћај и промет, те да пролазници могу видети те наше домове. На тај начин они су и једна врста пропаганде наше идеје“⁷⁹³. У општем контексту, делатност Сокола је била повезана са идејом да је физичка култура значајан елемент у процесу реализације идеала јединствене југословенске нације. Учитавање идеја југословенског национализма члановима соколских удружења одвијало се помоћу различитих механизма. Посебно је био присутан и наглашен култ краља и династије, па је престолонаследник Петар био старешина Соколског савеза, највишег тела организације⁷⁹⁴. Југословенска идеологија је ширена и преко брошура, па је Коста Петровић, старешина соколског покрета у Суботици, написао да је њихов циљ „изградња морално јаким и соколски просвећених Југословена“⁷⁹⁵.

У Суботици је удружење Сокола основано већ 1919. Међу оснивачима је било неколико угледних Буњеваца, између осталих адвокат Бабијан Малагурски, лекар Фрање Сударевић, свештеник Блашко Рајић и браћа Ивандекић. Сударевић је изабран за првог старешину суботичких Сокола. Међутим, због кризе југословенске националне идеје међу Буњевцима, временом се њихов број почео осипати. Прохрватски оријентисани чланови Сокола масовно прелазе у Орлове, организацију основану од стране Католичке цркве као пандан пројугословенским Соколима, која је на клерикалним основама изграђивала хрватски национални идентитет. Упркос овом ударцу, користећи наклоност државе као најважнију предност, Соколи су наставили динамичну активност, па су соколска одељења оснивана по школама и на салашима. Два одељења су деловала у Таванкуту и Бикову, салашима са већинском буњевачком популацијом. Југословенски оријентисани Буњевци наставили су да буду активни у соколској заједници, па је 1934. број чланова у Суботици био преко 2 100 људи⁷⁹⁶.

⁷⁹³ Vladan Putnik, *Arhitektura sokolskih domova u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevini Jugoslaviji*, (doktorska disertacija u rukopisu), Beograd 2014, 257.

⁷⁹⁴ О идеологији и организацији Сокола више у: N. Žutić, *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije: 1929-1941*, Beograd 1991.

⁷⁹⁵ Kosta Petrović, *Idejni osnovi sokolstva*, Subotica 1931, 2.

⁷⁹⁶ J. Šokčić, *Subotica*, 406-410.

С обзиром на географски положај Суботице, близину границе, значај града у контексту идеје о национализацији Војводине, као и на перманентно тињање међунационалних супротности, изградња Соколског дома је носила многе друге конотације, осим оне примарне, а то је да Соколи добију простор за вежбање и друге физичке и културно-просветне активности.

Изградња грађевине назване „Југословенски народни дом краља Александра“ отпочела је 1931, а уз застоје пројекат је завршен тек 1939. Иако је у почетку идеја националног српско-византијског стила била у првом плану, ипак су на крају преовладале модернистички утицаји. Ипак, назнаке српско-византијског стила могу се приметити у полукружним аркадама прозора на фасади зграде, што је асоцирало на средњовековне манастире. Монументално pročеље изграђено је од црвене опеке, а боја је била симбол храбрости, снаге и крви Сокола. Унутар дома били су смештени вежбалиште, библиотека, школа и низ других културно-просветних установа и удружења⁷⁹⁷.

Поред зграде налазио се стадион предвиђен за соколске и спортске приредбе, који је назван „Југословенски народни парк краља Петра II“. Препорука о пажљивом избору локације за изградњу соколских објеката била је у случају суботичког Соколског дома примењена у потпуности. Грађевина доминира околином и истовремено монументалним димензијама оставља утисак јединства, масивности, стабилности и снаге. Смештена је у центру града и то на позицији која затвара поглед са централног градског шеталишта, па је видљив и са главног трга⁷⁹⁸. Да је основна перцепција овог објекта била у контексту упросторавања југословенске националне идеологије сведоче записи Косте Петровића, већ поменутог соколског старешине и једног од главних архитеката овог пројекта. Он је указао да је основни циљ дома „васпитавање широких слојева нашега Југословенског народа ... Овај дом некад даде скровиште свима који раде на остварењу идеала Југословенског народа ... У овај дом треба да дођу младићи из целог хатара Суботице ... Наш сваки салаш постаће тврђава и извор народне снаге“. Петровић закључује да ће објекат бити „прави споменик југословенске народне свести“⁷⁹⁹.

За разлику од суботичког, сомборски Соколски дом је у смислу архитектуре, али и идеологије, садржавао сасвим другачије тенденције и поруке. Ова грађевина је била

⁷⁹⁷ V. Putnik, *Arhitektura sokolskih domova*, 123-126.

⁷⁹⁸ Gabor Demeter, Gordana Prčić-Vujnović, Anka Bratuleanu, Ana Marija Biro, нав. дело, 287, 380-392.

⁷⁹⁹ Константин Петровић, *Споменик у Суботици Њ. В. Александру I краљу Југославије*, Суботица 1930, 4-10.

изразит пример националног, српско-византијског приступа. Српско-византијски стил градње примећује се код свих кључних елемената. На фасади се налазе розете са шаховским пољима као сегменти средњовековне моравске школе у архитектури. Изнад прочеља са широким степеницама налазе се три куполе, па се пренаглашавањем црквених елемената стиче утисак да је реч о православном храму, а не Соколском дому који је имао циљ да на југословенским основама обликује национални идентитет. Ипак два елемента су сугерисала намену објекта: изнад улаза налазио се натпис Соколски дом и статуа сокола који лебди раширених крила⁸⁰⁰.

Изградња сомборског Соколског дома углавном је финансирана прилозима грађана. Дом је свечано отворен 1927. године. Међутим, чини се да међу Буњевцима у Сомбору управо због пренаглашених елемената српско-византијског стила није владало велико одушевљење. Незадовољство се може приметити увидом у донације, којима је у великој мери финансирана градња дома. Веће новчане износе од 1 000 динара приложили су само двојица Буњеваца, док је Срба приложника у овом новчаном износу било неколико десетина. С обзиром да су чинили четвртину становника града, у односу на Србе, Буњевци су у знатно мањој мери новчано подржавали пројекат⁸⁰¹.

Како је већ речено, у архитектури омборског Соколског дома верски елементи су изразито наглашени и то у духу српске православне цркве и њене традиције, односно средњовековног наслеђа као основе српско-византијског стила у архитектури. У контексту обликовања националног идентитета, то је доносило превласт маркерима везаним за српску нацију, чиме цео овај пројекат није био компромисног типа у националном смислу, иако је настао у времену идеологије о „троименом народу“ као доминантном дискурсу у јавности. Можда управо овај сегмент указује због чега је процес југословенске националне интеграције, са маркерима српске нације као носећим садржајима, није могао снажније интегрисати несрпске етничке и националне заједнице.

Такође, опречност стилова у изградњи сомборског и суботичког дома указују на два приступа у државној политици. Архитектура сомборског дома била је обележена искључиво српском националном идеологијом и системом вредности, која је своју визију света и континуитет везивала за српску средњовековну државу и косовску митологију.

⁸⁰⁰ *Споменица V слета Соколске жупе Светозара Милетића и освећење Соколског дома 5. јуна 1927. године у Сомбору*, Сомбор 1927, 63; V. Putnik, *Arhitektura sokolskih domova*, 83-84.

⁸⁰¹ *Споменица V слета Соколске жупе Светозара Милетића*, 59-61.

Према порукама које су се могле ишчитати посматрањем грађевине и визуализацијом идеологије, није упросторен југословенски, него српски национални идентитет. Изградња суботичког Соколског дома имала је сасвим другачије конотације. Због сложене етнонационалне структуре у овом граду, објекат је изграђен у неутралном, академско-модернистичком стилу, што је имало за циљ стварање идеје о јединственој југословенској нацији.

Упросторавање југословенског националног идентитета одвијало се и кроз промену назива суботичких улица после 1918. За разматрање односа простора и идентитета важни су називи: *Југословенска*, *Крупезевићава*, *Улица Ослобођења*, *Улица Уједињења* или пак *Улица 13. новембра* и *8. пешадијског пука*⁸⁰². Нова имена су креирала југословенски идентитет у форми везивања за традиције и култ српског војника, као и централне националне празнике. Назив „13. новембра“ означавао је дан када је српска војска заузела град, па је на тај начин култ ослобођења и уједињења повезан са култом војске и једном локалном традицијом. Избор генерала Владислава Крупезевића, као првог војног команданта Суботице 1918, такође је повезивао садржаје јасно артикулисане југословенске идентитетске конструкције. И „8 пешадијски пук“ је био везан за традиције и културу сећања из 1918, пошто је та јединица била прва која је 13. новембра пристигла у град. Управо је повезивање локалних традиција са општим местима југословенске националне идеологије на динамичнији начин обликовало идентитетску конструкцију.

Као основни мотив, идеологија југословенства је присутна у читавом процесу постављања споменика и упросторавању националног идентитета. Сваки меморијал је више или мање експлицитно стварао култ војника и жртве, култ династије и краља, и на крају, био је део националних церемонија којим је изграђивана југословенска идентитетска конструкција. Већина споменика је креирала двоструки визуелни доживљај, јер с једне стране визуализација идентитета је стварана помоћу саме композиције, а с

⁸⁰² Ljudevit Vujković Lamić, *Prilog o subotičkim ulicama*, Ex pannonia, br. 15-16, Subotica 2012, 59-69; J. Šokčić, *Subotica*, 286.

друге стране, преко текстова који су били написани на појединим споменицима. Натписи су често били упадљиви и колоритни, као што је случај са златним словима којима је била исписана спомен-плоча на суботичком главном тргу, па је то био још један аспект у преношењу идеологије на популацију и значајан сегмент у креирању идеолошких образаца. Један део меморијала настао је употребом и преобликовањем аустроугарских споменика, што је представљало двоструку симболику, не само упросторавања југословенске идеологије, већ и брисања старих сећања и потискивања претходне државне идеологије у корист нове визије света и новог система вредности. Кључна улога у релацији идентитета и простора произлази из стварања општег утиска трајности и стабилности идентитетске конструкције.

Значајно је напоменти да су хришћански симболи и садржаји били присутни као део појединих споменика, што је било посебно важно када је реч о буњевачкој и шокачкој популације и њиховој традиционалној побожности. Тако фигура Јована Ненада има крст на грудима, а део овог меморијала је и фигура католичког фрањевца Фабијана Литерата. На нивоу симбола, тако су превазилажене верске дистинкције у релацији Срби православни / Хрвати, Буњевци и Шокци католици. Верски елемент је присутан у фигури Исуса који теши рањеног војника и чини део композиције споменика подигнутог у част „јунацима палим за ослобођење и уједињење 1912-1918“ из 1925. Такође, приликом откривања споменика верски ритуали у виду клањања или ритуалних процесија били су саставни део националних манифестација.

Међутим, осим наведених садржаја, помоћу којих је стварана перцепција и утисак о јединственом југословенском идентитету и Буњевцима и Шокцима као делу југословенске нације, постојали су елементи који су их издвајали из тог концепта. Ти елементи су претежно обрасци везани за српску националну идеологију, као што је случај са сомборским Соколским домом, који нису имали интеграциони потенцијал да креирају јединствену нацију.

2.2. Буњевачки етнички идентитет: „четврто племе“ југословенске нације

Обликовање посебне буњевачке идентитетске конструкције у периоду 1918-1941. било је у уској вези са процесима који су имали тенденцију интеграције Буњеваца и Шокаца у хрватску, југословенску и српску нацију. Степен повезаности и испреплетености процеса је био толико висок да је тешко раздвојити поједине сегменте и елементе који су суштински чинили посебне интеграционе обрасце. На општем нивоу, као уосталом када је реч о свим интеграцијским процесима у случају буњевачке и шокачке популације, конструкција се наслањала на претходни период до 1914, односно 1918, када су се процеси одвијали у сасвим другачијем контексту и државном оквиру. Ипак, с једне стране на тој бази, а с друге стране на испреплетеним идеолошким утицајима, обликован је посебан буњевачки и шокачки етнички идентитет после стварања југословенске државе.

Другим речима, буњевачки и донекле шокачки етнички идентитет били су присутни све време у периоду 1918-1941, или као једна субидентитетска варијанта унутар југословенског националног идентитета или пак као више или мање посебан ентитет, али начелно заокружен југословенском идеологијом бар у оквирима концепције реалног југословенства. Његово функционисање зависило је од снаге, облика и утицаја југословенске националне идеологије у појединим фазама постојања Краљевине Југославије. Тако је буњевачка и шокачка посебност у смислу етничке припадности једва видљива у време интегралне државне идеологије, да би криза интегралистичког југословенства од 1934. све више отварала и јачала процес изградње посебног етничког идентитета пројугословенских Буњеваца. У том контексту, стварана је идентитетска концепција о „четвртом племену“, помоћу које је обухватан онај део Буњеваца, који није био интегрисан у састав хрватске нације.

Међутим, пре излагања основних елемената, који су чинили ову идентитетску конструкцију, потребно је врло јасно дефинисати нијансе, као и просторни и временски контекст у којем су се процеси одвијали. У појединим периодима, на пример двадесетих година, свест о буњевачкој и шокачкој посебности је била присутна, али у подређеном положају према југословенској идеји. С друге стране, ова свест је посебно потенцирана у форми етничке идеологије уочи Другог светског рата. У том контексту, тада се буњевачке

пројугословенске и просрпске публикације и удружења фокусирају на маркере буњевачке посебности, као што су икавски изговор и специфичне етничке традиције.

2.2.1. Етничка граница и унутрашњи маркери идентитета

У овом сложенем процесу обликовања посебног буњевачког и шокачког идентитета полазна основа за разматрање је друштвени феномен изграђивања етничке границе према „другима“, односно у првом реду према Хрватима и Србима. Такође, и релација према Мађарима је била значајна, иако не у оној мери као у периоду до 1918. Ипак, овај проблем је био прилично сложен, јер је мађарска национална идеологија била присутна и након распада Аустро-Угарске монархије. У периоду после стварања Краљевине СХС, преиспитивање етничких и националних идентитета на простору Војводине је општа појава, посебно с обзиром на однос према мађарској националној идеји. Утицај мађарске културе, језика и литературе остао је присутан, јер је становништво тешко превазилазило старе навике. Обичај да се у приватним разговорима у породичном кругу говори мађарским језиком био је уобичајен пре Првог светског рата чак и међу Србима, посебно вишим друштвеним слојевима⁸⁰³. Ова пракса се задржала међу појединим Буњевцима чак и 1926. године, о чему су *Буњевачке новине* са забринутошћу извештавале⁸⁰⁴.

Процес мађаризације, односно интеграције великог броја Словена у састав мађарске нације током 19. и почетком 20. века, био је важна тема идеолошких и политичких разматрања. О томе су објављиване студије и многобројни текстови у часописима и новинама⁸⁰⁵, а „демађаризација“ читавог војвођанског простора постаје полазна тачка и идеолошка платформа у вођењу државне политике када је реч о Војводини⁸⁰⁶.

Интересантан детаљ, који говори о релацији Буњевци / Мађари непосредно после стварања југословенске државе, јесте прослава имендана угарског краља Стефана у Суботици 1919. године. Овај догађај је слављен као мађарски национални празник, а овом приликом у прослави је учествовао велики број Буњеваца, што је била пракса у некадашњој Аустро-Угарској. Ипак, ово је био последњи имендан краља Стефана у којем су Буњевци масовно учествовали, јер је пропагандно-политичким механизмима то спречено у наредним годинама⁸⁰⁷. Међутим, масован одзив буњевачке популације је

⁸⁰³ Zoran D. Janjetović, *Preispitivanje nacionalnog identiteta u Vojvodini posle Prvog svetskog rata*, Dijalog povjesničara-istoričara (pr. Hans Georg Fleck, Igor Graovac), knj. 7, Zagreb 2003, 143, 150.

⁸⁰⁴ *Bunjevačke novine*, 8. januara 1926, br. 2.

⁸⁰⁵ Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Нови Сад 1935.

⁸⁰⁶ О томе више у: Владан Јојкић, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, Нови Сад 1931.

⁸⁰⁷ J. Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, 209.

узрокован чињеницом да је централна прослава одржана у цркви, што уједно говори о значају верског идентитета у обликовању других колективних идентитета, у конкретном случају национално-интеграцијских процеса међу војвођанским Буњевацима. Такође, овај догађај указује да је диференцирање на основама етнонационалног идентитета имало сложено основу и да је релација према Мађарима била значајан чинилац у обликовању идентитетске конструкције.

Услед ових тенденција, и општег идеолошког концепта национализације Војводине, односно њене „демађаризације“, буњевачко-шокачка јавност је поставила веома оштро и ригидно етничку границу и дистанцу према Мађарима. У овом контексту, евоцирајући успомене из прошлости и однос Мађара према Буњевцима у претходном државном оквиру, *Буњевачке новине* су износиле низ шовинистичких и крајње екстремистичких тврдњи о читавој мађарској нацији. Између осталог, у једном од текстова из 1925. писало је да су они „барбари, ниткови и подлаци ... Хуље су били и остају ... Монголи су то, цигани, црни цигани и гори од цигана ... Ниткови су они, ниткови све до једнога ... подле душе ... Нас су мучили, батинали и затварали“. Исти овај чланак индиректно позива на насиље према свим Мађарима, уз коментар: „Тко се не освети тај се не посвети. Освета је добра ако је праведна, а наша освета је и добра и праведна и потребна“⁸⁰⁸. У јавности је стварана негативна перцепција о Мађарима као „угњетавачима“, а надовезујући се на проблем употребе мађарског језика у буњевачким кућама, новинар Јосип Шокчић је апеловао: „У нашој средини треба да замре мађарска ријеч“⁸⁰⁹.

Иако се о мађаризацији много писало, елемент који указује да се у том процесу често радило о добровољној асимилацији и национално-интеграцијском обрасцу јесте случај Буњеваца из Чантавира, насеља у близини Суботице. Према демографским подацима из 1920. у овом селу је живело 2 000 Буњеваца, а 1934. свега 800 услед процеса мађаризације⁸¹⁰ које је наставио да се одвија и током постојања југословенске државе, иако посматрано у ширем контексту као тек једна периферна појава. И ови подаци сведоче да је однос Буњевци / Мађари почивао на сложеној идентитетској основи, али и у којој мери је био важан процес изградње ригидне етничке границе и дистанце.

⁸⁰⁸ *Bunjevačke novine*, 3. aprila 1925, br. 13.

⁸⁰⁹ J. Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, 239-240.

⁸¹⁰ *Pravi bunjevački kalendar za 1935. godinu*, Subotica 1934, 45-47.

У случају обликовања посебног буњевачког идентитета и етничке границе према „другима“, кључан је био однос Буњевци – Хрвати, јер је граница у овом случају била отворена посебно на нивоу исте верске припадности. Управо због тога, релација и дистинкције у односу према хрватској нацији биле су веома честа тема у буњевачким публикацијама које су се залагале за посебан буњевачки идентитет и углавном су биле блиске Народној радикалној странци двадесетих, а режимским странкама тридесетих година. Етничка граница према Хрватима као колективитету је врло ригидно постављена, па су у текстовима били чести негативни коментари о припадницима хрватске нације. Један карактеристичан пример ове тенденције је чланак из суботичког *Бачванина*, где аутор пише о „изразитој мржњи хрватског живља према Србима“, и да су Хрвати „изгубили свој словенски народни осјећај“⁸¹¹. Хрвати су као заједница представљени у веома негативном светлу, посебно неколицина хрватских интелектуалаца који су се доселили у Суботицу и Сомбор после 1918. О њима се писало као о „загребачким дошљацима“, а реторика је често била веома агресивна, па су они представљени као „прљаве душе, мрачњаци и туђински плаћеници ... Буњевачка нана овакве гадове не рађа“⁸¹². Многбројне сличне тезе могле су се прочитати у појединим публикацијама. Слична констатација из *Буњевачких новина*, 1925. гласила је: „Данашња хрватска свест треба да нам буде заиста туђи рођак, и треба да што даље стоји од нас ... Не слушајте оне који вас зову Хрватима, јер су они ваши противници, они су лопови наших традиција“⁸¹³.

Паралелно са овом релацијом, одвијао се процес оспоравања појединих маркера хрватског националног идентитета, чији је суштински циљ био оспоравање хрватске националне интеграције буњевачко-шокачке популације. Овај процес је био посебно изражен у оспоравању назива националне заједнице. Идентитетска конструкција буњевачког хрватства проглашена је за “вештачку творевину”⁸¹⁴, а именовање у виду двоструког идентитета „бачког буњевачко-шокачког хрватског народа“, названо је

⁸¹¹ *Bačvanin*, 5. avgusta 1921, br. 22.

⁸¹² *Bunjevačke novine*, 8. mart 1940, br. 3.

⁸¹³ *Bunjevačke novine*, 10. april 1925, br. 14.

⁸¹⁴ *Bunjevačke novine*, 23. februara 1940, br. 1.

„изругивањем имена народнога“⁸¹⁵, уз констатацију да је „глупо и смешно да се ми зовемо Буњевачким-Хрватима“⁸¹⁶.

Покушај разграђивања и оспоравања идентитетске конструкције буњевачких и шокачких Хрвата, почивао је на негирању било каквих веза између Буњеваца и Хрвата у прошлости⁸¹⁷. Такође, оспораване су све тезе које су указивале на истоветност буњевачке и хрватске популације. Поједини етнички елементи су анализирани у контексту истицања разлика. О етничким традицијама *Буњевачке новине* су писале: „Ми имамо обичаје, за које народ хрватски никада није чуо ... Наша липа, златна и скупочина стара народна ношња ни не личи на хрватску ... Наш буњевачки народ никада није чуо за Крешимира, Франкопана“⁸¹⁸.

Како су припадници буњевачко-шокачке популације, који су били интегрисани у састав хрватске нације, тврдили да поједини маркери њиховог идентитета указују да су они Хрвати, тако су они који су заговарали посебан идентитет Буњеваца тврдили сасвим супротно, истовремено отварајући и умањујући етничку границу и дистанцу према Србима. У том контексту, полазећи од поједностављених и општих сличности, писали су да су ближи Србима, јер користе икавицу као Срби, имају исте народне песме, обичај Материце и иста имена и презимена⁸¹⁹.

За разлику од идентитетске конструкције буњевачких и шокачких Хрвата, у релацији према српској нацији развијана је сасвим другачија и супротна перцепција. У часописима и листовима, Србе су описивали као људе „велике и племените душе“, јер су их видели као групу која гаји посебне емоције и љубав према Буњевцима⁸²⁰. Супротстављене перцепције су се огледале у потпуно различитим ставовима. Док су они Буњевци интегрисани у састав хрватске нације перципирани Србе, а посебно Србијанце, као „куфераше“ и „дошљаке“, дотле су их Буњевци пројугословенске и просрпске оријентације видели као „јунаке“ и „ослободиоце“⁸²¹.

Такође, за разлику од буњевачких и шокачких Хрвата, који су имали изразито негативно мишљење и перцепцију о појединим маркерима српског националног

⁸¹⁵ Kata Prčić, *Bunjevci i Šokci*, Subotica 1940, 35.

⁸¹⁶ *Bunjevačke novine*, 17. aprila 1925, br. 15.

⁸¹⁷ *Bunjevačke novine*, 7 mart 1941, br. 54.

⁸¹⁸ *Bunjevačke novine*, 1. mart 1940, br. 2.

⁸¹⁹ *Bunjevačke novine*, 22. januar 1926, br. 4.

⁸²⁰ *Vačvanin*, 13. marta 1921, br. 2; *Bunjevačke novine*, 16. januara 1925, br. 2.

⁸²¹ *Zemljodilac*, 6. februar 1923, br. 5; *Bunjevačke novine*, 16. januara 1925, br. 2.

идентитета, као што су ћирилица или прослава св. Саве као школског празника, у случају процеса обликовања посебног буњевачког идентитета ова слика је такође била потпуно другачија. Позитиван став о ћирилици је стваран доказивањем да је ово писмо везано за Буњевце и Шокце, па су у том контексту *Буњевачке новине* писале о ћирилици као о писму својих предака и на тај начин је везивали за властиту етничку традицију, прошлост и културу сећања. Такође, наводили су аргументе бискупа Ивана Антуновића који је у својим књигама препоручивао Буњевцима и Шокцима да користе ово писмо и да је управо он тврдио да су њихови преци „више познавали ћирилицу“⁸²².

Исто тако, да би приближили личност св. Саве буњевачкој и шокачкој популацији, на јавним предавањима и у публикацијама појављивали су се различити наративи о овом српском светитељу. Међу многобројним текстовима и говорима ове врсте, интересантан је један потпуно ирационалан наратив о вези наводне буњевачке прапостојбине у Херцеговини и Саве као управника ове области, односно Захумља. Овај наратив је полазио од претпоставке да је личност св. Саве имала култни статус међу римокатолицима у Херцеговини, одакле су се према етничкој традицији Буњевци доселили у Бачку. Наводни доказ за ову тврдњу везује се за велики број имена и презимена „Сабо“ међу католицима пореклом из „Савине кнежевине“, из чега произлази да су га Буњевци вероватно поштовали као свеца и одлазили у Милешеву да се поклоне његовим моштима. Надаље, овај наратив садржи тезу да је „бискуп захумски, дакле буњевачки, био синовац светог Саве“, уз констатацију да су „Хумњаци“ исто што и „Буњевци“ и да управо због свега наведеног намеће се закључак да треба да га прослављају заједно са Србима као заједничког светитеља⁸²³.

Иако овај наратив представља вишеслојну измишљену традицију, у овом процесу ипак се отвара етничка граница према једном од важних маркера српског идентитета, који је изазивао спорове, недоумице и незадовољство међу Буњевцима и Шокцима управо због тога што је православни светац прослављан као државни празник у државним установама. Ипак, постојале су тенденције и напори, попут наведеног текста, који су настојали да повежу Саву као историјску личност са Херцеговином као наводном прапостојбином Буњеваца. Важно је напоменути да је етничка граница према Србима често постављана

⁸²² *Bunjevačke novine*, 31. januar 1925, br. 4; 4. oktobar 1940, br. 33.

⁸²³ *Vačvanin*, 23. decembar 1921, br. 42.

тако да је била у потпуности пропусна структура и водила је према изградњи српског националног идентитета буњевачке и шокачке популације, о чему ће више речи бити у поглављу о покушају српске националне интеграције војвођанских Буњеваца и Шокаца.

Међутим, у читавом овом динамичном и сложенем процесу релација и дистинкција између Буњеваца / Срба / Хрвата и функционисања друштвених структура етничке границе и етничке дистанце, посебан буњевачки идентитет је најчешће генерисан врло јасно, и то често у текстовима, који су повезивали елементе етничке границе и именовања властите посебности. У том контексту *Буњевачке новине* су писале: „Ми проповедамо да је друго Буњевац, а друго Хrvat ... Никад не говоримо да смо Хрвати, али ни то не говоримо да смо Срби, него увек тврдимо и увек ћемо тврдити, да смо Буњевци и то ћемо увек остати“⁸²⁴.

Концепција „издајника“ и „одметника“, као део идентитетске конструкције, била је од круцијалног значаја у односу према оним Буњевцима и Шокцима који су интегрисани у састав хрватске нације. Буњевачки Хрвати су перманентно у публикацијама пројугословенских Буњеваца описивани веома увредљивим изразима, као „пркос и намет Хрвати“, „одрођеници“, „заведени Буњевци“, „новопечени Хрвати“, „буњевачки одроди“, „ренегати“ и „изроди“. Перципирани су као заведени и недостојни људи без емоција и љубави према „својему гњизду“⁸²⁵. Насупрот самоперцепцији о „правим Буњевцима“, „поштеним и искреним“, односно онима који су задржали само етнички идентитет као основни оквир лојалности и припадности, стајала је ментална слика о буњевачким Хрватима као „гробарима нашег народног имена“ или „људима који су „продали своју душу ђаволу“⁸²⁶, да су се „застидили своје ричи“, односно уместо икавице употребљавали су ијекавицу и хрватски књижевни стандард у јавности и публикацијама⁸²⁷. У том контексту, као у периоду до 1918, клетве су биле вербално оружје против „издајника“, па се у појединим листовима као део текста могла прочитати клетва: „Да му се рука осуши“⁸²⁸, и сличне формулације, што уједно говори о ниском степену политичке културе.

⁸²⁴ *Bunjevačke novine*, 23. oktobra 1925, br. 41.

⁸²⁵ *Bunjevačke novine*, 17. maj 1940, br. 13; 6. decembar 1940, br. 42; 16. januara 1925, br. 2; 12. marta 1926, br. 11; 13. marta 1925, br. 4.

⁸²⁶ *Bunjevačke novine*, 31. januara 1941, br. 49; 31. januara 1925, br 4.

⁸²⁷ *Bunjevačko kolo*, 15. februar 1933, knj. I, sv. 1, str. 1.

⁸²⁸ *Zemljodilac*, 1. februara 1924, br. 5.

Између ове две групе владало је отворено непријатељство, које се манифестовало на низ начина. Друштвена изолација „издајника“ врло често се помиње као механизам у социјалним односима, па су пројугословенске *Буњевачке новине* као решење за напету ситуацију чак предлагале насиље, пишући: „Да нас не би окужили, морамо далеко од њих стајати. Ако се на силу приближују, тољагом их гонимо“⁸²⁹. Функционисање овог елемента идентитетске конструкције у друштвеним интеракцијама огледало се у једном писму из 1926, упућеном јавности, а које је потписано од стране 30 лидера неколико буњевачких организација и удружења. У писму се препоручује друштвена изолација „издајника“ речима: „Жигошимо изроде нације“. Надаље, у тексту је стајало да они „немају места у нашој средини“, „да ће их се сви гнушати“, да ће на њих „старо и младо указивати прстом и бегати од њих“, јер су то људи „болесног мозга“. На крају је уследила отворена претња свим буњевачким Хрватима окупљеним око листа *Невен*: „Ви нисте Буњевци и идите што пре одавде јер ћемо бити принуђени да вас сами отерамо“⁸³⁰. У истом контексту, слично је писао и књижевни часопис *Буњевачко коло* 1933, позивајући на динамичнији развој културно-просветних активности у Суботици, али напомињући да су „пропалице искључене“⁸³¹.

Пројугословенски оријентисани Буњевци нису одлазили на забаве и манифестације у организацији „других“ Буњеваца“. Позивали су „праве Буњевце“ да не иду у Пучку касину, која је од 1918. најчешће била под контролом буњевачких Хрвата. Истовремено, процес је био реципрочан, па буњевачки Хрвати нису посећивали њихове манифестације⁸³². Раздвајање популације у сфери друштвеног живота је постала пракса, и то готово у свим елементима. На нивоу појединаца, заоштреност односа и сва количина накупљене агресије, огледала се у једном тексту из суботичког *Земљодилца*, у којем се аутор обраћа неком буњевачком Хрвату увредљивим речима: „Подмукли кукавицо ... коње овчији ... вуцибатино“⁸³³.

Управо на наведеној изолованости између две групе унутар исте популације, недостатку комуникација, развијању стереотипних мишљења и ставова и стварању изразито негативне перцепције о Хрватима, а посебно о буњевачким Хрватима, израстала

⁸²⁹ *Bunjevačke novine*, 16. januara 1925, br. 2.

⁸³⁰ *Bunjevačke novine*, 16. aprila 1926, br. 16.

⁸³¹ *Bunjevačko kolo*, 15. marta 1933, knj. 2, sv. 2, str. 35.

⁸³² *Zemljodilac*, 23. novembra 1923, br. 8.

⁸³³ *Zemljodilac*, 18. januara 1924, br. 3.

су два потпуно одвојена модела идентитетске конструкције. Дистинкције нису почивале само на друштвеној одвојености у церемонијама, забавама и другим догађајима важним за обликовање истоветног идентитета заједнице, већ и на ригидном непријатељском ставу, који је у себи садржавао елементе потенцијалног насиља, као и агресивност која је често прелазила границу пристојности, чак и у политичком систему југословенске краљевине, где су уопштено политичка култура и политички говор били на веома ниском степену, а вређање и претње готово па уобичајени део јавног живота и политичког фолклора. Главне карактеристике и садржај односа „прави Буњевци“ / „буњевачки Хрвати“, и „прави Шокци“ / „шокачки Хрвати“, суштински су онемогућавале развијање јединствене идеолошке и идентитетске платформе.

Како смо већ констатовали, обликовање етничке границе примарно почива на релацији и дистинкцији у односу на „друге“, али такође су важни унутрашњи маркери, односно унутрашњи садржаји који у релационом односу стварају осећај о другости и свест о елементима који раздвајају чланове од не-чланова групе. У том контексту, када је реч о изградњи посебног буњевачког идентитета, маркери су следећи: именовање, језик, мотив „родне груди“ и етничке традиције.

Процес именовања групе полазио је од мистификације термина Буњевац. Ова тема заузима централно место у буњевачким и шокачким публикацијама, као и приликом јавних наступа, па је у једном од тих текстова о томе писало: „Имамо своје име, које су нам наши очеви оставили и сачували у највећој борби и са силним мукама. Ово наше традиционално име пливало је у невиној и херојској крви наших дедова, оно је крштено у Цркви Жртава, где су наши херојски очеви пожелели своје животе на олтар буњевачке будућности ... и које смо поносно носили и у оно време када су због тога ишли на вешала“⁸³⁴. Назив заједнице је на овај начин повезан са култом предака, статусом жртве и ирационалним менталним сликама крви. На трагу процеса који се одвијао до 1918, буњевачко име се доживљава као „светиња која нас је сачувала од пропасти у виковној

⁸³⁴ *Bunjevačke novine*, 10. aprila 1925, br. 14.

борби за опстанак⁸³⁵. Оправдање за његову употребу је тражено у прошлости и позивању на тезе бискупа Антуновића, који је име Буњевац и Шокац сматрао народним именима, односно именима етничке групе⁸³⁶. Идеја о очувању имена добија централно место у буњевачко-шокачким публикацијама, јер се називу заједнице приписују метафизичка својства.

Када је реч о језику као маркеру идентитета, у буњевачко-шокачким публикацијама које су градиле слику о посебном идентитету вршена је мистификација икавског изговора као елемента посебности у односу на „друге“. У већини листова и часописа ове групе Буњеваца коришћена је икавица, мада су се појављивали и текстови на екавици. Доминантна је употреба српског књижевног стандарда, модификованог икавским дијалектом. Икавица је у њиховој перцепцији била мистични показатељ идентитета, па су у том контексту на јавним предавањима и у публикацијама говорило и писало о „нашем лепом језику“⁸³⁷ или о „милозвучном језику буњевачком“⁸³⁸ и „милозвучној икавштини“⁸³⁹.

У јавности је била веома раширена теза да је напуштање икавског изговора исто што и напуштање властитог идентитета. У јавном истицању и доказивању властите припадности и лојалности намеће се императив да „прави Буњевци“ морају користити икавицу. Паралелно је присутан изразито непријатељски став према хрватском књижевном стандарду. Такође, међу овом групом Буњеваца је опште прихваћен став да „док у цилој Југославији не буде један правопис пишемо буњевачком икавштином као својим наричјем а не узимати друго које по природи својој не одговора буњевачком говору“⁸⁴⁰.

Као и у случају хрватске националне интеграције, мотив земље, родне груди и однос појединца према овим сегментима био је важан елемент у обележавању граница заједнице и њеног менталитета. Велики број текстова указивао је на специфичан однос између припадника популације и земље, ирационално поимање ове релације, која је перципирана као властита посебност у односу на све друге. У том контексту буњевачке публикације су писале о „привржености родној груди, коју нигди на свиту нећемо наћи“⁸⁴¹. Сличног је карактера текст из 1940, у којем се овај однос описује као „народна врлина, која се

⁸³⁵ *Bunjevačke novine*, 31. januar 1941, br. 49.

⁸³⁶ K. Prčić, *Bunjevci i Šokci*, Subotica 1940, 12-13.

⁸³⁷ *Zemljodilac*, 9. novembar 1923, br. 6.

⁸³⁸ *Bunjevački kalendar za 1941*, Subotica 1940, 56

⁸³⁹ *Bunjevačke novine*, 26. april 1940, br. 10.

⁸⁴⁰ *Pravi bunjevački kalendar za 1934*, Subotica 1933, 30.

⁸⁴¹ *Bunjevačke novine*, 14. februar 1941, br. 51

нарочито истакла код свих Буњеваца, а то је наша привелика љубав за земљом и агрикултуром, те наша нарочита марљивост и радиност за коју са правом можемо да кажемо да јој нема пара код осталих славенских племена“. Управо их „чежња и љубав за земљом“⁸⁴², издваја од „других“ не-чланова заједнице. Једно универзално људско осећање добија важну позицију у идентитетској конструкцији, јер ова емоција се тумачи као специфично „њихова“, како су „они“ у том погледу ревноснији и бољи од „других“. Такође, елемент везивања осећања према земљи служи за обликовање комплекснијих емоција према властитој заједници.

Идеја о супериорности у односу на „друге“ обликована је и помоћу етничких традиција, па су тако нпр. народне игре перципиране као извор поноса, „јер оне далеко одскачу од свих писама и игара других славенских племена“. Уопштено о етничким традицијама је писано да им „дају посебни значај и обилежје међу свим словенским племенима“⁸⁴³.

Позиција и значај етничких традиција у грађењу идентитетске конструкције огледала се у тумачењу појединих обичаја и опширним наративима који су грађени око њих. У том контексту, пример етничке традиције Материца открива низ елемената важних за разматрање буњевачког етничког идентитета. Специфична перцепција овог празника стварана је објављивањем чланака у новинама и листовима, у којима се могла прочитати теза да је управо овај обичај кључан доказ да Буњевци имају „највише смисла за чување традиција и поштовање моралних, виших вредности“⁸⁴⁴. Ова констатација је указивала на посебност властитог идентитета, јер се о карактеристикама читавог колектива говори у позитивном светлу. Уз процес идеализације групе, у овој тези је присутна и идеја о моралном савршенству заједнице, односно моралности као оквиру егзистенције.

Такође, у наративима о Материцима присутан је важан елемент повезивања породичних веза и лојалности са везама целе етничке групе. Полазећи из перспективе породичног круга и односа са мајком, *Буњевачке новине* су о овом празнику писале: „Без ритуала, без церемонијала, са најједноставнијим поздравом: Честитам вам материце, обраћамо се нашим буњевачким нанама, и изливамо наше најдубље осећања, захвалности и поштовања према нашим рођеним матерама. Љубимо их у руку, а оне нас у образ, и

⁸⁴² *Bunjevačke novine*, 17. maj 1940, br. 13.

⁸⁴³ *Bunjevačke novine*, 1. novembar 1940, br 37.

⁸⁴⁴ *Bunjevačke novine*, 13. decembar 1940, br. 43.

даривају нас прастарим даровима, који потичу још из оног доба, кад није било вашарских поклона и дарова, него само оних најлипших, природних – ораха и јабука“. Кроз овај обичај огледала се „љубав, оданост и поштовање према рођеној матери“⁸⁴⁵.

Овај сегмент ствара осећај древности појединих маркера идентитета, у овом конкретном случају заснива се на формулацији о прастарим даровима, што генерише идеју и перцепцију о древности властитог идентитета. Надаље, Материце су имале веома важну улогу у употреби породичних веза и лојалности, које добијају улогу у мобилизацији припадника заједнице око идеје јединственог етничитета. У том контексту, у текстовима о Материцама могло се прочитати следеће: „Наше матере, нису само наше рођене нане, оне су чланице и једне шире заједнице, нашег буњевачког рода ... И на данашњи дан, наше буњевачке нане питаће нас, да ли смо остали вирни, тој нашој маленој, али утолико више драгој буњевачкој народној заједници. Да ли смо са свишћу у поносом чували њено старинско и поштено име“⁸⁴⁶. Ове реченице експлицитно указују како се одвијао процес уклапања породичних лојалности у шири оквир етничке групе, па породични односи постају део етничког идентитета и идентитетске конструкције. На тај начин је идентитету обезбеђена снажна емоционална подлога.

Наведени унутрашњи маркери етничког идентитета и етничке границе давали су динамику читавом процесу. Апсолутизацијом појединих етничких традиција стварана је слика о припадности посебном буњевачком идентитету као апсолутној вредности и нужности. Садржаји као што су језик или име, мистификовани су на начин да су им приписиване романтичарско-иррационалне карактеристике и наводна древност кроз формулације о „старом имену“, „старом језику“ или „старим обичајима“. У сложеном функционисању етничке границе према Хрватима, Мађарима и Србима, унутрашњи маркери су били подлога на којима се одвијао процес изграђивања посебног идентитета. Истовремено, обликована је и једна етничка идеологија, која је настојала да на дубљим основама обухвати припаднике буњевачке популације.

⁸⁴⁵ Исто.

⁸⁴⁶ Исто.

2.2.2. Етничка идеологија

Криза идеологије интегралног југословенства од 1934. године, и на општем нивоу јачање „племенских“ идентитета и националних идеологија, условили су да се буњевачки идентитет све јасније профилише као посебан вид и варијанта етничке лојалности и припадности. У овом случају то није значило да је југословенска идеологија у потпуности потиснута, него је напротив у најопштијем смислу била паралелно присутна идентитетска веза са припадношћу југословенској нацији. У конструисању идентитета, доминантно место почиње заузимати „буњевштина“ као образац који је дефинисао и обједињавао идеје специфичне етничке идеологије. Истовремено, крајем тридесетих година идеја о посебном шокачком идентитету је више-мање потиснута и готово да није била присутна у јавном дискурсу. Шокци се веома ретко помињу у контексту политизације идентитета и политичко-идеолошког грађења њиховог етничитета. Ова појава је била условљена чињеницом да је идеја о посебном буњевачком идентитету потенцирана углавном у Суботици, Сомбору и околини ових градова, чиме су ефекти етничке идеологије били ограничени на буњевачку популацију.

Такође, важно је напоменути да је идеја буњевачке посебности у „племенском“ смислу била присутна од 1918, упоредо са југословенском националном идеологијом, да ли оном о „троименом народу“ или пак њеној интегралистичкој варијанти. У том контексту лист *Земљодилац* је 1923. писао о „буњевачком народу“, који поседује „свете и племените народне осипаје и поноситост“⁸⁴⁷, а публициста Јосо Шокчић о „правом буњевачком народу“ и „буњевштини“⁸⁴⁸ као идеолошком оквиру њихове етничке припадности и лојалности. Исто тако, књижевни часопис *Буњевачко коло* је 1934. Буњевце дефинисао као „најмање племе јужних Словена“⁸⁴⁹. Ови примери указују да су и пре кризе југословенске националне идеологије после смрти краља Александра, постојале тенденције које су имале за циљ истицање посебности Буњеваца у односу на остала „племена“ и да је идеја о „четвртом племену“ сазрела дужи временски период.

Политизација буњевачког етничког идентитета, као друштвеног феномена који се огледао у мрежи етничких веза и лојалности, испољавао се у јавном дискурсу, у

⁸⁴⁷ *Zemljodilac*, 5. oktobra 1923, br. 1

⁸⁴⁸ Josip Šokčić, *Putokaz Bunjevcima u Vojvodini*, Subotica 1925, 6.

⁸⁴⁹ *Bunjevačko kolo*, avgust-oktobar 1934, knj. III, sv. 7-9, str. 355.

публикацијама, на јавним предавањима и масовним окупљањима. Централна идеја и кључни појам у идентитетској конструкцији била је управо теза о Буњевцима као „четвртом племену“, која се све чешће потенцира у јавности. Ова концепција је подразумевала експлицитно наглашавање етничке разлике између Буњеваца и осталих „племена“, Хрвата, Срба и Словенаца, али уједно на другом нивоу начелну повезаност и истоветност у оквиру југословенске нације, која је најчешће перципирана као ствар евентуално блиске или даље будућности.

Посебно у периоду након убиства краља Александра 1934, односно током друге половине тридесетих година, овај процес се све динамичније развија. У обликовању етничке идеологије учествовала је група интелектуалаца из Суботице и Сомбора, која је тражила признавање „народне, буњевачке осебујности“, јер су они „у току историјског развитка стекли себи име и глас“. Елементе етничке идеологије чинила је идеја о „животном простору Буњеваца“, као и свест да постоји „прави буњевачки народни осићај“⁸⁵⁰. Сви ови елементи су утицали да се постепено изграђује специфичан облик буњевачког идентитета, као посебан вид лојалности и припадности у односу на остале ентитете, односно етничке и националне заједнице.

Неколицина утицајних буњевачких интелектуалаца је позивала на политизацију буњевачке идентитетске конструкције. Мијо Мандић је предлагао да сви Буњевци и Шокци „створе једну културну и политичку заједницу“ и да остану „вирни прадиловској вири, имену, обичајима и врлинама“⁸⁵¹. Дакле, Мандић је сматрао да на основама појединих етничких маркера треба конструисати идентитет. Мартин Матић је етничку идеологију доказивао капацитетом Буњеваца да асимилију припаднике других група, образлажући да „није сваки народ способан да привуче себи друге народе. Буњевци су ту способност доказали у прошлости, па би могли то учинити и данас“. Матић констатује асимилациони потенцијал констатацијом да су неке сомборске „мађарске и немачке фамилије побуњевчиле“⁸⁵². Из овог концепта асимилације других колективитета у етничком смислу, произлазио је закључак о оправданости постојања буњевачког етничког идентитета и њихове „племенске“ посебности у односу на „друге“.

⁸⁵⁰ *Bunjevačke novine*, 10. maj 1940, br. 12.

⁸⁵¹ *Bunjevački kalendar za 1941. godinu*, Subotica 1940, 50.

⁸⁵² *Bunjevački kalendar za 1939. godinu*, Subotica 1938, 53.

Међутим, да би процес обликовања буњевачке идентитетске конструкције био јаснији, потребно је указати на који су се начин преклапале буњевачка и југословенска идеологија, о чему сведочи један текст у *Буњевачким новинама* из 1940, у којем су Буњевци дефинисани као „народ, као целина, као маса народна“, али уз истовремено наглашавање припадности „здравиј југословенској грани“. Још је експлицитнији у овом смислу – повезивања две идеологије, Мишко Прћић, који је у једном јавном предавању истакао да су Буњевци „племе ... буњевачки народ“, али и да су Срби, Хрвати и Буњевци „југословенска браћа“⁸⁵³, потенцирајући истоветност ових група у националном погледу.

Идеолошка и политичка конструкција посебног буњевачког идентитета дефинисана је и развијана различитим механизмима. У овом процесу употребљавани су стари обрасци из периода пре 1918. као што су колективне церемоније Велико буњевачко прело у Суботици и Дивојачки вашар у Сомбору. Тако је на пример сомборско друштво Буњевачко коло ову манифестацију прослављало у контексту колективног ритуала, па је вашар представљен као стара „народна традиција“. Председник овог удружења, Стипан Столишић, појаснио је функцију церемоније, објаснивши да је циљ „стварање буњевачке идеологије“ и окупљање свих Буњеваца око јединствене идентитетске платформе. Католичка црква која је била прохрватски оријентисана није хтела да учествује у овој манифестацији, иако је на пример 1940. упућен позив сомборском гвардијану да посвети заставу и дом Буњевачког кола поводом двадесет година рада⁸⁵⁴. Недолазак представника Католичке цркве одузимао је много у смислу стварања снажнијих мрежа лојалности и верности према посебном буњевачком идентитету, у којем су како смо видели на примеру хрватске националне интеграције верска осећања буњевачке и шокачке популације и њихова политизација имали значајну улогу.

Сличну функцију имао је и обичај Дужијанца, већ поменуто славље и захвала Богу, које се одржавало после завршене жетве жита. Као што су они Буњевци, који су били интегрисани у састав хрватске нације, употребљавали ову етничку традицију у обликовању хрватског националног идентитета, на исти начин је коришћена и у случају изградње посебне буњевачке идентитетске конструкције. Садржај прославе је био веома сличан хрватској прослави. У Суботици је први жетелац на колима, која су била окићена

⁸⁵³ *Bunjevačke novine*, 5. aprila 1940, br. 7.

⁸⁵⁴ *Bunjevačke novine*, 18. oktobar 1940, br. 35.

класјем жита, доносио круну од најлепшег класја у цркву на благослов, а затим је следила церемонија и забава на којој су учествовали само они Буњевци који нису интегрисани у састав хрватске нације. По овом питању, као и приликом других масовних манифестација, постојала је сепарација унутар популације. Приликом церемоније у Сомбору, посвећени венац жита окачен је изнад слике Ивана Антуновића у просторијама друштва Буњевачко коло. Описујући овај моменат *Буњевачке новине* су записале: „Класје – тај непроцињиви дар Божји ... стављено је на најдостојније мисто, поврх главе Припородитеља“, уз закључак „наши дивни народни обичаји су непобитни свидоци о томе: ког смо рода, којег смо порода“⁸⁵⁵. Повезивање етничких традиција и етничке прошлости која је представљена у лику бискупа Антуновића, са садашњошћу стварана је идеја континуитета идентитета у времену. У том смислу, свечаност Дужијанца је као преобликована етничка традиција генерисала је осећај древности властите етничке припадности, као што је био случај са овим празником у процесу конструкције хрватског националног идентитета буњевачке популације.

У процесу обликовања буњевачке етничке идеологије од велике важности је била употреба историјских наратива. У контексту оновременог схватања националног и етничког идентитета, створена је претпоставка да су и Буњевци једно од југословенских „племена“, уз Србе, Хрвате и Словенце. Потврда за ову идеју тражена је у историјским изворима, помоћу којих су обликовани одговарајући наративи, што је био један од механизма у грађењу идентитетске конструкције и етничке идеологије. Историјски наративи ове врсте садржавали су низ теза, између осталог да је у прошлости „један дио Југославена сматрао као своје племенско име Буњевац и као такво задржао столићима, дичио се са њим и тако дочекао ослобођење“. Такође, буњевачки интелектуалци су писали како се у различитим изворима из 17. и 18. века помиње „*bunjevische nation*“ или, да је извесни бискуп Брајковић још 1700. године разликовао Хрвате, Србе и Буњевце. Утицајни и угледни суботички учитељ Мијо Мандић написао је низ текстова ове врсте, па је тако забележио да су Буњевци извршили „ново оснивање и уређивање Суботице 1686“, а затим пишући о времену када је Суботица добила статус слободног краљевског града, како су „слободу и силне повластице граду ... великим трудом, виштином, истрајношћу и великим

⁸⁵⁵ *Bunjevačke novine*, 9. avgust 1940, br. 25.

жрвама испословали 1779⁸⁵⁶. Мандићеви наративи указују на који начин је обликована идеја о славној прошлости заједнице, њиховим историјским заслугама и значају, што је јачало осећај поноса популације на властити колектив.

Употреба историјских наратива, посебно уочи Другог светског рата, почивала је на све доминантнијој присутности теза које су наглашавале буњевачку посебност. Текстове о југословенској историји, све више замењују текстови о „буњевачкој националној прошлости“⁸⁵⁷, како пишу *Буњевачке новине* 1940. године. На тај начин етничка идеологија добија садржаје којима је доказивана идентитетска конструкција, као и политички аспекти буњевачког етничког идентитета.

Још један механизам у обликовању етничке идеологије је њено упросторавање. Овај процес се одвијао именовањем појединих улица по значајним личностима из буњевачке прошлости. У Суботици су улице добили бискуп Иван Антуновић и свештеник Пајо Кујунџић. Одлука да Кујунџић добије улицу коментарисана је речима да је циљ „овековечавање успомена на Пајо Кујунџића“, јер је био „неустрашиви борац“ за права Буњеваца⁸⁵⁸. На тај начин је обликована идентитетска конструкција, повезивањем идентитета са процесом упросторавања културе сећање. Специфичност буњевачке популације и њеног идентитета је фиксирана у простору.

Процес упросторавања идентитета био је праћен честим противречностима унутар буњевачке заједнице. Расправе су се водиле око питања избора личности, којима ће бити подигнут споменик. Након дугих дискусија у буњевачкој јавности, буњевачки Хрвати су одлучили да подигну бисту Анти Еветовићу Мирољубу (1882-1921), буњевачком песнику који је већи део живота провео у Хрватској и био интегрисан у састав хрватске нације. Биста од бронзе, рад Ивана Мештровића, постављена је у Суботици 1936, са следећим текстом: „И не треба и не желим више / У животу себи већег дара / Хрватског рода ја сам пјесник / ... За дом радим, за род пјесме пишем“. Уклесани текст је експлицитно сугерисао хрватску националну припадност буњевачке популације. Ипак, истовремено је предвиђено подизање бисте Ивану Антуновићу, који је посебно у југословенским и просрпским буњевачко-шокачким круговима уживао статус интегралног Југословена, визионара и пророка југословенске заједнице и јединствене нације. Још од 1931. ова тема је била

⁸⁵⁶ *Pravi bunjevački kalendar za 1936*, Subotica 1935, 61-62, 81.

⁸⁵⁷ *Bunjevačke novine*, 23. februara 1940, br. 1

⁸⁵⁸ J. Šokčić, *Subotica*, 211.

актуелна, међутим услед сложених односа у држави, идеолошких противречности и недоумица, Антуновић тада ипак није добио споменик, као ни 1938. када је предвиђено да приликом обележавања 50 година од бискупове смрти Мештровић изрази његову бисту⁸⁵⁹.

Политизацијом етничке припадности и етничког идентитета Буњеваца, обликована је релативно стабилна идентитетска конструкција. Традиције заједнице постале су медијум преко којег се одвијало самообожавање њених припадника. Међутим осим разматрања јасно уобличене етничке идеологије, за разумевање изградње посебног буњевачког идентитета, потребно је осврнути се и на књижевне текстове, помоћу којих је у значајној мери обликована свест о истоветности групе.

⁸⁵⁹ Бела Дуранци, Вера Габрић-Почуча, нав. дело, 181-183.

2.2.3. Буњевачки етницитет у књижевности

Значај књижевности у изградњи буњевачког идентитета произлазио је из општег става према литератури, односно њеној вези са језиком, који је посматран као мистични показатељ етницитета. Управо због тога је велика већина буњевачких књижевних текстова написана икавицом. Усмена књижевност такође је била важна, па су публикације садржавале препоруке сакупљачима „народних умотворина“. Затим су писани научни радови о народној поезији и прози, анализирана је структура садржаја и објашњавано је шта их чини специфично њиховима⁸⁶⁰. Циљ ових настојања је био да се прикупљањем писаних етничких традиција ојача властити идентитет.

У односу књижевност / процес обликовања идентитета, неколико значајних дела је написала књижевница Мара Ђорђевић Малагурски. У освртима на њене књиге, може се ишчитати тенденција у јавности да се књижевна остварења читају не само као уметничка дела, већ и као сведочанство националне идеологије, иако се Марине приповетке не дотичу директно идеолошких тема. Међутим, без обзира да ли је књижевност имала изражену намеру да конструише идентитет или не, ипак је прихватана у јавности као један од механизма у том процесу. Тако у предговору њене збирке приповедака из 1933. пише: „На свакој страници нађете нешто на изглед ново, али у исти мах блиско. Још један доказ, како сви ми присно саосећамо све што се јави у нашем народу, ма ког краја“. Ауторка предговора Јелена Скерлић Ђоровић на овај начин сугерише јединство менталитета свих „Југословена“, па се затим дотиче и буњевачке популације констатујући да „југославенску нацију“ условљава заједничко искуство и етнонационалне традиције: „Готово свуда, остајали су скоро нетакнут говор, обичаји и предање, оно из чега се ствара народна свест“. Јелена Скерлић закључује како су Буњевци „својим знојем посветили и заувек освојили плодну подунавску равницу“⁸⁶¹.

У приповетци „Вита Ђанина“, Мара Малагурски се дотиче неколико елемената важних за конструисање идентитета. Главна тема је једна буњевачка породица, а основни оквир приче „буњевачки живот“. Мара описује патријархалне односе, положај жене у друштву, па је у контексту етничке идеологије, заједница у целини представљена кроз поједине

⁸⁶⁰ *Bunjevačko kolo*, 15 marta 1933, knj. 2, sv. 2.

⁸⁶¹ Мара Ђорђевић-Малагурски, *Вита Ђанина: и друге приповетке из буњевачког живота*, Београд 1933, III-IV.

ликове у приповетци. У „Вити Ђаниној“ описана је етничка традиција Дужијанца. Етничка граница према Мађарима ојачавана је коментарима у којима су описана негативна искуства и интеракције са припадницима мађарска нације: „Још су ме у школи тукли што нисам знала мађарски диванити ... Ја ћу ћутити али нећу мађарски диванити“. Истовремено је отворена етничка граница према Србима и то у различитим контекстима. Када муж пише Вити из Сарајева он примећује да „у Сарајеву није срамота диванит рацки. Тамо и велика господа диване рацки, као и ми“. Пошто се радња у приповетци одвија током Првог светског рата, Вита се пита: „А зашто ми ратујемо са Србијом, кад су Србљи исти свит као и ми?“. Затим, кад путује у Нови Сад и ступа у интеракције са новосадским Србима констатује: „Казали су ми код куће да нема Буњеваца у Новом Саду, али ми нису казали да има Србаља, а то је то!“⁸⁶².

У функцији обликовања етничког идентитета било је неколико драмских текстова, често извођених у буњевачким културно-просветним установама. Неке од драма су само приказивале поједине етничке традиције, као што је случај са кратким игроказом Маре Ђорђевић Малагурски „Бадње вече“⁸⁶³. На тај начин су маркери идентитета снажније позиционирани и ојачавани у идентитетској конструкцији. Представа „Ускочкиња“ такође је потенцирала етничке традиције, па између осталог ликови позивају Буњевце да „никад туђе не пивају, већ увек своје“. Ова драма садржи и елемент етничке границе у односу према Мађарима, која се обликује кроз наратив о похлепном оцу, који присиљава ћерку да се уда за Мађара, што наилази на осуду „правих Буњеваца“⁸⁶⁴. Представе су биле важне јер су представљале обичаје буњевачке популације, икавски говор, ношње, унутрашност кућа и играње кола. У текстовима се даје на значају елементима етничке традиције. Такође, визуализацијом појединих маркера идентитета, они постају још важнији публици у поимању властите етничке припадности, чиме се учвршћује перцепција да је опстанак заједнице везан управо за поједине традиције.

И поезија је као књижевна врста била у функцији обликовања етничке дистанце према „другима“, као и мистификовања појединих маркера етничког идентитета. Песма објављена 1939. у *Буњевачком календару*, „Поздрав Буњевца из Гата“ поручује читаоцима: „Држимо се само икавице! / ... Буњевци смо били и бићемо / ... Па нек чују Срби и Хрвати

⁸⁶² Исто, стр. 13, 27, 48-49, 55-57.

⁸⁶³ *Zemoljodilski kalendar za 1932. godinu*, Subotica 1931, 28.

⁸⁶⁴ *Bunjevačko kolo*, 15 april 1933, knj. 1, sv. 3, 73-75.

/ Нек се чује, нек се свуда знаде / Бадава се с Буњевцем инаде! / ... Држ се само нашег чопора⁸⁶⁵. Ова песма садржи низ елемената важних за обликовање етничког идентитета. Назначена је етничка дистанца према Србима и Хрватима, а такође је указано на име и језик као кључне маркере идентитета, који требају бити сачувани. У погледу социјалних интеракција, читаоцу је указано да се „држи само нашег чопора“, што се индиректно може ишчитати као позив на затварање заједнице у односу на „друге“.

Слична је песма Марка Пеића „Буњевачком роду“, у којој пише: „Чувај и слави обичаје, прела / Одбаци туђе и мрске ти дари... Не узимај туђе, нити своје дај / Буњевачко име, никад не издај!“⁸⁶⁶. У овој песми посебно је значајна релација Буњеваца према „туђим даровима“, што се односи на маркере и елементе других етнонационалних заједница. „Туђе“ као елемент који чини „другост“, описан је речју „мрско“, па је на тај начин појачаван анимозитет према „другима“ и ојачавана етничка граница и дистанца у односу на све не-чланове буњевачке заједнице.

Осим краћих лирских остварења, у буњевачким публикацијама појављују се и дуже песме, написане у стилу епске поезије и традиције. Један од књижевних текстова те врсте је „Борба виле-Буњевке за своје име и свој род“. У песми је разрађен наратив, у којој Мајка Слава, сестра старословенског бога Перуна, шаље „вилу-Буњевкицу“ да једној грани словенског стабла да своје име и буде му заштитница. Овај моменат у песми уједно служи за објашњавање настанка и порекла заједнице, о чему пише: „Тако поста грана буњевачка / Тако поста и до данас оста“. Вила као митска заштитница Буњеваца, долази у Бачку да заштити „своје стабло“, па је „своју грану засадила / Засадила и сузама залила“. Затим упућује молитве Богу, који испуњава њене жеље па „корен пушта буњевачка грана ... Буњевачки Бог и срића даде / Од Сучића велике јунаке / Они бране свога рода грану / Бране грану и стичу јој славу“. Божанска интервенција у корист Буњеваца се наставља, па вила претвара Бачку у плодну област, „која рађа позлаћеним класјем“. Међутим, доба благостања нарушено је доласком „виле Мађарице“, која „кида, бере цвиће Буњевкице / Цвиће бере и са њим се кити“. Међутим, Буњевка опет позива Бога у помоћ и „вични Судија“, који је поново на њиховој страни, својом интервенцијом производи „буђење Југовића“ и ослобођење.

⁸⁶⁵ *Bunjevački kalendar za 1939. godinu*, Subotica 1938, 33-35.

⁸⁶⁶ Исто, 53.

Ипак, невоље виле Буњевке се не завршавају након ослобођења. Она се суочава са новим искушењима: „У башчи је секе опазила / Српкињицу и с њоме Хрватицу / Бери оне Буњевкино цвиће / Бери цвиће и киту се њиме“. Поново се обраћа за помоћ Богу, али овај пут и „мајки Југославки“: „Моје име буњевачко /... И да ми га сестре отимају / И са својим силом замињују ... Само теби Југославно мајко / Кад донесу сви дарове своје / Ја ћу прва даривати моје“. Епска песма завршава се стиховима: „Боже свети / ... Што још живи буњевачка грана / И до сад је Твоја воља била /... И сад ће твоја воља света / Уклонити све што њојзи смета“⁸⁶⁷.

Наведено књижевно остварење садржи низ сегмената, кључних за разумевање обликовања идентитета кроз књижевност. На општем нивоу, песма измишља митологију етничке заједнице, која је у првом реду везана за мистификацију буњевачког имена, јер се доводи у везу са натприродним силама: вилама и боговима. Међутим, још низ песничких мотива значајних за идентитет чини део ове песме. Мотив хероизоване прошлости огледа се кроз стихове о „Сучићима јунацима“ који бране своју заједницу од заклетих непријатеља. Мотив златног доба буњевачке прошлости ишчитава се из активности виле, која је Бачку претворила у плодну област, да би Буњевци имали све услове за живот. На овај елемент надовезује се мотив класја од жита, као важан симбол буњевачке заједнице, често употребљаван у колективним ритуалима. Такође, ова песма описује специфичну релацију између Бога и етничке групе. Посебан однос се огледа у формулацији „Буњевачки Бог“, па се на тај начин легитимише властити идентитет, јер је Бог увек на њиховој страни и спремно интервенише у њихову корист. У овој концепцији, божија воља и провидност се сагледавају као најснажнији гарант опстанка етничког идентитета. Песма садржи и елементе етничке идеологије, што се огледа у поруци да ће Буњевци задржати етнички буњевачки идентитет све док и остале етнонационалне заједнице не буду прихватиле идеју југословенске нације.

⁸⁶⁷ Исто, 44-47.

2.3. Српски национални идентитет и војвођански Буњевци и Шокци

Када је реч о процесу обликовања и изградње идентитета буњевачко-шокачке популације, покушај српске националне интеграције војвођанских Буњеваца и Шокаца у Краљевини Југославији био је тек једна споредна појава. Овај процес је имао своје историјске корене у 19. веку, иако је и у том периоду био само периферна тенденција. Став српских политичких кругова према Буњевцима и Шокцима у јужној Угарској током друге половине 19. века био је у великој мери оптерећен бременом прошлости, јер је велики број припадника ове популације подржавао мађарску политику током Револуције 1848/1849⁸⁶⁸. Због тога већина представника српског националног покрета окупљеног око Светозара Милетића није показивала интерес да у свој састав укључи буњевачко-шокачку популацију. Међутим, овај став је такође био условљен идејом да српски национални идентитет примарно одређује припадност православној вероисповести⁸⁶⁹.

Ипак, лидери буњевачко-шокачког политичко-просветног покрета су током друге половине 19. века остварили контакте са представницима утицајних српских политичких кругова. Бискуп Иван Антуновић је послао писмо подршке организацији Уједињена омладина српска 1869⁸⁷⁰, а Амброзије Боза Шарчевић је путовао у Србију још 1852-1853, где се састајао са Илијом Гарашанином, једним од најутицајнијих српских политичара. Када се вратио у Суботицу, држао је предавања о потреби сарадње са Србима. Он је у отвореном писму мађарском интелектуалцу Лајошу Мочарију 1886. записао: „У обће узевши имате право, што Буњевце и Шокце називате католичким Србима“⁸⁷¹. Међутим, култура сећања и памћења буњевачко-шокачке популације није обликована у правцу истовестности њиховог идентитета са српским националним идентитетом.

Постојала је активна делатност на развијању српско-буњевачке сарадње у Суботици. Неколицина суботичких Срба је покренула *Суботичке новине* 1893, првенствено намењене буњевачкој читалачкој публици⁸⁷². У том периоду новосадска *Застава*, лист Радикалне странке Јаше Томића, објављује афирмативне чланке о Буњевцима, са циљем

⁸⁶⁸ Федор Никић, *Румуни банатски и Буњевци према српској Војводини у год. 1848-1849*, Летопис Матице српске, год. 101, књ. 313, св. 1-3, 406-415.

⁸⁶⁹ О томе више: А. Kuntić, *Рођеси борбе за препород баčkih Буњевца*, Београд 1969.

⁸⁷⁰ Васа Стајић, *Иван Антуновић и Уједињена омладина српска*, Летопис Матице српске, год. 106, књ. 331, св. 1-3, 207-210.

⁸⁷¹ *Neven*, 15. kolovoza 1886, br. 8.

⁸⁷² О томе више: Марко Протић, *Српски тријумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900 год*, б.м, б.г.

да јужноугарски Срби „још боље упознају браћу Буњевце“. Они су представљени као „наша рођена браћа по крви и језику ... који нашим језиком беседе и које наша крв загрева“⁸⁷³.

Након стварања Југославије, покушај интеграције Буњеваца и Шокаца у српску нацију је такође углавном споредна појава. То је посебно изражено унутар буњевачко-шокачке популације која није развијала менталне слике или културу сећања које би креирале идеју да је њихов идентитет истоветан српском националном идентитету. Такође, став српских интелектуалаца и јавних радника је био двојак. Једна група, коју су представљали Алекса Ивић, Радивоје Симоновић, Јован Ердељановић и други, како смо видели у ранијим поглављима инсистирала је на тези да су Буњевци католички Срби. Међутим у овом контексту намеће се питање реакције буњевачко-шокачке читалачке публике и интелектуалних кругова на текстове ове врсте. Ердељановић је у закључку своје обимне студије „О пореклу Буњеваца“ констатовао да се Буњевци „у свим историским изворима и код свих писаца из прошлих векова Буњевци сматрају и називају Србима (односно именима којима се називају или означавају и православни Срби)“⁸⁷⁴.

Иако је изнео контроверзан закључак, ова књига је хваљена и препоручивана у појединим буњевачким пројугословенским и просрпским интелектуалним круговима. У књижевном часопису *Буњевачко коло* објављен је следећи текст: „Ми Буњевци Омладинци увик ћемо бити благодарни Др Ј. Ердељановићу, што се потрудио да изда тако велико дело“⁸⁷⁵. Овај текст указује да су постојале тенденције, иако периферне, које су потенцирале интеграцију Буњеваца и Шокаца у српску нацију.

Истовремено, у једном делу српске јавности је формулисана идеја о наводној издаји од стране буњевачко-шокачке популације. Буњевци и Шокци су перципирани као антидржавни елементи. Како је јачао утицај хрватске националне идеологије, ове тезе су допуњаване новим објашњењима и образложењима. Докази за тезе о „издаји“ су проналажени и у историјским изворима, па се често писало о „антидржавности“ Буњеваца још у току Револуције 1848/1849. Ови ставови су били последица сарадње једног дела буњевачких политичара са ХСС-ом, што је од стране већине српских политичара

⁸⁷³ *Застава*, 7 априла 1896, бр. 51.

⁸⁷⁴ Јован Ердељановић, *О пореклу Буњеваца*, 394.

⁸⁷⁵ *Bunjevačko kolo*, 15 фебруар 1933, књ. 1, св. 1.

доживљавано као сепаратизам. У нападима на Буњевце као колективитет, предњачио је београдски националистички лист *Балкан*.

Кретања у правцу потпуне српске националне интеграције Буњеваца и Шокаца могла су се препознати у појединим текстовима у буњевачко-шокачким публикацијама. Продору појединих елемената српског национализма међу Буњевце и Шокце доприносила је личност Краљевића Марка, који је као централни лик српске епске поезије био веома популаран и међу другим етничким и националним групама. У публикацијама су описиване шаљиве интеракција између Срба и Буњеваца и расправа да ли је Краљевић Марко Србин или Буњевац. Из ових интеракција произлазио је закључак да су „буњевачке традиције српске!“⁸⁷⁶.

Такође, ова тенденција усвајања садржаја српског национализма огледала се у одавању почasti четничком војводи Вуку, српском официру Војину Поповићу, учеснику Балканских и Првог светског рата. Он је у буњевачком листу *Земљодилац* 1923. године представљен као, „легендарни јунак“ и „борац за ослобођење“⁸⁷⁷. На тај начин је један наратив српског национализма постао део буњевачких историјских наратива.

Буњевачке публикације и поједини јавни радници су тек крајем тридесетих година почели отвореније писати и говорити о Буњевцима као припадницима српске нације. Таквих теза је било раније, иако не у великом броју, па су *Буњевачке новине* 1925, објашњавајући порекло Буњеваца констатовале: „Највероватније да смо ми били Срби“, уз образложење како су наводно покрштени под притиском фрањеваца, што је интерпретирано као доказ српског порекла⁸⁷⁸. У контексту оновременог схватања етнија и нација као „племена“, исти лист је 1927. коментарисао да су Буњевцима „једнокрвна браћа Срби, с којима сачињавамо једно и исто племе“⁸⁷⁹.

Међутим, уочи избијања Другог светског рата, тезе о наводном српском пореклу постају заступљеније у односу на претходни период. Идентитетска конструкција је почивала на идеји о истоветности интереса Срба и Буњеваца⁸⁸⁰. У овом контексту, по одјецима у јавности и због употребе радија као средства за ширење идеологије, значајно је предавање буњевачке књижевнице Марице Вујковић на Радио Београду 1940. године. Она

⁸⁷⁶ *Bunjevačke novine*, 25 decembra 1925, br. 50; 8 januara 1926, br. 2.

⁸⁷⁷ *Zemljodilac*, 5. oktobra 1923, br. 1.

⁸⁷⁸ *Bunjevačke novine*, 17. aprila 1925, br. 15.

⁸⁷⁹ *Bunjevačke novine*, 18. februara 1927, br. 8.

⁸⁸⁰ *Bunjevački kalendar za 1941*, Subotica 1940, 4-5.

је истакла да се „јединство мисли и националног идеала Срба и Буњеваца показало се 1918“ и како је на Конференцији мира у Паризу буњевачка делегација посведочила „да су Буњевци, иако католици, један народ са победничким Србима“. Такође, изнела је тезу да су буњевачке етничке традиције, презимена и народне песме сличне или истоветне са српским⁸⁸¹.

Концепт културе сећања је прилагођен овој тенденцији обликовањем историјских наратива, па је у једном од текстова у *Буњевачком календару за 1941*. писало: „Све што смо постигли у прошлости, то смо урадили у заједници са Србима ... Ако би се нама Буњевцима из наше националне прошлости ишчупало оно што смо ми у заједници са Србима створили, онда бисмо скоро остали без историје“. Истицањем истих искустава, као што су заједничке борбе против Османлија и притисак мађаризације, истовремено је стваран утисак о истоветности, али и заједничка култура сећања⁸⁸².

У покушају стварања заједничке буњевачко-шокачке-српске културе сећања коришћени су стари извори и литература у циљу доказивања ове претпоставке. Цитирана је књига *Сатир* из 1761. књижевника Матије Антуна Релковића, где је он пишући о Шокцима констатовао да су „Србски штили, а србски писали“. Такође, селективно је употребљавана Антуновићева *Разправа*, као и поједине изјаве буњевачких интелектуалаца из прошлости. Често је цитиран Блашко Рајић и његов текст из 1913. у којем је написао: „Наш је Краљевић Марко, наши су девет Југовића, ми смо пали на Косову равном“. Сличну поруку је слао и текст Албе Малагурског из тог периода: „Не видим никакву разлику између Срба и Буњеваца осим вирске. Али, вира уопште не долази у обзир када је рич о националној припадности“⁸⁸³.

Наведени примери су стварали утисак код читалачке публике да су Буњевци део српске нације, док је верски елемент дисквалификован као неважан из угла националне идентификације. Иако идеја о српском националном идентитету буњевачко-шокачке популације у овом периоду као ни раније није имала неко снажније упориште, ипак је била једна од идентитетских варијанти, која је постојала унутар југословенске идентитетске конструкције, да би пред крај постојања југословенске државе добила карактеристике посебног национално-интеграцијског тока. Ова појава је била последица

⁸⁸¹ Исто, 38-39.

⁸⁸² Исто, 113-114, 61.

⁸⁸³ Исто, 13-25.

јачања српског и хрватског национализма, услед кризе југословенске идеологије и питања федерализације државе, које постаје реалност од 1939. године. Као резултат ових тенденција, у појединим случајевима етничка граница према Србима постаје готово у потпуности пропусна категорија.

Након разматрања три димензије идентитета, југословенског, буњевачког и српског, поставља се питање зашто је интеграција војвођанских Буњеваца и Шокаца у југословенску нацију остала тек покушај изградње јединствене идентитетске конструкције? Чињеница је да је постојао изванредан број припадника буњевачко-шокачке популације, који су се и 1941. изјашњавали као Југословени-Буњевци и Југословени-Шокци, међутим доминантна тенденција је да опада утицај југословенске идеологије као општег оквира националне припадности и лојалности. Поставља се питање зашто је покушај био неуспешан, иако је држава бар наизглед улагала ресурсе у пропаганду, идентитет је упростораван, а публикације су шириле поруке о јединственој нацији.

На ово питање могуће је одговорити полазећи од претпоставке да се нације формирају услед два важна процеса: свеопште модернизације друштва и(ли) активношћу етнонационалистичких и популистичких покрета. У покушају југословенске националне интеграције није постојало ни једне нити друго. Хрватски национални покрет окупљен у Хрватској сељачкој странци служио се алатима етнонационалистичког популизма као механизмом у изградњи хрватског националног идентитета буњевачко-шокачке популације.

Како смо видели разматрањем социјално-економских основа идентитета Буњеваца и Шокаца, већина припадника ових етничких заједница, као уосталом и већина осталих „Југословена“, била је изван модернизацијских токова, што се огледало у друштвеној структури, одсуству снажнијег процеса урбанизације и индустријализације, малом броју факултетски образованих, што је било посебно изражено када је реч о Шокцима. Услед ових фактора, веома спорим темпом су превазилажени традиционални систем вредности и оквир живота.

Такође, многи споредни фактори су ограничавали интеграцијски потенцијал југословенске идеологије, посебно недореченост идентитетске конструкције, која је врло често услед активности државе „испуњена“ српским националистичким наративима и

митовима као унутрашњим садржајима. Између осталог, српске средњовековне традиције православне цркве и косовска митологија су били присутни у већини механизма помоћу којих је обликована јединствена нација, од историјских наратива па све до процеса упросторавања идентитета. Ови елементи су били ограничавајући фактор нарочито у етнички и верски комплексном друштву као што је било југословенско. Такође, верска припадности, традиционална побожност и оданост Католичкој цркви Буњеваца и Шокаца, условила је негативне реакције на српске православне традиције, што је у значајној мери усмеравало процесе у правцима хрватске интеграције или обликовања посебног буњевачког идентитета. Суштина је у чињеници да већина Буњеваца и Шокаца, поготово оних којима је верски осећај био доминантнији оквир лојалности него етницитет или нација, није препознавала српске митове као своје властите, што се огледа у сумњичавом и често непријатељском односу према прослављању Видовдана или св. Саве.

Међутим, упркос овим ограничењима за развој снажне и динамичне интеграције, која би била потакнута убрзаном модернизацијом друштва или југословенским популистичким покретом, покушај обликовања јединствене нације садржавао је низ веома снажних механизма и елемената. То је на крају и генерисало свест о „бивању“ Југословенима, што је присутно као оквир идентитетске лојалности и припадности међу појединим припадницима буњевачко-шокачке популације. Ти елементи су видљиви у историјским и књижевним наративима, који су генерисали свест о југословенској нацији, култу династије и владара, култу војника, као и у процесу упросторавања државне идеологије подизањем споменика и грађевина. Наведени сегменти указују да се током постојања Краљевине Југославије одвијао процес производње различитих наратива, помоћу којих је популација требала бити повезана са идејом југословенске нације. Ови процеси су у појединим фазама постојања југословенске државе били веома динамични и снажни.

Осим што су омогућавали да ефекти етнонационализма и популизма масовног политичког покрета ХСС-а буду делотворни у изградњи идентитета, недоречености и слабости југословенске националне идеологије отварале су перспективу за обликовање посебног буњевачког, и у мањој мери шокачког, идентитета као посебног вида лојалности и идентитетске припадности. У неку руку, овај процес је био „враћање“ Буњеваца и Шокаца етничком идентитету, што је последица кризе југословенске идеје, која је крајем тридесетих година била готово у потпуности потиснута када је реч о студији случаја

Буњеваца и Шокаца. Југословенство је замењено тезом да су Буњевци „четврто племе“ и посебан „племенски идентитет“, различит од „племена“ Срба и Хрвата. Ова идентитетска конструкција је означавала повратак традиционалним етничким елементима буњевачког идентитета, односно традиционалној заједници, коју југословенско друштво услед већ поменутог одсуства снажне модернизације у економији, просвети и политици, није успевало трансформисати у нацију, као модерни облик припадности.

Закључак

Модернистичка теоријска парадигма о нацијама и етницитетима примењена на студију случај војвођанских Буњеваца и Шокаца омогућава сагледавање низа аспеката, механизма и елемената важних за процес изградње етнонационалних идентитета. У анализи формирања етничког идентитета буњевачке и шокачке популације пре стварања Југославије, а затим и током периода 1918-1941, Бартов концепт етничке границе је веома ефикасан алат за разумевање сложених односа унутар ових етничких група, посебно у релацијама према колективима које се перципирају као „други“.

На основу анализе функционисања етничке границе могуће је закључити да је етнички и национални идентитет Буњеваца и Шокаца у перманентном процесу преобликовања. Унутрашњи садржаји и колективи који добијају улогу „другости“ и „других“ различити су: до 1918. „други“ су Мађари, а током постојања Краљевине Југославије релација зависи од идентитетске конструкције. Припадници буњевачке и шокачке заједнице који су интегрисани у састав хрватске нације као „друге“ су перципирани Србе и етничке Буњевце, док су они који су задржали етнички идентитет у виду буњевачког етницитета, „другост“ видели у хрватству. Управо Бартов концепт примењен на студији случаја омогућава прецизно разумевање динамичног процеса трансформација идентитетских конструкција у релативно кратким временским периодима. Претпоставка да су идентитети динамичне категорије пресудно утиче на интерпретацију два вида лојалности и припадности, који су Буњевци задржали све до данашњих дана.

За изградњу хрватског националног идентитета и интеграцију Буњеваца и Шокаца у хрватску нацију, етносимболистичка теорија је корисна, посебно када је реч о механизмима који су употребљени у овом процесу. Формирани су митови о пореклу који су повезивали припаднике хрватске нације и буњевачког и шокачког становништва у Војводини, а такође многобројни националистички садржаји карактеристични за хрватски национализам постали су део историјских наратива и културе памћења једног дела буњевачког и шокачког становништва. Мит о изабраној територији и изабраном народу, конкретизован у концепту „Бачке Хрватске“, додатно је ојачао и утемељио хрватски национални идентитет у овом делу буњевачке и шокачке популације, јер је арсенал националистичких аргумената и концепција допуњен територијализацијом идентитетског

питања. Другим речима, политички захтев да део Бачке и Барање постану део Бановине Хрватске 1939, кључан је сегмент за објашњавање тока хрватског национално-интеграцијског процеса у Бачкој и Барањи, који је на тај начин ушао у завршну фазу када је реч о међуратној Југославији као општем оквиру.

Такође, и концепт о измишљеним традицијама примењен на конкретне примере Великог буњевачког прела и Дужијанце, омогућава разумевање овог феномена у погледу теоријских размишљања, али и која је функција преобликованих породичних традиција у мобилизацији становништва око етничких и националистичких идеологија. У трансформисаној функцији и новој перцепцији Дужијанца и Прело постају кључни за „опстанак“ заједнице, иако је током 19. века и једна и друга етничка традиција имала сасвим другу улогу тек у оквиру породичних традиција и лојалности.

Анализом ове студије случаја, могуће је интерпретирати неке од општих трендова карактеристичних за југословенско друштво када је реч о политици идентитета Краљевине Југославије и покушају стварања југословенске нације. Разматрањем примера војвођанских Буњеваца и Шокаца, долазимо до закључка да је југословенска национална интеграција била ограничена многим факторима. У првом реду, процес модернизације друштва се одвијао спорим темпом и то у свим сегментима. Проблем великог броја неписменог становништва је споро превазилажен, а процеси индустријализације и урбанизације одвијали су се успореном динамиком. Такође, садржаји карактеристични за српску нацију, митологију и православље, употребљени у југословенским уџбеницима или у изградњи споменика и грађевина, нису могли бити интегративан фактор у случају католичке и несрпске популације. У анализи утицаја југословенске идеологије на буњевачко и шокачко становништво, значајан општи сегмент је култ владара и династије, који је деловао на интеграцијске процесе стварањем перцепције о култу вође читаве нације и био је везан за краља Александра и Карађорђевиће.

Пошто су Буњевци и Шокци били претежно земљорадници, изостанак ефеката модернизације онемогућавао је „замисљање“ југословенске нације, јер је буњевачко и шокачко становништво остајало у оквирима и мрежама етничких лојалности. Ова теза не искључује чињеницу да је један део буњевачке и шокачке популације услед утицаја у просветном систему и јавности свој идентитет перципирао као југословенски или буњевачко-југословенски. Истовремено, одсуство модернизацијских процеса у сфери

економије и друштва, омогућило је да простор који су насељавали Буњевци и Шокци постану плодно тле за развој хрватске етнонационалне идеологије, која је полазила од претпоставки о органицистичком и есенцијалистичком заједништву, у првом реду утемељеном на вери, пореклу у језику. У том контексту, улога Католичке цркве и католичког свештенства у Војводини веома је важна за ток интеграцијских процеса. Пошто је Католичка црква у Краљевини Југославији полазила од претпоставке да су војвођански Буњевци и Шокци Хрвати, у том контексту је конкретно деловала на интеграцији буњевачке и шокачке популације у хрватску нацију. Њена делатност постаје посебно динамична након убиства Стјепана Радића 1928, када је током тридесетих година настао неслужбени савез хрватских клерикалаца и Хрватске сељачке странке предвођене Владком Мачеком. Верски идентитет је употребљен као кључан унутрашњи маркер разлике у односу између Буњеваца, Шокаца с једне стране, и Срба с друге стране. Међутим, није реч само о дистинкцији између православља и католичанства, већ и о конзервативним и традиционалним схватањима популације, која је често у верском идентитету видела примарни вид лојалности и припадности. Због тога су верски ритуали укључени у поједине колективне церемоније у организацији ХСС-а и Католичке цркве, који су се одигравали у Суботици, Сомбору и другим местима насељеним буњевачком и шокачком популацијом. Употребом верских симбола, сједињених са националистичком симболиком и реториком, процес интеграције Буњеваца и Шокаца у хрватску нацију је добијао снажнију динамику.

Да су идентитети динамичне категорије које зависе од низа спољашних фактора, а не доминантно унутрашњих маркера, указује низ сличности и истоветности у идентитетским конструкцијама буњевачког етничитета и националног идентитета буњевачких и шокачких Хрвата. И једна и друга конструкција се темељи на буњевачким и шокачким етничким традицијама као основи за изградњу идентитета, па тако обе употребљавају: буњевачка прела и Дужијанцу као вид измишљене традиције, католички верски идентитет, исто књижевно наслеђе, ношње, обичаје и личност Ивана Антуновића као вође у прошлости. Међутим, у динамичном процесу ове две конструкције једна другу препознају као „другост“ услед деловања различитих спољних и унутрашњих чинилаца. Егзистирају у релацији и дистинкцији једна према другој с обзиром на функционисање етничке границе, јер је суштински реч о истој популацији.

Буњевачки етницитет у Краљевини Југославији као парадигматичан случај и друштвени феномен, снажно је афирмисан и обликован тек током друге половине тридесетих година, услед кризе југословенске националне идеологије. И пре и после овог периода, све до слома Краљевине 1941, етнички идентитет Буњеваца као посебан вид етницитета, био је више или мање уоквирен идејом југословенске нације. За разлику од буњевачких Хрвата и Шокаца, ова група је инсистирала на сарадњи са Србима у свим сегментима друштвеног деловања, што је била кључна политичко-идеолошка разлика између две групе. Конструкција идентитета је почивала на идеји о повратку старим елементима лојалности и припадности, па је у прошлости тражено оправдање за властиту посебност. У том смислу, дефинисана је етничка идеологија, која је полазила од претпоставке о Буњевцима као о југословенском „четвртом племену“, поред Срба, Хрвата и Словенаца. Друштвена условљеност овог феномена је почивала на већ поменутој традиционалности заједнице и спором темпу модернизацијских процеса, што је као и у случају хрватске националне интеграције, био фактор који је омогућавао да идеја о посебном буњевачком идентитету падне на плодно тле.

Шокачка популација у Бачкој и Барањи била је изван модернизацијских процеса још у већој мери него бачки Буњевци, али је високи степен традиционализма и верског конзервативизма експлоатисан као ресурс од стране хрватског националног покрета. У том контексту, један део Шокаца је интегрисан у хрватску нацију, а један део је остао на нивоу предмодерног етничког идентитета, иако за разлику од Буњеваца нису формирали посебан етницитет, што је узроковано чињеницама да су у погледу образовања, малог броја припадника популације, политичких потенцијала и забачености села у којима су становали, често били на предмодерном степену живота и привређивања.

Сломом Краљевине Југославије завршен је само један од периода, у којем је могуће сагледавати процесе везане за етнички и национални идентитет Буњеваца и Шокаца. У овом периоду, иако је постојање прве југословенске државе окончано неочекивано за оновремене политичке и друштвене факторе, до 1941. обликоване су две идентитетске конструкције, са релативно стабилним и снажним елементима лојалности и припадности који су их чинили одвојеним групама у односу на друге ентитете у Краљевини. Конструкција везана за хрватски национални идентитет почивала је на јасним и профилисаним идејама хрватског национализма из периода међуратне Југославије, а

буњевачки етницитет је формиран као специфична и посебна заједница, различита у односу на Србе, Хрвате и остале националне групе на простору данашње Војводине. У наредним годинама су настављени динамични процеси везани за њихов етнички и национални идентитет, али у оквиру социјалистичке Југославије, а затим и Србије, што чини један други временски и просторни контекст, са низом противречности, фактора и оквира који су утицали на преобликовање и репродукцију идентитетских конструкција.

Извори и литература

Необјављени извори:

1. *Рукописно одељење Матице Српске (РОМС), 7.417, Нови Сад.*

Објављени извори:

1. Antunović, Ivan, *Poziv bunjevacah, šokacah i bošnjakah na utemeljenje jednog pučkog Lista*, Kaloča 1869.
2. Vjelovučić, Nikola Zvonimir, *Nacrt ustava Kraljevine Jugoslavije*, Dubrovnik 1928.
3. Глибоњски, Милан, *Барања: (1918-1923): (сећања)*, Београд 2009.
4. *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, tom 1-2, (pr. Dragoslav Janković, Bogumil Hrabak), Beograd 1964.
5. *Демократи о данашњем стању у земљи*, б. м., 1939.
6. *Дефинитивни резултати пописа становништва: од 31. јануара 1921. год.*, Београд 1932.
7. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931*, knj. 1, Beograd 1937.
8. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931*, knj. 2, Beograd 1938.
9. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931*, knj. 3, Beograd 1938.
10. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931*, knj. 4, Beograd 1940.
11. Konstantinović, Mihailo, *Politika sporazuma*, Novi Sad 1998.
12. Matijević, Stipan, *Događaji koji su se odigrali u Subotici za vreme mojeg javnog delovanja od 10. nov 1918. do 20. maja 1920. god*, Subotica 1928.
13. Михалцић, Стеван, *Барања ослобођена*, Споменица ослобођења Војводине, Нови Сад 1929.
14. Његован, Драго, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918. Документи и прилози*, Нови Сад 1993.
15. Petranović, Branko, Zečević, Momčilo, *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost: tematska zbirka dokumenata*, tom 1, Beograd 1987.
16. Pribičević, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1952.

17. Protić, Marko, *Zlatni dani Subotice: od oslobođenja do potpisa mira: 13. nov. 1918. – 4. juna 1920: zapisi i istorija*, Subotica 1930.
18. Radić, Antun, *Dom: 1902*, Zagreb 1937.
19. *Споменица ослобођења Војводине*, Нови Сад 1929.
20. *Споменица ослобођења Сомбора: 1918-1938*, (пр. Бона Мандић) Сомбор 1938.
21. *Spomenica oslobođenja i ujedinjenja grada Subotice*, Subotica 1938.
22. *Споменица V слета Соколске жупе Светозара Милетића и освећење Соколског дома 5. јуна 1927. године у Сомбору*, Сомбор 1927.
23. *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: одржаних 18. марта 1923. године*, Београд 1924.
24. *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: одржаних 8. фебруара 1925. године*, Београд 1926.
25. *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: одржаних 11. септембра 1927. године*, Београд 1928.
26. *Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије: извршених 5 маја 1935 године*, Београд 1938.
27. *Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1921.
28. Цвијић, Јован, *Говори и чланци*, Београд 1987.
29. Šarčević, Ambrozije, *Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči: na korist prijateljah bunjevačko-šokačke književnosti*, Subotica 1870.
30. Šišić, Ferdo, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: 1914-1919*, Zagreb 1920.

Штампа:

1. *Vačvanin*, Subotica (1921-1923)
2. *Bunjevačka i šokačka vila*, Kaloča (1871-1876)
3. *Bunjevački kalendar*, Subotica (1939-1941)
4. *Bunjevačke novine*, Subotica (1924-1927, 1940-1941)
5. *Bunjevačke i šokačke novine*, Kaloča (1870-1872)

6. *Bunjevački i šokački kalendar*, Subotica (1879)
7. *Bunjevačko kolo*, Subotica (1933-1936)
8. *Војвођанин*, Панчево-Нови Сад (1935-1938)
9. *Глас народа*, Сомбор (1928-1941)
10. *Glasonoša*, Karlovac (1906)
11. *Дан*, Нови Сад (1935-1941)
12. *Дневник*, Суботица (1929-1935)
13. *Застава*, Нови Сад (1918-1929)
14. *Zatočnik*, Sisak (1868-1870)
15. *Zemljodilac*, Subotica (1923-1924)
16. *Zemljodilski kalendar*, Subotica (1924-1932)
17. *Klasje naših ravni*, Subotica (1935-1941)
18. *Književni sever*, Subotica (1925-1935)
19. *Naše novine*, Subotica (1934-1941)
20. *Narod*, Subotica (1919-1920)
21. *Neven*, Baja-Sombor-Subotica (1884-1940)
22. *Obzor*, Zagreb (1871, 1914)
23. *Pozor*, Zagreb (1860)
24. *Pravi bunjevački kalendar*, Subotica (1934-1936)
25. *Sriemski Hrvat*, Vukovar (1882)
26. *Српски глас*, Београд (1939-1941)
27. *Subotička Danica*, Subotica (1883-1941)
28. *Subotičke novine*, Subotica (1920-1923, 1930-1941)
29. *Hrvatske novine*, Subotica (1923-1929)
30. *Hrvatski narod*, Zagreb (1914)

Енциклопедије:

1. *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, Subotica 2006.
2. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. 1, sv. 3, Bjelice-Bunjevci, (ur. Stanoje Stanojević), Zagreb 1925.

3. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. 4, S-Ž, (ur. Stanoje Stanojević), Zagreb 1925.

Књиге и брошуре:

1. Avramović, Teodor, *Privreda Vojvodine: od 1918. do 1929/1930. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*, Novi Sad 1965.
2. Anderson, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd 1998.
3. Antunović, Ivan, *Bog s čoviekom na zemlji*, Vac 1879.
4. Antunović, Ivan, *Odmetnik*, Zagreb 1875.
5. Antunović, Ivan, *Poučne iskrice*, Temišvar 1872.
6. Antunović, Ivan, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, Beč 1882.
7. Asman, Alaida, *Duga senka prošlosti*, Beograd 2010.
8. Asman, Alaida, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Beograd 2002.
9. Asman, Jan, *Kultura pamćenja*, Beograd 2011.
10. Bakić, Jovo, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma: 1918-1941: sociološko-istorijska studija*, Zrenjanin 2004.
11. Ванас, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: poreklo, povijest, politika*, Zagreb 1988.
12. Бељански, Миленко, *Поново о сомборским салашима*, Сомбор 1979.
13. Beljanski, Milenko, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod (1870-1945)*, Sombor 1971.
14. Бељански, Миленко, *Сомборски салаши*, Сомбор 1970.
15. Bilig, Majkl, *Banalni nacionalizam*, Beograd 2009.
16. Bjelica, Slobodan, *Radikali u Vojvodini 1919-1929.*, Beograd 2005.
17. Bjelovučić, Nikola Zvonimir, *Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara*, Zagreb 1929.
18. Блед, Жан-Пол, *Франц Јозеф*, Београд 1998.
19. Воаров, Димитрије, *Политичка историја Војводине: у тридесет три прилога*, Нови Сад 2001.
20. Boban, Ljubo, *Маček и политика Хрватске сељачке странке 1928-1941*, Zagreb 1974.
21. Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965.

22. Bösendorfer, Josip, *Nešto malo o našoj Baranji*, Osijek 1940.
23. Bukurov, Branislav, *Subotica i njena okolina*, Novi Sad 1983.
24. *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu* (zbornik radova, ur. Milana Černelić i drugi), Zagreb-Subotica 2014.
25. Vahtel, Endru, *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Beograd 2001.
26. Велер, Ханс-Улрих, *Национализам: историја, форма последице*, Нови Сад 2002.
27. Гаћеша, Никола, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој: 1918-1941*, Нови Сад 1968.
28. Гелнер, Ернест, *Нације и национализам*, Нови Сад 1998.
29. Gligorijević, Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970.
30. Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji: (1919-1929)*, Beograd 1979.
31. Giri, Patrik, *Mit o nacijama: srednjovekovno poreklo Evrope*, Novi Sad 2007.
32. Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Београд 1939.
33. Дедић, Славомир, *Битка за споменик*, Сомбор 2014.
34. Demeter, Gabor, Prčić-Vujnović, Gordana, Bratuleanu, Anka, Biro Ana Marija, *Razvoj urbanizma i arhitekture u periodu od 1918 do 1941 godine u Temišvaru, Segedinu i Subotici: regionalni identitet pod uticajem moderne*, Subotica 2008.
35. Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918-1941, Део 1, Друштво и држава*, Београд 1996.
36. Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918-1941, Школа и црква, Део 2*, Београд 1997.
37. Dubajić, Milan, *Radnički pokret u Subotici: od kraja 1918. do 1921. godine*, Subotica 1966.
38. Дуранци, Бела, Габрић-Почуча, Вера, *Јавни споменици општине Суботица*, Суботица 2001.
39. Đokić, Dejan, *Nedostižni kompromis*, Beograd 2010.
40. Evetović, Matija, *Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*, Subotica 1935.

41. Екмечић, Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973.
42. Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије: 1790-1918*, књ. 1-2, Београд 1989.
43. Ердељановић, Јован, *О пореклу Буњеваца*, Београд 1930.
44. Eriksen, Tomas Hilan, *Etnicitet i nacionalizam*, Београд 2004.
45. *Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima*, zbornik radova, ur. Mato Pižurica, Suzana Kujundžić Ostojić, Novi Sad-Subotica 2008.
46. Žutić, Nikola, *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije: 1929-1941*, Београд 1991.
47. Жутић, Никола, *Срби римокатолици такозвани Хрвати: „Срби сви и свуда“: „Хрватске земље“ без Хрвата*, Земун 2006.
48. Иванић, Иван, *Буњевци и Шокци у Бачкој, Барањи и Лици: (историја, етнографија, култура, друштво, бројно и привредно стање, етничке особине)*, Београд 1899.
49. Ignjatović, Aleksandar, *Jugoslovenstvo u arhitekturi: 1904-1941*, Београд 2007.
50. *Identitet bačkih Hrvata* (zbornik radova, ur. R. Skenderović), Zagreb-Subotica 2010.
51. *Izmišljanje tradicije*, (zbornik radova, ur. E. Hobsbaum, Terens Rejndžer), Београд 2002.
52. Jelavich, Charles, *Južnoslavenski nacionalizmi: Jugoslovensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*, Zagreb 1992.
53. Јојкић, Владан, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, Нови Сад 1931
54. Караџић, Вук Стефановић, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Беч 1849
55. Keduri, Eli, *Nacionalizam*, Podgorica 2000.
56. Кесмановић, Душан, *Etnonacionalizam*, Београд 2014.
57. Кесмановић, Душан, *Racionalno i iracionalno o nacionalizmu*, Београд 2004.
58. Кириловић, Димитрије, *Помађаривање у бившој Угарској*, Нови Сад 1935.
59. Klaić, Vjekoslav, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, sv. III, Zagreb 1883.
60. Кнезовић, Јосип А., *Put nebeski*, Subotica 1818.
61. Кољанин, Драгица, *Изграђивање идентитета: историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929-1952*, Нови Сад 2014.
62. Конџар, Ранко, *Opozicione partije i autonomija Vojvodine: 1929-1941*, Novi Sad 1995.
63. Kordić, Snježana, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb 2010.

64. Костић, Лазо М., *Српска Војводина и њене мађине: (демографско-етнографска студија)*, Нови Сад 1999.
65. Кришто, Јуре, *Хрватски католички покрет (1903.-1945.)*, Загреб 2004.
66. Кулјић, Тодор, *Култура сећања*, Београд 2006.
67. Кунтић, Алба, *Бунјевас – Бунјевцима и о Бунјевцима*, Суботика 1930.
68. Кунтић, Алба, *Буњевци: о етнолошком бићу*, Нови Сад 1998.
69. Кунтић, Алба, *Рођеси борбе за препород баčkih Бунјеваса*, Београд 1969.
70. Лебл, Арпад, *Грађанске партије у Војводини 1887-1918*, Нови Сад 1979.
71. Лопацић, Радован, *Два хрватска јунака*, Загреб 1888.
72. Лорковић, Младен, *Народ и земља Хрвата*, Загреб 1939.
73. Малагурски, Ђорђевић Мара, *Бунјевачки обичаји у сликама*, Суботика 1927.
74. Малагурски, Ђорђевић Мара, *Бунјевка о Бунјевцима*, Суботика 1941.
75. Малагурски, Ђорђевић, Мара, *Вита Банина: и друге приповетке из буњевачког живота*, Београд 1933.
76. Мандић, Мијо, *Бун, Бунјевци, Бунјевци*, Суботика 2009.
77. Мандић, Мијо, *Педесетогодишњица суботишке Пуčke касине: (1878-1928)*, Суботика 1928.
78. Марковић, Саша, *Политички живот Бунјеваса Војводине у Краљевини ШС – Југославији 1918-1941. године*, Суботика 2010.
79. Манџловић Пинтар, Олга, *Археологија сећања: споменици и идентитети у Србији 1918-1989*, Београд 2014.
80. Мартиновић, Александар, *Истина о Буњевцима и Шокуцима*, Суботика 1940.
81. Маčković, Стеван, *Индустрија и индустријалци Суботце: (1918-1941)*, Суботика 2004.
82. Месарош, Шандор, *Мађари у Војводини: 1929-1941*, Нови Сад 1989.
83. Месарош, Шандор, *Положај Мађара у Војводини: 1918-1929*, Нови Сад 1981.
84. Милосављевић, Оливера, *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „другима“*, Београд 2002.
85. Митровић, Андреј, *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом 1919-1920*, Нови Сад 1975.
86. *Нација и национализам у хрватској повјесној традицији*, (зборник радова, ур. Тихомир Сipeк, Јосип Врандечић), Загреб 2007.
87. Новак, Виктор, *Magnum crimen; пола вијека клерикализма у Хрватској*, Загреб 1948.

88. Његован, Драго, *Присаједиње Војводине Србији*, Нови Сад 2004.
89. Pečić, Petar, *Vae Victis ili pobijanje kritike dra Dušana Popovića i Vase Stajića*, Subotica 1930.
90. Pečić, Petar, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, Subotica 1939.
91. Pečić, Petar, *Povijest Hrvata u Vojvodini: od najstarijih vremena od 1929*, Zagreb 1930.
92. Pečić, Petar, *Spomenica pohoda Bunjevaca u svoju staru postojbinu*, Subotica 1933.
93. Pečić, Pečić, *Car Jovan: epska pesma u deset pevanja*, Subotica 1927.
94. Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije*, knj. 1, Beograd 1988.
95. Petrović, Kosta, *Idejni osnovi sokolstva*, Subotica 1931.
96. Петровић, Коста, *Споменик у Суботици Њ. В. Александру I Краљу Југославије*, Суботица 1930.
97. Petrović, Kosta, *Subotica i kupalište Palić*, Subotica 1928.
98. Peštalić, Grgur, *Dostojna plemenite Bacske starih uspomena sadashnji i drugi slavinske kervi delliah slava*, Subotica 1866.
99. Поповић, Ђорђе, *Бачки Буњевци и Шокци*, Београд 1907.
100. Поповић Муњатовић, Ђорђе, *Суботица: 1922*, Суботица 1922.
101. Прелић, Младена, *Питање посебног буњевачког идентитета у светлу савремених теорија о етницитету*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима, (зборник радова, ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић-Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 187-201.
102. *Присаједињење Војводине Краљевини Србији* (зборник радова, ур. Милутин Смиљанић), Нови Сад 1993.
103. Протић, Марко, *Српски тријумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900. год.*, б.м. б.г.
104. Prčić, Ive, *Bunjevački narodni običaji*, Subotica 1937.
105. Prčić, Ivo, *Subotica i Bunjevci: da se zna i ne zaboravi*, Subotica 1936.
106. Prčić, Kata, *Bunjevci i Šokci*, Subotica 1940.
107. Putinja, Filip, Stref-Fenar, Žoslin, *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997.
108. Putnik, Vladana, *Arhitektura sokolskih domova u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevini Jugoslaviji*, (doktorska disertacija u rukopisu), Beograd 2014.
109. Radić, Antun, *Narod i narodoznanstvo*, Zagreb 1936.

110. Радојевић, Мира, *Милан Грол*, Београд 2014.
111. Радојевић, Мира, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд 1994.
112. Рајчевић, Угљеша, *Затурано и затрто*, књ. 1, Нови Сад 2001.
113. Sekulić, Ante, *Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb 1989.
114. Sekulić, Ante, *Bački Hrvati u XX. stoljeću*, Zagreb 2010.
115. Sekulić, Ante, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb 1970.
116. Sekulić, Ante, *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*, Zagreb 1986.
117. Sekulić, Ante, *Rasprave o jeziku bačkih Hrvata*. Zagreb 1997.
118. Симоновић, Радивој, *Етнографски преглед Војводине*, Нови Сад 1924.
119. Seton-Watson, Hugh, *Nacije i države: ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizama*, Zagreb 1980.
120. Smit, Antoni D., *Nacionalni identitet*, Beograd 2010.
121. Smith, Anthony D., *Nacionalizam i modernizam*, Zagreb 2003.
122. Smodlaka, Josip, *Hrvatsko pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1936.
123. *Spomenica na proslavu četiristogodišnjice smrti cara Jovana Nenada*, Subotica 1927.
124. Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002.
125. Стипић, Лазар, *Истина о Мађарима*, Суботица 1929.
126. Stipić, Lazar, *Put od jednog do dva sveta: događaj u četiri slike*, Subotica 1930.
127. Stojkov, Todor, *Vlada Milana Stojadinovića: (1935-1937)*, Beograd 1985.
128. Stojkov, Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*, Beograd 1969.
129. Стојанов, Младен, *Социологија сеоских колектива: огледи*, Нови Сад – Београд 2004
130. Supran, Arnold, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj: (1835-1918)*, Zagreb 1999.
131. Tordinac, Nikola, *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice*, Budimpešta 1986.
132. Ћоровић, Владимир, *Историја Југославије*, Београд 1933.
133. Ћупурдија, Бранко, *Стамбена архитектура суботичких салаша, мајура и пољопривредних комбината*, Нови Сад 1993.
134. Нејвуд, Ендру, *Političke ideologije*, Beograd 2005.

135. Heka, Ladislav, *Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina u životu Segedina*, Segedin 2009.
136. Hobsbaum, Erik, *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Beograd 1996.
137. Hoptner, Jakob, *Jugoslavija u krizi: 1934-1941*, Rijeka 1973.
138. Хорват, Александар, *Барања 1918-1922*, Нови Сад 2013.
139. Horvat, Rudolf, *Hrvati u Bačkoj: (Bunjevci i Šokci)*, Osijek 1922.
140. *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (zbornik radova, ur. Mario Bara, Aleksandar Vukić), Zagreb-Subotica 2012.
141. Hroch, Miroslav, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, Zagreb 2006.
142. Чалић, Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013
143. Černelić, Milana, *Bunjevačke studije*, Zagreb 2006.
144. Čović, Marko, *Doktor filozofije*, Zagreb 1937.
145. Čović, Marko, Kokić, Aleksandar, *Bunjevci i Šokci*, Zagreb 1939.
146. Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, knj. 1-2, Zagreb 1961.
147. Dženkins, Ričard, *Etnicitet u novom ključu: argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001.
148. Šarošac, Đuro, *Bosanski Hrvati u okolici Pečuha: (ekonomska osnovica seoskog života)*, Budimpešta 1991.
149. Шимуновић-Бешлин, Биљана, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929-1941)*, Нови Сад 2007.
150. Шишић, Фердо, *Југословенска мисао: историја идеје југословенског народног уједињења и ослобођења од 1790-1918*, Београд 1937.
151. Шокчић, Јосо, *Мијо Мандић: моменти из његовог живота и рада*, Суботица 1934.
152. Šokčić, Josip, *Putokaz Bunjevcima u Vojvodini*, Subotica 1925.
153. Šokčić, Josip, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica 1934
154. Wheatcroft, Andrew, *The Habsburgs*, London 1995.

Чланци, студије, прикази:

1. Bara, Mario, *Pseudoznanstveni pristup u istraživanju identiteta bačkih Bunjevaca: Primjer zbornika radova Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima*, u: Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu (zbornik radova, ur. M. Černelić i drugi), Subotica-Zagreb, 2014, 143-159.
2. Bara, Mario, *Somborska deklaracija i njeno značenje za bačke Hrvate*, Časopis za suvremenu povijest, god 38, br. 3, Zagreb 2006, 779-893.
3. Bara, Mario, *Stjepan Radić i bački Hrvati*, Identitet bačkih Hrvata (zbornik radova, ur. Robert Skenderović), Zagreb-Subotica 2010, 125-165.
4. Bara, Mario, *Hrvatska seljačka stranka u narodnom preporodu bačkih Hrvata*, Pro tempore, br. 3, Zagreb 2006, 59-75.
5. Bart, Frederik, *Etničke grupe i njihove granice*, u: Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, Teorije o etnicitetu, Beograd 1997, 211-259.
6. Bačić, Slaven, *Nacionalno-integracijski procesi Bunjevaca u Bačkoj i ugarskom Podunavlju*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br. 2, Subotica 2010.
7. Bačić, Slaven, *Suvremena srpska znanost o Bunjevcima*, u: Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu (zbornik radova, ur. Milana Černelić i drugi), Subotica-Zagreb, 2014, 117-127.
8. Bašić-Palković, Nevenka, *Grgur Peštalić: dostojna plemenite Bačke starih uspomena (1790), prvi rodoljubivi ep u književnosti bačkih Bunjevaca XVIII veka i njegova izdanja*, Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima, (zbornik radova, ur. Mato Pižurica, Suzana Kujundžić Ostojić), Subotica-Noví Sad 2008, 49-59.
9. Берић, Душан, *Један непознати документ о Буњевцима у време Велике источне кризе (1875-1878)*, Зборник Матице српске за историју, бр. 44, Нови Сад 1991, 117-120.
10. Beckett, Eric Weaver, *Hungarian views of the Bunjevci in Habsburg Times and the Inter-war Period*, Balcanica, 42, Belgrade 2011, 78-115.
11. Бјелица, Слободан, *Место Новог Сада у политици „национализовања“ Војводине 1918-1941*, Истраживања, бр. 17, Нови Сад 2006, 107-116.
12. Бјелица, Слободан, *Општински избори у Војводини 1927. године*, Истраживања, бр. 18, Нови Сад 2007, 283-288.

13. Blažević, Zrinka, Coha, Suzana, *Zrinski i Frankopani – strategije i modeli heroizacije u književnom diskursu*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 40, 1, Zagreb 2008, 91-117.
14. Boban, Ljubo, *Zagrebačke punktacije*, Istorija 20. veka, br. 4, Beograd 1962, 309-366.
15. Bušić, Krešimir, *Doticaji hercegovačkih franjevaca s bačkim Hrvatima*, u: Fra Didak Buntić – čovjek i djelo (zbornik radova, ur. Stipe Tadić, Marinko Šakota), Zagreb 2009, 145-179.
16. Bušić, Krešimir, *Migracije i kulturni identitet Hrvata-Bunjevaca*, u: Zbornik radova o biskupu Lajči Budanoviću (ur. Josip Temunović), Subotica 2004, 119-188.
17. Bušić, Krešimir, *Odjeci uspostave Banovine Hrvatske u hrvatsko-bunjevačkoj javnosti*, Društvena istraživanja, br. 4-5, Zagreb 2005, 719-741.
18. Vujković Lamić, Ljudevit, *Prilog o subotičkim ulicama*, Ex pannonia, br. 15-16, Subotica 2012, 59-69.
19. Vuković, Petar, *Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca*, Identitet bačkih Hrvata (zbornik radova, ur. Robert Skenderović), Zagreb-Subotica 2010, 260-289.
20. Гавриловић, Славко, *Подаци о буњевачкој официрској породици Марковић: (од краја XVII до средине XVIII века)*, Зборник Матице српске за историју, бр. 61/62, Нови Сад 2000, 131-135.
21. Гавриловић, Славко, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVII до средине XVIII века*, Зборник радова са симпозијума „О Буњевцима“ (зборник радова, ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић-Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 13-25.
22. Гавриловић, Славко, Тубић, Драган, Стантић, Звонко, *Буњевци у Суботици током грнчарског и коморског периода*, Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима, (зборник радова, ур. Мато Пижурица, Сузана Кујунџић-Остојић), Нови Сад-Суботица 2008, 19-34.
23. Гаћеша, Никола, *Opšta obeležja agrarne reforme i kolonizacije u Vojvodini između dva svetska rata*, Jugoslovenski istorijski časopis, 3-4, Novi Sad 1973, 171-180
24. Гаћеша, Никола, *Привреда Војводине између два светска рата*, Зборник за историју, бр. 22, Нови Сад 1980, 83-110.
25. Gačić, Aleksandra, *Pokušaj prodora Slovenske pučke stranke u Vojvodinu (1919-1929.)*, Pilar – časopis za društvene i humanističke studije, br. 12 (2), Zagreb 2011, 51-65.

26. Георгријевић, Светозар, *Нешто из живота Буњеваца*, Културно-привредни преглед Дунавске бановине, бр.10-11, Нови Сад 1940, 436.
27. Gligoriјевић, Branislav, *Jugoslovenstvo između dva rata: (protivrečnosti nacionalne politike)*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-4, Beograd 1986, 71-97.
28. Глигоријевић, Бранислав, *О настави на језицима народности у Војводини 1919-1929.*, Зборник за историју, бр. 5, Нови Сад 1972, 55-84.
29. Grlica, Mirko, *Blaško Rajić i stvaranje prve jugoslovenske države*, Ex pannonia, br. 5-7, Subotica 2003, 55-59.
30. Грлица, Мирко, *Догађаји у Суботици октобра-новембра 1918*, у: Присаједињење Војводине Краљевини Србији (зборник радова, ур. Милутин Смиљанић), Нови Сад 1993, 233-242.
31. Grlica, Mirko, Vaš, Geza, *Subotičko višestranačje*, Pro memoria, 9, 2-4, Subotica 1990, 2-4.
32. Gross, Mirjana, *Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije*, Društveni razvoj u Hrvatskoj: (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća) (zbornik radova, ur. M Gross), Zagreb 1981, 283-306.
33. Gross, Mirjana, *O integraciji hrvatske nacije*, Društveni razvoj u Hrvatskoj: (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća) (zbornik radova, ur. M Gross), Zagreb 1981, 175-190.
34. Dimić, Ljubodrag, *Integralno jugoslovenstvo i kultura 1929-1931. godine*, Dijalog povjesničara – istoričara, knj. 3, Zagreb 2001, 333-349.
35. Dimić, Ljubodrag, *Srpski kulturni klub i preuređenje jugoslovenske države*, Dijalog povjesničara-istoričara, knj. 4, Zagreb 2001, 359-375.
36. Добривојевић, Ивана, *Краљевина Југославија у доба личног режима краља Александра*, Историја 20 века, бр. 2, Београд 2008, стр. 109-130.
37. Достанић, Душан, *Хердерово схватање нације*, Српска политичка мисао, 37, 3, Београд 2012.
38. Žigmanov, Tomislav, *Biskup Budanović u zavičajnoj i nacionalnoj historiografiji*, Croatica Christiana Periodica, br. 56, Zagreb 2005, 193-208.
39. Žigmanov, Tomislav, *Nijekanje hrvatstva Bunjevaca i zborniku radova sa simpozijuma „O Bunjevcima“*, u: Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu (zbornik radova, ur. M. Černelić i drugi), Subotica-Zagreb 2014, 129-141.

40. Жутић, Никола, *Римокатолицизам и хрватство у Банату, Бачкој и Барањи у првој половини 20. вијека*, Зборник радова: Међународни научни скуп Балкан и Панонија кроз историју (ур. Славко Гавриловић), Нови Сад 2006, 347-358.
41. Жутић, Никола, „Срби сви и свуда – „хрватске земље“ без Хрвата, *Историја* 20. века, год. 23, бр. 2, Београд 2005, 31-50.
42. Иванић, Иван, *О Буњевцима*, Летопис Матице српске, год. 62, књ. 175, Нови Сад 1893, 1-33.
43. Ивановић, Бранислав, *Буњевци никад нису били Хрвати*, *Catena mundi*: српска хроника на светским веригама, (пр. Предраг Драгић Кијук), Београд 1992, 736-738.
44. Ивић, Алекса, *Из прошлости Буњеваца*, Књижевни север, књ. III, св. 3-4, Суботица 1927, 101-104.
45. Janjetović, Zoran, *Preisпитивање nacionalnog identiteta u Vojvodini после Prvog svetskog rata*, *Dijalog povjesničara-istoričara* (пр. Hans Georg Fleck, Igor Graovac), књ. 7, Zagreb 2003, 87-106.
46. Јудин, Љубомирка, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919*, Зборник за друштвене науке, бр. 51, Нови Сад 1968, 5-35.
47. Касаш, Александар, *Став Буњеваца према збивањима у Бачкој у пролеће 1941. године*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 109-114.
48. Касаш, Александар, Саша Марковић, *Прилог проучавању буњевачког питања у контексту политичких прилика у Војводини у периоду 1918-1941. године*, Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима (зборник радова, ур. Мато Пижурица, С. Кујунџић Остојић), Нови Сад-Суботица 2008, 61-81.
49. Кицошев, Саша, *Промене броја и етничке структуре становништва Бачке током XX века*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 94, Нови Сад 1994, 163-183.
50. Кљајић, Лепосава, *Избор месног одбора Срба и Буњеваца у Сомбору и др Јоце Лалошевића за председника Народне управе*, у: Присаједињење Војводине Краљевини Србији (зборник радова, ур. Милутин Смиљанић), Нови Сад 1993, 257-266.

51. Кнежевић, Лаза, *О Буњевцима*, Летопис Матице српске, год. 50, књ. 128, св. 4, Нови Сад 1881, 102-118.
52. Кончар, Ранко, *Новосадска резолуција из 1932. године*, Зборник за историју, бр. 8, Нови Сад 1973, 131-148.
53. Кончар, Ранко, *Проблем Војводине у уставним расправама 1921. године*, Годишњак Филозофског факултета, књ. 17, св. 1, Нови Сад 1974, 93-102.
54. Кончар, Ранко, *Споразум Цветковић-Мачек и Војводина*, Зборник Матице српске за историју, бр. 44, Нови Сад 1991, 65-92.
55. Кончар, Ранко, *Формрање Југословенске радикалне заједнице у Војводини*, Истраживања, бр. 13, Нови Сад 1990, 179-192.
56. Кркљуш, Љубимирка, *Радикална и демократска штампа у Војводини о националном питању: (1919-1929)*. Зборник Матице српске за историју, бр. 36, Нови Сад 1987, 57-89.
57. Кузмановић, Славко, *О националном препороду буњевачких Хрвата*, Зборник за историју, бр. 20, Нови Сад 1979, 131-159.
58. Кунтић, Алба, *Бачки Буњевци у Сомбору и значај дела Мартина Матића за њихову историју*, Споменик, 8, Београд 2001, 137-201.
59. Кунтић, Алба, *Један историографски промашај*, Зборник Матице српске за историју, бр. 38, Нови Сад 1988, 182-188.
60. Кунтић, Алба, *Улога Албе Малагурског Ђурчића (1881-1927) у препороду у животу бачких Буњеваца*, Споменик, 8, Београд 1991, 202-240.
61. Kuntić, Kalman, *Uticaј političkih promena na položaj i nacionalno izjašnjavanje Hrvata-Bunjevaca u Ваčkoј tokom 20. века*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 4, Zagreb 2001, 191-210.
62. Lončarević, Juraj, *Knjiga za koju bi bilo bolje da je nema*, (separat), Split 1970, 302-307.
63. Mandić, Živko, *Iz antroponimije i toponimije dalmatinskih Hrvata na sjeveru Mađarske*, Folia onomastica Croatica, br. 15, Zagreb 2006, 133-171.
64. Mandić, Živko, *Obiteljski nadimci Hrvata Bošnjaka u Mađarskoј*, Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci, br. 7, Vinkovci 1990, 53-85.

65. Mandić, Mijo, *Obnavljanje bunjevačkog nacionalnog identiteta 90-ih godina XX veka*, Zbornik radova sa simpozijuma o Bunjevcima, zbornik radova, ur. Dušan Čamprag, Suzana Kujundžić Ostojić, Subotica-Novii Sad 2007, 59-70.
66. Манојловић, Олга, *Владарски споменици у Љубљани 1908-1940. године*, Годишњак за друштвену историју, год. 4, бр. 2/3, Београд 1997, 203-215
67. Манојловић Пинтар, Олга, *Благо њима јер су славно пали за отаџбину, краља и слободу: култ палих војника у Италији и Југославији у годинама између два светска рата*, Годишњак за друштвену историју, год. 9, св. 1/3, Београд 2002, 79-98.
68. Marković, Saša, *Diskurs o položaju Bunjevaca u Austrougarskoj Monarhiji*, Pravo i politika, god. 4, br. 2, Novi Sad-Sremska Kamenica 2011, 74-91.
69. Марковић, Саша, *Посланици Буњевачко-шокачке и Земљодилске странке у раду Уставотворне скупштине 1920-1921. године*, Истраживања, бр. 22, Нови Сад 2011, 399-414.
70. Марковић, Саша, *Прилог проучавању буњевачког питања у контексту политичких прилика у Војводини у периоду од 1929-1941. године*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 89-108.
71. Марковић, Саша, *Сомбор током војно-политичких превирања 1918. године*, Војно-историјски гласник, бр. 2, Београд 2012, 153-172.
72. Марковић, Саша, Гавриловић, Дарко, *Војвођански покрет између јединствене политичке платформе и страначких интереса*, Истраживања, бр. 24, Нови Сад 2013, 427-444.
73. Маčković, Stevan, *Bački Bunjevci između Beograda i Zagreba (1918-1941)*, Identitet bačkih Hrvata (zbornik radova, ur. R. Skenderović), Zagreb-Subotica 2010, 109-124.
74. Маčković, Stevan, *Bunjevci Subotice između dva svjetska rata – istaknuti gospodarstvenici*, Urbani Šokci, knj. 4, Sombor 2010, 177-186.
75. Маčković, Stevan, *Jedno izvješće o Bunjevcima iz 1934: obaveštajnom odeljenju glavnog generalštaba*, Klasje naših ravni, br. 5-6, Subotica 2004, 90-96.
76. Маčković, Stevan, *Matija Evetović kao paradigma položaja Bunjevaca Hrvata u Subotici*, Klasje naših ravni, br. 3-4, Subotica 2009, 143-151.

77. Mačković, Stevan, *Političko djelovanje i učinak Josipa Vukovića Đide: 1926-1941*, Klasje naših ravni, br. 1-2, Subotica 2005, 75-84.
78. Mačković, Stevan, *Tri subotičke matice, Subotička matica, Bunjevačka prosvetna matica i Matica subotička*, Klasje naših ravni, 3-4, Subotica 2006, 66-75.
79. Mačković, Stevan, *Bunjevci u subotičkim tijelima vlasti (1918-1929)*, u: Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi, društvene aktivnosti, (ur. M. Bara, Aleksandar Vukić), Zagreb-Subotica 2012.
80. Milosavljević, Olivera, *Identitet i ideološka konstrukcija identiteta*, Dijalog povjesničara-istoričara, knj. 2, (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), Zagreb 2000, 219-235.
81. Milosavljević, Olivera, *Renegati, konvertiti, izmišljeni narodi. Nacionalizam i tumačenje nastanka drugih nacionalnih subjektiviteta*, Dijalog povjesničara-istoričara, knj. 3, (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), Zagreb 2001, 85-101.
82. Михалцић, Стеван, *Будим и Печуј као културна средишта наших католика: „Шокаца“ и „Бошњака“ у Барањи*, Браство, бр. 23, Београд 1929, 1-9.
83. Никић, Федор, *Румуни банатски и Буњевци према српској Војводини у год. 1848-1849*, Летопис Матице српске, год. 101, књ. 313, св. 1/3, Нови Сад 1927, 406-415.
84. Његован, Драго, *Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца у Војводини после Другог светског рата*, Етнолингвистича и историјска истраживања о Буњевцима (зборник радова, ур. Мато Пижурица, С. Кујунџић Остојић), Нови Сад-Суботица 2008, 105-112.
85. Његован, Драго, *Историјска улога Буњеваца у присаједињењу војвођанских области Краљевини Србији 1918. године*, Зборник радова са симпозијума о Буњевцима (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић Остојић), Суботица-Нови Сад 2007, 71-87.
86. Пандуровић, Владислав, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1, Нови Сад 1928, 117-122.
87. Parnica, Robert, *O nacionalnom preporodu i političkoj kulturi Hrvata u južnoj Ugarskoj od 1870. do 1900. godine*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 5, Zagreb 2000, 152-171.
88. Pečić, Petar, *Političke i kulturne veze između Bunjevaca i Hrvata u prošlosti*, Obzor: spomen knjiga: 1860-1935, Zagreb 1935.

89. Петровић, Драгољуб, *Бачки Буњевци у светлости етноисторијских и лингвистичких чињеница*, Зборник радова са симпозијума „О Буњевцима“, (ур. Душан Чампраг, Сузана Кујунџић-Остојић) Суботица 2007, 115-129.
90. Поповић, Душан Ј., *О Буњевцима*, (separat), Sremski Karlovci 1930.
91. Поповић, Душан, *Печуј 1698. године*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, 1-3 (17-19), Нови Сад 1934, 319-326.
92. Поповић, Душан, *Становништво Барање крајем 17. века*, Гласник Историског друштва, 5, 3 (13), Нови Сад 1932, 358-374.
93. Radašin, Vladimir, *Školska uprava u Banatu, Bačkoj i Baranji od 1918. do 1929. godine*, (doktorska disertacija u rukopisu), Novi Sad 1986.
94. Radojević, Mira, *Srpsko-hrvatski spor oko Vojvodine 1918-1941*, Istorija 20 veka, god. 14, br. 2, Beograd 1996, 39-73.
95. Raič, Aleksandar, *Bački Bunjevci i bunjevački Hrvati: jedan etnicitet, dve nacionalnosti*, Bunjevački prigrled, sv. 2, Novi Sad 2013, 167-179.
96. Regan, Krešimir, *Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska*, Časopis za suvremenu povijest, vol. 40, no. 2, Zagreb 2008, 397-423.
97. Рудић-Вранић, Јосип, *Суботица и њени салаши*, Зборник Матице српске, Серија природник наука, бр. 9, Нови Сад 1955, 94-105.
98. Segedinčev, Tatjana, *Salaške škole*, Ex Pannonia, br. 8, Subotica 2004, 27-37.
99. Sekulić, Ante, *Ambrozije Šarčević i njegova dva rječnika*, Klasje naših ravni, god. 18, br. 1-4, Subotica 2014, 9-21.
100. Sekulić, Ante, *O društvenom i stranačkom životu podunavskih Hrvata od 1867. do 1918*, Historijski zbornik, god XLI, (1), Zagreb 1988, 123-183.
101. Sekulić, Ante, *Oko naziva jezika i pravopisa bačkih Hrvata*, u: A. Sekulić, Rasprave o jeziku bačkih Hrvata, Zagreb 1997.
102. Sekulić, Ante, *Srpstvo u Podunavlju (1918.-1995.)*, Jugoistočna Europa 1918-1995: međunarodni znanstveni skup, zbornik radova (ur. Aleksandar Ravlić), Zagreb 1996.
103. Skenderović, Bruno, *Formiranje nacionalne svijesti kod Bunjevaca u Bačkoj*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br 1, Subotica 2009, 124-136.

104. Skenderović, Robert, *Blaško Rajić i Hrvatska seljačka stranka – različiti koncepti nacionalnog identiteta bačkih Hrvata*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 8, Zagreb 2004, 153-172.

105. Skenderović, Robert, *Bunjevačko-šokačka stranka 1920-1926*, Časopis za suvremenu povijest, god. 38, br. 3, Zagreb 2006, 795-816.

106. Skenderović, Robert, *Gospodarske, kulturne i političke veze bačkih Hrvata tijekom 18. i 19. stoljeća*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 5, Zagreb 2002, 135-151.

107. Skenderović, Robert, *Oblikovanje bunjevačkog političkog identiteta u Bačkoj tijekom druge polovice XIX stoljeća*, Časopis za suvremenu povijest, sv. 44, br. 1, Zagreb 2011, 137-161.

108. Skenderović, Robert, *Odnos bunjevačkih političara prema unutarnjem uređenju Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Jugoslavije – komparativna analiza*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 7, Zagreb 2003, 195-212.

109. Skenderović, Robert, *Podrijetlo Bunjevaca i migracije iz Hercegovine u Podunavlje tijekom XVII stoljeća*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br. 2, Subotica 2010, 33-45.

110. Skenderović, Robert, *Sudjelovanje slavonskih franjevaca u nacionalnom pokretu podunavskih Hrvata tijekom 19 i početkom 20. stoljeća*, Scrinia Slavonica, br. 6, Slavonski Brod 2006, 194-216.

111. Skenderović, Robert, *Suradnja biskupa J. J. Strossmayer i Ivana Antunovića*, Croatica Christiana Periodica, br. 59, Zagreb 2007, 85-103.

112. Skenderović, Robert, *Uloga jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju*, Dijalog povjesničara-istoričara (zbornik radova, pr. H. G. Fleck, I. Graovac), knj. 10/1, Zagreb 2005, 215-231.

113. Стајић, Васа, *Два писма Ивана Антуновића, највећег будиоца код бачких Буњеваца*, Летопис Матице српске, год. 104, књ. 324, св. 1, Нови Сад 1930, 64-69.

114. Стајић, Васа, *Иван Антуновић и Уједињена омладина српска*, Летопис Матице српске, год. 106, књ. 331, св. 1-3, Нови Сад 1932, 107-110.

115. Стајић, Васа, *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, Летопис Матице српске, год. 104, књ. 325, св. 1/3, Нови Сад 1930, 158-209.

116. Stajić, Vasa, *Mađarizacija i preporod Bunjevaca*, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, 8, 1, Novi Sad 1935, 50-93.

117. Стојков, Тодор, *Одјек загребачких пунктација у грађанским опозиционим круговима Војводине*, Зборник за историју, бр. 2, Нови Сад 1970, 63-75.

118. Тимотијевић, Мирослав, *О произвођењу једног националног празника: спомен дан палима у борби за отаџбину*, Годишњак за друштвену историју, год. 9, св. 1/3, Београд 2002, 69-77

119. Todosijević, Vojan, *Why Bunjevci did not Become A Nation: A Case Study*, East Central Europe, vol. 29, No. 1-2, Budapest 2002, pp. 59-72.

120. Ћирић Богетић, Љубинка, *Одјек политичке акције Стојана Протића код војвођанских радикала 1920-1923*, Зборник за историју, бр. 24, Нови Сад 1981, 105-136.

121. Ћупурдија, Бранко, *Становништво Суботице према вероисповести и матерњем језику 1869-1910.*, Демографија, књ. 8, Београд 2011, 163-183.

122. Ћурчић, Слободан, *Географски размештај салаша у Војводини*, Еј салаши, (зборник радова, ур. Веселин Лазић), Нови Сад 1994, 433-447.

123. Ћурчић, Слободан, *Етничке промене у Војводини у периоду 1880-1910. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 98, Нови Сад 1995, 67-76.

124. Филиповић, Миленко, *О називу Буњевци*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 40, Нови Сад 1965, 158-165.

125. Филиповић, Миленко, *О имену Шокац – Шокци*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр 47, Нови Сад 1967, 135-151.

126. Halbwegs, Maurice, *Kolektivno i istorijsko pamćenje*, Reč: časopis za književnost i kulturu, br. 56/2, Beograd 1999, 63-82.

127. Haselsteiner, Horst, *O pojmu nacionalizma i njegovim strukturama u Jugoistočnoj Europi krajem u 19. i početkom 20. stoljeća*, u: H. Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji*, Zagreb 1997, 289-325.

128. Haselsteiner, Horst, *Problem narodnosti u zemljama ugarske krune*, u: H. Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji*, Zagreb 1999, 326-351.

129. Нека, Ladislav, *Uloga Hrvata u povijesti slobodnog i kraljevskog grada Segedina*, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, sv. 26, Zagreb-Osijek 2010, 57-73.

130.Хорват, Александар, *Политички легитимитет, мит, верност: Хабзбурговци у буњевачкој и шокачкој литератури и штампи 1790-1918*, Истраживања, 25, Нови Сад 2014, 217-232.

131.Нрабак, Богумил, *Аутомизам у Војводини 1918-1928 као реакција на финансијско исцрпљивање и политичко запостављање покрајине*, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, Novi Sad 1982, 69-112.

132.Нрабак, Богумил, *Борба демократа за самосвојност Војводине (1919-1928)*, Zbornik: Historijski institut Slavonije i Baranje, 19/1, Slavonski Brod 1982, 33-68.

133.Храбак, Богумил, *Радикалска насиља у Војводини у вези с изборима 8. фебруара 1925*, Зборник са историју, бр. 24, Нови Сад 1981, 157-181.

134.Нрабак, Богумил, *Становишта буњевачких политичара о централizmu, аутомимији и федерализму: 1919-1928*, Zbornik CDSIB, god. 21, br. 1, Slavonski Brod 1984, 91-110.

135.Храбак, Богумил, *Студенти из Војводине у Београду 1919-1928. године*, Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији, зборник радова (ур. Добрица Вуловић), Београд 1983, 37-54.

136.Нроch, Miroslav, *Обликовање модерних нација и национални покрети у 19. столјећу*, Časopis za suvremenu povijest, br. 1, Zagreb 1979, 23-40.

137.Сипек, Тихомир, *Нација као извор политичког легитимитета*, Нација и национализам у хрватској повјесној традицији, зборник радова, ур. Тихомир Сипек, Јосип Врандечић, Zagreb 2007, 17-31.

138.Сипек, Тихомир, *Обликовање хрватског националног идентитета*, Дијалог повјесничара-историčара (зборник радова, пр. Н. Г. Fleck, I. Graovac), knj. 4, Zagreb 2001, 59-75.

139.Чернелић, Милана, *Велика кућа Ивана Општинара на салашима Матарићи код Сомбора*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br. 3, Subotica 2011, 187-204.

140.Чернелић, Милана, *Велика фамилија Дулић на Дурђину*, Godišnjak za znanstvena istraživanja, br. 2, Subotica 2010, 107-139.

141.Чернелић, Милана, *Настојања да се баčким Буњевцима оспори припадност хрватском народу*, Studia ethnologica Croatica, sv. 6, br 1, Zagreb 1995, 85-103.

142.Чернелић, Милана, *Повезаност живота на салашу и у граду у баčких Буњевца*, Etnološka tribina, 32, 25, Zagreb 2003, 99-103.

143. Černelić, Milana, *Pristupi istraživanju bunjevačkih identiteta*, *Studia ethnologica Croatica*, br. 17, Zagreb 2005, 25-49.

144. Šarošac, Đuro, *Povijest, ekonomski i društveni život bosanskih Hrvata u okolici Pečuha*, *Migracijske teme*, god. 6, br. 3, Zagreb 1990, 415-422.

145. Šarošac, Đuro, *Župe i vjerski život Hrvata u okolici Pečuha*, *Crkva u svijetu*, god. 25, br. 3, Split 1990, 250-262.